ELLEN KEY

Lifslinjer

Tredje delen
I

Stockholm
Albert Bonniers förlag

2:ne afdeln. Pris 7 kronor.

LIFSLINJER

TREDJE DELEN

I

·MANU·FORTI·

Ex. B

LIFSLINJER

AF

ELLEN KEY

TREDJE DELEN

I

STOCKHOLM
ALBERT BONNIERS FÖRLAG

STOCKHOLM
ALB. BONNIERS BOKTRYCKERI 1906

GÖTEBORGS UNIVERSITETSBIBL.

INNEHÅLL.

Företal VII

I. Självhärlighetens samkänsla 1

II. Skönhetens sedelag 168

III. Sällskapslifvets skönhetsbud 261

IV. Samhällsskönheten 307

V. Samfolkligheten 392

Företal.

Käre vän!

Eftersom jag i ditt hem får sluta — liksom jag började — mina Lifslinjer, faller det sig naturligt att jag meddelar dig en öfversikt af det hela.

*

I denna sista del äro afdelningarna Själfhärlighetens samkänsla och Samhällsskönheten utarbetade efter de föredrag, jag höll under vårvintern 1902 i Stockholm, Uppsala, Göteborg och Lund. Tre brottstycken af Samhällsskönheten ha varit tryckta (i Morgonbris och Folket) och afd. X hållen som föredrag i Verdandi (30 nov. 1905. I Sällskapslifvets skönhetsbud är den andra afdelningen en förkortning af en (i Öresundspostens julnummer 1898) tryckt uppsats med titeln Dräpande Tungor och den tredje afdelningen en omtryckning af en (i Nornan 1899) offentliggjord essay om Lyssnandet. I Skönhetens sedelag är den första afdelningen hämtad ur Nordisk revy 1894 — där den var inledning till en följd »Ögonblicksbilder ur europeisk målarkonst» — och du finner där redan 1894 tankar uttalade, dem mina granskare trott sig behöfva upplysa mig om såsom för mig främmande! Den andra trycktes (i en jultidning 1900) under titeln En gammal fråga — och intet nytt svar; den fjärde är utarbetad efter en uppsats (i Öresundspostens julnummer 1899) med titeln: Några ord om skönhetens sedlighet, en uppsats, där jag således ett par år före professor Norströms stridsskrift mot mig, bemötte invändningar liknande hans. I Samfolkligheten omtryckas delvis uppsatserna: Trädet på

godt och ondt (i Svea 1900); Det nationella i konsten (därsammastädes 1901); En afton i Syrakusa (i Norden 1902) och Seklernas nyårsnatt (i Svea 1899). De ändringar, som skett, ha endast varit språkliga eller också sådana tillägg och förkortningar, som icke inverkat ändrande på själfva tankegången.

*

Att uppsatser sedan snart tolf år tillbaka här kunna sammanföras, beror af att alla utlägga någon sida af den lifstro, som för mig — och enhvar, som delar den — är så allomfattande och allförbindande att jag kallat den religion.

Äfven mina liksinnade ha bestridt mig rätten att bruka detta ord, emedan jag vid detsamma hvarken fäster meningen af uppenbarad sanning och stadfäst kult eller af ett personligt trosförhållande till transcendenta makter.

Men jag brukar — och ämnar fortfarande bruka — ordet religion, emedan det tillsvidare ej kan ersättas af något lika innehållsmättadt, något, som i samma grad innebär hvad jag med ordet vill utsäga: att all den hängifvenhet och offervilja, all den längtan och det hopp, all den dyrkande vördnad och den heta helgelsevilja, som den historiskt gifna religionen framkallat, äro bevarade i lifstron men, i och genom denna, riktade mot lifvet själft!

En religiös natur — och detta är enhvar, som i någon form älskar det osedda och outsägliga — förlorar ej denna sin egenart med sin religiösa bekännelse. En sådan natur riktar sin kvarlefvande religiösa känsla mot nya föremål. Den lifstroende vänder sin mot den uppåtstigande rörelse, som medför människosläktets utveckling till allt högre fullkomning. Viljan att främja denna utveckling erhåller för den lifstroende en religiös d. v. s. en förbindande makt. Förbindelsen gäller så väl den fredliga sträfvan som de strider, hvilka äro nödvändiga för att inom den jordiska tillvaron skapa den himmel, som tron och tänkandet så länge förlagt ofvan jorden.

*

Allt, jag någonsin skrifvit om kärlekens betydelse för en fullmänsklig tillvaro, om generationens helighet, om föräldraskapets ansvar, om uppfostrans nya konst, om mödrarnas frivilliga begränsning till den, framför någon annan lifsviktiga, uppgiften att föda och fostra ett högre släkte — detta har varit utläggningar af lifstrons första hufvudstycke: det, som handlar om urgrunden och alstringskraften, om lifvets skapande och för tillvaron kämpande vilja.

Allt, jag någonsin skrifvit om den samkänsla och det samansvar, som slutligen skola dana en skönare samhällsordning inom hvarje folk och mellan folken den världskänsla, som höjer sig öfver fosterlandskänslan liksom denna öfver hembygdskänslan; om den samfundsorganisation, som skall upphäfva klasskampen, den världsorganisation som skall upphäfva krigen och göra hvarje strid till en kulturskapande allenast och hvarje seger till en seger för kulturgemenskapen allenast — detta har varit utläggningar af lifstrons andra hufvudstycke: det, som handlar om sammanlefvandet och sammanväxandet, om lifvets förlösande och förenande vilja.

Allt, jag någonsin skrifvit om friheten för hvar enskild att häfda sin personlighet, om rätten att utveckla den och plikten att värna den, för att sålunda vinna den rikare egenart, hvarigenom utbytet mellan de enskilda inom de olika folken och de enskilda själarnas med hvarandra varder ett utbyte af allt högre värden — detta har varit utläggningar af lifstrons tredje hufvudstycke: det, som handlar om mångfalden och maktkänslan, om lifvets själsförstorande och skönhetsdanande vilja.

Lifstron är med ett ord den syntes, som i sig innefattar evolutionism, solidaritet och individualism. Lifstrons sedelag är att de krafter, som i och genom släktlifvet, samfundslifvet och det personliga själslifvet sättas i rörelse, böra brukas så, att de verka lifs- och lyckostegrande på det hela och på den enskilde, vare sig dennes kärlek, arbete och tro sedan bereda honom en glädjestrålande eller en sorgestrålande tillvaro.

Lifvets viljor ha inom vårt släkte, som inom den öfriga

naturen, först verkat utan målmedvetenhet. Under det förra århundradet blefvo de, i och genom människan, fullt målmedvetna. Detta ljus börjar nu att från topparna, där det först tändes, breda sig äfven öfver dalarna. Könskärleken, samfundsbyggandet, skapandet stå allt klarare i lifsstegringens tecken. Och öfverallt visar sig denna lifsstegring genom fastare enhet och starkare egenart.

Krafvet på frihet för egenarten — i fråga om tro, om forskning, om skapande, om kärlek, om plikt — kallades först kätteri, sedan protestantism, senare upplysningsfilosofi och nu radikalism. Det var städse innerst lifstro. Krafvet på samverkan inom t. ex. stammen eller staten eller skrået — och nu till sist inom socialismen — är äfven innerst lifstro.

Båda krafven — det på frihet och det på samverkan — utgå från människans allt mer klarnade visshet om sin egen heliga andes makt att vara sin egen försyn och sin egen frälsare.

Lifstron är ett med fullkomningsbegreppet, om hvilket en religionsfilosof med sanning sagt: att det är en lika orubblig tankelag som tidens och rummets begrepp; att lika ovillkorligt, som människan i och genom rummets form tänker geometriskt, tänker hon genom fullkomlighetens begrepp religiöst. Och därför är det endast den genom auktoritet uppehållna religionen, som i vår tid går under, men icke den religiösa känslan själf.*

Fullkomningslängtan blir kärleksflamma när manlig och kvinnlig egenart mötas och stegras till ett nytt väsen. Den blir godhetsvärme när den vänder sig mot lifshämmande lidanden; den blir frihetslåga när den reser sig mot förtryck af den enskildes eller af ett folks väsenart; den blir rättfärdighetseld när den bortbränner orättrådigheten. Den blir sanningsglöd när den genomforskar tillvaron och skapande sol när den omfattar skönheten.

Den fullkomlighetsdrömmande vet att högre själsformer och högre samhällsformer måste vinnas under strider och lidanden. Men han vet äfven att striderna bli skönare, ju

* Se noten 3, kap. X af Självhärlighetens samkänsla.

själfullare människorna bli och att lidandet antar högre former, ju mer det följer af fordran på de yppersta medel för släktets fullkomning och de högsta villkor för själarnas växt.

Ju fullare en människa som naturvarelse lefver i och med den öfriga naturen och som kulturmänniska i och med den mellanfolkliga kulturen, dess mer djupnar och vidgas hennes själ. Dess mer företer hennes lif en innerlig enhet med det hela jämte en sluten säregenhet.

Det nya skönhetsideal, som nu är under daning, ger åt gestalten och dess rörelser ett nytt, stumt språk — en besjälad kroppslighet eller en sinnlig själfullhet — som ofta väcker aningar om nya medel för själsutbytet. Dikten, musiken och de bildande konsterna spegla redan individualitetens genombrott, som på dessa områden ju ägt rum under stora strider. Och liksom vi nu inse att steget från tradition till individualism inom skönhetens område betydt nya lifsvärden för alla, så skall man småningom inse att samma steg inom trons och sedlighetens område måste medföra lifstillväxt för det hela. Liksom den kulturodlade nu upplefver konst som en del af sitt öde — hvilket på ett eller annat sätt omvandlar honom eller för honom stegrar lifvets värde — så kan den lifstroende upplefva andra människor och deras öden såsom konstverk. Den rätt till individuell lifsförelse, som romantiken redan tillerkände de utvalde, torde samhället därför slutligen tillerkänna enhvar, som äger makt att, i någon mening, göra sitt öde till ett skönhetsvärde för andra.

Skönhetskänslan är gränsutplånande, människoförenande såsom ingen annan känsla; skönhetskapandet är särpräglande som intet annat skapande. Inom skönhetens värld ser släktet redan glimtar af det tredje rike, där själ och sinnen, enhet och mångfald, jaget och det hela varda ett. Man har framhållit att impressionismen inom konsten motsvarar den nya naturfilosofi för hvilken allt skiljande är upphäfdt, där det fysikaliska och det psykologiska, element och förnimmelse, äro vordna ett; där jaget upplöser sig i alltet, hvilket ter sig såsom en ömsom stillare, ömsom snab-

bare flytande flod af färger, toner, värme å ena, af stämningar, känslor, förnimmelser å andra sidan. Den ensidiga realismen viker för intuitionen på trons som på tankens område, på skönhetens som på sedlighetens. Ur allkänslan och ur samkänslan framväxa nya skönhetsbegrepp, liksom nya sedlighetsbegrepp. Utvecklings- och enhetstankarna ha förbundit människan med stenen under hennes fot och med stjärnan öfver hennes hufvud. Samma tankar förbinda henne äfven genom hvarje ord och hvar handling med hela hennes släkte. Denna världskänsla ger hvarje enskildt lif nya vidder och ger ny vikt åt hvarje form af skaparkraft. När våra dåd och våra verk, våra sorger och våra fröjder bli allas och allas bli våra, i samma mening som luften nu tillhör enhvar och bestämmer oss alla, då har lifstron i dess trenne former — såsom allkänsla, samkänsla och självkänsla — danat släktets själ till en makt, med hvilken måhända andra makter i världsalltet kunna förena sig och den mörka jorden till en stjärna, på hvilken måhända andra stjärnor vänta!

*

Dessa tankar äro de, som alla tre delarna af denna bok sökt uttrycka. Du har från början sett att mina Lifslinjer visa uppåt. Därför har jag nu ett behof att af allt hjärta tacka dig och de få öfriga, som med dig och mig kunna sammanfatta lifstron i dessa enkelt rika diktarord:

Att veta så innerligt fast och visst
att lyckan slår ögonen upp till sist,
att andra skörda där vi ha sått
den lifvets lycka, som vi ej fått,
att inne i våndan slumrar ro —
min enda stora tro.

Furuborg 22 Mars 1906.

Ellen Key.

I.

Självhärlighetens samkänsla.

Folge dir selbst nach... Was sagt dein Gewissen? Du sollst Der werden, der du bist...

— — — — — — — — — — — — —

Nur wer sich wandelt bleibt mit mir verwandt...

— — — — — — — — — — — — —

Ich liebe Den, dessen Seele übervoll ist, so dass er sich selber vergisst und alle Dinge in ihm sind...

— — — — — — — — — — — — —

Die höchste Selbstentäusserung sei deine höchste Äusserung...

(Nietzsche.)

I.

Sokrates, själf den helleniska världens mest säregna personlighet, fattade nog icke personligheten som egenart när han till sina lärjungar riktade maningsordet: känn dig själf! Ty med detta »själf» menade han icke det för hvar och en säregna utan hvad han ansåg vara det allmängiltiga: det gudomliga förnuft, som måste föranleda enhvar att älska och utöfva dygden så snart man insåg den.

Det stora nya i denna sedelära var att människan i sitt eget innersta, ej i yttre makt och myndighet, borde söka sin vägledning till det goda. Men det goda, det sanna och sköna blefvo individualitetstomma begrepp, dem flertalet ej kände som en ersättning för de lefvande gudarna. Därför gick ett lyckans leende genom människolifvet, när det gudomligt goda i och

med Jesus blef personligt, blef hjärtegripande. Och denna lefvande gud »gick genom korsdöden öfver i människornas samveten». Ty människorna gåfvo då som nu sin innerligaste kärlek åt lidandet. Jesu död ställdes sedan i samband med läran att människan missbrukat sitt förnuft, genom fallet blifvit fången i synd och skulle varda förtappad genom denna, ifall hon ej lät frälsa sig genom nåden — under uppgifvande af alla anspråk på en personlig förmåga till det goda.

Den tanken att släktet kanske missbrukat sin fria vilja emedan det fått för litet förnuft; att jordelifvet kunde tett sig annorlunda, ifall Gud visat sig mera rundhändt vid utdelningen af förnuftet; att sparsamheten därvidlag varit minst sagdt oändamålsenlig — den tanken blef undanskjuten.

Men ehuru den »af naturen onda människan» ter sig som en eländig varelse bredvid de helleniska tänkarnas, med gudomen förbundna människa, blef dock det mera af personlig självbestämning, som försoningsläran innebar, ehuru medelbart och långsamt, vägen till ett fördjupadt personlighetsbegrepp.

Ty af den katolska kyrkans likformighetskraf rörande tron följde att personlighetens värde under medeltiden förblef obeaktadt, ehuru personlighetens omedvetna växt fortgick. Den katolska teologien skarpslipade tanken, förfinade samvetet, fördjupade känslan och förberedde sålunda människonaturens självständighetsförklaring gentemot kyrkan själf. Ur medeltidsmänniskans djupa inlefvande i sin tro, hennes evighetsförsjunkna allvar, hennes stora makt att — oberoende af yttre makter — lefva i stora, saliga

erfarenheter om gudomens hemligheter, har den nya tidens självhärlighet vuxit. Genom mystiken uppgår aningen om det personliga själslifvets allt öfverträffande, allt omspännande betydelse. Dante, Giotto, Fransiskus af Assisi — hvilka väldiga »individualister» äro ej redan dessa!

Man har betonat de italienska småstaternas betydelse för utbildningen af egenartade personligheter, detta, som betecknar den nya tiden i motsats till den, då människan kände sig betydelsefull endast som del i ett helt och njöt sin högsta grad af lifsstegring som led i staten, kyrkan och korporationen. Känslan af individualitetens — den kvinnligas som manligas — värde är ett af de drag som, i djupare mening än ordet senare brukas, gör renässansen till humanismens tidehvarf. Konsten fördjupar sig i skildringen af människan och hela hennes lif, äfven hvardagens. I umgänget som i konsten fröjdar nu det personlighetspräglade: människor börja njuta den egenartade människan som en del af sin egen lifsrikedom. När Machiavelli danar sin maktlära till bruk för härskaren, väller den hos honom som hos Nietzsche ur estetisk beundran för kraftutvecklingen, ur kärlek till antikens starka och sköna människoideal, hvars förverkligande han af en målmedveten »furstlig» samhällskonst hoppas, och slutligen ur psykologiskt intresse i det egenartade. Det finnes ett — alldeles i förbigående hänkastadt — ord af Machiavelli, som uppenbarar huru djup själskännare han var. Han yttrar om en betydande man, att han intet annat har emot denne än att man aldrig sett honom perfettamento tristo. Man kunde skrifva en bok om det enda ordet!

Det psykologiska upptäckarbegäret leder renässansen att söka nya svar på gåtan om sambandet mellan själ och kropp, liksom mellan människan och naturen, som nu väcker en ny vetgirighet. Man börjar frigöra själs- och sedeläran från kyrkan och inse, att sedligheten har sitt eget värde oberoende af saligheten, sitt eget mål i den slutliga enhet mellan det själiska och sinnliga, som lefnadskonsten eftersträfvar. Det blef den i ordets vanliga mening bildande konsten, som först förverkligade enhetstanken genom att låta själen fullkomligt genomtränga kroppen och uppenbara sig i och genom form, färg, rörelser, uttryck. Monismen segrade sålunda i bilder och — inom vår tid — i toner, innan den segrat inom tankar och känslor. Allt kroppsligt blef besjäladt, allt själiskt kroppsligt i och genom denna nya konst. Leonardo och Michel Angelo äro de största individualisterna och — den förre fullt medvetet, den senare kanske omedvetet — äfven de största monisterna inom konsten. Men före som efter dem stegras makten att i konsten kristallisera sin egenart. Den nya mänskliga självkänslan visar sig som visshet om det kroppsligas — — också det naket kroppsligas — skönhetsvärde. Ja, själfva klädedräkten gynnar en större rörelsefrihet än medeltidens.

Litteraturen ger äfven stora vittnesbörd om denna individualismens »genesis». Ett af dessa bär den anspråkslösa titeln »Essais».

Endast ur fastslagna synpunkters makt kan det förklaras, att man alltjämt gör detta verks mästare till skeptiker. Montaigne skeptiker! Han, den store lifsdyrkaren, som med städse hungrig håg njöt alla

lifvets värden, och för hvilken deras fina urskiljande endast var en njutning mera! Just den djupa känslan af lifsvärdenas mångfald — ej af deras intighet — gör honom ovillig att fastslå något värde såsom oöfverträffligt. Hans fria, friska blick har endast den skeptiska kylan inför hvarje teologiskt eller filosofiskt påstående och fastslående. Det är med nutida skäl, han häfdar sin rätt att följa sina vägar. Den allsidiga iakttagelsen af den egna personligheten, den sega beslutsamheten att bevara denna personlighet, den ofelbara instinkten i valet af medel för sin självutveckling — allt detta gör Montaigne till den nya tidens förste, målmedvetne individualist. Han inser — och ryggar dock ej tillbaka för — den nödvändiga omvandling af sedlighetsbegreppet, som insikten om subjektiviteten i våra erfarenheter måste medföra. Stode vi, säger han, i verkligt lefvande samband med det öfvernaturliga, blefve vi i sanning upplysta af gudomens stråle, då skulle också våra lidelser, vanor och fördomar med ovillkorlig nödvändighet bli verkligt omdanade, i stället för att som nu oaflåtligt vittna om vår alltför mänskliga ofullkomlighet. Denna innebär, att vi intet kunna fatta utom vårt väsens gränser; att vi endast kunna dana oss ett gudsbegrepp genom att förläna Gud de egenskaper, vi funnit hos det väsen som intresserar oss mest: människan. Våra sinnen äro lika osäkra i sina vittnesmål som vårt förnuft i sina slutledningar. För hvarje yttersta grund behöfves en ny grund; hvarje försök att bringa motsägelserna under en gemensam synpunkt visar sig fruktlöst. Seder och rättsbegrepp skifta med historiska tider och geografiska gränser; människans anspråk att vara en-

härskare inom förnuftets och sedlighetens område motbevisas genom iakttagelsen af djurens själslif. Därför bli de ord, den ärlige vid slutet af hvarje undersökning måste uttala, dessa: Hvad vet jag? Men denna skepsis leder ej hos Montaigne till lifsunderskattning utan tvärtom till lifstrons visshet: att vår ovetenhet om lifvet ej beröfvar detta dess oändliga rikedom. Montaigne menar att ej det begreppsmässigt sönderdelande, endast det omedelbara, fullblodiga tänkandet ledes rätt af »vår stora moder naturen»; det förstnämnda tänkandet däremot förleder oss städse att öfverskrida människonaturens gränser. Allt det skenbart onda hör till naturens stora sammanhang. Först genom att ställa dess majestät inför vår tanke, få vi rätta måttet på allt, såväl den eviga mångfalden och växlingen som oss själfva och allt det andra obetydliga, vi nu anse så viktigt.

När vi inse, att vi intet kunna veta utom — i någon mån — om oss själfva, då först börja vi noga iakttaga och småningom upptäcka vår afgörande egenart, vår forme maîtresse, denna, som ihärdigt motsträfvar hvarje för sig otjänlig inverkan och afslägsnar det med sig oförenliga. Äfven om man afskydde sin egenart, kunde man icke ändra den: ingen ånger eller pånyttfödelse mäktar upprycka vårt väsens rot. Det är i vår form, naturen hos oss rör sig. Och som enhvar har en annan form, måste enhvar bedömas efter sin egenart. Vi kunna aldrig verkligt ångra andra handlingar än dem, som stått i strid med vårt väsens innersta grund. Och eftersom vår egen inre myndighet afgör våra handlingar, blir det ytterst endast vi själfva, som rätt kunna bedöma dem. Sedan själf-

iakttagelsen lärt oss känna vår form, kan självuppfostran gifva denna form dess högsta möjliga fulländning. Men endast efter dess egen art, icke efter något mönster. On n'a que soi — man har allenast sitt jag — äfven såsom ideal för sin utveckling. Vi finna bland öfriga förmögenheter i vår natur äfven lusten till det goda, och när vi utveckla denna kraft jämsides med våra andra, bortfaller striden mellan lycka och plikt. Lyckan blir ej liktydig med sinnliga njutningar, plikten ej med stränga försakelser. Ty fyllandet af hvarje plikt, som står i full öfverensstämmelse med hela min natur, är lycka. Och hvarje lycka, som står i sådan öfverensstämmelse, är plikt: den lycka, pliktuppfyllelsen skapar, utgör dess verkliga stöd.

Montaigne var — i religionskrigens och trossystemens tid — redan samtidig med de nutidens människor, som känna, att lifvets rikedom består i olikformigheten; de som fröjdas öfver att ådernätet förgrenar sig olika i hvarje blad; att snöflingornas nålar bilda mångfaldigt olika stjärnor; att himlens stjärnor blixtra än med blått, än med rödt, än med grönt, än med hvitt ljus; att hvarje själ har sin färg, sin ton, sin doft. Det är nog ingen tillfällighet, att den enda bok, som man med visshet vet, att Shakespeare ägde, var — Montaigne! Shakespeare, som med en i världslitteraturen förut okänd lidelse för egenarten slösade sin skaparmakt på ett myller af varelser, i hvilkas omänskliga eller mänskliga — eller öfvermänskliga — fullhet intet kan tänkas borta, och till hvilken intet kan läggas; varelser som med naturkraftens nödvändighet brustit fram ur sin skapares innersta med den forme

maîtresse, i hvilken de förbli eviga. Shakespeare — som alla stora människodanande diktare — har naturens opartiskhet, denna som låter åskan träffa goda som onda och solen värma orättfärdiga som rättfärdiga. Och alla stora människodanare — från Shakespeare till Balzac, från Balzac till Ibsen — ha skapat i samma visshet: att människa betyder det hemlighetsfulla, outgrundliga djupet, hvarur underbara kraftutbrott eller omvandlingar kunna väntas. Alla de största diktarna beröfva oss säkerheten. De säga oss att vi icke äro hvad vi synas oss själfva eller andra; de visa att ju mäktigare eller rikare ett människoväsen är, dess mindre kan det förutbestämma sitt eget öde eller leda det i af andra dragna banor. Ja, de lära oss att, äfven när ett lif länge gått i fastslagna banor, kan det slå ut i en lidelse, lika flamröd och oväntad som de vallmor, man stundom ser blomma mellan järnvägens skenor. Från och med Shakespeare ha de store diktarna fröjdats åt helstöpthet inom hvarje naturs egen form men afskytt likformandet, vare sig med sedens eller osedens schabloner. Visserligen sågo redan de stora helleniska sorgespelsdiktarna liksom Plato kännetecknande egendomligheter hos sina olika personer. Men först med den nya tiden blir olikarten ett medvetet — och målmedvetet utbildadt — lifsvärde.

*

Med sin nya förkunnelse af den förgätna läran att vår personliga afgörelse måste vara det religiösa lifvets grundval, gåfvo reformatorerna sitt bidrag till

individualismens genombrott, under den tid då allt, som i medeltidsmänniskans mening stått stilla — jorden, tron, sederna — kom i rörelse. Men det naturligt och egenartadt mänskligas värde i och för sig kunde ju ej protestantismen fastställa, eftersom den alltjämt hade syndafördärfvet som utgångspunkt.

Och det blef äfven i strid med de kyrkor, reformationen grundade, som de följdriktigt utdragna protestantiska satserna beredde personlighetens segrar på det religiösa som borgerliga och vetenskapliga området.

Det blir mystikerna, som förkunna att själen ensam finner vägen till Gud och till det goda, emedan de känna att Gud är i alla och allt är Gud. Genom sitt upphäfvande af fasta former och gränser, genom sin djupa förnimmelse af sambandet mellan det yttre och inre, förblef mystiken sålunda en själarnas fostrarinna för personlighets- likaväl som för enhetstanken. Eller, med andra ord, för en panteistisk individualism.

Tänkare stärkte individualismen genom att framhålla, huru den andliga och kroppsliga självuppehållelsedriften danat en sådan öfverensstämmelse mellan det hela och den enskilde, att, när enhvar verkar efter sin egenart, tjänar han det hela. De framhöllo huru behaget att främja sin tillvaro, genom att följa sin natur, sätter människan i rörelse. Men som man bäst främjar sin egen tillvaro under växelverkan med andras, blef målet att förena alla i ett samarbete såsom organ i en organism. Däraf följde att de mellanmänskliga, de humana egenskaperna blefvo de nödvändigaste. Renässansen använde inom etiken samma lag, som Kopernikus gjort gällande

inom världsalltet: att naturen når det högsta möjliga mål med de minsta möjliga medel och låter hellre många verkningar flyta ur en orsak, än brukar många orsaker för en verkan.

Men för tankar som dessa brändes Giordano Bruno, torterades Galilei, förföljdes Spinoza och misstänktes Stjärnhjelm, vår förste monist. Ty efter vårjublet kommo järnnätterna. Man tryggar kyrkan och tuktar satan, uppför tros- och statsbyggnader. Öfverallt segrar auktoriteten mot individualismen. Tiden åskådliggör i handling sin egen tanke: att »människan är en varg mot människan, att »lifvet är ett allas krig mot alla». Svärd och spö, bål och bila härska; de mäktigas gissel är öfver de svaga och Guds gissel är öfver alla. I detta tillstånd nedsjönk Europa — sedan det lefvat i renässansens lifsberusning, dess visshet om egenartens värde och naturens höghet, om sanningens, sundhetens och skönhetens segermakt! Endast i en och annan studerkammare fortlefde den stora längtan att slutligen kunna se hela lifvet såsom lagbundet och enhetligt, en enhet, där världsalltet är den stora organismen, »makrokosmen», men människan det lilla världsalltet, »mikrokosmen». Därigenom blef äfven sextonhundratalet en de stora begynnelsernas tid.

På sedelärans område framträda tänkare, som förbereda en etik, grundad på människans natur. Man häfdar det medfödda skaplynnets betydelse för våra handlingar, som icke afgöras af vår religiösa tro, utan af våra naturliga instinkter för det goda, eftersom det icke är enligt sina grundsatser utan sitt temperament, människan handlar. Det är denna tanke, Holberg i norden allmängör. Naturrätten bygges

på insikten att det ömsesidiga hjälpbehofvet är samhällets grund och att det som orätt ansedda är det mot samhällets kraf stridande. Man undersöker känslornas ursprung, sammansättningar och omvandlingar; visar deras betydelse för handlingarna liksom den sedliga känslans verklighet, oberoende af yttre tvång. Åtskilliga tänkare inse med Spinoza, att alla eftersträfva lyckan, och att — då denna endast finnes i vår gemensamhet med släktet — ingen verklig motsats kan finnas mellan de självbevarande och de sympatiska känslorna. Det är för människan lika naturligt att hjälpa andra som sig själf; ja, hon skattar högst den lycka, hvars verkningar sträcka sig till det största antalet människor eller till det värdigaste fåtalet: hon sätter således de handlingar högst, som innefatta den största lyckan för det högsta antalet. I denna innehållsrika form uttalades första gången denna sedan så misstolkade sanning.

Kännare af Leibnitz betona hans betydelse för danandet af individualitetsbegreppet: huru han såg hvarje människa såsom en värld för sig, utvecklande sig efter sina egna lagar; huru han häfdade individens frihet att genom egenartad sträfvan uttrycka sitt egendomliga väsen. För honom — som den af honom bekämpade Spinoza — betydde lycka krafternas rikedom och harmoni genom en full utveckling. Och den slutliga, nödvändiga följden af krafternas allsidiga utveckling blef allas harmoni. Det sammanhang, som består mellan tingen på det kroppsliga området, öfverförde ju Leibnitz på det andliga, så att hvarje själ — liksom hvarje kropp — medelbart sättes i rörelse af

och inverkar på alla andra, ja, så att hvarje varelse blir en undermedvetet allförnimmande.

Redan denna synpunkt blef af stor vikt för den individuella psykologien. Än mer betonandet af alla de otaliga, i själens dunkel verksamma, små, oklara, omedvetna rörelser, som på hvar individs egenart utöfva ett bestämmande inflytande; de obeskrifbara små förnimmelser och skiftningar, som göra hvar människa olik den andra.

Men dock var det ju icke Leibnitz utan Rousseau, som blef individualismens store profet, han som självförbrännande tände sitt eget tidehvarf, han, ur hvars bål det nästa ryckte »frihetsflammans bränder»!

*

När naturen, instinkten, personligheten en gång bli insedda som de grundämnen, dem kulturen skall bearbeta, då skall man — så var Rousseaus lära — erhålla en kultur, som ej uttorkar omedelbarhetens källa, ej gör människorna till skuggor jagande skuggbilder af lyckan. Endast den har lefvat mycket, som känt lifvet djupt. Men möjligheten till detta, det enda väsentliga, har den nuvarande kulturen beröfvat människorna.

På samhällsdanarens och uppfostrarens konst beror det, om man nu skall kunna aflägsna hindren att verkligen lefva; om man skall kunna skapa gynnsamma villkor för de naturliga anlagens utveckling hos alla. Det första villkoret är, att hvarje del af lifsutvecklingen — således äfven barndomen — behandlas som sitt eget mål, i stället för som nu endast göras till medel

för framtiden. Ser man hvarje varelse som självändamål, då följer däraf Rousseaus andra sats: att en varelses naturliga självuppehållelsedrift ger den bästa ledningen vid dess utveckling. En individs, liksom ett folks, kultur blir äkta endast när den är utvecklad natur, en natur uppflyttad på ett högre plan. Blott det sålunda utvecklade, det självverksamt frambragta, har behållit lifvets kraft att växa och nyskapa. Har man gifvit naturen en sådan utveckling, då kan man med trygghet lämna den åt det omedelbara instinktlifvets ledning och dock vara viss, att den lyckliggörande harmonien mellan det inre och yttre, det andliga och sinnliga, bevaras. Alla endast återhållande verkningar — vare sig genom religionsbud eller pliktbegrepp eller skräckmedel — äga däremot intet varaktigt värde för det sedliga lifvets växt. I människonaturens egna djup har religionen liksom sedligheten sitt ursprung: endast känslan kan bevisa den förra, endast samvetet ge helgd åt den senare.

Sedan människan började tänka öfver människan, hade ingen så medvetet som Rousseau förkunnat individualitetens inre oändlighet, dess mångfald och hemlighetsfullhet; ingen så insett dess lifsväsentlighet för det hela. Han var för adertonde århundradets senare del hvad Nietzsche blef för det nittonde århundradets: självbetvingaren, som nödgade till alla bestående värdens omvärdering. Hvardera ägde den geniala individualitetens öfverströmmande känslighet för och känsla af sitt eget enastående väsen och sin kulturreformatoriska uppgift; båda brunno af kärlek till väsentligheten, af hat till skenet.

Nietzsche, med sitt behof af en stor, fri plats

omkring sitt eget tankearbete, kallade sig uttryckligen motståndare till Rousseau som till romantiken, ja, individualismen! Och dock blef han som Rousseau, den store »romantikern», genom styrkan i den själfhärlighet, genom den hänryckning utöfver alla möjligheter, den trånad utöfver alla gränser, hvarigenom hvardera orsakade genombrottet till en djupare personlighetsuppfattning!

Mellan dem ligger Goethe, som med Spinoza lärde att det är hvarje väsens plikt att behålla sig i sitt vara, liksom att allt fullkomligare varda det man är, och som af Shakespeare infördes i den konstnärliga individualisationens hemligheter. Ofta villad af sitt eget motsägelsefulla och öfverströmmande väsen, lyckas Goethe dock slutligen finna detta väsens kärna och tvinga sin utvecklings årsringar att sluta sig omkring denna. Han, mångfrestaren, lärde sig den försakelse af det tillfälliga för det blifvande, det skenbara för det väsentliga, hvarförutan ingen personlighet danas till

höchstes Glück der Erdenkinder.

Goethe hade aldrig förflackat panteismen till sedlig likgiltighet. För honom som Spinoza var allvarandet Gud. Men för ingendera blefvo alla delar lika viktiga om än lika nödvändiga. Det fanns i varandets haf bubblor och böljor på ytan. Och där fanns djupen. Allt mer blef Goethe själf djup, allt mindre vindrörd våg; hans lifsfromhet nöjer sig icke med varandets, endast med vardandets lycka, denna som han uttryckte i orden:

Und so lang du dies nicht hast,
dieses: stirb und werde!
Bist du nur ein trüber Gast
auf der dunklen Erde.

Helhet, detta var hans kraf på sin egen som på andras personlighet. Han ser på denna som konstnär och naturforskare. Medan kristendomen kräfde vissa »dygder» och fördömde vissa »synder» — alldeles likgiltig för det organiska, sammanhängande, stilenliga — anbefaller Goethe bevarandet af de fel, som äro nödvändiga för personlighetens enhetlighet. Han vet att man kan ödelägga det värdefulla, under samvetssjuka strider mot den »naturliga» människan.

Den genom Linné allmänvordna meningen om de, genom skapelsen en gång för alla fastställda, typerna, gällde ju äfven människan (1). De individuella olikheterna betraktades då — som nu — af tron eller tänkandet endast som olikheten mellan amforan eller bägaren, skålen eller fatet: individerna voro mer eller mindre stora eller sköna käril af samma lera. Goethe eggas genom Linné till de motsägelser, som stegvis leda honom liksom Diderot till utvecklingsbegreppet inom naturen, och för Goethe som för Diderot blef personlighetstanken, med dess nutida innebörd, den självklara följden af nämnda begrepp. Hvarje egenart var ej endast nödvändig, den var en rikedom för det hela. Likformandet enligt något utifrån gifvet ideal blef således en orimlighet. Verktyg och verkningar höra samman. Att den ena delen och den ena egenskapen öfverensstämmer med den andra, detta gör hvar särskild människa — liksom hvarje annat väsen — till

just det hon är. I denna egenart kan hvarken fel eller förtjänst tänkas borta; egenarten kan endast i sitt slag fullkomnas. Genom att bruka vissa organ och ej bruka andra, genom anpassning till omgifningen, genom inverkan från och på denna, utvecklas personligheten lika väl som plantan. Personlighetskulturen och konstskapandet arbeta medvetet enligt samma lagar som naturen omedvetet. »I den mån människan skapar efter sanna och naturliga lagar bli hennes verk lika fria från godtycke, lika nödvändiga som naturens äro det. Och där denna nödvändighet är, där är Gud.» Människans personlighetsutveckling är självändamål lika väl som det konstverk, hon skapar eller det träd hon hvilar under. Naturen danar intet väsen för det andras skull; allt är till för sin egen. Ändamålsbegreppet är människans stora svaghet. Lifvet själft är lifvets ändamål.

Denna visshet föranledde Goethe att såväl vid sin naturbetraktelse som sin människobetraktelse undvika skarpa skiljelinjer mellan normalt och abnormt. Ty han visste att det senare ofta är led i en högre utveckling och han ger denna tanke dess klaraste form med uttrycket: »Hvad är det allmänna? Det enskilda fallet.»

Emedan Goethe såg allt i vardande ehuru genom mycket långsamma förlopp, blef han konservativ i fråga om samhällsformer, men mycket frisinnad i fråga om enskilda och mer, ju mer deras fel hängde samman med en kraftig egenart. Lifvets väsen ter sig för honom såsom polaritet och stegring: den senare framgår som en enhet ur två motsatser och danar en tillfällig harmoni. Men denna blir snart ånyo störd

af polaritetens lag, af »valfrändskap» och andra »demoniska» inflytanden, dem Goethe såg välla fram ur våra jordiska villkor lika naturligt som de hvita, gula och blå sippor, dem aprilsolen då som nu lockade fram i gräset omkring Goethes Gartenhaus.

*

Den store praktiske förkunnaren af individualismen blef Napoleon. Och han blef det i ordets ljusa som i dess mörka mening. Hvad en människa kan bära inom sig af mäktig egenart, hvad hon kan förmå i kraft af denna — utan stöd vare sig af börd eller beskyddare eller rikedom eller ens ett eget fädernesland — detta allt visade korsikanaren i och genom sig själf och de män, han samlade omkring sig. Napoleon gaf hvarje kraftig personlighet visshet om och bana för dess egna möjligheter. Och för det vägbanandet böra många synder honom förlåtas.

I hvilken grad och riktning den romantiska skolan fördjupade personlighetsbegreppet, kan här endast i förbigående påpekas, så mycket mer som Schellings bestämning af bildningen — jagets utveckling ur personlighetens frö enligt sitt eget ideal — öfverensstämmer med Goethes. Geijer — som själf säger att han lärt af Rousseau, Schiller, Shakespeare, men längst och mest af Goethe — står äfven den senare närmast i fråga om det personlighetsbegrepp, hvarmed han gett sin största insats i vårt lands tänkande. I Almqvist åter har romantikens, till spetsen drifna, individualism sin största svenska motsvarighet.

För hvarje romantiker gäller Goethes ord:

Alles könne man verlieren
wenn man bliebe, was man ist.

I än högre grad än Goethe var ju romantiken genomträngd af vissheten att människan är hemlighetsfull och oändligt sammansatt; att det »onda» och det »goda» till orsaker och verkningar äro sammanflätade; att ingen får dömas efter en enstaka handling, nej, att hvarje människa måste dömas som ett väsen för sig med oändliga skiftningar i grader af tillräknelighet. Ja, att personligheten kan vara utsatt för inverkningar från det undermedvetna själslifvet, som gör den skenbart moraliskt ansvarige ansvarsfri; att personligheten icke är ett fast bestående helt utan något växlande och oberäkneligt, hvars »enhet» alldeles kan sprängas.

Och man kan säga att nästan all betydelsefull nyare litteratur är bestämd af detta personlighetsbegrepp, som alltmer börjar afgöra äfven hvardagsmänniskans sätt att döma, ja, t. o. m. känna! Men ingen af litteraturens störste har i den grad som Goethe enat individualism och samkänsla. Några af de yppersta skildrare af individer — t. ex. Thackeray, Tolstoy, George Eliot — ha varit afgjorda anti-individualister! Särskildt anmärkningsvärd är i detta fall George Eliot. Hon — Comte's och Feuerbachs, Spencers och Darwins lärjunge — sökte förmedla öfvergången från kristendomens kulturskede till evolutionismens. Hon var genomträngd af samma visshet som Comte att den religiöst-sociala känslan var den högsta drifkraften inom människolifvet, ehuru hon ej förleddes till den

kult, hvarigenom Comte försvagade sin tanke. Hon omsatte evolutionismens grundläror i sin diktning och ehuru en hörnsten för hennes nya sedelära — de förvärfvade egenskapernas ärftlighet — är rubbad, kvarstår den alla hennes verk genomträngande vissheten att »våra handlingar äro som våra barn: de växa med sitt eget lif och en dag stå de som vårt öde». Detta formas omedvetet af våra dagliga vanor, emedan dessa sedan afgöra våra val i lifvets stora ögonblick. Vår själ som vår kropp uppbygges af tusende ringa ting och nedbrytes på samma sätt. Genom otaliga små okända handlingar af godhet och rättfärdighet har släktets själ småningom höjt sig ur det djuriska tillståndet. Och på samma sätt höjer sig den enskilde. Å andra sidan är det genom upprepade små handlingar af självviskhet och orättrådighet, den enskilde bereder sin undergång. Ty han »nöter sålunda den planka, som länge bär honom, tills den en dag brister under hans tyngd».

Denna syn ledde George Eliot till ett så ihärdigt betonande af altruismen, att individualismen blef alldeles undanskjuten. Hon nypröfvade nämligen icke de gamla kristliga värdena. Hon omplanterade endast de gammaldags blomstren och kryddorna i den nya jordmånen. Hon visade att de samhällsbärande krafterna — godhet, trohet, rättskänsla, pliktvilja — framgå ur den nya lifsåskådningen lika visst som ur den gamla. Ja, hon låter den högsinta människan vid hvarje pliktstrid obetingadt offra sig, oberoende af offrets verkan på henne själf eller dem, hon offrar sig för.

Så som George Eliot här lär, så ha nästan alla allvarliga evolutionister handlat. Samvetet blef ytterst öm-

tåligt under den känsla af osäkerhet, som uppstod, när kristendomen ej längre gaf den ovillkorliga etiska ledningen. Det sedliga ansvaret kändes oerhördt tungt under vissheten att ingen synd kan afplanas; att hvarje handling är oförgänglig, att den fortsätter sig i alltjämt vidgande ringar genom alla tider. Man bar ju då ej allenast sin egen utan andras själar i sina händer! Foten vek därför lättast in på självförsakelsens väg. Självhäfdelsen blef den svåra plikten. Ja, det visade sig att alla slags »kristliga» dygder växte på »utilismens» lika väl som på kristendomens grund. Och när Nietzsche angrep utilismen, var det emedan han — och ej utan skäl — ansåg den göra lifvet tamt och gynna hjordmänniskornas självsäkerhet.

*

Bland nyare tänkare åter är individualismens samhällsbetydelse redan tidigt insedd. Några bevis må här framhållas.

När Schleiermacher utbrast:

Jag svär mig själf en evig ungdom!

då ägde han romantikens visshet att personligheten just innebär denna ungdom, emedan den är det mot allt filisterdöme, mot allt, själen förstelnande, formväsen evigt fientliga.

Schleiermacher bevisade människans plikt till »självframställning» därför, att det just är genom min personlighet, jag starkast kan påverka andras tillvaro!

Så mycket som jag gjort för mina egna krafters utveckling, så mycket har jag gjort för andra; otaliga

opersonliga handlingar till andras hjälp uppväga icke en stor handling af strålande självhäfdelse, vare sig denna består i att jag offrar mitt lif eller försvarar min rätt eller fullkomnar min egen kultur. Som Spinozas lärjunge ser äfven Schleiermacher naturen alltigenom — ehuru i olika grader — såsom förnuftig och viljande, och han visar, att utan detta vore all sedlighet omöjlig. Han förutsåg äfven etikens slutliga samstämmande och samarbete med naturvetenskapen. Han anade den nu inom biologien fastställda satsen: att människan i sina organ har resultatet af föregående släktens erfarenhet och att sedligheten på samma sätt har sitt ursprung djupt nere i lifvets urgrund, så att ingen bestämd början till densamma kan uppvisas. Schleiermacher framhöll äfven med styrka, att inom alla tillvarons arbetsområden — vare sig det gällde bearbetande af naturen, danande af samhället, skapande af religion, dikt och konst — städse är individens verksamhet den betydelsefullaste. Icke blott såsom alstrande kraft, utan äfven emedan han och hans verk blifva de starkaste andliga bindeleden människorna emellan. Denna synpunkt för värdesättningen af fåtalets betydelse för de många, är städse förbisedd af den flock, som korsar sig öfver »egoismens apostlar». Individualisterna häfda att hvar enskild individ erhåller värde för det hela endast i den grad, han på ett alldeles bestämdt och egendomligt sätt uttrycker det gemensamt mänskliga. Det är förvånande, att någon ännu kan vara så blind för denna sanning, att han ser självhäfdelsen som i och för sig antisocial!

Individualismens sanningar ställdes på sin spets af Stirner. De förkunnades af Emerson, af Carlyle, af Mill, af Renan, af Kirkegaard och andra individualismens spjutkastare och vapensmeder. Alltjämt torde dock Schleiermacher vara den betydelsefullaste af de senare, genom att mest öfvertygande ha visat, huru det städse blir något i den enskildes etiska handling, som ej kan öfverföras på, ej göras gällande för andra; huru den, som ej varit närvarande i sitt handlande med sin hela och fulla egendomlighet, handlat ofullkomligt, d. v. s. ej helt självverksamt. Schleiermacher inser att i hvarje lif finns handlingar, där den enskilde måste vara sin egen domare. Men han är ej därför sin egen lärare.

Personlighet innebär visserligen först och främst att den enskilde skiljer sig från alla andra, men han upphör ej därför att hafva alla andra bredvid sig. Och ju mer sinne den enskilde har för sin egen egendomlighet, dess mer blick får han äfven för andras! Det är endast genom den rika facetteringen af mitt eget väsen, genom rörligheten i min egen fantasi, som jag kan erfara sympati med andra: de personlighetslösa, som bilda massan, äro alltid de mest ofördragsamma...

Schleiermacher kunde ha tillagt: och därför de mest farliga för andras lycka, äfven om de hela dagen »lefva för andra» — i soppkök och fattigstugor!

Medan man, enligt Schleiermacher, är en personlighet redan genom sin egenart, blir man en fullfärdig personlighet endast genom att länka sitt eget väsens fast slutna ring vid utvecklingens stora kedja. Själf lär han ha visat en genial skarpsyn för egenarten hos

den skenbart obetydligaste människa, och kunde därför ge det etiska imperativ, som äfven blifvit de nya människornas:

Du skall vara individuell! Du skall handla på ditt eget sätt.

Ty, säger han, endast så föres den i naturen inneboende individualiserande tendensen vidare. Vid förnuftets bearbetande af tankestoffet — liksom vid viljans val af uppgifter — har individualiteten självklart endast en af tankelagar och samhällslagar begränsad frihet. Men på känslans område, känslan, som hvilar i sitt eget väsen, finnas oändliga möjligheter till oändliga skiftningar, i hvilka den enskilde fullt personligt kan uttrycka sig. Det var i vissheten att känslan är lifvets källa, som Schleiermacher svor sig själf en evig ungdom. Och när släktet inser detta, då kanske skall det lyckas nå det ideal, ett samfund af unga amerikanska nydanare för sig uppställt: att »dö åttio år ung»! Efter Schleiermacher har ju v. Haartmann betonat att de omedvetna själsdjupen äro kraftkällan i lifvet. Men långt före honom hade vår Almqvist visat på »den tysta, onämneliga grunden» såsom den »stora kraften till själens läkedom». Äfven för Feuerbach var hvarje människolif med dess känslor, förnimmelser och tankar något originellt, oefterhärmligt, oersättligt och omistligt. Men en fristående lyckodrift, utan hänsyn till andras anser äfven han omöjlig, ty detta blefve ingen full individuell kraftutveckling för mig själf. Känslorna binda den enskildes tillvaro vid andras; samhörighet uppstår, det egna lyckokrafvet begränsas naturligt af andras, och plikterna mot min egenart bli medelbart

äfven plikter mot andra! Min egen rätt blir, med ett ord, äfven min plikt, emedan jag, beröfvad min rätt, blir bedragen på väsentliga värden och sålunda själf blir ett ringare lifsvärde.

Spencers tankegång torde vara tillräckligt känd, för att jag här endast behöfver påminna om att, enligt honom, utvecklingen måste skapa allt högre former af själslif som samhällslif med samma nödvändighet, som nya stjärnor danas i rymden. Och emedan utvecklingen hos individen som släktet äger den allmänna utvecklingens förlopp, leder den således till alltmer sammanhang, bestämdhet och olikhet individerna emellan. När man talar om att en människa har självbehärskning, karaktär och individualitet eller — i fråga om det yttre — hållning och stil, då innebär allt detta ett och samma begrepp. Etiken söker och främjar de bästa villkoren för det mest fullkomliga lefvandet. Och en fullkomlig etisk utveckling är omöjlig för den, som endast lefver för sig själf. Ty en hel del af hans krafter och egenskaper förbli därunder outvecklade. Hvarje individ drifves därför med nödvändighet såväl till självbegränsning som till att hos andra främja den fulla kraftutveckling, hvarigenom den egna medelbart främjas.

II.

Det här ofvan tecknade personlighetsbegreppet är för »idealisten» en meningslöshet. Den, som ej erkänner en värld öfver naturen, har — menar han — hvarken rätt att tala om personlighet eller om godt

och ondt. Ty där dessa begrepp börja, där slutar naturen. Denna är endast en viss mängd mekaniskt arbete; den vet ej om högre eller lägre, bättre eller sämre. Och därför anser »idealisten», att en individualist ur evolutionismens etik kan hämta lika goda skäl att tillfredsställa sina djuriska drifter som sin högre utveckling. Ty denna etik »tar fasta på människans lägsta sida för att sålunda förädla henne»; den anser »självförvervinnelse onödig om man endast odlar instinkten»; den »gör kort process med altruismen» när den »egna lyckan är i sikte». Den blir endast en — gröfre eller finare — nyttighetsberäkning; på sin höjd en flack altruism, som nöjer sig med det halfgoda, som gör det rätta för lön eller nyttans eller ärans eller njutningens eller tvångets skull, men aldrig af all sin kraft, allt sitt hjärta, all sin själ. (1).

*

Den gamla tron påstår: »Blir hvad självviskt är förgätet», då vinner du verklig personlighet, evig personlighet.

Den nya tron säger: Utprägla din personlighet till en enastående och egenartad, då vinner det hela. Icke din självlöshet utan din lifsfullhet är den högsta vinningen för andra.

Den gamla tron påstår: Endast genom att tjäna de samhällsformer, i hvilka eviga idéer uttryckas, erhåller din personlighet värde.

Den nya tron säger: Visserligen har det förflutna gjort mig till hvad jag är. Men jag skall göra framtiden. Och detta sker ej endast genom att under-

ordna mig det förflutna utan genom att gripa in i nuet.

Den gamla tron påstår: Du äger ingen möjlighet att inrikta ditt arbete för framtiden annat än under ledning af de öfverindividuella värden, dem du angriper: staten, kyrkan, familjen.

Den nya tron säger: Endast de andligt stillastående låta förtidens rättsbegrepp i allo omspänna sitt handlande. Ingen fullvuxen förblir i den hud, som omslöt hans barnakropp. Men liksom vår hud vidgas utan att vi någon gång krypa ur vårt skinn, så vidgas våra begrepp genom en organisk utveckling ur allt föregående. Evolutionisten tror sig icke med ett ryck kunna befria sig från detta. Han vill endast öka den naturliga utvecklingskraften hos individerna, emedan utvecklingen sålunda småningom stiger hos det hela.

»Samvetet kan ej vara underkastadt omvandlingens lag eller individuella skiftningar, ty samvetet är gudomens röst,» påstår den gamla tron.

»Samvetet är en del af oss själfva, växande och växlande med vår personlighet,» säger den nya tron.

»Personligheten är ett tomrum, som skall fyllas,» påstår den gamla tron, »fyllas genom pliktuppfyllelse.»

»Personligheten är ett organiskt helt med sina egna nödvändiga och säregna växtvillkor,» säger den nya tron.

»Personlighet är det djupast mänskliga, som jag har med alla gemensamt,» påstår den gamla tron. »Den är samvetet, viljan till det goda, pliktkänslan.»

»Personlighet är hvad jag har med ingen gemensamt, min egenart,» säger den nya tron.

»Personlighet är det, som innebär mitt människovärde, d. v. s. mitt rätta handlande,» påstår den gamla tron.

»Personlighet är det, som medför mitt enastående och kanske 'brottsliga' handlingssätt,» säger den nya tron.

*

Allmändygderna äro de visserligen mest oumbärliga, men äfven de mest likartade samhällsbyggnadsdelarna. Egenarterna äro bågar och torn, rosettfönster och fialer, krabbor och grotesker. Med andra ord: icke de delar, som ge fastheten, men de, som ge lifvet åt det hela.

I ett ungt svenskt hem står på väggen:

»Det är roligt att söka okända vägar och se hvart vägen tar vägen!»

Detta är individualismens färdesätt, medan flertalet af dem, som hedra personlighetens begrepp med sina läppar, ännu anse detta färdesätt som villovägen. När de till ungdomen rikta maningen: »pröfva allt och behåll det bästa», då får ungdomen strax veta, hvad detta bästa är och huru »profvet» således bör utfalla! År efter år utgå i lifvet nya skaror af ungdom, som vuxit upp under programtal om personlighetens väsen och värde. Hvar finner man dem efter tio år, dessa, som hörde att man vann sin personlighet genom tro och lydnad? I ett ämbetsverk, en bank, en tidning, en skola, ett universitet, ett regemente. Fråga dem på samvete om de där fått följa sitt samvete, eller om de ej tigande nödgas åse missbruk, medverka vid orättrådigheter, tåla god-

tycke? Om de ej blifvit samhällsmedlemmar på bekostnad just af sitt samvetes glans, sin goda viljas glöd; om icke just lydnaden på deras post — till deras egen fasa kanske — håller på att omvandla dem till arbetsök, ja, båsbelåtna ök, ifall fodret är rikligt? Där låta de allehanda öden gå sig förbi eller öfvergå sig, men om sin makt att vilja och välja sitt öde hafva de ej längre en aning. Kanske äga de ett svagt minne af en tanke- eller tvifveltid, då lifvet var meningsfullt och innehållsrikt, då de verkligen pröfvade och behöllo sitt bästa. Men så kom ett ögonblick, då personligheten skulle stå sitt prof. Och då kom det gamla tros- och lydnadsbegreppet med snaran!

En ung själskännare har påpekat, att hos människan alltid finns ett andligt öfverskott, som endast delvis kan omsättas i praktiska värden, och att ju större detta tankens, känslans och fantasiens öfverskott är, dess mer besviken blir den unge genom mötet med verkligheten, där detta öfverskott så föga kan »användas»; där kampen för tillvaron drar en allt trängre ring kring det rörelseplan, på hvilket han står. Detta våld på personligheten kännes först upprörande, men sedan resignera de flesta. Och det är arten af upproret eller resignationen, som skapar olika lifstyper och lifsåskådningar: vid denna kritiska punkt börjar karaktärens stålsättning eller ödeläggelse. (2).

Men att ödeläggelsen är så mycket vanligare än stålsättningen, detta beror just på, att det gamla plikt-, tros- och lydnadsbegreppet behärskar samhället, att detta öfverallt har bruk för tjänare, aldrig för per-

sonligheter. Det lefvande lifvet behöfver ungdomens andliga öfverskott som jorden majregnet. Men från höjderna blåser i regeln en vind, som drifver undan majregnet. Från och med sin första kolt får en liten samhällsmedlem veta att en egen vilja är »stygghet». Senare får han höra att egna meningar äro ungdomligt öfvermod, såvida de ej bestå i starka hurrarop för någon viss auktoritet i »rättänkande»; att handlingar mot samhällsseden äro ungdomlig hänsynslöshet, såvida de ej sedan mansåldrar varit »historiska»; att odling af en egenart är ungdomlig självviskhet, såvida den ej — medför goda inkomster!

Man ville äga en tunga af eld för att hos ungdom i stället inbränna denna visshet:

Att tänka fritt betyder din från fördom och förmynderi frigjorda, personliga pröfning och omdömesbildning.

Att tänka rätt betyder att din pröfning, som ditt dömande, ske i samklang med din själs innersta kraf, dess heligaste allvar.

Du kommer sålunda att tänka rätt på olika sätt under ditt lif. Men rätt tänker du, hvar gång du ingen inre stämma tystat, ingen inre tvekan känner; då du med hela din personlighet, sådan den i det skedet är, innestår för din tanke, din tro, ditt tvifvel, din på endera byggda handling. Kom ihåg att endast de meningar äro värda att uttala, som du känner så starkt, att du ville lida för dem. Kom därnäst ihåg att endast dessa slags meningar äro värda att hos andra bekämpa. Och kom slutligen ihåg att du bör visa personen aktning, i den grad hans meningar äro ärliga, men att denna aktning icke

får gälla hans meningar, endast *därför* att de äro ärliga.

Af alla tomma talesätt är intet tommare än det »att man bör ha aktning för andras meningar». Ty dessa tillkomma i regeln så, att människors brott äro mer aktningsvärda — med andra ord mer personliga — än deras meningar!

Särskildt ungdomen får ofta sin »ståndpunkt» lika ofrivilligt som man får den, då man flyttas framåt af en folkmassa. Den unges första, frivilliga handling blir ofta just att — byta plats! Och det ligger dels i ungdomens skaplynne, dels i dess fostran — i och genom dogmer — att den då blir dogmatisk. Detta är i *ungdomen* ingen fara. Dogmen — vare sig den är renlärig eller kättersk — verkar som blomkäppen för blommorna. Nej, faran är om ungdomen icke är varm nog att vara *fanatisk*. Faran är om en ung människa hånler, när hon står inför

...*den rigere Sjæl, som Fremtiden fængsled.*

Vid hvilken ålder du möter det leendet, finnes en fara att akta dig för. Men möter du det i ungdomen, vore det än hos din bäste vän, då måste du fly. Förstår den unge ej detta, då är han förlorad.

Ty med hånleendet segrar Satan, han, som omvandlar icke stenar till bröd — det under, hvarpå vi igenkänna våra frälsare — nej, han, som mäktar göra allt bröd till stenar!

*

Att äga personlighet betyder en tvåfaldig ungdom för den unga, en oförgänglig ungdom för den till åren ej längre unga människan.

Ty att äga personlighet innebär att lifvet för oss alltjämt har nya möjligheter. I hvarje ålder förblir personligheten ej endast en lefvande utan en lofvande; öppen icke afslutad, en i djupare mening oberäknelig!

Hvarje äkta personlighet, ung eller gammal, står bland de opersonliga som söndagen bland hvardagarna, söndagen, som är ställd utanför de andra dagarnas äflan, som söker sitt eget mål med sina egna medel.

Hvarje äkta personlighet står bredvid de opersonliga som trädgården bredvid landsvägen. Denna fyller s i t t ändamål: att allmängagna. Men trädgården gläder tillika, äfven om den endast är en trädgård i dynerna, där, bland vindvridna träd, en mastspillra står som flaggstång, lusthuset är byggdt af strandvraksplankor och stoderna äro gallionsbilder från stormdrifna Indiafarare.

Hvarje äkta personlighet, ung eller gammal, går bredvid de opersonliga som strömmen bredvid kanalen. Den senare glider fram mellan fasta bankar. Den förra följer självbanad väg. Enligt äldre tiders syn voro strömmar hemvist för naturandar, som aldrig kunde förlösas. Enligt nutidens syn äro de kraftkällor, som kunna omsättas i värme och ljus.

Att äkta personlighet är sällsynt beror till dels däraf att föräldrar — kanske oftast de mest älskande — säga: »Vi måste fostra våra barn för denna världen, sådan den nu en gång är, annars skola barnen nödgas lida alltför mycket.»

Detta är den stora villa, som måste öfvervinnas genom en ny syn på lidandet. Barn måste fostras så, att de vilja ändra denna världen, äfven om denna deras vilja blir deras undergång!

Hade skeppsbrottens möjlighet fått vara den afgörande synpunkten, då ägde vi nu ingen sjöfart.

Fruktan för lidandet och predikan af lydnaden drifva människorna in på vilse lefnadsbanor, i oriktiga förbindelser. Så slappas deras motståndskraft med förkunnelsen, att endast man fyller sin plikt och förblir på sin post, behöfver man icke vara lycklig. Denna lära har alla nyttighetshänsyn på sin sida, alla möjligheter att, i världslig mening, »göra lycka» och kunna lefva lugnt och angenämt. Sedan man sålunda fallit för frestelsen till feghet, halfhet, samvetstumning, prisas man som en plikttrogen och aktningsvärd samhällsmedlem, medan individualisten oftast lefver under osäkerhet, äfventyr, lifsfara. Ty han vill icke bära lidanden, som icke tjäna till någons utveckling; icke försaka en fotsbredd af den jord, en stråle af den sol, han behöfver för att lefva.

Redan Stuart Mill visade huru, under närvarande skede af utvecklingen, samhälligheten allt mer gynnas och stegras. Skolan, arbetet, samfundslifvet, allt innebär likformighetens plikt. I vår tid undgår ej ens en stark personlighet att i viss mån afslipas, genom hänsynstagande för yrkes-, ämbets- eller partimoralen; att stämplas med schablon, att utplattas genom masstrycket. Och de flesta äro ej starka personligheter.

De, som af individualismens förkunnelse befara egoismens öfverhandtagande, borde minnas Multatulis ord »att en tiger ej gör så mycket skada som de

hvita myrorna». Tigrar äro för det första få och för det andra bli de jagade. Ej heller individualisten begär gatufrihet för tigrarna. Men han vet att de hvita myrorna, i sin samhällsdygdiga enighet, svårare ödelägga våra yppersta värden!

Icke det onda gör mest ondt, utan det som godt ansedda onda!

De »sociala människorna» kunna vara mycket små människor. En stor antisocial lidelse kan försköna en själ mer än hundra små samhällsdygder.

Hur ofta har ej en »vacker lifsgärning» bakom sig ett i hög grad oskönt lif!

Hur ofta ser man ej människor släpa bördor, för hvilka de äro lika litet danade som svanor att dra lastpråmar. Men människor finna denna »pliktuppfyllelse» vacker!

Ty huru få är det icke, som ännu verkligen känna individualistiskt, åtminstone å andras vägnar! Detta är tillsvidare det svåraste krafvet på vår altruism, liksom det svåraste profvet för vår intelligens icke är att lära mer, utan — som det ypperliga engelska ordet lyder — to unlearn, lära frångå nedärfda meningar, berömda mönster, anpassade tankeformer!

Först när våra själar bli hundrafaldt mer lefvande än de nu äro, skola vi omedelbart erfara tjusningen af den individuella mångfalden. Nu sker detta hos de flesta endast genom självföfvertalning.

Tillsvidare har samhället — från dopet till begrafningen — otaliga medel att indämma, kanthugga, kvista, eldsläcka, sammanmala, utkafla individualiteter!

Tillsvidare kan det således ej anses obilligt att individualiteten äger en och annan talsman. Medeltiden unnade ju t. o. m. djäfvulen sin advokat!

*

Det nya trosskedets ledande tankar — evolutionism, individualism och solidaritet — äro oupplösligt förbundna.

Och de båda senare följa med nödvändighet ur den förra.

Evolutionismen ej endast bevisar huru pliktkänsla och pliktbegrepp danas och omdanas genom släktets erfarenheter. Nej, den visar äfven att sederna danas genom en långvarig lydnad för det, under ett visst skede, som rätt uppehållna. Sålunda nås fasthet. Men sedernas höjning åter beror af individuella afvikelser från den fasta seden.

En ädlare sedelag har i hvar tid framgått ur den individuella etikens förmåga att omvandla det allmänna sedliga medvetandet, mot hvars värdesättningar det bryter sig, besegras eller segrar. I samhällen, där lydnaden för vissa »kategoriska» sedliga begrepp öfvervunnit det individuella rättsmedvetandet, har denna lydnad blifvit en förfallsorsak, likaväl som den öppna eller hemliga olydnaden blifvit det i andra samhällen. Sedliga förnyelser komma städse från ett eller flera samvetens förvissning om plikten att öppet och målmedvetet bli pliktbrytare. »Brottets» subjektiva berättigande kan endast det egna samvetet afgöra; dess objektiva däremot måste bevisas genom dess följder för sedernas utveckling. När utslagen af »det

kategoriska imperativet» verka en pliktautomatisk lydnad för gällande lag och sed, vinner i bästa fall det för handen varande rättsmedvetandet en större utbredning och fasthet. Men ingen möjlighet finnes att förädla det redan gifna till ett högre.

Uppror mot dem, som vilja utpeka allas väg såsom vår väg — vare sig under form af religionsuppenbarelser, förnuftsbud, samvetskraf, samhällslag — detta var därför städse befriarens uppgift. Och aldrig strålar samvetet i större härlighet, än när det sålunda står ensamt mot alla. Antigonehandlingar äro de mest oumbärliga. Men supranaturalisten, som själf stundom åberopar dylika såsom bevis för samvetets gudagifna styrka, glömmer att, medan rättsmedvetandet nu prisar handlingen, så dömdes den, då den skedde, såsom upprörande individualism, såsom brott mot samvetet, hvilket endast ansågs tala i samklang med det häfdavunnet rätta. Och de handlande straffades som farliga föredömen. Med ett ord: hvad samtiden kallar en »våldsam brytning med det bestående», befästes sedan och kallas af framtidens konservativa »en reform, som skedde i nära anslutning till det historiskt gifna»!

Allra minst evolutionisten drömmer om att »börja om hela kulturutvecklingen på nytt». Men han inser redan i nuet, hvad pliktmoralisten endast tillbakablickande inser: att pliktbegreppen liksom pliktkänslan danas genom individualism och auktoritet, genom omstörtning och tradition; att pliktkänslor och pliktbegrepp äro ett de enskildas och allas samfällda verk, hvaröfver hvarken den enskilde eller det hela ensam kan råda; att moralen således hvarken

får vara helt individuell eller helt social; att individen städse kan äfventyra, att hans handling visserligen för honom själf blir sedlig, men ur det helas synpunkt fördömlig. Å andra sidan kan en pliktuppfyllelse, som samhället af individen kräfver, göra handlingen sedlig ur det helas synpunkt men osedlig ur hans egen, såsom i våra dagar allt oftare är fallet med t. ex. krigstjänsten, edgången och vigseln.

Samhället lagstadgade fordom religion och kyrkogång, handel och handtverk, klädedräkt och arbetssätt, begrafningar och gästabud. Men allt mer har samfundet åt de enskilde lämnat deras egna angelägenheter i sådana afseenden, där de ej omedelbart beröra andras. Större differentiering men fastare organisering, mindre auktoritet men mera solidaritet, detta visar sig vara »den historiska utvecklingens lag. Evolutionismen vet ej om utvecklingens slutmål är något för oss nu motbjudande eller något, som kan uppväga de lidanden, den kostat. Men hvad evolutionismen vet är, att utveckling — lifsstegring — jordiskt sedt innebär en allt mer utpräglad, innehållsrik, sammansluten individualisation; att ju lägre en organism — eller själ — står, dess mindre individualitet företer den; att ingenstädes utvecklingen visar sig så »målmedveten», som just i differentieringen. Det är således på erfarenheter, man kan stöda hoppet: att släktet åtminstone under det närmaste årtusendet skall förete en allt rikare och jämviktsfullare individualisering!

III.

Evolutionismen ställes äfven inför det problem, hvarom vi sedan årtusenden kämpa: problemet om viljans frihet.

»Idealisten» menar att i nödvändighetens värld ingen sedlighet kan finnas. Där blir människans sedliga »fall» lika ovillkorligt som stenens; lidelsens raseri lika oansvarigt som stormens. Men att stenar kunna tvingas att ligga stilla, att stormar kunna förutses och deras följder delvis afvändas, detta hör äfven till samma nödvändighetens värld! Detta synes emellertid de glömma, som påstå, att tron på nödvändigheten i en handling måste hindra evolutionisten att fälla några moraliska värdeomdömen om denna eller att påyrka några återhållande eller rättande åtgärder gentemot fel och brott! Att vilddjur och sjukdomar tillsvidare äro nödvändiga, hindrar oss ju dock inte att jaga de förra och att bekämpa de senare?!

De, som förklara att man, genom att »göra lidelsen till personlighetens innersta kraft», lössläpper alla lidelser, ha ej mer aning om psykologi än barnet om fysik, när det frågar om »åskan går» med träskor! Lidelse är ju endast den själens värmekälla, af hvilken all rörelse i en eller annan riktning föranledes. Hvarje stor personlig kraftyttring drifves af någon slags lidelse, ty utan denna uppstår ingen verksam vilja. Men likaväl som detta tillhör nödvändigheten, medför samma nödvändighet, att lidelsen kan brukas som rörelsekraft i olika riktningar; liksom att lidelser kunna växa, aftaga, motväga och upphäfva hvarandra. Att vi så-

lunda allt mer kunna bestämma våra lidelsers riktning, detta hör äfven till nödvändigheten. Denna har ju visserligen inom människans själ, som inom hennes organism, ett så sammansatt förlopp, att utgången aldrig kan beräknas med så ofelbar visshet som vid ett enklare naturförlopp. Redan när man når upp i den organiska orsaksserien, måste sannolikheten ofta träda i visshetens ställe, hur mycket mera då inom den oss ännu nästan okända orsaksserien, vårt eget själslif! Men vi gå där, som inom den kroppsliga, från idel oviss-heter till sannolikhet eller visshet. Och just på grund af nödvändigheten. Det var lika nödvändigt att människan sårade sin bara fot som att hon lärde sig skydda den; lika nödvändigt att hon begick våld mot andra som att hon lärde sig undvika dem. Det är lika nödvändigt att ett visst gift är dödligt, som att det ej dödar, ifall ett motgift snabbt nog tillföres organismen. På samma sätt är det nödvändigt att ett visst inflytande framkallar vissa brott och att ett motinflytande verksamt kan hindra dessa brott. Det är nödvändigt att en sjukdom blir farlig under en viss ålder och med lätthet öfvervinnes under en annan; så äfven att ett anlag, som är farligt vid tio år, kan bli gagnade tio år senare. Den lidelsens styrka, hvarmed ynglingen vid tjugu år omfattar en kvinna, kan tjugu år senare bli drifkraft för hans verk; den vilje-kraft, som vid tjugufem kom honom att förstöra sina framtidsutsikter i en viss riktning, kan komma honom att vid femtio stå som segrare i en annan — och allt med samma nödvändighet! Endast de besynnerligaste begrepp om nödvändigheten hindrar den sedliga vilje-frihetens målsmän att inse, huru den psykiska lika-

väl som den fysiska nödvändighetens värld är ett samspel af krafter, hvarur följder framgå, som ånyo sätta andra krafter i rörelse, hvilket i sin ordning framkallar nya följder, som bli nya orsakskällor! Att vi härunder *känna* oss fullt fria — emedan den motivmakt, som *ytterst* afgör vårt val, är oss omedveten — är en för vårt dagliga lif gagnande villa. Ty denna känsla af valfrihet inverkar på vårt bruk af de motiv och möjligheter, som ligga *inom* vårt medvetande och den blir sålunda ett medbestämmande inflytande vid vår utveckling till sedlighet. Men när medvetandet om vissa motivs värde framför andra är starkt nog att afgöra vårt val, då beror detta dock ytterst därpå, att vår samfällda natur redan omedvetet lagt sin tyngd i valets vågskål, så att vi egentligen aldrig klart *valt* och *velat* något, vi icke redan som *möjlighet* varit. Hvad människan nu är, detta är hon genom den utveckling, som bland annat gifvit henne samvete och värdeomdömen, ansvarskänsla och ändamålsbegrepp, allt detta, som nu *hör med till nödvändigheten*; som gör hennes frihet *lika* betingad i riktning af det onda som af det goda; som gör vissa brott för henne lika omöjliga som vissa dygder. Vår känsla af viljefrihet motsvarar det späda barnets känsla af frihet, ifall det med ett elastiskt band bundes vid en fast påle. Barnet erfar bandets tänjbarhet, rör sig i allt större kretsar och utvecklar därunder sin rörelseförmåga utan att *erfara* någon hämning. Så är äfven vårt band — lagbundenheten — vår trygghet.

Det är nödvändigt att den sedligt råe ej »med bästa vilja» *kan* handla så väl, som den sedligt ut-

vecklade, liksom att den senare ej »med bästa vilja» kan handla så illa som den förre! En sanning, vi i hvardagslifvet ofta omedvetet uttrycka med orden: »jag ville att jag kunde betala honom med samma mynt, men jag kan ej förmå mig därtill». I båda fallen finnes i själfva verket ingen vilja: den är endast tänkt. Verklig är däremot den känsla, som drifver till eller afhåller från hämndhandlingen. Den sedligt råe kan ej »med bästa vilja» välja det rättast rätta, den sedligt utvecklade ej det orätt rätta, ifall båda stå inför en sammansatt rättsfråga. Men ifall den sedligt råe lyder sitt samvete, utvecklas det med samma nödvändighet som hans färdighet i kroppsrörelser genom öfning stiger från det enklare till det svårare. Med »den bästa vilja» har aldrig ett svagt motiv besegrat en stark lidelse, lika litet som en svag arm en stark. Men motiv som armar kunna stärkas genom tjänlig näring och tjänlig öfning!

Utvecklingens etiska vinningar kan människan lika litet afhända sig, som hon kan afhända sig den upprätta gång, den hand och den hjärna, som göra henne till människa. Antagandet att hon — om hon ej längre trodde på viljans frihet och pliktens gudomlighet — skulle mista sin sedliga utveckling och med ens bli samvetslös och pliktförgäten, är en slutsats liknande den, att hon — ifall hennes tro upphör på skapelsen enligt Guds beläte — måste återgå till apornas organisation! Med ett ord: endast den, som ej inser, att »människan själf är en del af ödet» (Emerson), finner någon svårighet däri, att viljans frihet icke är den sedliga utvecklingens orsak utan dess följd;

att vår relativa viljefrihet — som alla andra kulturskapelser — utgår ur otaliga famlande mödor.

Vår förnimmelse af en viljans absoluta frihet beror vidare därpå, att vi förväxla denna frihet med frånvaron af yttre eller inre tvång för handlandet, i de fall, då den viljebetonade själskraften ohämmad går sin gång. Om vi se till, hvad denna kraft förmår, så finna vi att vi i själfva verket haft föreställningar om olika handlingssätt såsom möjliga, och att vårt val mellan dem synes oss fritt, just emedan vi ej kunna uppvisa några tvingande orsaker för valet. Men dessa omedvetna orsaker finnas dock och de afgjorde den strid mellan våra olika »viljande» känslor och föreställningar, som föregick valet. När vi säga, att vi handla på ett visst sätt, emedan vi »ej kunna annat», då betyder detta just att vi, med våra förutsättningar, endast se denna ena möjlighet, så att vi i detta fall »intet val ha». Men vare sig vi känna oss stå mellan flera möjligheter eller inför en enda, så ha båda delarna sin orsak i vår natur och vårt föregående bruk af denna. Ju egendomligare och rikare vår natur är, dess flera villkor äger den för sin växt, dess flera verkningar kan den utöfva eller mottaga, dess flera »viljor» förnimmer den, liksom äfven dess flera svagt viljebetonade stämningar. När min handling därunder erfares som fri, då betyder detta, att den uttryckt mitt väsentliga väsen; att jag i handlingen varit mig lik; att den blifvit afgjord inom mitt medvetande, och att jag således för den känner mig tillräknelig. Den, som t. ex. skyller en låghet på sin viljas ofrihet, på sin otillräknelighet, bedömer sig rätt. Men lågheten blef kanske »nödvändig», emedan han vid

tidigare tillfällen låtit sina möjligheter att inslå en annan riktning förbli obrukade; emedan han förbisett de små inflytanden, hvarigenom han kunnat skapa en vilja åt sina bästa och försvaga viljan hos sina sämsta egenskaper; emedan han tanklöst tilltäppt de orsakskällor, hvarur viljeimpulser till det goda kunnat flyta och däremot gifvit viljeimpulserna till det onda fri bana.

Det är lika nödvändigt att den brottslige blir allt brottsligare — ifall icke något starkt hämningsmotiv inträder — som att den människa, hvilken hela sitt lif stärkt de högsta motiven för mänskligt handlande, icke plötsligt begår ett lågt brott. Om någon — vare sig till godt eller ondt — blifvit »alldeles som en annan människa», då betyder detta att ett dittills overksamt, mäktigt inflytande öppnat en dittills stängd dörr för en dittills okänd del af hennes varelse.

Ett exempel må belysa det ofvan sagda.

Ingen viljans makt kan hindra, att den af naturen fege erfar fruktan i en fara. Det finns alla sannolikheter, att han äfven handlar fegt, om han plötsligt ställes i en fara, och om de känslor, som kunde motväga feghetens vilja till flykt, äro svagt viljebetonade. Men erfarenheten af feghetens följder blir nu orsak till en sådan viljebetoning, t. ex. hos ärelystnaden. När sedan ärelystnadens vilja står mot feghetens vilja, tar den ena ut den andra, så att den fega handlingen åtminstone uteblir, om än den modiga ännu ej äger rum. Som den lustbetonade viljan emellertid är starkare än den olustbetonade, verkar ärelystnaden småningom en öfvervinnelse af feghetsviljan, så att modet slutligen blir möjligt. Om öfver-

hufvud hela detta förlopp skall äga rum, beror dels på om denna natur inom sig äger en egenskap, som *kan* upptaga täflan med feghetsviljan, dels på om den värdesättning, uppfostran och omgifning gifvit modet, är stark nog för att drifva fram t. ex. ärelusten till täflan med fegheten. Har modet för fantasien fått en stark lustbetoning — såsom i hög grad sympatiskt för omgifningen — då finnas alla sannolikheter, att denna fega människa tio år senare med nödvändighet måste handla modigt vid ett liknande tillfälle som det, där hon första gången måste handla fegt. Uppfostrans och självuppfostrans uppgift är att skapa vilja hos de värdefullaste egenskaperna. Men denna uppgift skulle aldrig lyckas, ifall ej en *psykologisk nödvändighet* funnes, enligt hvilken själens lagar verka. Och uppfostran lyckas därför aldrig, där vissa psykologiska betingelser fattas.

Så länge ännu viljan hos en god egenskap är svag, men insikten om detta godas värde redan stark, då uppstår ånger öfver den mot ens bättre vetande, ens högre vilja skedda handlingen. Men ånger betyder ej, att man i det ögonblick, man begick den ångrade handlingen, *kunde* handlat annorlunda. Detta blir möjligt först genom sådana erfarenheter — bland hvilka ångerns plåga är den mäktigaste — som fördjupa viljan hos de egenskaper, man vill stegra men försvaga viljan hos dem, man i och med sin ånger underkänt. Sålunda blir det möjligt att i viss mening dana sig en ny karaktär. Alla stora människors historia bekräftar Pascals sats: att ju mer snille en människa har, dess mer lidelse har hon, liksom Mills sats: att ju lidelsefullare en människa

är, dess större blir hennes självbehärskning, när lidelsens styrka vändes mot detta mål. Lidelsens styrka ger just snillet dess öfvermakt i fråga om att nå sina syften och inom sig själfva undertrycka allt, som står i vägen för dessa. Någon har betecknat begreppet »karaktär» sålunda, att personlighetens alla partiklar blifvit koncentrerade och kristalliserade till målmedvetet och följdriktigt viljande och verkande. Men detta sker endast genom att lidelserna inriktas på — enligt personlighetens natur — uppnåeliga mål. Ty hvarken inre eller yttre inflytanden kunna framkalla nämnda kristallisation annat än under de villkor, hvarmed den är förbunden. Karaktären kan endast danas ur de medfödda instinkterna, impulserna, böjelserna, känslorna. Vår intelligens kan leda vår vilja så att vi göra afdrag eller tillägg i vår natur, men aldrig så att vi omvandla den. Och därför blir all ånger, som uppstår genom misslyckade sträfvanden i den riktningen, ofruktbar. Goethe varnar med rätta för den ofruktbara ånger, »som är en så högt drifven värdering af ens jag, att man ej kan förlåta sig något». I samma ögonblick ångern utlöst föresatsen att nästa gång handla annorlunda, bör den — hos den sunda människan — vara på återgång. Någon förkrossande känsla af synda-skuld är otänkbar för enhvar, som vet, att man med nödvändighet har sin natur; att det endast gäller att — med de psykiska och fysiska lagarnas hjälp — ändra den i de fall, där den strider mot det egna idealet och göra detta genom att skaffa sig nya drifkrafter eller stärka viljan hos dem, man äger. En gång kommen till full insikt om och till fullt bruk af denna sin makt, råder människan

öfver sitt framtida viljande med samma självhärlighet, som det förflutna råder öfver det närvarande. Hon har tagit sin själ i sina egna formande händer.

*

Det förflutna afgör oss ej endast genom ärfda anlag, utan äfven genom omgifning och omständigheter. Det är detta, som — äfven vid full tillräknelighet — måste göra hvarje dom relativ. Ty den grad af verklighet, som våra bästa möjligheter erhålla, beror på den medelbara eller omedelbara hjälp vi fått att komma öfver den valets nollpunkt, där två lika starkt viljande impulser stå mot hvarandra, och där således den bättre behöfver ett krafttillskott utifrån för att segra.

Just läran om den »fria viljan», som, alldeles oberoende af arf eller omgifning, mäktar det goda, är ett stort hinder för en sådan sedlighet, som slutligen ger en — i ny mening — »fri» vilja. Man litar på dogmen om viljans oberoende och pliktens makt men försummar därunder att bruka ärftlighetens och anpassningens tankar för att främja sedligheten. Visserligen betonar evolutionismens etik att ärftlighetens och omgifningens inflytande minskar den enskildes ansvar. Men dess starkare betonar denna etik ansvaret i en annan riktning, nämligen för det samhällstillstånd, hvaraf de enskildas sedebegrepp och handlingar till stor del bero. Just när man inser, att tillsvidare icke enhvar kan göra sin plikt, blir det angeläget att dana de förhållanden, under hvilka han skall kunna det!

Människan har först nu på allvar börjat lära läsa i människan. A-b-c-boken danas i de psykofysiska laboratorierna. De där funna kurvorna kunna kanske slutligen säga oss, huru själen skapat sig den yttre världen. Men de säga oss intet om ljus- och ljudvågor, färgskiftningar och harmonier, känsel- och doftförnimmelser i den inre värld, där religion och sedlighet, kärlek och vänskap, lifstro och lifsångest, sympati och antipati fläta sig samman till en dagrarnas och skuggornas, en höjdernas och djupens värld, rikare på växling, fullare af under än den yttre, i hvilken själen nu börjat stafva och lägga samman. Att slutligen kunna läsa rent i boken Människan är målet för den småskola, hvari vi ännu befinna oss. Lärdomsvägen är lång, och därför synas de hafva rätt, som svara, att innan en ny sedlighet är funnen, måste den gamla gälla, emedan hela utvecklingen annars skulle äfventyras. Men på själens, lika litet som på kroppens område, kan man vänta att nya organ skola stå färdiga för bruk. Nej, organen bli färdiga just genom att brukas för nya behof.

Att människorna börja tänka evolutionistiskt äfven på själslifvets område, detta är en ny styrka, tack vare hvilken vårt släkte under det tjugonde århundradet kanske bättre skall lösa sina uppgifter än under något föregående. Framför allt den mest försummade bland dessa uppgifter: sedlighetens vetenskapliga begrundande och förverkligande i lifsstegrande syfte. Hvarje sedelära, som nu uppställer det »absolut» goda eller onda, förbiser de lagar, dem äfven den sedliga utvecklingen måste följa: urvalets och anpassningens. En annan sak är att de under utveck-

ling varande samvetena behöfva absoluta begrepp, såsom svaga stänglar behöfva stöd. Men man skall äfven på detta område lära de svaga, att deras eget behof af stöd icke får påtvingas de starka. Ingen förnuftig uppfostrare låtsas orka lika litet som barnet; han eggar tvärtom barnet att växa upp mot de kraftprof, det ser fostraren utföra. I fullkomlig analogi därmed handla de sedelärare, som häfda: att olikheten i etisk rörelsefrihet är grundad på olikheten i krafter.

Äfven om denna relativa etik blir till skada för en och annan enskild, så är det dock den, som måste förkunnas, ifall släktet allt mer skall lära sig etiskt pröfva, döma och handla enligt lifsstegringens oändligt sammansatta kraf. Den idealistiskt-absoluta etiken och psykologien förhålla sig till monismens såsom teckningen efter idealhufvuden i gips förhåller sig till teckning efter naturen, med dess mångfald af lifsformer och ljusproblem. Samma nya kärlek till lifsformernas oändliga mångfald, som nu inom konsten aflöst kärleken till idealformerna, börjar bli afgörande äfven på det etiskt-psykologiska området.

För den nya psykologien är det ett humanismens bud, att ej endast inom all rättsskipning utan äfven vid alla enskilda etiska domslut, den forna abstrakta, allmängiltiga synpunkten bytes mot den konkreta och individuella. (1).

Motsatserna må åskådliggöras genom ett exempel från ett allmängiltigt område. Den gamla moralen menar, att ett löfte, ett ord under alla omständigheter måste hållas, ty annars undergräfves tilliten, som ju är grundval för all sammanlefnad. Den nya

moralen är fullkomligt enig om att detta är sant inom alla opersonliga områden. Jag bör kunna lita på att erhålla min lön utbetald, mina lifsmedel oförfalskade, mina beställningar färdiga på utlofvad tid. Ju mer pålitlighetskrafvet i dessa afseenden skärpes, dess bättre för alla. Men när liten gäller det personliga området, själslifvets tillstånd, då inser den nya psykologien, att dessa står under förvandlingens lag; att en människa, som vill vara sig själf trogen, kan nödgas bryta ett löfte; kan nödgas offra tilliten; att hon, för den inre följdriktighetens skull, kan nödgas vika från den yttre. Men därjämte inser man äfven, att ju djupare den lit varit, som jag kränker, dess troligare skall kränkningen bli en svår lifshämning för mig själf, åtminstone ifall jag offrar andras tillit utan en djup inre nödvändighet. Å andra sidan medför den nya synen på personligheten, att den individuellt utvecklade människan ej fordrar löften af en annan; ej väntar att någon, under alla omständigheter, skall kunna vara trogen någon annan än sig själf. Den människa åter, som i sin »personlighets» namn löser sig från uppgift efter uppgift, för att följa infall efter infall — emedan detta är hans väsens »nödvändighet», hans »arf», hans »öde» — denne blir ej endast en karaktärslös, nej, en fattig personlighet. Ty han bestämmes icke af hela sitt väsen, han lämnar väsentliga sidor af detta outvecklade. Å andra sidan finnas naturer, som aldrig kunna vara helt trofasta, utan endast vara detta i det stora hela. Om man på dem lägger det absoluta trohetskrafvet — i tankar, ord och gärningar — skola de aldrig kunna fylla det. Nöjer man sig åter med det stora hela, då kan en

sådan natur utvecklas till dess högsta trohetsmöjlighet.

Det händer att vår egenart innesluter ödemarker, som icke kunna odlas, som måste förbli liggande bredvid våra fält. Men först måste odlingen försökas. Och den lyckas oftare än man tror. Ty äfven om en personlig egenart består i arfvet af vissa lidelser, ja, fel, så kan just häri en möjlighet finnas att genom den ena lidelsen eller felet bekämpa den andra. Eller — för att bruka en sats ur Leonardos mekanik — »två svagheter kunna förenas så, att de tillsammans bilda en styrka».

Och ehuru tänkesätt ju icke kunna ändra naturgrunden — eftersom känslorna äro så mycket äldre och djupare än tänkesätten — så kunna dock tankar få samma betydelse för naturgrundens kultur som kemien för jordens.

*

Det ofvan sagda innebär intet anspråk att lösa problemet om viljans frihet. Jag har endast sökt visa, huru det praktiska problemet — att göra viljan stark hos våra lifsstegrande egenskaper — kan lösas i den mån, som våra fostrare och sedan vi själfva finna de rätta motsatsegenskaperna, de, där den goda egenartens vilja har verklig utsikt att besegra den onda egenartens. För detta fordras bland annat, att uppfostraren äger blick för den i hvarje ålder typiska egenskapen, den, som ger alla krafter deras spänning och rörelse. Men från och med småbarnen, som kallas »snälla», när de äro stilla — under den ålder, då deras hela varelse är rörelsebehof, då de borde lära sig för-

binda begreppet »snällhet» med de goda följderna af deras verksamhetslust — sträfvar man nu att undertrycka det för hvarje ålder typiska. I stället borde man, under hvarje åldersskede, göra lusten till den viljedanande rörelsekraften i sedlig riktning. De tanklösa tro sig alltjämt höra visdomsord, när »idealisten» förkunnar: att lyckan omöjligt kan läggas till grund för lifvets värden, att den »lycksökande» individualismen stryker bort pliktbud och samhällskraf — med ett enda drag, såsom Döbelns läkare medikamentflaskorna! Visserligen bortskaffar individualismen helst medicinen och lägger sitt nit på att höja det allmänna hälsotillståndet, ty den hyllar ej satsen, att »ondt skall med ondt fördrifvas». Den tror, att det onda varaktigt öfvervinnes endast af det goda.

Men hvad den afser är icke ett förenklande, nej, tvärtom ett fördjupande af det ondas problem.

Månne idealisten aldrig frågat sig, hvarför — när religionsstiftare och tänkare under årtusenden förkunnat det rättas och godas höghet — människorna dock i så ringa grad förverkliga det?

»Idealisten» ger synden skulden. Men månne ej »syndens välde» till stor del beror af, att plikten blifvit förkunnad såsom den makt, hvilken skall öfvervinna kött och blod, i stället för att plikten borde varda kött och blod? Varda det så, att det goda slutligen blir ofrivilligt?!

I en »frihetens värld» kan aldrig sedligheten bli självverkande, bli organisk. I nödvändighetens ensam kan den — genom det fasta förhållandet mellan orsak och följd — bli ovillkorlig. Och ju fler brott, som

dragas undan »friheten» och »valet» — genom att bli fysiskt omöjliga — dess högre har människan nått i verklig sedlighet. Dess mer rörelsefrihet och valfrihet har hon försäkrat sig på de städse högre områden, där det ännu kan bli fråga om val!

*

Den sedliga traditionen verkar med årtusendenas viljemakt i hvarje lefvande. Det traditionen motstridande i sed och lag, i tanke och känsla, detta är det vi behöfva uppöfva vår kraft till.

Ty förtiden suger hvar lefvande tillbaka som en bränning, medan framtiden endast lockar som en sång!

De, som ej inse detta, borde aldrig taga ordet utveckling i sin mun. De ana ej ens dess första grundsanning: att hvarje obetydlig ändring, som om några tusen år kan medföra ett nytt kroppsligt eller andligt verktyg, motverkas af mäktigt fasthållande inflytanden. Och i den grad att det ojämförligt svårfattliga just blir framåtskridandet! Hvarje liten ändring till ett bättre sker icke framrusande, nej, framsniglande!

Evolutionisten inser att pliktkänslan alldeles som andra känslor kan vara dum, grym, hård likaväl som vis, högsint, ädelmodig; att den kan uppenbara sin styrka i ogärningar som i välgärningar, i ursinnigt motstånd mot ett godt som mot ett ondt. För evolutionisten blir således pliktkänslan, i och för sig, ej mer värd än någon annan känsla. Dess värde beror för honom uteslutande af de moraliska normer, efter hvilka den verkar och de öfriga själskrafter, som den sätter i rörelse.

Ty det ingår som ovillkorlig del af vårt väsen att vi hafva intresse af de verkningar, våra egna och andras handlingar erhålla, eftersom verkningarna afgöra vår lifsvärme, vår lifskraft. En obetingad, förhållandelös sedlighet är ett lika otänkbart begrepp som ett obetingadt och förhållandelöst blodomlopp. Och allt, som rör sig, kommer i nya lägen och förhållanden. Däraf följer med nödvändighet, att sedlighetens normer måste skifta inom samma människas tillvaro, så mycket mer då inom släktets.

Pliktkänslan i vår själ, liksom stjärnbilden öfver vårt hufvud, förlorar ej i majestät, därför att vi veta, huru den ena som den andra uppstått. Men hvardera blir mindre tillförlitlig att styra efter, när vi inse att de ändra ställning, dels efter vår horisont, dels genom sin egen, af den enskildes vilja oberoende, bana.

IV.

Kant hade, som alla torde veta, mottagit djupa intryck i sitt hem af pietismen men under sin utveckling af de engelska tänkarna och Rousseau. Man möter mest af det senare inflytandet hos den tidigare Kant och mest af det tidigare hos den senare — enligt en vanlig och naturlig förskjutning i hjärnan. Den tidigare Kants bana låg ej långt från den tankeväg, som sedan hellenernas dagar ledt förbi supranaturalismen till evolutionismen. Och det var alltjämt r a t i o n a l i s t e n Kant, som säkerställde sedlighetens oberoende af teologi och metafysik genom att göra den till uttryck för människans högsta förnuft och

innersta väsen, till hennes egnaste, personligaste bestämning. Men när Kant sedan kallar samvetet ett ur utan urmakare, ifall en Gud ej antages, då har man rätt att mot honom åberopa hans eget yttrande: att den vildaste fysiska hypotes är att föredra framför att på naturens område tillgripa det öfvernaturliga. Evolutionisten anser att samvetet likaväl hör till naturens ordning som jordomloppet, att det är lika orimligt att härleda pliktkänslan ur omedelbar gudsgemenskap som tidsbegreppet. Ja, vi veta ej ens, om pliktbegrepp och tidsskiften betyda något på de oss närmaste himlakropparna; så mycket mindre veta vi något om deras förhållande till det All-varande, af hvilket de äro jordiskt bestämda yttringar. Och i den grad, att en liten skärfva i hjärnan kan göra en hedersman till slagskämpe och krogkund, oordentlig och ursinnig, medan skärfvans borttagande återger honom hans plikttrohet och goda seder! Att Guds röst på detta och liknande sätt låter tysta sig, är ett — för en supranaturalistisk samvetshärledning — obekvämt sakförhållande!

Det är förut framhållet, att — om Kant upplefvat den evolutionismens seger, han själf på ett område förberedde — då torde han icke ha tappat sin agnosticism i samvetet. Då torde han, med sin vetenskapliga vilja att ej bruka fler förklaringsgrunder än som behöfvas, ha insett: att sedlighetens ursprung likaväl som dess ändamål finnas inom människolifvet. Detta antagande stödes af den lilla skriften om Das Gefühl des Schönen und Erhabenen. Då ännu ej gripen af den lidelse för det slutförda, som är sanningssökarens frestelse, ej heller af det förakt för

människonaturen, som är hvarje lefvandes lifsfara, uttrycker Kant där sin, af Rousseau närda, åsikt: att människan i sin natur, framför allt i sin känslas djup, har orsaken till sin sedliga utveckling. Han visar — genom egna omedelbara iakttagelser och jämförande psykologi — huru olikheten i ras, i kön, i lynnesart, i tidsförhållanden inverka på sedlighetsbegreppen. Ja, han uttalar där den för all nyare psykologi självklara sanningen: att ingen berömvärd egenskap finnes, som ej — genom oändliga öfvergångar — kan urarta till den yttersta ofullkomlighet. Men i hvilket underligt ljus ställa ej dessa yttranden Kants senare antagande: att Gud allestädes uppenbarar sig i samvetets makt att kräfva pliktuppfyllelse, om så vår egen undergång blefve följden! Den äldre Kant glömmer att samme Gud då talar bra olika i olika land, tider och människohjärtan!

*

Och med hvilken olika grad af snabbhet eller styrka verkar ej samvetet! Det ena står dock stilla, när det andra skälfver snabbt som ett asplöf. Den ena människan visar samvete redan i vaggan, den andra förblir bokstafligen samvetslös hela sitt lif. Alla dessa sakförhållanden vålla den mörkaste förvirring, så länge samvetet fattas som Guds röst. Och i valet mellan att ej kunna tillfyllest förklara samvetets ursprung eller nödgas medge, att Gud ter sig alltför mänsklig i och genom samvetets beskaffenhet, månne ej den förra resignationen torde vara Gud — och människan — mest värdig?

Redan Kants samtid sporde vid hans tal om den goda viljans välde:

Vilja till hvad?

Ingen tänkande nekar att flertalet förnimmer ett »kategoriskt imperativ»; att man kan känna sig förpliktad af sitt innersta, af sitt samvete nödgad till handlingar mot all egen fördel, all n ä r a liggande lust. Men hvarje tänkande vet äfven, att handlingens värde i och för sig i c k e afgöres genom att jag följt detta imperativ. Detta kan ha drifvit mig till en handling, som — trots min egen goda vilja — blir osedlig i sin verkan.

Kant har äfven sökt afvända denna fara.

Han utgick från satsen att intet kan tänkas såsom utan all inskränkning godt mer än en god vilja, med andra ord pliktkänslan. Han undersöker ej huru den uppstått. Men dess verklighet inom människans bröst inger honom samma vördnad som stjärnorna öfver hans hufvud.

Pliktkänslan betecknas af Kant såsom den känsla, hvilken drifver till handling, ej af böjelse men af plikt. Den af sina böjelser bestämda, sinnliga naturen, vill göra lyckan till princip för handlandet. Men det för plikthandlingen utmärkande är att inga hänsyn tagas till böjelserna, att handlingen sker äfven om den vållar olust och obehag för naturen i öfrigt.

Det sedliga handlandet kan visserligen medelbart främja vår lycka. Men detta s y f t e får ej i minsta mån vara medvetet och ju syftesfriare den sedliga handlingen äfven o m e d v e t e t är, dess högre blir den.

Kants första bestämning för en plikthandling blir således att den, åtminstone medvetet, ej får ske af något annat skäl än att *den är plikt*.

Den andra bestämningen är att plikthandlingens värde icke afgöres genom den *afsikt* hvari den sker utan endast genom den maxim, som bestämt vårt beslut. Och denna maxim bör, enligt Kant, vara *aktningen för lagen*. Men med lagen menar Kant den objektivt förnuftiga princip för handlandet, som äfven subjektivt borde vara afgörande för allas vilja, ifall alla läte sig bestämmas genom förnuftet.

Således blir Kants regulativ — eller norm eller vägledning — för det enskilda samvetet, då detta drifver oss till en plikthandling, följande: »Förfar aldrig annorlunda än så, att du också skulle vilja att din maxim kunde varda en allmän lag» — d. v. s. en lag för *förnuftet*, icke en samhällslag.

Handlingar af tvång äro, enligt Kant, lika litet plikthandlingar som handlingar af böjelse. Tvånget inträder då den subjektiva viljan står i strid med den objektiva, hvarunder den förra nödgas böja sig. Endast när min vilja är bestämd genom allmängiltiga förnuftsskäl blir den därur flytande handlingen en plikthandling. Då utgår från samvetet det kategoriska imperativ, som pliktkänslan lyder, äfven om detta sker under den största olust, ja, med undergång för hela vår öfriga varelse. (1).

*

Intet är emellertid en vanligare erfarenhet, än att *icke* »enhvar kan göra sin plikt», såvida icke hela tonvikten lägges på *sin*.

Men därmed bli pliktnormerna lika många som det finns individer och den enes förnuftsbestämda samvetshandling får ingen allmängiltighet för den andre. Det alla förbindande pliktbegreppet kan endast af samhället lagligt fastställas men aldrig för alla individer bli förnuftsförbindande, bli ett kategoriskt imperativ för samvetet.

Några enkla exempel torde klargöra detta. Uppställes företagsamhet som en ingenjörs förnuftsenliga — med andra ord oafvisliga — plikt, då kan han med ett passivt lynne ej fylla den, medan han däremot väl kan fylla arbetshederns. Uppställes mod som en läkares förnuftsenliga plikt, då kan han, med ett vekt lynne, t. ex. vägra en operation, hvarigenom en modigare läkare måhända räddat den sjuke, medan, tack vare samma lynne, den förre kanske bättre fyller omvårdnadens plikt hos en annan sjukling. Uppställer man som en sons förnuftsenliga plikt att sörja för sin mor, då tvingar detta kanske en olämplig lärare att kvarstå som sådan, ehuru han inser, att han sålunda sviker sin plikt mot lärjungarna.

Med ett ord: ingen kan fullt fylla alla sina plikter, om dessa uppställas allmänt tänkta i stället för individuellt. Ingen kan »göra det rätta för det rättas skull», ty detta abstrakt rätta har ingen någonsin sett. Men vi kunna göra rätt för oss; flertalet kan fylla sin plikt inom det område, där plikten står i samklang med hans natur. Idealismen är på detta som alla andra områden verklighetsblind, när den ställer sitt antingen-eller:

antingen en ovillkorlig, som förnuftig allmänt erkänd, lydnadsplikt eller tygellöshet.

Verkligheten visar däremot möjligheten af ett tredje: att bevara plikt-k ä n s l a n s styrka i förening med plikt-b e g r e p p e n s relativitet till individens s k a p l y n n e och till det vid hvarje fall föreliggande sakläget.

De, som invända, att följden häraf blefve om ej tygellöshet så åtminstone ett hållningslöst stämningslif, dessa glömma, i hvilken grad lifvet själft visar sig »hållningslöst» genom att låta o l i k a följder flyta ur skenbart samma pliktuppfyllelse eller pliktförgätenhet! En erfarenhet, som ej endast visar det irrationella i tillvaron, utan äfven att förbiseendet af individualismens kraf måste ö k a den mänskliga tillvarons irrationella karaktär!

Men ingen tänkande evolutionist förkunnar pliktbegreppens individualisering förrän hos — individer! Den är ännu ingen individ, som ej höjt sig öfver det plan, där de djuriska självuppehållelse- och släktupphållelsekrafven äro de enda drifkrafterna. Och äfven när människan höjt sig öfver detta plan, så är det ju — som redan är framhållet — ej hvad hon har gemensamt med alla andra, utan just det, som skiljer henne från alla andra, hvilket blir det för henne väsentligt enskilda, det, som utgör hennes individualitet.

Och kulturen af denna börjar — i moraliskt som intellektuellt afseende — först där den allmängiltiga kulturen gjort sitt förarbete.

Då finner man, att den ena med lätthet frambringar vissa handlingar, den andra med möda, den tredje alls icke. Men hos alla finns kanske pliktkänsla i lika grad. Det är således ej dennas styrka, som afgör utgången, utan naturgrunden. Det blir ej

i samvetets tillvaro som det personliga visar sig, utan i det sätt, hvarpå enhvar följer samvetets maning. Medan pliktrigoristen anser att samma pliktkänsla måste bestämma enhvar, oberoende af lust och olust, säger evolutionisten: den plikt, du med den yttersta möda fyller eller den du — samvetskvald — nödgas lämna outförd, denna är kanske icke din plikt? Alla dessa otaliga »du måste», hvarigenom du blifvit fostrad inom skolan, hemmet, ämbetsverket, partiet, dessa »du måste», hvarigenom du känt din egenart, dina lifsmöjligheter förringas, grip fatt i dem en gång, ställ dem framför dig, i stället för att alltjämt låta dig drifvas af dem. Pröfva, om de verkligen äro ett samvetets måste för dig? Och, om de icke äro det, då kan det lika litet vara din plikt att handla efter andras »måste», som det numera anses vara din plikt att tro efter andras mening!

Vi veta att Kants kategoriska imperativ ej innebär nämnda lydnad för sed, bud och förebilder. Han visste väl, att det ofta ej är vår medvetna personlighet, utan endast vår nedärfda sed, vår inlärda moral, som kommer oss att lyda samhällets rättsbegrepp. Han kallade därför endast den handling god, som var ett utslag af vår egen goda vilja, af vår aktning för pliktens lag inom oss själfva. Han godkände endast den inre drifkraften, den sedliga självverksamheten, en självflagstiftning oberoende af all yttre myndighet.

Men detta leder just rakt in i — individualismen! Och att det så gör, detta är det stora och bestående i Kants sedliga åskådning. Att skilja pliktkänslan från de samhälleligt vedertagna pliktbegreppen, liksom att uppvisa plikt-känslans ovillkorligt förbindande

makt, detta måste ske så eftertryckligt, som det skedde genom Kant. Äfven evolutionisten ger honom rätt i att för den människa, som ännu motsträfvigt böjer sig under den högre lagen inom sig själf, måste plikten tillsvidare framställas såsom befallande, såsom ett obönhörligt d u s k a l l, för att verka som tygel, eller för att öfvervinna den ursprungliga olusten vid någon pliktutöfning.

Men medan Kant anser, att pliktkänslan tydligast framträder i konflikter; att den »goda viljan» visar sig fullast verksam när plikten utföres med olust, ja, att den sedliga hänförelsen vid pliktuppfyllelsen icke är fullt ren, när något eget intresse, någon omedelbar tilldragning, någon lyckokänsla är förenad med densamma, så menar evolutionisten tvärtom att olusten vid pliktuppfyllelsen ännu innebär ofullkomlighet; att olustens besegrande visserligen är ett samvetets kraftprof, men att det vittnar om en ännu opålitlig sedlig tillvaro. Kraftprofvet är emellertid betydelsefullt; emedan det kastar undan hinder och banar väg för lusten. Sålunda kan det, som jag i dag gör med lidande, framdeles bli lust, medan allt, jag a l l t j ä m t gör med olust, får idel små och svaga verkningar inom samhället som inom mig själf. Det val, pliktkänslan gaf mig impulsen till, blef i förra fallet inledning till en följd af liknande val. Dessa bli vana, och sålunda uppstår slutligen i det gifna fallet omoral, d. v. s. uteslutning af hvarje möjlighet till val och omedelbart handlande ur vårt väsens nödvändighet. »Frihet» blir då icke, att vi kunna välja bland motsatta möjligheter, utan tvärtom att vi — ohämmade af alla motstridande impulser — följa vårt väsens nya lag; att vi blifvit

»samvetslöse», att vår pliktuppfyllelse är naturlig som trädens fruktsättning!

Enhvar förstår denna tankegång, om den ledes in på något samhällsområde. Få torde t. ex. bestrida, att den, som alls ingen möjlighet har att stjäla eller mörda, är en sedligare varelse än den, som ofta måste besegra frestelsen därtill, medan det onekligen är ett större kraftprof för den senare att låta nästan ha lif och egendom i fred! Medger man detta, då måste man äfven medge att det högre tillståndet öfverallt måste vara det, där plikten svunnit för lusten, där väljandet upphör i och med varandet!

Kant bröt udden af sitt eget yppersta vapen, när han antog att samvetslagen stod i varaktig motsats till människans öfriga natur. Han har äfven kommit i en annan motsägelse till sig själf. Ty den, på det kategoriska imperativets bud med olust utförda handlingen, kan psykologiskt icke innebära det slags oberoende af sed, bud och förebilder, hvilket Kant själf fordrar som ett af den sedliga handlingens kännetecken. Just den stora, strålande samvetshandlingen i Kants anda bestämmes ofta — negativt — af något bud, man trotsar, eller också af någon förebild, man älskar. Oberoendet är endast tänkt, aldrig verkligt!

Brukar man Kant rätt, då blir följden att den, af det kategoriska pliktbudet bestämde, under sedlighetens första skede säger: jag måste göra min plikt. Under den etiska halfbildningens skede ändras betoningen och människan säger: jag bör göra min plikt. Senare säger hon: jag vill göra min plikt, och slutligen — såsom etiskt fullbordad — talar hon alls ej om plikt. Ty då är den ett med hennes väsen.

Hos Michel Angelo kan man finna sinnebilder af de fyra skedena i de med klippan halft sammanvuxna trälarna i Boboliträdgårdens grotta; de fristående men ej fria slafvarna i Louvre; den som vilja — men ännu ej som väsen — befriade Moses och den i hela sin varelse frihetsstrålande David.

Att inga plikter fylla, detta är den ofria människans medel att för sig själf dölja sin bundenhet; att fullgöra plikten, men som börda, är den trälsinnade människans medel att axla det ok, hvarförutan hon ej trifves; att omvandla plikten till lycka är den fria människans seger; att se lyckan som sin plikt den fullkomnade människans adel. Eller med andra ord:

Den ofria människan är i sina lidelsers våld, den trälsinnade i sina plikters; den frigjorda i sin viljas, den förnäma har allt — lidelse, plikt, vilja — i sitt våld.

Men denna personlighetens fullkomliga frihet är målet, icke utgångspunkten. Och målet uppnås endast genom att öfvervinna först drifternas envälde med samhällssedlighetens hjälp, så denna med den personliga sedlighetens, slutligen denna genom att nå på »andra sidan om godt och ondt»! Det är detta Nietzsche menar, när han säger, att först när moralen hos oss själfva blifvit instinkt och oundgänglig, kan man våga behandla den som illusion! Almqvist var redan inne på samma tankar. Han har sagt djupa ord om träldomens sjukdom, om de tillstånd, då människorna lyda såsom barn och därför bli villa liksom får, när de lämnas åt sig själfva. Äfven han lärde, att »det var en konst att hvarken

vara lösaktig eller bunden — men en konst som finnes». Hvad skall man tänka om en »idealist», som ej vill eller kan förstå, att denna själfhärliga frihet från pliktbegrepp endast kan uppnås genom den högsta etiska kultur?

Lade denne aldrig märke till huru ynglingarna på Parthenonfrisen styra sina hästar: genom hela sin stolt sammanslutna, starkt spänstiga maktutstrålning, som förbinder dem till ett med springaren, så helt att människans vilja blifvit djurets, som synbart njuter sin lifsstegring i och genom ryttarens!

Den själfhärliga människan tyglar sina drifter såsom dessa ynglingar sina springare, genom lust, ej genom sporre och spö! Endast den, som ej kan den ädla idrotten, löper fara att utan dessa hjälpmedel bli afsutten.

En jämförelse torde kanske göra tankegången än klarare.

Enhvar inser det orimliga i att på det estetiska skapandets område bruka pliktbegreppet som rörelsekraft. Ingifvelsen kommer eller kommer icke. Och när den kommit, då uppnår den verkningar, som tiotusen timmars pliktknog ej kan åstadkomma. Det borde ej vara svårt att inse, att ju mer det etiska handlandet närmar sig den geniala ingifvelsens art, dess fullkomligare blir äfven detta?

Men å andra sidan måste man, i fråga om det etiska handlandet som om konstskapandet, taga afstånd från den romantiska fördomen: att man uteslutande och alltigenom kan lita på ingifvelsen.

*

Emedan Kant ansåg att Gud gifvit hvar människa god vilja till pliktlydnad, förbisåg han den stora frågan huru en god vilja kan danas? Spinoza åter lärde att den uppstår ur den lycka vi erfara genom känslan af samhörighet, samverkan, sympati med och från andra människor. Och därmed fann han äfven vägen för dess danande.

V.

Den utvecklingshämmande af Kants satser är att ingen moral finnes i vanehandlingar.

I det ofvanstående är nyss framhållet att den enda moral, som är pålitlig, är den, som sker af vana, ofrivilligt, oöfverlagdt; att den människa i sedlig mening står högst, hos hvilken allt godt är ett ovillkorligt uttryck af hela själstillståndet. Och detta kan ske vare sig som följd af en skön natur eller af tidigare, medvetet valda och behållna själstillstånd, som nu blifvit en *andra* natur, så att det goda utöfvas tanklöst, »pliktförgätet»! Medan den äldre, från naturens syndighet utgående uppfostran, undertryckte instinkterna, börjar man nu inse, att hufvudvikten i uppfostran ligger därpå att *genom ett rätt bruk af instinkterna dana etiska vanor*. Vanan består i fysiologiskt afseende väsentligen däruti, att handlingen genom öfning nedarbetas till en — slutligen omedveten — reflexverksamhet. Om öfning inga vanor medförde, utan om medvetande kräfdes för att i alla afseenden handla, då uppstode en sådan trötthet, att framsteg blefve nästan omöjliga.

Vanehandlingen leder in till det omedvetna och blir sålunda den makt, som håller de enskilda — och därmed samhällena — kvar på en gång inslagna vägar. Att vanorna sålunda äfven kunna bli hinder för framsteget, är självklart. Det är därför uppfostrans uppgift att bibringa för lifsstegringen väsentliga vanor. Vidare måste en oböjlig följdriktighet råda vid vanans upprepande, tills den blifvit en andra natur. Sedan barnet erhållit ett godt skäl, får intet afhandlande af skälet äga rum, utan ovillkorlig lydnad måste följa. Ty endast genom ett kraftigt inarbetande af vanor och färdigheter uppstår lust genom dessa. Och endast lusten kommer barnet att slutligen inse skälens värde. Denna erfarenhet bidrager till att barnet nästa gång starkare påverkas af skälet och mindre behöfver befallningen. Genom hvarje sålunda färdigbildad god vana blir kraft frigjord för högre ändamål.

Ingen tänkande individualist menar att barnet är en färdig personlighet, ej heller att det någonsin kan bli en sådan, om det af naturen saknar hvarje egenart. Men individualisten menar: att inöfningen af samhälleliga vanor nu sker utan urval mellan de för enhvar oumbärliga, de umbärliga och de för den personliga egenarten skadliga. Ty uppfostran sträfvar alltjämt att bibringa barnet ett visst mått normaldygder till samhällsbruk, i stället för att i och med barnet bringa samhället ett nytt personlighetsvärde!

Hvarje tänkande vet, att det späda barnet ej är moget för den etiska relativitetens begrepp; att det endast genom klara, bestämda bud och kraf fostras till välde öfver den opersonliga, djuriska delen af sin

varelse. Men det är i och genom omfånget af dessa bud, genom deras anpassning till det gifna naturanlaget och genom sättet att inprägla dem, som den individuella, d. v. s. organiska, uppfostran visar sig. Denna söker frigöra barnet från idéförbindelser, som intet inre samband äga — och detta är barnets liksom vildens och den obildades vanliga form för idéförbindelser — men stärka dem, som äga ett sådant samband. Den vanliga uppfostran däremot stärker — genom straff, förbud, hotelser — just de yttre idéförbindelserna och hindrar sålunda uppkomsten af de inre. Följden är den, att när människovarelsen en gång finner att denna orsak och följd ej organiskt höra samman — att prygel t. ex. icke med nödvändighet följa lögnen, utan att denna skickligt utförd tvärtom kan äga angenäma följder — då finnes ej längre någon afhållande makt i denna riktning.

Ofta äro barns »synder» rent af själfhjälp i riktning af deras verkliga behof. Huru många barn straffades t. ex. ej fordom för snatteri af sötsaker eller frukt, då förbjudna som farliga, medan man nu vet dem vara verkliga lifskraf för barnet. Huru många barn straffas ej ännu för vågsam företagslust, detta lifsvillkor för deras kraftutveckling! Sålunda har okunnigheten oaflåtligt upphäft de äkta förbindelserna mellan lust och behof, men danat oäkta under en fortsatt lidandeshistoria för barnen!

En svensk vetenskapsman har påpekat att öfning ej innebär att samma förlopp upprepade gånger sker på samma sätt utan hvar gång något olika än förut. Detta ger oss erfarenhet om de innervationskomplexer, som bättre eller sämre förverkliga det med

verksamheten afsedda ändamålet. Vi veta t. ex. ej hvilken muskel vi spänna. Hvad vi lägga märke till är verkan af ansträngningen. Vi försöka på ett sätt, så på ett annat och utvälja slutligen det bästa. Minnet sätter oss i stånd att återframställa rörelsen men ej endast detta. Minnet har samma betydelse för öfningen som ärftligheten för utvecklingen. Men härtill kommer, i båda fallen, variation och urval. I hvarje konst visar sig mästaren skild från nybörjaren, ej genom den större lätthet hvarmed han gör samma rörelser utan därigenom att han gör mer ändamålsenliga och således med mindre kraftförbrukning når bättre resultat. Däri ligger, utifrån sedt, skillnaden mellan vighet och behag eller deras motsats. (1).

Allt detta har sin motsvarighet inom det sedliga handlandets område.

Begreppet »organisk sedlighet» innebär således ingen bild utan en verklighet att eftersträfva.

Instinkterna äro ärfdt organiskt minne af lust och olust, dessa lifvets elementära drifkrafter. Från dem måste uppfostraren utgå för att dana nya instinkter och därmed ett starkt kroppsligt underlag åt den högre utvecklingen. Emedan småbarnet — som förbrytaren — följer ögonblickets ingifvelse, gäller det vid bådas fostran att först bruka lust eller olust för att dana sådana associationer, som slutligen medföra större framsynthet i frågan om de bästa medlen för den egna självhäfdelsen. Emedan småbarnet t. ex. har ett starkt ömhetsbehof och ett starkt verksamhetsbehof, måste man förbinda båda med olusten att väcka missnöje och med lusten att tjäna. Lyckas man i detta, då

har man lagt grunden för en socialt-individuell människas utveckling. Medan barnet ännu endast är reflexmaskin, måste de oumbärliga vanorna inarbetas. Från och med att själen samlar sina spridda intryck till medvetande, blir uppfostrarens uppgift att låta barnet erfara nödvändigheten, enheten och utvecklingen såsom verkligheter. Med andra ord: man måste låta det »falla» ur naturväsendets omedvetna »paradisiska» lycka och genom lidande och lust bereda det möjlighet till en »oskuld för andra gången». Ur nödvändighetens, i dess egen erfarenhet förverkligade, begrepp bör barnet lära självbehärskning; ur enhetens samkänsla, ur utvecklingens självverksamhet. Genom den första lärdomen stiger barnet från djur till människa, genom den andra från vilde till samhällsmedlem, genom den tredje från samhällsmedlem till personlighet.

Det är lika litet »personlig» kultur att t. ex. lära barn renlighet och redlighet, som att lära dem läsa och skrifva. Än mindre är det »individuell uppfostran» att barnet tillåtes plåga hela den öfriga familjen, så som de enfaldige tolkat begreppet »barnets århundrade». Men från första början af ett barns sedliga fostran måste uppfostraren handla ur vissheten: att följdriktighet, frid, fröjd och frihet äro lika väsentliga lifsvillkor för själens växt, som föda, luft, sol och rörelse för kroppens!

Att i Rousseaus, i Pestalozzis, i alla stora pedogogers anda individualisera och psykologisera uppfostran, betyder således icke att tillåta hvarje barn sin ålders allmänna vanarter — än mindre att tillåta det ena barnet en osed, man

nekar det andra — såsom vissa föräldrar nu tolka de stora tankar, för hvilka de själfva äro för små! Utan det betyder att studera hvarje barns specifika olikhet, och inse att barnen äro lika invecklade, lika, nej mer individuella sinsemellan, än hvad de vuxne äro.

Individuell fostran består i att så snart och så ofta som möjligt sätta barnet i sedlig verksamhet inifrån; att bruka yttre myndighet endast mot dess ålders olater och oförstånd, men däremot söka besegra dess skaplynnes fel genom att sätta de — felen motsvarande — goda krafterna i rörelse; att gynna barnets verksamhetsdrift i riktning af dess anlag; att ej begå sådana öfvergrepp och ogrannlagenheter mot barnets personlighet, som den vuxne själf icke skulle tåla. Ännu når uppfostraren i regeln det allmänmänskligt önskvärda på egenartens bekostnad. Eller också förblandar den efter egenarten spejande det tillfälliga med det väsentliga, vanarten med arten, det yttre inflytandet med den inre impulsen. Ingen kan uppfostra individuellt, som ej besitter den konstens grundvillkor: att göra riktiga psykologiska iakttagelser. Genom den individuella uppfostrans dilettanter danas de självsvåldiga, bortskämda, oförsynta barn, hvilka nu anföras mot denna slags individuella »lycko»-uppfostran, som hvarken gör barnet individuellt eller lyckligt! (2).

Barnet är lyckligt — och individuellt — när det genom visligt vanetvång befrias från egen råhet och nyck; när det kan leka och lära, iakttaga och arbeta, skapa och drömma, utan att från de vuxna få vare sig mer hjälp eller mer hinder än som är all-

deles oumbärligt för att dess krafter ej onödigt må förspillas.

Nu skötas barnen i skola och hem såsom en trädgård skötes af barnungar, hvilka krafsa efter plantornas rötter, bryta de kraftiga skotten men låta vattenskotten sitta kvar; lämna rosor ouppbundna och rycka ned frukten omogen!

Sedan barnen vuxit upp i hem utan fast hållning och jämn värme, utan arbetets allvar och ömhetens vishet, hem, ofta tillhåll för småsinne och gnat, jordbunden världslighet och härsklystet oförstående, då se dessa föräldrar snart barnen häfda sig och sina meningar på ett fränt sätt. Föräldrarna söka då någon representant för »tidens ondska», den de anklaga för att barnen mist förmågan af tro och lydnad. Att far och mor själfva borde utvecklat barnen till äkta sedlighet — d. v. s. en af tro och lydnad oberoende — detta ana de ej! Men det är nu en gång så, att konst endast danas af konstnärer och personligheter endast af personligheter. En gång frigjorda från föräldrarnas myndighet få nu de unga själfva med otroliga mödor börja om sin egen sedliga uppfostran, som borde varit undangjord i barndomen.

Den sedlighet, människan nu lindas eller pressas in i, är — i förhållande till en organisk sedlighet — hvad yttre skyddsåtgärder mot smitta och förkylning äro i förhållande till den egna sunda kroppens motståndsmedel. Genom att kristendomen betraktade människorna såsom sjuka, blef hela den på kristendomen byggda sedligheten — och fostran till sedlighet — en utrotande i stället för en utvecklande, en vaktande i stället för en vågande verksam-

het. Äfven sålunda blefvo och bli ju vissa sedliga mål vunna. Men ingen organisk sedlighet. Denna kan endast uppnås genom att man småningom utbyter religionens, lagarnas och uppfostrans moraliska tvångsmedel mot de verkligt frigörande uppfostringsmedel, som kunna hämtas ur de yppersta krafternas tillväxt. Sålunda vinnes den enda frihet, människan kan äga, den »att med nödvändighet följa sin innersta natur» (Rahel). Har man nått denna frihet, då äger man sin egenart men behärskas icke af den. Det är detta, som så djupt skiljer individualismen från subjektivismen.

Det gamla begreppet att »käppen alltid bör ligga bredvid hunden», måste besegras. Det var endast så länge vi betraktade oss som hundar, käppen behöfdes. Att anse inöfvandets tvång som människonaturens varaktiga behof, detta är det grofva, psykologiska misstag, pliktmoralen begår. Att på ett tidigare utvecklingsskede mycket är plikt, som icke redan då kan kännas som lycka, detta upphäfver ej den sanningen: att om plikten, trots ihärdig, samvetsgrann uppfyllelse, likväl ej omvandlas till lycka, då torde detta i de flesta fall bevisa att vi tagit miste om vår plikt.

VI.

Individualistens pliktnorm är: att handla så att han främjar det värdefullaste hos hvarje jag — i främsta rummet då hos sitt eget — och de värdefullaste jagen. Eller med andra ord:

att främja lifsstegringen genom ökad rörelsefrihet för de yppersta krafterna inom som utom sig själf.

Men som villkoren härför icke äro lika hos någon, kan ingen i allo handla så, att detta kan bli lag för någon annan än honom själf. Och t. o. m. detta endast i handlandets stund. Senare — som tidigare — torde nämligen handlingen icke äga etisk giltighet ens för mig själf. Individualisten kan således ej godkänna Kants regulativ för handlandet: att en sedlig handling bör vara sådan, som om man med den kunde tänka sig skapa en ny natur, en allmän lag för alla förnuftiga varelser i samma läge.

I förbigående må erinras om en annan etikers påpekande: att Kant härmed motsäger sitt andra sedlighetskriterium, den fullkomliga »intresselösheten». Ty härmed riktar Kant dock den sedliga viljan mot det mänskliga samlifvets behof, men förbiser att dessa behof aldrig blifvit upptäckta, ifall icke lust- och olustkänslorna genom handlingarnas följder danat de erfarenheter, som ledde till pliktbegreppen; ja, att utan dessa erfarenheter ingen plikt någonsin blifvit »kategoriskt imperativ» i något samvete! Vore stöldens följder alltid angenäma, då hade redlighet aldrig blifvit plikt; vore hunger en vällust, då hade släktet svultit ihjäl. Människans samvete har blifvit vägledt i sitt omdöme af hennes viljas förhållande till ett visst mål. Och ett etiskt handlande utan hvarje syfte — som Kant fordrar — är lika psykologiskt omöjligt som etiskt förkastligt... (Höffding).

Och när Kant vill göra det rena förnuftets slutsatser allmängiltiga på sedlighetens likaväl som på kunskapens område, då hade den ålderdomskallblodige

glömt, att känslorna, icke förnuftet, äro drifkraften till människornas flesta handlingar.

Tillämpadt i verkligheten blefve ofvannämnda regulativ för handlandet ett Shylockskraf: ingen knif skulle kunna utskära detta skålpund kött utan att lifvet spilldes!

Vi veta sällan nog ens om den människa, vi älska mest, för att förutsäga de enligt hennes natur nödvändiga handlingarna. Hon kan endast vara föremål för vår anande blick, våra ungefärliga slutsatser. Att handla så, att man därmed kunde tänka sig en allmän lag för alla förnuftsbestämda människor i samma läge, detta är psykologiskt otänkbart redan därför att lägen *aldrig kunna vara lika*. Och äfven förnuftsskälen äro det *aldrig* i verkligheten, endast *skenbart*, såsom abstrakt tänkta. Icke hos två af den i samma anfall fylkade skaran, icke hos två af de i samma dödsfara sammanpressade människorna, är själsläget detsamma! Otaliga obeskrifbara skiftningar göra hvarje ny själ och hvar ny handling och hvarje ny stund till något aldrig förut på samma sätt varande.

Och ej endast de ödesdigra stunderna. Huru ofta ha ej t. ex. tvenne vänner sagt hvarandra, efter en härlig dag samman, att de borde förnya detta intryck! Men de ha aldrig återupplefvat det. Ty har än hvarje drag i det yttre varit detsamma, stämningen har aldrig varit det: kanske rikare, kanske fattigare, alltid annorlunda. Huru ofta ha ej två älskande känt sig som fåglar, burna af samma tankes eller känslas lufthaf! Men när de nästa gång stiga lika högt eller högre — alldeles samma afstånd eller närhet skola de aldrig mer

upplefva, icke alldeles samma atmosfär skall då lyfta dem. Ett obevekligt »aldrig mera» ljuder ej endast från dödens, nej, från lifvets läppar vid hvar själarnas mötesstund! Hvarje ögonblick, som bubblelikt brustit på tidsströmmen, är förbi; de villkor, som formade detta till just hvad det var, återkomma aldrig. Och när detta gäller om det, vi jämförelsevis kunna behärska — våra egna handlingar och själstillstånd — huru mycket mer måste det då ej gälla om andras utsikt att komma i alldeles samma inre och yttre läge som vi själfva!

Man kan belysa omöjligheten häraf med tvenne drag ur Kants eget lif.

När han af Fredrik Wilhelm II blef befalld att hålla inne med sina förargelseväckande och farliga meningar, böjde han sig enligt hörsamhetens plikt under den kungliga fräckheten.

Men enhvar torde inse, att — om detta handlingssätt tillämpades som allmän regel — blefve följderna sorgliga.

Det andra fallet gällde umgängeslifvet. Kant hade låtit öfvertala sig till en åktur med ett par beundrare, men därigenom råkat så ur sina gängor, att han beslöt sig att aldrig mer göra dylika undantag från sina vanor. Det behöfver ej påpekas hvad samlifvet blefve, om detta Kants beslut kunde tänkas bli allmän lag!

För honom själf voro afgörelserna helt visst de förnuftiga. Genom svag hälsa, pietistisk fostran och ensittarlif var hans lifsenergi ej tillräcklig för en ojämn strid eller för onödiga hänsyn. Men endast en alldeles liknande natur med alldeles liknande uppgifter kunde — utan att han själf och det hela blef

lidande — taga Kants handlande till rättesnöre i motsvarande fall! Pröfvar man sålunda Kants regel inför verkligheten, myllra orimligheter från alla håll. Huru olika ställd är t. ex. ej den unga och den gamla eller den sunda och den sjuka inför samma afgörelse! Och äro än alla de yttre villkoren lika, så står man ena gången inför valet med olika åsikter, andra gången med olika viljekraft, den tredje med olika omgifning, städse med olika förhistoria och olika anlag!

Men äfven antaget att alla olikheter bortfölle; att det funnes möjlighet till verklig jämförelse mellan själstillstånden, liksom fullkomlig yttre öfverensstämmelse, så blefve orimligheten därigenom ej mindre. Vi veta att t. ex. Lucretias självmord gått genom tiderna såsom en strålande handling. Men hade hon tänkt sig att den skulle föranleda alla kvinnor i samma läge till efterföljd — då torde hon betänkt sig innan hon häfdade sin stolta kyskhet på ett sätt, som ej endast beröfvade hennes barn deras mor, utan senare kunnat beröfvat andra deras! Tyrannmördarens våldsdåd sker med hans samvetes fulla samtycke och i vissheten att enhvar, under liknande omständigheter, borde handla sammaledes. Och dådet sker ofta med den yttersta olust för hela hans natur, ja, en så stark att — om han undkommer — detta lidande kanske följer honom genom lifvet. Handlingen har således de kännetecken, Kant ger på den fria, oegennyttiga plikthandlingen, påbjuden af samvetets kategoriska imperativ. Men hvem ville ha principen för densamma upphöjd till allmän lag? (1).

Ju mer förnuftigt tänkande en människa är, ju mer psykiskt finkänslig, ju mer samvetsöm, dess omöj-

ligare blefve det för henne att — med den Kantska normen för ögonen — alls handla. Enstöringen Kant kunde tänka sig normen. Men hvarje i lifvet medlefvande människa skulle, om hon började efterlefva den, snart med all önskvärd tydlighet höra sitt samvete tala sålunda:

»Jag måste handla så, som jag känner att jag — och kanske jag ensam i hela världen — i detta fall vill handla. Endast och allenast genom min visshet om min handlings sedlighet — trots allt och alla — kan jag bli ett föredöme. Men aldrig i fråga om min handlings art. Ja, bestämdes jag städse af skäl, dem jag kunde vilja göra giltiga för alla, då vore detta vägen att själf förlora min sedliga eftertanke, mitt samvetes finkänslighet. Ty det blefve då blott de allra allmännaste afgörelser, jag kunde våga mig in på.»

Genom vissheten att endast kunna ha andliga väckare men knappast andliga rådgifvare, allra minst andliga laggifvare, visar sig just plikt-individualistens egenart. Ja, denna gör honom så ömtålig om andras självständighet, att han till och med afhåller sig från att ge begärda råd, ifall han ej är viss att den rådfrågande har kraft att ej följa dem, såvida hans egen samvetsprövning senare afvisar dem!

Den yngre Kant yttrade de ännu guldgoda orden: »De människor, hvilka handla efter grundsatser, äro få, och detta är väl. Ty man kan lätt irra i sina grundsatser, och skadan sträcker sig då så mycket vidare, ju allmännare grundsatsen är och ju ståndaktigare den människa är, som förfäktar den!» Till de »grundsatser», som det är lyckligt att man ej lefver

efter, torde äfven få hänföras Kant's om ett handlande, som sker efter en maxim, man kunde vilja göra till allmän lag!

Men oförgänglig är däremot Kants lära om »aktningen för lagen» — d. v. s. den af hela min själ såsom förnuftig insedda sedliga lagen, den lag som drifver mig till handlingar i hvilka jag kan stå ensam mot hela människosläktet; handlingar, hvarigenom jag väljer undergången! Med ett ord, de stora, strålande handlingar, om hvilka jag verkligen känner att den princip, som bestämmer dem, borde vara allmän ehuru den i dessa — och alla liknande — lägen tvärtom städse blir — och måste vara — den i djupaste mening individuella, den själfhärliga handlingen. (2).

*

När lifsstegringen är den sedliga normen, då måste individens offer för släktet vara af den art, att de äro utslag af nyssnämnda självhärlighet. Mitt lif må af fritt val vågas och skänkas. Men icke utsugas eller tagas af andra utan mitt innersta instämmande.

Sålunda är det dock som pliktmoralen plundrar människorna. Ty talet om att plikten fylles »af personlighetens fria val» blir meningslöst, när offren för plikten fordras i enlighet med religionens eller filosofiens »grundsanningar», med samhällets sed eller lag, till hvilka personlighetens innersta ju likaväl kan svara nej som ja! Skall lifsstegringen bli verklig, då måste mitt val af plikt bero af utvecklingen, af nyttan, af lyckoidealet, af behofven, af erfarenheten. Intet är afgjordt med Kants sats att vi — eftersom vi ej ville lefva

i en värld af tjufvar och själfmördare — förnuftsenligt måste godkänna en pliktuppfattning, som förbjuder stöld och själfmord eller andra liknande brott!

Ty lögn, mord, mened, stöld, själfmord — allt kan, under gifna omständigheter, bli strålande sedliga handlingar!

Lögn kan visserligen aldrig utgöra grundval för samhälleligt handlande. Ja, öfverallt där lögnen är satt i system — såsom inom diplomatien, sällskapslifvet och affärslifvet nu till viss grad är fallet — sjunker det hela genom lögnens välde. Kant hade således fullt skäl att framför någon annan plikt anbefalla sanningens. Men han räknar ej med det enskilda samvetets »kategoriska imperativ» till lögn i vissa lifslägen. När skådespelaren vid en teaterbrand genom en nödlögn räddar hela publiken; när läkaren på samma sätt räddar ett lif; när bygdens folk vilseleder krigsspionen — i alla dessa fall brukas ju lögnen i samhällsgagnets syfte och kännes då såsom plikt.

Men detta kan äfven bli fallet när det t. ex. gäller att rädda en annans eller sin egen hemlighet mot den råa nyfikenheten. Se här ett enda bevis:

Ett tio års barn såg en gång ett afsked mellan två älskande, hvarefter bruden gick i döden, emedan hennes far nekade hennes förening med den älskade. Det berodde af barnets uppgift, om man skulle tro på ett olycksfall eller ett själfmord. När barnet rundt om sig såg alla de efter ondt spejande anletena, kände det sig med ens på den dödas sida för att skydda hennes hemlighet. Tveklöst ljög barnet och kände vid den lögnen att det utfört sitt lifs första medvetna samvetshandling: det hade skyddat den döda mot de

lefvandes råhet och visste jublande, att dess lögn var god och skön! (3).

Ur detta och liknande fall framgår, att äfven i fråga om ett så stort samhällsgodt som aktning för sanningen, ingen allmän lag kan uppställas. Att lögnen och förhemligandet i det hela bli vanmäktiga, emedan de sakna samband med verkligheten, ur hvilken vi få kraft; att de bli mödosamma att bruka, att de äro osäkra i sina följder och således i de flesta fall okloka; att de i andra äro orätta — och orättare ju djupare det förtroende är, som kränker — detta är allt, vi kunna påstå.

Om det således gäller om lögnen att den — som söndagsarbetet — endast bör förekomma »när stort nödfall och kristlig kärlek fordrar», så gäller detta än mer om stölden. Men hvem instämde ej för några år sedan med den amerikanske präst, som från sin predikstol försäkrade: att han tveklöst skulle plundra en bagarbod, om detta vore hans enda medel att skaffa de af hunger döende bröd?

I de här anförda fallen får den handlande sitt mod till brottet genom samkänslan med släktet. Och medan Kant som förnuftiga och sedliga endast ville erkänna de handlingar, som kunde tänkas bli allmän regel, häfdar individualisten det etiska i handlingar, som aldrig ens böra tänkas bli allmän regel, men som det oaktadt tjäna den egna eller det helas lifsstegring.

Sålunda får individualisten samvetsro äfven till de »brott», som bli nödvändiga för hans egen fortfaro såsom samhällsvärde; mod att se sitt uppror som sin underkastelse, sin räddning som sin undergång ur

det helas synpunkt, i stället för att — enligt den ännu förkunnade moralen — vid hvarje pliktsammanstötning obetingadt välja sin egen underkastelse och undergång.

För den, som har ögon att se med, står den växande samkänslan och den växande personlighetskänslan i djupt samband med hvarandra. Den förra stiger hos den enskilde genom medvetande att endast genom samhällets stegring kunna nå sin egen fulla höjd. Samhällets hänsyn för personligheten stiga genom den gryende aningen, att den enskildes »brott» kan vara en sed i vardande, ett utslag af ett nytt, finare och högre samvetstillstånd. Och denna insikt torde bli allmän när den supranaturalistiska etiken efterträdes af den humana.

Men äfven denna kan ju aldrig tänkas såsom fullt klarsynt. Ty våra domar bero af vår begränsning till tid och rum. Vi se vissa handlingar endast så, som vi från stranden se båtarna. Den ena har »dygdens» hvita, den andra »brottets» brandröda segel. Men hvad last de föra, hvilken hamn de finna, detta kunna vi i nuet ej med visshet veta. Ja, kanske få vi aldrig veta det.

*

Är Kants regulativ för pliktvalen svårt — ehuru i vissa fall gagnande att bruka — inom det allmänmänskliga området, så blir det omöjligt, när tidsförhållanden äro den anledning, som framkallar ett etiskt val.

Kant själf ägde t. ex. ett stort socialt frisinne. Den franska revolutionen liksom det nordamerikanska

frihetskriget vunno hans lifliga hänförelse. Och hans ifver för lifegenskapens upphäfvande ingaf åtskilliga af hans lärjungar den styrka, de sedan satte in på dess afskaffande. Lika öfvertygad var Kant om nödvändigheten att upphäfva det »faderliga regementet» och ge folken full tros- och yttrandefrihet liksom del i lagstiftningen. Men medan Kant fann, att alla dessa rörelser främjade det moraliska framsteget, och att det »kategoriska imperativet» således borde bjuda enhvar att biträda dem — liksom äfven att motarbeta de af honom afskydda krigen — så funnos otaliga af hans samtida, dem deras samvete lika kategoriskt befallde att motarbeta just denna »samhällsupplösning»! Kant själf hade en hög mänsklig stolthet och afskydde den föraktliga mjukhet i rygg och knän, som maktöfvergrepp framkalla. Men underdånighet var för flertalet i hans samtid — som i vår — samvetets bud! Kant hade som tänkare en strålande sanningskärlek. Men för mången är omklädandet af sanningen eller förtigandet af den samvetsplikt. Kyrkans män ha t. ex. nått sin kanske högsta grad af plikttrohet i detta afseende!

Huru man vänder frågan, blir det otänkbart att vinna en allmängiltig lag vare sig för sitt enskilda eller sitt medborgerliga handlande på den väg, Kant inslog under sitt senare skede. Vill man hos honom erhålla en sådan, då måste man följa den tidigare Kant, som uppställde den visserligen obestämdare men i sina följder fruktbarare grundsatsen: att en allmän välvilja för släktet, en välvilja, som innebär medkännande och rättvisa — och grundar sig på känslan af människonaturens skönhet och höghet — kan tjäna

till ledning för mina handlingar, när denna känsla ställes i rätt förhållande till mina plikter i öfrigt.

Ej heller denna ledning kan ju vara fullt säker. Ty lika litet som alla människor äga pliktkänsla, äga alla denna »allmänna välvilja för släktet». Och dessutom kommer ju alltid, äfven där den finnes, individuella olikheter att uppstå vid afvägningen af dess rätta innebörd, liksom af dess förhållande till min tillvaro i öfrigt. Men stegrar man denna känsla af människonaturens allmänna skönhet och höghet till känsla för individualitetens höghet och skönhet — liksom till medvetande om, att hvar individuell naturs skönhet beror på dess utveckling enligt sin egenart, liksom dess höghet på dess bibehållande af sin säregna stil — då kan man vinna en någorlunda brukbar värdemätare. Enhvar förstår, att det är mot örnens stil att sitta i bur och mot hästens att gå på två ben; att detta således stör deras skönhet och höghet. Man skall en gång lika klart inse, att äfven den mänskliga stilen innebär kraftutveckling enligt hvars och ens egenart. Och således bör just den »allmänna välviljan» drifva enhvar att främja en sådan kraftutveckling hos alla de öfriga: medelbart genom samhällsförhållandenas anpassning för detta mål, omedelbart genom att hos hvarandra och sig själf gynna densamma. Men då blir den objektiva värdemätaren för de sedliga handlingarna icke den, att de äro utslag af en princip, jag kunde tänka mig som allbestämmande. Ty därigenom blir jag visserligen samvets-

lugn — äfven om min handling varit fördärflig — men det hela skyddas ej mot fördärfliga handlingar.

Nej, den objektiva värdemätaren blir då oundvikligt lyckomoralens, den att handlingens värde i och för sig måste afgöras genom dess egenskap att vara lifsstegrande eller lifshämmande för det hela.

Huru man än vrider och vänder Kant, undgår man således icke — om man vill taga hans egna grundsatser på allvar — att komma till den föraktade välfärdsmoralen och till empirismen, hvilken Kant slutligen — sedan han, enligt Goethes ord, »slabbat ned sin filosofmantel med läran om det radikala onda» — fann farligare för moralen än t. o. m. mystiken, hvars svurne fiende han ju var!

*

Från sin sats att det sedliga förnuftet — eller en förnuftig sedlighet — ej kunnat uppstå i och genom naturen, leddes Kant, som ofvan är framhållet, slutligen att antaga såväl en Gud som en odödlighet, emedan det högsta goda måste innebära en slutlig harmoni mellan naturens och frihetens värld. Med andra ord: Kant frångick sin egen utgångspunkt — den att sedelagen är grundad i människans väsen — för att grunda den på antaganden om ting, som han förut bevisat ligga utanför hvarje möjlighet af kunskap! Och han drifves till dessa antaganden, emedan han fruktar, att sedligheten icke kunde uppehållas med mindre, än att den erhöll ett ändamål i guds- och odödlighetsbegreppen. Ty att sedlig-

hetens ändamål är människans lycka, detta var ju just den enkla sanning Kant förkastat!

Höffding har bindande bevisat, att Kant sålunda från sin oriktiga utgångspunkt fördes in i denna andra motsägelse. Ty hans etik utgick ju från den satsen: att sedligheten var verklig endast när — den intet ändamål ägde!

VII.

Annorstädes är lyckoläran utförligt granskad. Här måste åter dess grundtanke betonas i dennas förhållande till individualismens etik.

Den innebär då, som ofvan är framhållet, att man måste pröfva det objektiva värdet af hvarje handling enligt det mått af varaktig lifsstegring, den bereder det hela. Sin subjektiva rätt måste den enskilde bevisa genom sitt lif — eller sin död!

*

Emedan lust är förenad med grundvillkoren för lifvet, har lust blifvit oskiljaktlig från känslan af det lifsstegrande. Och emedan själfva verksamheten, ej endast dess resultat, utlöser lust, så har verksamhet småningom blifvit lyckliggörande, när den afsett andras lycka likaväl som vår egen. Från vår enskilda kamp för tillvaron ha vi vidgat vår verksamhet till deltagande i släktets kamp för tillvaron; ur känslan att själf vara verkning af ett föregående, utgår hågen att verka på det efterföljande. Så-

lunda hafva sympati och samvete blifvit utvecklade till lika befallande verkligheter som hjärta och lungor. Intet är därför — som ofvan påpekades — orimligare, än att sympati och samvete skulle upphöra att verka, emedan vi ändra vår syn på deras ursprung!

Evolutionisten vet att sympatien ger en innerligare lifskänsla, ett fullare tillfredsställande af våra behof och att — om så ej vore — sympatien hvarken kunde ha uppstått eller bestå. Emedan de sociala instinkterna äro en grundkraft i människonaturen, kunna de påverka de antisociala till en slutlig harmoni. Sympatien har för oss i den grad blifvit det goda, det lustbetonade, att allt, hvilket djupast upprör samvetet som »det onda», står i medelbart eller omedelbart samband med en kränkning af våra sympatiska känslor. Dessa göra oss goda, glada, gifmilda, frimodiga, jämviktsfulla, både när vi själfva erfara dem eller när vi äro mål för dem. Och denna erfarenhet af genom sympatien stegrad lifskraft har gjort hängifvenhet och självoffrande till psykologiska behof, behof som fordra mer, ju mer de tillfredsställas och utan hvilkas tillfredsställande man ingen samvetsfrid äger.

Samvetsfrid är — lika väl som sympati — ett villkor för min egen »makt»-känsla. Spinoza kallar syndkänslans plåga ytterst känslan af andlig vanmakt: i sig ett ondt men som kan bli eggelse till förnyad kraftansträngning. Och däri ligger ångerns psykologiska värde.

Med ett ord: det »onda» erfares för en människa med vilja och vana till det goda som en upplösning af sambandet inom hennes lifs-

helhet. Ja, det medför samma upplösningens olust, när det onda framträder utom henne själf, såsom ett af de »brott», hvilka i någon riktning afbryta hennes samband med sitt släkte eller hennes tro på människorna eller på framsteget!

Och när supranaturalisten tror sig rädda samvetets och samkänslans gudomliga ursprung genom att till »lyckomoralen» rikta den frågan, huru — ifall sympatibehofvet verkligen vore mitt handlingsmotiv — mitt samvete då kan drifva mig att handla ej endast mot min egen välfärd men äfven så, att jag vållar andra lidanden, ja, just äfventyrar deras sympati och aktning — då är svaret redan gifvet:

Emedan min samkänsla som min självkänsla ej endast har nuets utan framtidens form. Och det i nuet lifshämmande kan vara villkor för en framtida lifsstegring.

Men blefve den som det uronda förkunnade egoismen verkligen upphäfd, då funnes ingen utsikt, att vi någonsin nådde den samlycka, där enhvar njuter de andras sällhet som sin egen, eller den samutveckling, där enhvar växer genom att nära sig af de andras andliga rikedom. Ty då sökte ingen sin lycka och då ökade ingen sin rikedom!

*

Skillnaden mellan lyckomoralisten och pliktmoralisten ligger således i en olika mening om pliktbudets ursprung, om drifkraften vid pliktuppfyllelsen och om människans individuella pröfningsrätt af pliktbegreppen. Pliktmoralisten menar, att lycko-

moralisten häfdar sin personlighet på bekostnad af pliktuppfyllelsen. Lyckomoralisten anser sig ha rätt till ett individuellt val af plikter, emedan endast handlandet ur ett sådant val sker med »lif och lust». Eller med andra ord: det blir mest lifsstegrande, ej endast för den handlande utan äfven för dem, som äro handlingens föremål, vare sig dessa är vissa enskilda eller hela samhället.

Sålunda vill lyckomoralisten en motivförskjutning, icke emedan lusten skall komma i pliktens ställe, men emedan lusten kan verka hvad plikten aldrig förmått eller förmår. Arbetshedern t. ex. adlar mig själf men endast arbetslyckan adlar mitt verk. Alla ha hört om män, som varit dåliga pliktuppfyllare vid t. ex. disk och pulpet, men blifvit samhällsvärden, när de lämnat den posten! Och hvad som gäller om arbetet, gäller inom öfriga lifsområden. Den helige Franciskus mäktade göra fattigdomen älskad, emedan han själf »älskade den som en brud». Det finns olidliga pliktuppfyllare, som komma sin omgifning att sucka efter en smula pliktförgätenhet, så som man under ihållande regn suckar efter sol. Lifvet blir kyligt och ängsligt för alla de, genom dem pliktförtryckta. Det är lyckans och lustens öfverskott, som gör pliktuppfyllelsen välgörande för andra. Enhvar med känsliga nerver erfar genast vid inträdet i ett hem, om pliktkänsla eller ömhet förenar dess medlemmar. Och om någon invänder, att man känner sig än sämre till mods, ifall äfven pliktkänslan där fattas, så är detta fullkomligt sant. Men därmed upphäfves ej den sanningen, att ren luft utan sol ej är hälften

så lifsfrämjande, som ren luft med sol, ja, att solen redan i sig själf renar luften!

Äfven pliktrigoristen torde medge, att han, som själf föremål för pliktuppfyllelse, njuter när denna ej verkar tungt och kallt? Men däri ligger ett omedvetet erkännande af att plikten som lycka har det högre värdet. Endast denna ger det intryck af vackert öfverflöd, som sagan redan värdesatte när den lät blomster rinna upp ur den villiga mödans steg och ädelstenar falla från vänliga läppar!

Intet visar bättre i hvilken grad människor just lefva af och dö i fraser, än att man som »fras» trott sig kunna affärda mitt påstående, att man genom pliktuppfyllelse kan bli sjuk till själ och kropp eller självmördare. Att t. ex. arbete, utan hänsyn till annat än pliktuppfyllelsen, för alltid brutit otaliga människor, är dock en så vanlig läkarerfarenhet, att ensamt denna bevisar nödvändigheten af ett individuellt pliktmått inom detta område, för att ej tala om huru öfveransträngningen blir andligt kraftutsugande. En kvinnlig läkare betonade för ej längesedan, att arbetshygienens nya begrepp obarmhärtigt gjort slut på vår forna beundran för »arbetslampans sken i natten». Ty den, »för hvilken den lampan ofta brinner, sitter snart vid den som en sömnlös nervsjuk, en plåga för sig själf och andra!»

Men det finnes äfven många medelbara sätt att skada sig genom pliktuppfyllelse. En kvinna försjunker så i arbete för andra, att hon förbiser kärleken, när den närmar sig henne. Sålunda ödar hon kanske sin egen och en annans lifslycka. En man, som är pliktslaf, får öfver sig en tyngd och tomhet,

som stöta bort vänner och döma honom till en lifstids ensamhet. Ett par, af pliktkänsla inom äktenskapet afhållsamma, makar bli så retliga att hela hemmets lycka störes, o. s. v. Ja, pliktuppfyllelsen torde — för hvarje psykologiskt seende — visa sig täfla med pliktförgätenheten i olycksskapande makt!

Pliktmoralisterna handla alltjämt efter den vidskepelsen, att blott man fyller sin plikt, ger Gud kraften. Den lifstroende vet, att vi äga samma kraftkälla för själ som kropp, och att naturen hämnas lika obevekligt vare sig vi öfveranstränga oss under pliktuppfyllelse eller under pliktförgätenhet. Naturen är likgiltig för all a priori utfunderad sedlighet. Men den gynnar de seder, som bringas i samband med naturens lifsuppehållande och lifsstegrande vilja. Och den »straffar» de seder, som kränka den viljan.

Otaliga människor drifvas alltjämt af sitt samhällsbestämda samvete att — ur utvecklingens synpunkt — handla djupt osedligt. Evolutionismens etik vill rätta dessa misstag. Ej genom att lössläppa individerna, ty evolutionisten vet väl att den samverkan, som gör lifvet lättare och lyckligare för alla, endast vinnes genom en lagbegränsad frihet. Men den vill att samhället skall omdana sina seder och lagar så, att *villkoren för det helas lifsstegring* allt mer bli *samstämda med villkoren för de enskildas* och omvändt. Evolutionisten ser att massförnuftet redan vuxit i fråga om gemensamt handlande till ömsesidigt gagn. Och han menar, att — när detta förnuft kommer att ledas af vetenskap i stället för af religiöst-etiska dogmer — då skall man

kunna finna dessa villkor och efter dem omlägga äfven de sedliga kulturplanerna.

Evolutionistens individualism innebär alltjämt att, för den äkta individualisten, hans verk blir honom mer än hans lif, hans lidande för verket mer än hans lust, hans undergång för verket mer än hans seger — ifall allt detta är lifsstegringens villkor!

Det förblir en evig sanning att vi vinna vårt lif genom att ge det. Men endast åt sådana makter, som återge oss det stegradt!

Det är icke sant att, om vi kasta vårt bröd på vattnet, det kommer åter efter många dagar. Icke sant, att ju mer vi ge, dess mer få vi; icke sant, att ju mer vi ödsla vår kraft, dess mer växer den!

Rolöshet — med ett annat ord rotlöshet — ger ingen näring och således ingen växt. Den värme, vi öda på ofruktbara uppgifter, mognar ingen frukt. De krafter, vi låtit rinna bort i sanden, återkomma icke.

Människorna hafva så länge brukat talesättens fikonalöf för att skyla de naturbestämningar, hvaröfver de lärt sig blygas, att de dagligen upprepa sådana satser som att »normen för min egen självhäfdelse måste vara, att jag ej tillfogar någon annan något lidande»!

Men tillämpad i verkligheten får denna norm till följd att jag t. ex. icke får söka någon annan plats än en, som ingen annan söker. Ty får jag den, bli ju de medsökande lidande. Jag får ej vinna någon annan hustru än en, som inga andra friare har. Ty annars kommer jag att tillfoga de medtäflande lidande. Jag får ej uttala någon annan mening än en af alla er-

känd. Ty annars måste jag tillfoga de med mig oliktänkande lidande!

Den, som verkligen icke vill »träda en annan för nära», måste bli ett pelarhelgon. Ty bland lifvets verkligheter kan han lika litet röra sig utan att orsaka lidande, som han kan vandra längs en skogsstig utan att krossa lefvande väsen!

Att skydda flertalet från fåväldets, mindretalet från massväldets förtryck; att hindra den enes utnyttjande af den andre, den enes utestängande genom den andre från sådana värden, som kunna vara för alla gemensamma — detta är lifsstegrande sedlig sträfvan. Men detta förtryck, detta utnyttjande, detta utestängande sker ännu lika mycket genom de samhälleliga begreppen om det rätta, som genom den själfviska hågen för det orätta!

Det ligger en djup sanning i de orden: att filantropin är den enda dygd, människorna skatta högt nog, ja, öfverskatta, och att detta beror af — egoism! När man uppräknar ett lands bästa män och kvinnor, nämner man främst filantroper. Men dessa äro ej de yppersta män och kvinnor utan — endast de bästa filantroper! Genom sitt eget lif och sina egna verk blir man en större välsignelse för andra än genom välgörenhet. Rättrådighet och godhet äro stam och blad, icke blomma och frukt. Ja, godheten är värdefull endast när den är ett ständigt, omedvetet öfverflödande, när den meddelar sig som mod, som hälsa, som lycka (Thoreau). (1).

I den mån själen utvecklas, blir det otänkbart att den ena kan offra sig för den andra. Ty finkänsligheten skall då göra det outhärdligt att känna

sig som föremål för offer. Framför allt på alla kärlekens områden. Endast att vara älskad som man själf älskar, kan då ge lycka, rörelsekraft, lifssteg-ring. Och otaliga konflikter, som nu kallas etiska, torde då bli insedda såsom uteslutande psykologiska.

Men samtidigt med själens utveckling till finare känslighet, går den till djupare och starkare och uthålligare känslomakt. Själens evolution har, såsom redan är framhållet, ägt rum både så, att känslornas beskaffenhet blir ädlare och att människans känslomakt blir större och uthålligare. Det nya, själfullare släktet torde erhålla såväl snabbare vibrationer som fastare och rikare associationer. Ett innerligare samband mellan själslifvets olika områden skall göra de sympatiska känslorna — kärleken, vänskapen, släktkänslan, samkännandet med vårt folk, med mänskligheten — allt mer flödande, utan att dock de källor tömmas, ur hvilka personligheten hämtar sina egnaste krafter.

Ännu kunna mycket få människor sålunda älska. Ty det finnes ännu mycket få m ä n n i s k o r — äfven bland dem, som kallas människokärlekens apostlar!

Mot hoppet om själens evolution i riktning af en rikare individualisering — i förening med en djupare sympati — hör man ju ofta invändas, att kampen för tillvaron måste komma att inskränka sympatiens område, ifall denna kamp skall medföra ett urval af de yppersta; att de genom samkänslan vunna stöden för individen alla ej äro utvecklingsfrämjande; att en mot de svaga skoningslös hårdhet snabbare skulle medföra ett högre människosläkte, än sympatiens tillväxt.

I »Ömsesidig hjälp» har nu Krapotkin åt Darwins

egen sats — att den altruistiska driften i naturen uppenbarat sig jämsides med självuppehållelsedriften — gifvit en på djurlifvet och det mänskliga samhällslifvet stödd bevisning för samkänslans värde just i kampen för tillvaron. Bevisningen är så bindande, att allt tal om de »sedliga instinkternas» öfvernaturliga ursprung borde förstummas, och »idealisterna» börja inse, att — som Krapotkin en gång yttrade — »sedligheten är en lika nödvändig följd af våra jordiska villkor som matematiken af vår rumsåskådning; att vi alldeles icke stå inför antingen ett allas krig mot alla eller ett självviskhetens uppgifvande, så som kristendomen bjuder». Han vederlägger segrande den vetenskapliga aristokratism, som förbiser altruismens betydelse i kampen för tillvaron, där det ena väsendet beror af det andra i lika hög grad som det beror af de öfriga lifsvillkoren. Medan självuppehållelsen drifver den ena arten att lefva af den andra, framdrifver det ömsesidiga behofvet inom hvarje art den sympatiska instinkten att lefva för hvarandra. Emedan samlifvet skyddar mot faror, blir en följdriktig, samhällsvidrig självviskhet ur självbevarelsens synpunkt omöjlig: altruism och egoism äro tvillingfödda. Förmågan att minnas och jämföra har utvecklat de instinkter för medlidande och medglädje, dem människan redan har gemensamma med djuren. Därunder har hon lärt sig värdesätta tillvarelsekampens former såsom betydelsefulla äfven för dess mål. Människan vill ej längre nå sina mål med hvilka medel som helst.

Att Krapotkin i någon mån förbiser kampens värde, är obestridligt. Däremot har han icke förbisett

individualismens. Och hans öfverskattning af altruismen är blott skenbar. Han har velat rikta en stark bevisström mot vissa ensidiga tolkningar af kampens, egoismens och individualismens värde genom att fastslå: att altruism som egoism höra till de kunskapsteoretiska sakförhållandena; att den ömsesidiga hjälpen är en naturlag, lika nödvändig som kampen för tillvaron; att altruism och egoism äro de båda armar, med hvilka släktet arbetat sig uppåt, och att altruismen således lika litet kan gå förlorad genom utvecklingens växlingar som egoismen kan det. (2).

*

Efter en framställning som denna är det vanligt, att människor förklara hela striden vara en ordstrid: hvad den ena kallar att lefva för sin lycka, kallar den andra att lefva för sin plikt. Ty så föga genomtänka människor lifsfrågorna, att de icke ens ana, när de stå vid vattendelaren.

Genom sin egen lycka blir människan en del af andras, detta är lifstrons första bud. Det andra är detta likt: Människan gör andras lycka till en del af sin egen.

Men om man frågar:

Hvad är det?

då blir individualismens svar följande sammanfattning af det ofvan sagda:

En människa har rätt att tillgodose villkoren för sin egen kraftutveckling, äfven om hon därvid ej kan stanna vid nollpunkten — den, då hon ej

bereder någon annan lidande — och plikt att tillgodose andras endast så långt, att hon ej öfverskrider den punkt, då hon ifråga om sina tre stora lifsyttringar — sin lifsgärning, sin lifsåskådning och sitt erotiska lifsförhållande — omintetgör den egna kraftutvecklingen.

Ty hon minskar då ofta — för att spara en eller par människor lidande — sina möjligheter att rikare lyckliggöra många flera. Sällan är nämligen valet det enkla mellan att fylla eller icke fylla en plikt. I de flesta val står man mellan två plikter, eller inför tvånget att vålla andra omedelbart eller medelbart lidande. Ja, man ställes i val, där ingen medelväg finnes mellan egna och andras kraf, där egoismen blir plikt. Valet sker ena gången lika naturligt till min egen fördel som den sjunkande griper efter ett stöd; den andra lika naturligt till de andras, som jag räcker en sjunkande min hand.

Och det finns så mycket af »andras lidande», som man endast har anledning att göra sig hård mot, emedan det flyter ur egenskaper, som hämma deras egna eller andras ädlare krafter. Den lifstroende har detta mod till hårdhet mot andra som sig själf, då det gäller lifsstegringen för sig själf och det hela; då medlidandets följd blefve en nedåtgående, upplösande, hämmande rörelse. Ja, hans medlidande gäller lika väl honom själf som andra, ifall han indrages i en sådan nedåtgående rörelse.

Individualisten har insett ytligheten i ytmåtten på sedligheten, dessa som fastställa: att så långt går det goda, här vidtager det onda; här är min rätt, där börjar en annans. Ty han vet att det är

genom alla krafters samspel, lifsdramat blir stort; att i lifvets hemlighetsfulla hushållning »mitt» på ett lika underligt sätt kan bli »ditt» som min »orätta» handling kan bli min »rätta»!

Pliktidealismen ställer hela bevisningen på halkande mellanled. Man skall — för att bli en personlighet — ha en god vilja. Man skall tro. Man skall lyda. Man skall fylla sin plikt, stå på sin post, lida för sin plikt.

Men så snart man frågar:

Vilja till hvad?

Tro på hvad?

Lydnad för hvad?

Plikt mot hvad?

Stå på sin post hvar?

då måste man antingen falla ned i den personlighetslösa, statsordnade arbets- och postfördelningen *eller* då uppstår oafvisligt ett eget val, som ofta måste stå mellan personlighetens frihet och auktoriteten, emellan »jaget» och »de andra». Ty att man — mot slutet af ofvan anförda hustafla — insmugglar »fri hänvändning till auktoritet», det är i detta sammanhang en *fullkomlig meningslöshet*. Det finns ingen — med sitt förnuft i behåll — som ej inser, att alla människor till stor del måste bruka auktoriteter vid sin etiska som sin intellektuella personlighets utbildning: gagnet af en *sådan* »fri hänvändning» bestrider ingen.

Men den idealistiska pliktlärans »fria hänvändning till auktoritet» betyder *endast* att auktoriteten ej med *yttre* tvångsmakt uppehålles. En god vilja blir den från samfundsviljan icke afvikande; en rätt tro blir

tro på gudomligt gifna sanningar; en sann lydnad blir lydnad för den bestående ordningen; och personligheten blir »ett tomrum», som sålunda fylles!

Från denna utgångspunkt uppställas sedan som motsatser plikttrohet *eller* njutning, självtukt *eller* självsvåld, lydnad *eller* lösgifvandet af de djuriska drifterna under påståendet, att ur det individualistiska lyckovalet *måste* de senare leden af motsättningarna framgå!

Mellan denna supranaturalistens mening — att människans djupaste behov är befrielse från sig själf — och evolutionistens, att hennes djupaste behov är att finna sig själf, blir ingen försoning möjlig.

Ty den nya tidens personlighetsbegrepp innebär, som redan är framhållet, *mitt öfverskott* utöfver det allmänmänskliga, icke min vare sig allmänmänskliga eller djuriska del. Striden mellan individualitet och auktoritet gäller nu som alltid rätten att välja *min* auktoritet i enlighet med *mina* individuella kraf; att välja den post där jag *vill* stå; att lyda där jag *erkänner* en högre lag; att uppfylla plikten, då den ålägges mig *inifrån*; att tro hvad *jag* behöfver, ej hvad andra behöfva. Med ett ord: att välja min plikt enligt *min* personlighet, det rättas väg såsom *min* väg.

Människans samvete har ännu ej hunnit utföra grofarbetena inom det etiska byggnadsverket. Och de absoluta buden äro ännu i många fall tjänliga verktyg vid detta. Ja, evolutionismens etik torde, äfven den, komma att dana »absoluta» sedebud. Men den aktar sig att göra detta för tidigt. Ty då budens värde ej längre kan hvila på metafysisk spekulation eller religiös

uppenbarelse utan på erfarenhet, måste den etiska lagstiftningen bli sådan, att den tillsvidare stadfäster vissa erfarenheter men dock håller vägen öppen till nya erfarenheter om lifsstegringens villkor.

Det är nämligen ej endast genom forskning inom alla lifsområden utan äfven genom lifsförsök, släktet måste utröna hvad som är oumbärligt och hvad förgängligt i nu gällande sedelagar.

Att hvar människa hvar dag, så godt hon kan, måste lösa de etiska problem, hon praktiskt ställes inför, detta gör det oundvikligt att hon brukar de gamla begreppen i de fall, där hon ej funnit nya. Och det senare kostar stor möda.

Man har därför intet säkrare skydd för sedligheten än tröghetslagen. Denna kan vikariera för samvetslagen med en sådan noggrannhet, att mången kanske under hela sitt lif aldrig märker utbytet!

*

Enhvar inser lätt att den sedliga utvecklingen, under ett visst skede, gynnades af läran om jordelifvet som en strid mot synden för saligheten. Det borde dock nu mera vara för alla självklart att, när t. ex. »dygden» straffar sig själf likaväl som lasten, då måste detta bero icke allenast däraf, att naturen är likgiltig för godt och ondt, utan äfven däraf att samhället som synder undertryckt vissa egenskaper, som dygder eftersträfvat andra, utan att man klargjort någonderas värde för lifsstegringen. Vi börja inse, att den sedliga helgelsen endast var ett bland medlen för utvecklingen, icke hela ut-

vecklingen; att skaparmakten kan vara lika viktig att gynna som sedligheten; att begärandet kan vara väl så mycket värdt som försakandet. Ja, att »synd» kan vara just den försakelse eller den ängsliga samvetspröfning, som hindra ett lifsförsök, hvilket kunde blifvit en ny orsakskälla till en uppåtstigande rörelse. »Synd» kan bli att stanna på ett lägre plan, att handla på ett själlösare sätt, sedan man insett möjligheten af ett högre. »Synd» blir stillaståendet eller den nedåtgående rörelsen. Sålunda sammanfaller det nya begreppet om synd i många fall med hvad äfven den kristna etiken kallar synd. Men däremot blir det — enligt evolutionismens etik — äfven synd att tvinga min natur i riktning af något för andra värdefullt, men som skulle skada min utveckling. Ja, det kan bli »synd» att upphäfva det fel, hvarigenom jag samtidigt försvagar min varelses egenart och kanske förlorar en dygd eller stegrar ett annat farligare fel — såsom vissa skadedjurs utrotande medför öfverhandtagandet af andra! Enligt den gamla pliktläran åter är det däremot alltid förtjänstfullt att tvinga sin natur. Denna läras bekännare söka hos Gud sin styrka under omformningens lidande, medan lifstrons bekännare ser mot djupen i sitt eget väsen för att uppdaga, hvad där finnes att utforma. För den förre är hela utvecklingen till för sedlighetens skull. För den senare är äfven sedligheten till endast för utvecklingens. Och nödgas den lifstroende begå hvad andra kalla en synd, då kan han själf därvid känna fullkomlig samvetsfrid, ifall hans handling håller stånd inför hans egen sedlighetsnorm: lifsstegringen.

Men vi erfara ej endast »syndens» värde. Vi er-

fara att våra värsta nederlag, våra svåraste lidanden, kunna ha härflutit ur våra bästa handlingar; att våra yppersta sträfvanden kanske förlamat hvarandra. Hur ofta t. ex. har icke en människa stäckt sitt sanningssökande, emedan hon, för att stilla sin helighetstörst, behöft den kristna världsåskådningen? Och — å andra sidan — huru ofta blef ej just den store syndaren det stora helgonet!

Och äfven om så ej sker, är dock intet vissare, än att mänskligheten lika litet kan umbära sina stora syndare som sina stora helgon. Allt stort har i sig sin egen motsats: stor kristlighet får något af hedendom, ja, blir en form af lifsberusning och självhäfdelse. En stor sorg har något af lycka, en stor lycka städse något af sorg; stora njutningar bli kval och stora kval njutning. Endast det småvulna stänger och afgränsar, medan allt stort spränger gränser och förenar motsatser.

Intet är därför mindre sant, än att alla äro »stora syndare». Ty människorna äro icke stora nog till detta! Endast genom det kristna fullkomlighetskrafvets förstoringsglas lyckas man upptäcka hvardagsmänniskornas »synder». Det är ej ens sant, att alla människor ha fel. Det finns rätt många felfria människor. De skuggor, man hos sådana finner, äro endast förtjänster till öfvermått. Verkliga fel äro blott sådana, till hvilka ingen motsvarande förtjänst kan uppletas.

Men alla människor ha tomrum och hos enhvar finns i denna mening brister. Äfven hos de rikaste, dessa, som likna stolta, stora skepp, med hvar plats fylld af en dyrbar frakt.

Och så måste det vara enligt lifvets lagar. En

egenskap måste utvecklas på den andras bekostnad; hvarje stort företräde vinnas genom offer af ett annat. När man fullt inser, hvad detta innebär, då kommer man att bli varsammare än nu i sina etiska kulturkraf och kulturplaner!

Det personligaste i Frödings diktning är förnimmelsen om de djup i tillvaron, där godt och ondt, högt och lågt äro ett, så att synd och skam kunna växa ur vår renaste håg, vår skönaste känsla blomma på våra synders stam; att det onda och goda ej endast äro lika eviga, nej lika berättigade och oupplösligt enade lifsmakter, dem först den verklige, slutlige frälsaren kan försona, han, som blir »älskad af Gud som af satan»:

> Synd signar han till det luttrande saltet,
> hvilket kan rena till dygd ett brott,
> han kastar skönhetens ljus öfver alltet,
> han gör det onda till godt.

Sönderslitande kände Fröding kvalet af den motsättning, om hvars upphäfvande alla djupa själar drömma. Så länge han hoppades sjunga detta kval till ro, var han en sångare utan like. När det hoppet svek, blef han lik en tigande arab, som sitter i sin tältdörr med ökenstillheten omkring sig och en evig bidan i den mot solnedgången riktade blicken.

Och månne det ej är den djupaste delen af hans tragik, att hans folk ler med hans leende, men föga anat af det lidande under hvars tyngd han brast, det lidande, som för de få seende gör hans löje smärtsammare än tårar?

Sådana lidanden äro tillsvidare oundvikliga. Ty kunna vi än i vår tanke upphäfva motsatsen mellan det onda och det goda, så måste ju, för att detta skall ske äfven inom verkligheten, en utveckling försiggå, som sträcker sig öfver oändliga tidrymder. Äfven Almqvist brast — på ett annat sätt — sönder genom samma lidande och samma längtan att nå »på andra sidan om godt och ondt».

Det är städse den konstnärliga lifssynen, använd på lifvet, som medför denna längtan. Redan Leonardo visade ju att ljuset och skuggan i och genom sin förening bilda den högsta skönheten. Men inom den sedliga världen är denna förening såsom s k ö n insedd endast af de lifstroende.

För den gamla tron är det godas problem ett schackspel på svarta och hvita rutor, ett spännande problem, där hvitt skall göra matt, helst i första draget. Lifstron åter ser spelet som ett på svarta och hvita tangenter, hvilka båda behöfvas för musiken.

*

Af det ofvan sagda torde framgå, att »idealismens» plikt- och personlighetsbegrepp för den lifstroende innebär en gapande tomhet.

Han har funnit att filosoferna och teologerna ej längre äro några trollkarlar ens på det etiska området. Men äfven i de tider, då de så voro, blef det aldrig Noureddinsjälar, som lyfte lampan ur djupen!

VIII.

Ju väldigare anlagd en människa är, dess mer kräfver hon en full och hel förnimmelse af lifvet, dess starkare behöfver hon erfara lifsberusning för att känna sig förverkligad enligt sina högsta möjligheter. Dess mera rätt har hon äfven att förbruka mycket — människor som andra värden — för sin lifsstegring. Ty denna förbrukning är villkoret för hennes egen kraftutveckling. Och af hennes egen kraftutveckling beror framför något annat släktets stegring. Det vid domen öfver henne afgörande blir till *hvad*, hon sedan brukar sina sålunda stegrade krafter.

Man instämmer tanklöst när någon — t. ex. nu Gorki — säger »att människorna lefva för den mest dugandes skull, den, som ger det område, där han verkar, ett nytt utseende, den, som sålunda flyttar fram det hela».

Men om en sådan dugande begär ökad rörelsefrihet i riktning af hvad samhällsseden kallar synd, då fordra alla små själar samma betsel på honom som på sig själfva. De ana ej att de sålunda begå samma orättrådighet, som om man på deras *själsarbete* ställde samma kraf som på snillets!

Där en människa har sin säregna makt, *där* måste hon äfven få sitt sedliga mått. Af detta följer å ena sidan att i den grad, som *allmänmänskliga* svagheter hämma hennes säregna makt, skall hon ej heller mäkta hålla sitt eget mått. Å den andra att de svagheter, som äro *oumbärliga för hennes*

styrka, äfven måste få förbli en fyllnad i hennes mått!

Tveklöst klappra de tanklöse med talesättens trätofflor i alla helgedomar. Personlighetsbegreppet är en af dessa. Om »personlighet» predika de moderna teologerna. Med talesätt om »personlighetens utveckling» prydas nu skolprogram lika ovillkorligt som en julgran med ljus. Men understår sig ett barn inom skolan att i en uppsats eller ett svar visa »personlighet», då får det snart märka huru dennas »utveckling» tolkas!

Undersöker man verkliga meningen med allt detta snack om »personlighetens utveckling», så blir den endast att vissa anlag skola brukas. Den, som t. ex. vill bli landtbrukare, bör få bli detta, men den, som vill bli vetenskapsman, bör få bli detta; den, som har svårt för språk, bör få befrias från dem och den, som saknar röst, slippa sjunga! Men de ämnen, där valfrihet verkligast kunde främja anlagen, äro tvångsämnen. Och alla lärjungar, de må sins emellan vara hur skilda i begåfning som helst, erhålla samma slags undervisning!

Kommer man så till de vuxnas värld, då heter det att snillet, som häfdar sina lifsbehof i strid mot andras vilja och väl, är fången i en falsk subjektivism: en sådan personlighetsutveckling är endast uppror och kan endast komma lidande eller förargelse åstad! Häfda sin personlighet får äfven snillet endast, när det ej vållar skada.

Men i sådana fall behöfver den ej alls häfdas! Så länge geniet växer utan hinder, kan det ju ej bli tal om individualism mot altruism. Först när det

i andra möter hinder för sin växt, blir det fråga om val. Och då blir ofta fallet att just det »gör andra ondt», som för snillet är lifsviktigt. Skall egenarten utvecklas endast för att sedan tjäna det hela, obetingadt underordna sig samhällets kraf och andras rätt, då är talet om utveckling endast ett ordstäf. Mening får det först, där det innebär undantagsnaturens rätt att vålla andra lidande, ifall denna natur känner sig äga krafter, för hvilkas utveckling den själf ensam känner villkoren och ansvaret. Individualisten tillgodoser då sina behof på sitt sätt, trotsar på sitt sätt, tvingar på sitt sätt samhället att vika eller värna sig, tills de, som äga samma kraf, bli många nog för att i någon viss riktning aftvinga samhället ett för alla ökadt utrymme.

Hos en människa, som aldrig i någon form visat tvifvel och uppror, finns ingen personlighet. Och där en sådan ej finnes, där mäkta heller ingen tro eller lydnad göra en nolla till ett personligt värde att räkna med. Det är ej de barn, som aldrig »vållat sina föräldrar sorg», af hvilka samhället fått mest glädje!

Det är däremot ett sant ord, att »så länge jag icke tagit in min egen last, behöfver jag barlast af vissa allmänna rättsbegrepp». Och som ungdomen sällan hunnit taga in sin egen last, bör den, vid konflikter med de äldre, i de flesta fall underordna sig. Men redan den ungdom, som sträfvar att ompröfva de allmänna påståendena om rätt och orätt, skall snart inse ohållbarheten i krafvet att, vid hvarje sin konflikt med en annan del af det hela, välja det för sig själf lifshämmande. Ty den unge kan ju vara den för det hela väsentligare delen, det värdefullare

jaget? Han kan således ha större plikt att för det hela offra denna *andra* del än att offra den del, som är hans jag. En ung människa blir personlig i den mån hon icke nöjer sig med att älska, hedra, tro, lyda, arbeta för några sedliga värden eller stå på någon post, som hon icke själf valt. Det är genom att uppöfva sin förmåga att älska starkare och hata starkare hon blir en lefvande kraft, som vill och verkar något, som njuter sitt väsen i känslan af sin makt. Dess vissare skall hon, där hon står, ha omvandlat lifvet, innan hon lämnar det.

Ännu aldrig såg jorden en betydelsefull människa, som ej i någon viss riktning var hänsynslös, och mer dess mer hon var viss om betydelsen af sitt verk. Hade Jesus talat till sina motståndare sålunda:

»Högt ärade herrar skriftlärde och fariséer! Med den djupaste vördnad för den häfd, I företräden, liksom för Er lärdom och Era afsikter, ber jag dock att i all ödmjukhet få påpeka några små meningsskiljaktigheter» — då hade fariséerna icke mot honom häfdat »den historiska kontinuiteten» på det världsbekanta sättet. Och kristendomen hade icke blifvit världsåskådning.

Alla vidt ekande stämmor ha talat trotsets ord; alla jordomspännande tankar ha varit upprorstankar. Ja, släktet har hädelser af större värde än lofsånger!

Men innan ungdomen hunnit *bevisa* sina anspråk, glömma de äldre, att den unge måste äga ett visst mått af öfvertro på sin betydelse, om han alls skall komma att betyda något! Icke ur andras händer, icke efter andras pekfinger kan individualisten — ung eller gammal — taga hvad han behöfver inom de

områden af lifvet, där dettas stora värden afgöras. Den högsta personliga utveckling nås endast af dem, som med giriga händer rycka sina stora lifsvärden som en brand ur elden och sedan bära dem med fasta händer som en fackla!

Men endast den ungdom, som är ansvarsvaken och allvarsglad, kan utföra den bragden. Och den ungdom, som ej genomgått kristendomens fostran till själftukt och helighetshunger, kan endast finna sitt nya ansvar och allvar i utvecklingens och enhetens strängt sköna tankar; i vissheten om handlingens och ärftlighetens städse vidare gående verkan, om kroppens och själens oupplösliga växelverkan. När dessa sanningar för den lifstroende blifvit en lika synbar och hörbar, en lika sinnlig verklighet, som helvete och skärseld voro det för Dante — då skall detta gifva sedligheten ett djup, som vi nu ej ens ana. Vissa synder mot kroppen och synder mot själen och synder mot andras kroppar och själar, som nu begås medvetet eller omedvetet — ja, stundom under namn af dygder — bli då otänkbara. Man pekar nu på »lifsdyrkare» med sjukdomar och samvetskval, för att visa att läran om lefvandet som lifvets mening »icke håller». Som om det vore lefvandets mening att glida allt djupare och djupare ned på lifsvärdenas skala; som om det vore lefvandets mening att betunga lifvet med en allt onyttigare börda?! En sådan varelse är icke lifsdyrkare utan lifsplundrare. Dessa slags »lifsdyrkare» äga ej mer rätt att kalla sig lifstroende än kyrkotjufven, som utdricker altarvinet, har rätt att kalla sig nattvardsgäst!

Lifstrons samvetsömhet har den nya formen, att

intet innehållsrikt och värdefullt får gå oss förbi, vare sig det har njutningens eller försakelsens form; att således inför hvarje lycka, som människor eller natur eller kultur bereda oss, kännes tillägnelsen som en plikt. Och sammaledes de lidanden, dem lifsstegringen kräfver. Den unge, som bekämpar sinnliga frestelser, emedan helgelse är askesens ändamål, upphäfver ej frestelsen; nej, han kan tvärtom egga den genom själens ständiga kretsande kring densamma. Den, som bekämpar dessa frestelser med lifsfullkomningen som mål, når slutligen själsfrihet. Han lär sig bruka Jean Pauls värdemätare för njutningen: minnet, emedan de lifshämmande njutningarna äro de med leda ihågkomma. Han lär sig älska de offer, han växer af. Och dessa bli allt lättare. Ja, sedan ett visst etiskt motiv börjat verka, går det lättare att lyda dess tvång än att mot detta tvång bevara sin frihet!

Men den unge måste förstå h v i l k a uppror, han växer af, hvilken rätt han bör ta sig, sedan han insett sina egna utvecklingsbehof. Det är troligare, att t. ex. den, af sin egen självkultur upptagna ynglingen eller flickan, framdeles blir en betydligare insats i det hela, än den till alla familjemeningar samtyckande, i alla familjenöjen eller arbeten villigt deltagande. Föräldrar måste naturligtvis tillse att ungdomen icke, självsvåldig och obehärskad, stör de äldres lif eller förstör sitt eget. Men först sedan föräldrarna rannsakat sig själfva och funnit, att icke fåfänga eller egennytta eller härsklust föranleder dem att bruka tygel och sporre — utan att de göra detta uteslutande för att främja en utveckling, hvars villkor de bättre inse än de unga

själfva — då kunna de gagna dessa med tygel och sporre.

I regeln är det just föräldrarnas ofvannämnda svagheter, som drifva barnen in i lunken med tillrättalagda bördor längs breda landsvägar, där hagarna på ömse sidor ha säkra stängsel. De breda vägarna leda till samfundsaktningen. Men mot höjderna leda icke landsvägar. De mödosamma och farliga stigarna sökas af människor, hvilka drifvas dit med samma naturnödvändighet som hopen in på allfarleden. Och hur oframkomliga en bergvägg eller ett öde må synas, då man står nedanför dem — foten finner förunderligt många fästen, när den väl börjat stigningen!

Vore de äldre visa, då läte de sina barns starka jagkänsla och själfkänsla bli sina vägvisare in i barnens väsentlighet. I stället för att fåfängt bekämpa deras individualism, borde de motverka den ungdomliga sorglösheten att kasta sig ut i upptäckaräfventyr utan utrustning, i fejder utan krigsplan. De hjälpte de unga att inse sin egenart; de sökte skydda dem från ett lifshämmande kraftslöseri; de lärde dem, att slöseri är skönt endast när det är sådd. De väckte visheten att tillgångar icke äro outtömliga; de riktade den höga, unga hågen mot de höga vågstyckena, de...

Ack, de gjorde så mycket, som de ej idas eller orka! Ty de gamla hafva stelnat i s i n individualism. Huru från barnens än må te sig, den är dock i regeln rikare på lifsmöjligheter än föräldrarnas. Och — i kampen mellan båda — är det i de flesta fall den senare, som ej allenast har största utsikten, nej, största rätten att segra! (1).

Men har den unge i striden offrat något af sina

väsentliga lifsbehof — och föräldravördnaden är ett af dem — för ett mindre väsentligt, må han då minnas, att lifvet är en stark hämnare; att det endast är för våra egna högsta lifskraf, vi kunna våga offra andra eller offra annat inom oss själfva! Den, som valt så, att han åt sig afgränsar ett mindre område, än hans krafter räcka till, bedrar det hela. Sammaledes gör den, som breder ut sig öfver ett för stort område. Vare sig lifsformen blir för trång för innehållet eller omvändt, bli svåra lifshämningar följden. Och de ungdomliga upproren sluta ofta på endera sättet. Ty den unge har antingen ej tagit alla sina kraf och krafter med i räkningen, eller han har värdesatt dem för högt.

Att göra motstånd är lifsviljans tecken. Att göra det på rätt ställe är lifskraftens. Och äfven om upprorsmänniskorna gäller att många äro kallade men få äro utvalda!

*

Ungdomens utomordentliga svårighet är att den står harmfylld öfver hänsynskrafven gent emot skenväsendet, stridfärdig gent emot samfundslögnerna, föraktfräsande gent emot vanemässigheten. Men de unga äro som samhällsmänniskor mer svärmare än drömmare, enligt Lessings bestämning på de förstnämnda: »de ha stora utblickar in i framtiden men vilja ej invänta denna». Antingen handla de som om framtiden redan vore kommen eller de bli likgiltiga för de många nuets uppgifter, som leda till framtiden.

Och äfven inom det enskilda lifvet visa sig de unga ofta flyktfärdiga, då de möta hinder för sin »själf-

framställning». Eller — i sin ovilja mot anpassning till de fördomar eller fördelar, som bestämma dess omgifning — bli de råa. Man måste ge La Rochefoucould rätt, att »de unga ofta tro sig naturliga, då de endast äro grofva och ohöfliga».

Den unga människan har den tredubbla uppgiften: att värna sin personlighet, att visa hänsyn för andras och att göra båda delarna på ett vackert sätt!

Vi veta alla att inom hvarje familj adlar man med namnet »hemplikter» de obehag, man fordrar att de öfriga skola ålägga sig för vår skull. Bland sådana »hemplikter» äro t. ex. att lyssna till innehållslöst sladder, att taga del i andefattigt sällskapande, att spilla tid på meningslösa sysslor.

Om din far behöfver din arm för att stöda sina stapplande steg, blir du starkare genom att låna honom den. Men fordrar han ditt sällskap för att lyssna till hans knorrande missnöje, gå då ensam i skogen. Om din mor tröttar sig med en nödvändig syssla, lägg då din bok åsido och lätta hennes möda. Men fordrar hon offret för futtigheter, gå då undan med din bok! Behöfver din syster din sympati för sin sorg, lyssna och lid med henne. Men missbrukar hon dig för att lyssna till tomt skvaller, stäng då din dörr. Försakar du en musikafton för att stanna hos en på något sätt lidande vän, då skall du finna att en sträng inom dig själf sedan ljuder renare. Men har du försakat musiken för ett innehållstomt samkväm, då skorrar någon sträng inom dig. Vill en bekant uttala en verklig mening, lyssna då, äfven om du ej delar meningen. Men vill han — när ni följas åt från ett intryck af storhet eller skönhet — sönderhacka

detta, rädda då intryckets växtkraft i din själ och gå din väg!

Men gör intet af allt detta under lynnesutbrott eller svepskäl. Gör det ärligt och bestämdt, på samma gång som vänligt och värdigt. Din omgifning har endast godt af om du visar den, att du håller dig för god till vissa ting! Kanske gör du sålunda din omgifning bättre. I alla händelser blir du själf starkare.

I strider — vare sig de äga rum i familjens slutna krets eller i det offentliga lifvet — känner man städse starkast sin personlighet och det, som särskiljer denna från alla andra. Under friden känner man däremot starkare sitt samband med alla andra. Det är detta, som ofta förleder en ungdom att tro att det just är sitt allra personligaste, för hvilket han strider. Men detta är långt ifrån alltid fallet. Ofta sätter den unge in obändig kraft på en obetydlighet, medan han sorglöst låter stora personliga värden gå till spillo. Ofta kränker han individualismens första grundsanning: att den, som vill vinna välde öfver andra, först måste äga det öfver sig själf; att den, som vill stöda andra, först själf måste kunna stå utan stöd; att den, som vill stiga högt, själf måste ha stadiga fötter!

Men äro väl de gamle så fullkomliga, att de aldrig fela mot sina lefnadsnormer? Borde de icke möjligen kunna inse att, när ungdomen felar, då är det icke alltid individualismen, som har skulden, utan ungdomens ovisa tillämpning af densamma? Icke äro t. ex. de äldres fel alltid kristendomens skull? Detta vore en förkrossande dom öfver kristendomen!

IX.

Förunderligast bland allt förunderligt är, att människosläktet så flitigt skrifvit och läst biografier utan att någon samtid insett värdet af s i n a »oroliga hufvuden», s i n a »samhällsupplösare», s i n a »uppviglare». Det synes, som om man dock haft erfarenheter rika nog för att snart inse allvaret i Sokrates' förslag om att bli bespisad i Prytaneion! I hvarje ny tid äro de, som bjuda vördnad för det »historiskt gifna», blinda för den erfarenheten: att historiens gåfvor ofta räckas släktet i upprorets händer; att pliktkänsla och lydnad endast b e v a r a de värden, striden s k a p a t. Den, som påstår att »de enda sociala handlingar historien känner äro rotade i tron på statens, familjens, religionens auktoritet», synes ha förbisett alla revolutioner och frihetskrig! I »den historiska kontinuitetens» namn fasar hvar ny tid öfver den, som djärfves fortsätta historien!

Hvar evolutionist vet visserligen att starka organisationer skapas af lydnad och plikttrohet. Romarstaten och romarkyrkan äro de bästa bevisen i förtiden, Japan i nutiden. Men lydnad och plikttrohet äro då ingen självförsakelse. De äro ett med den m a k t k ä n s l a n s l y c k a, som de enskilda dela med det hela, för hvilket de offra sig. Romardygd var så litet förenad med e n s k i l d osjälfviskhet, att Roms inre historia ju är historien om klassjälfviskhetens nederlag, om idel aftvungna rättigheter! Graccherna, som ville »omstörta» det bestående, af hvilket de hade

personliga fördelar, torde vara de, i ordets verkliga mening, mest »offervilliga» romarna.

Och äfven när det icke är fröjd i den egna kraftutvecklingen utan enbart medborgaranda, som framkallar arbete och offer för fäderneslandet, då blir arbetet, offret, ja döden ljuf, emedan fäderneslandet innesluter våra egna högsta lifsvärden, emedan vi äro ett med detta i den grad, att vi icke kunna tänka oss en tillvaro annat än i och med dess tillvaro!

Enligt idealismens personlighetsbegrepp måste vi söka de flesta personligheter i ämbetsverken, bland pulpetslafvarna, i kasernerna. Ja, ett land torde noga sedt vara välsignadt med lika många »personligheter», som det har yrkesdygliga och arbetsamma män. Ty på dem passar hvarje del af ofvan anförda personlighetsbegrepp: de stå på sin post, de lyda, de tjäna det hela, de lägga sin personlighet i sitt verk!!! Helt visst är arbetsduglighet en del af personligheten. Men den är ett segment allena, enligt lifstrons fullrundade syn på personligheten såsom det sällsynta eller enastående, såsom ett odelbart helt, hvars egenart gör den till ett aldrig förut varande eller återkommande värde.

Ehuru personligheten visserligen till hela sitt väsen blir fullt *utvecklad* endast genom samhällighet, så finnas rika personligheter, som ej endast varit i full fejd med samhället, utan lämnat sin post där eller aldrig kunnat bekläda någon! Ju mer personlig en människa är, dess svårare finner hon *sin* post. Rousseau, Whitman, Gorki och många med dem höra sålunda till de »erratiska blocken» inom samhällsformationen — för att icke tala om romantikern, hvars

ideal var kringvandrandet, hvars förebild var fåglarna under himlen och liljorna på marken och som såg filisterdömet i omsorgen om morgondagen!

Äfven om man är öfvertygad att samhället icke vore väl tjänadt om flertalet uppfattade sin »post» så som dessa, så kan man vara än mer viss att ingen genom tro, lydnad och pliktuppfyllelse blef en personlighet, ifall han ej redan hade ämne till en sådan. Man bär sitt öde och står på sin post, ej för att bli en personlighet utan emedan man är en personlighet. I den grad man ej är det, låter man sig instickas i ett led, knuffas till en post. Intet är mindre sant än att man i »en människas lifsriktning och verksamhet kan gripa hennes personliga enhet». De flesta få »sitt verk» genom nöd, tvång eller af andra opersonliga grunder. Och därför är personligheten ofta ett mera, ofta ett mindre än verket; ej ens i den friaste af all verksamhet, skönhetsskapandet, blir personligheten fullt uppenbarad i verket!

I rak motsats till den »idealism», som menar att personlighet icke är medfödd utan förvärfvas, ser lifstron den som en naturens nådegåfva, en gåfva, som — i likhet med skönhet och snille — kan odlas eller ödslas, men lika litet som skönhet eller snille kan vinnas genom pliktuppfyllelse eller arbete! Karaktär kan människan äga utan personlighet, liksom omvändt personlighet utan karaktär. Ty karaktär innebär endast det enhetliga, sammanslutna i väsendet, medan personlighet därutöfver innebär ett sammansatt, säreget och enastående väsen. Ett stånd har sålunda just karaktär, i den mån dess flesta medlemmar äro karaktärer men icke personligheter. Dessa bryta näm-

ligen städse »stilen» i det hela. Karaktären visar sig genom ett följdriktigt handlande i och för fyllandet af en viss pliktsumma. Personligheten däremot genom följandet af en innersta lifsdrift. Det fordras föga personlighet att *bryta* mot lag och sed för en stor egen fördels skull. Det fordras föga karaktär att *följa* lag och sed, då alla yttre fördelar bero af ett sådant handlande. Men att gå emot den allmänna seden för att dana högre seder, detta göra endast de, som på en gång äro personligheter *och* karaktärer. Ju lägre folken stå, dess mer tyrannisk är seden och dess mindre rum har personligheten. Ju mer outveckladt ett samvete är, dess mer handlar det i samklang med samhället. Icke den medvetna plikttroheten, nej, den samhälleliga efterhärmningen uppehåller mäktigast lagarnas helgd. Och äfven den medvetna plikttroheten finner oftast sitt »kategoriska imperativ» i lydnaden för lag och sed. Först ett förfinadt samvete blir ett upproriskt. Den samvetslöse gör ej uppror, han endast drifves af sina lidelser till öppen eller hemlig olydnad. Det är städse det personligvordna samvetet, som vållar striden mellan den enskildes lifsbehof å ena, familjen och samhället å den andra; som tvingar till ny gränsreglering mellan självutveckling och sammanslutning, mellan de egna lifskrafven och troheten mot tidigare lifsförhållanden. Ständigt invändes mot detta: statens väl fordrar... samhällets rätt kräfver... o. s. v. Ty allt, som består, kallas statens väl och samhällets kraf — ända ned till sådana oväsentligheter som furstliga personers giftermål! Åter och åter måste hvar enskild för egen del afgöra, hvar gränsen går mellan den slags individualism, som skulle göra honom till »idiot», enligt

hellenens bruk af ordet — d. v. s. till en i intet afseende allmännyttig människa — och den slags samhällelighet, som, genom att undertrycka egenarten, på motsatt väg gör honom till detsamma! Det finns intet tommare tal än det, att människan gagnar endast som led i ett samhälle, när detta tal framföres *såsom ett skäl mot individualismen*. Ty alla, som betydt något stort för mänskligheten, ha inom sin vetenskap, sin konst, sitt yrke, sin lifsförelse på något sätt brutit med det bestående!

Byron t. ex. ansåg att upproret, icke hans plats i öfverhuset, var hans »post». Wilde åter menade att upproret hos Byron visade ofullkomlig utveckling, ty ej den revolterande utan den harmoniska människan är den fullkomliga. När Wilde skref detta, ansåg *han* sig fylla sin uppgift därigenom, att han »lagt sitt geni icke i sina verk men i sitt lif». Men senare bekänner Wilde — i *De Profundis* — att han under denna tid af sitt lif icke varit *nog* individualist, att han sökt sin lifsstegring endast i njutningen, icke i lidandet. Genom sitt lif som genom sin undergång har han emellertid riktat tillvaron med en egenartad typ. Han blef därigenom af större betydelse för sin tid än samtliga de Londonkrämare, som korsade sig öfver honom — medan de själfva aldrig drömt om att uttrycka *sin* egenart i annat än pund och shilling! Och gäller detta redan om en urspårad och förödd tillvaro som Wilde's, huru mycket mera då om de människor, som likt Shelley, lefvat hatade och hånade, emedan de haft mod till framtidsdanande brytningar med det bestående. Efter döden »lysande föredömen», kallades de i lifvet »skamfläckar»!

Så snart man efter en stor orostiftares död utlägger hans lefnadsbana, då medger man villigt att det var lyckligt att han »hatade, älskade, arbetade på sitt eget sätt». Men när man säger detta som en allmän sanning, då protesterar det samhälle, som tidigare byggdes genom eller nu lefver af sådana orostiftares verk!

De lidanden, de upproriske vållat, äro glömda, men personligheterna har man kvar. De verka i människovärlden såsom sällsamma och stora skådespel i naturen: äfven om de härja, ville man ej undvara dem. Kraftspänning och kraftmätning, hjältemod och härskarvilja, glöd och glans äfven öfver undergången, allt detta är lifsstegrande att bevittna. En fantasilös våldsman däremot, en småtyrann befriar inga tankar och väcker inga storhetsdrömmar genom medvetandet att man med honom delar mänsklighet!

Det trygga trampet på de dagliga plikternas väg har sitt stora värde. Men just de massor, som trampa den vägen, finna lifvet mer värdt att lefvas, när dess styrka och storhet, dess skönhet och sång möter dem i en väldig personlighet. Vore icke de stora floderna, huru många små kar stode då ej tomma? Men floder öfversvämma, svarar man. Ja — lågland! Det beror på oss själfva att vidtaga skyddande åtgärder, icke enbara hämningar. Ty dessa återföra endast faran från nytt håll. Men genom att ge kraftöfverflödet en ny riktning, orsaken en ny bana, når man i hvarje särskildt fall verklig trygghet. Ju mer liffullhet, dess mer spänning; ju mer spänning som vill utlösas, dess mer lidande om kraften hämmas. Därför blir det en naturlag, att de starkare

skaffa sig större rörelsefrihet. Och slutligen torde man äfven inse, att de — just för det helas skull — *böra* äga den; att de stora själarna inom sig själfva äga sina uppfostrande makter och att den »dubbla moralen» är den enda rimliga. Icke sålunda, att *den stora människan skulle vara utan ansvar*, men så att hon har *att ansvara inför en annan domstol* än de andra. Här om någonsin gäller ordet: dömen icke! Dömen icke de stora människorna efter småmänniskornas mått, om I icke viljen dömas att vandra i evig grådager på lertunga landsvägar! Insen att den mäktiga personligheten — utvecklingens högsta mål, lifsstegringens kostligaste rus, lifskärlekens varmaste vilja — dömes efter sin *verkan på det hela*, icke efter det lidande, han vållat i nuet. Att döma på det senare sättet bevisar ej — som man inbillar sig — allvar utan lättsinne!

För ett öde som för ett konstverk gäller samma mått, som Julius Lange gaf för det senare: *dess värde beror af det lifsvärde, det ägt för framställaren och af hans makt att göra det till ett lifsvärde äfven för andra*. Det är den ofruktbara naturen, som begår de ofruktbara brotten. Den fruktbara vet att han kan göra sina brott gifvande. Och därför offrar han — om så fordras — med samvetsro andra liksom sig själf.

Drufvan känner sig ha rätt till den soliga höjden. Ty hon vet att hon kan bli sakrament!

En rak väg i en bokskog — där de pelarrunda, grå stammarna, det täta löfhvalfvets rundning och det djupgröna dunklet minna om skeppet i en romansk katedral — kan nästan komma en att glömma, att

denna fridens väg öppnats med en yxa, för hvilken lika härliga träd suckande fallit! Ty ingen kyrkoväg finnes, där ej eld eller yxa gick före.

Så är förloppet äfven i den andliga världen. Dagen efter »brottet», benämnes det »genombrottet». Där först den ensamma yxan klang, där går nu mängden med fanor och fanfarer. (1).

X.

Individualisten vet sig alltjämt stå inför ett problem, lika gammalt som striden mellan »kött och ande»: problemet att i verkligheten utjämna släktets behof af såväl fast bestående som af framåt verkande inflytanden. Han tror, att denna utjämning kan lyckas endast i den mån, som äfven etiken håller sig på det »erfarenhetens fruktbara lågland», Kant anbefallde tänkandet. Individualisten ger inga vare sig »lyckorecept» eller »sederecept» åt de enskilda. Ty han vet, att samma medel ej ens torde duga för samma människa under hela hennes lif. Just därför vill individualisten ge den enskilde all den frihet till eget sökande, som *kan* förenas med det helas bestånd. Fastställer jag satsen att hvarje mänsklig varelse af mig bör bli behandlad som *ändamål*, icke endast som medel, då finnes intet förnuft däri, att jag behandlar *alla andra* och deras lycka såsom ändamål, men endast *mig själf* såsom medel! Det förnuftiga krafvet blir: att enhvar, således äfven jag själf, af alla — således *äfven af mig själf* — *behandlas som ändamål*. Jag är *i första* rummet till för

mig själf, i andra rummet för släktet. Det är mot den omänskliga etik, som omvänder denna sats, individualismen riktar sig.

Sedan paradistiden har mänskligheten afsatt pliktbegrepp i sådan mängd, att mänskligheten för Siriusinnevånaren torde te sig lika full af sådana som en igelkott af taggar! Men liksom igelkotten i vissa faror lägger ned taggarna, finnes äfven hos hvar människa en liknande självbevarelsedrift.

Och att denna kanske just dref henne från »pliktens väg» in på lidelsens, detta inse andra människor efteråt, t. ex. ifall lidelsen sedan ger upphof åt härliga verk. Då ordas om att man i enskilda fall måste visa fördragsamhet, bara inte ändra grundsatsen i det stora hela! Men denna fördragsamhet — som icke är en fördragsamhet på grund af utan i brist af genomtänkta åsikter — är i själfva verket djupt omoralisk.

Ty det är ej af fördragsamhet utan af grundsatser, sedligheten får fasthet. Är ett »brott» med rätta ansedt som sådant, då måste det fördömas utan alla hänsyn till huru det främjat konst och litteratur. Genom fördragsamheten kommer man endast till slapphet; genom ofördragsamheten hemfaller man till det hyckleri, hvilket fördömer en öppen handling, som sker ur en efterlefd, ny syn på sedligheten, medan det tål den, som sker i hemlighet, ehuru under samvetskval eller åtminstone blygsel!

Men det är endast öppna handlingar, som nydana sedligheten; endast samvetslugnet, som besegrar fördomen. Först de i dagern växande följderna af »brotten» kunna visa samhället hvilka lidanden, som alltjämt måste anses som sedlighetsdanande och hvilka,

som kunna besparas de enskilda; hvilket slag af lycka, som bör främjas och hvilket, som bör underkännas. Ibsen har ofta betonat det hemlighållna som personlighetens fara. Och med rätta. Ty därur kommer hvarken någon stor väckelse för mig själf eller samhället, sällan något stort värde för det hela. Det är också den uppenbara synden, Nietzsche menar, när han som ett uttryck för den ariska människans känsla af sin värdighet framhåller »den upphöjda åsikten om den aktiva synden», denna, som Nietzsche själf kallar »den Prometheiska dygden». Men Nietzsche visste att denna synd endast begås af dem, för hvilka många andra slags synder äro omöjliga; af den, som — i ordets djupa mening — blifvit samvetslös.

Denne utsänder ej en enda handling utan vissheten: att handlingen, förr eller senare, skall hemsöka honom med krafvet att han ger den sitt namn och för den bär sitt ansvar!

*

Den egoistiska individualismen är *teoretiskt* oangriplig ur lyckomoralens utgångspunkt. Ty hvem kan i förväg bevisa att den, som endast drifves af sitt eget njutnings- och maktbegär, den, som endast främjar sina egna intressen, i själfva verket motarbetar sin lycka? Men *lifvet* har i detta afseende en öfvertygande bevismängd. I verkligheten blef den egoistiska individualismen aldrig följdriktigt genomförd utan att antingen *individen* slutligen sprängdes vid sin sammanstöt med omgifningen, eller också blef *grundsatsen* omvandlad under omgifningens inflytande.

Är den ensidiga självhäfdelsen af gröfre art, då brister den mot samhällslifvets, är den af finare art mot själslifvets fasta hinder!

Vi kunna ej tillfredsställa våra lifsbehof annat än i samband med det hela. Och vi kunna ej tjäna detta, utan att det i viss mån tillfredsställer våra lifsbehof. Ja, äfven en grundsatstrogen egoist, en jagdyrkande estet, vill uttrycka sig icke endast inom sitt arbetsrum: han trycker åtminstone sina dikter — på japanskt papper i numrerade exemplar — för sina själsfränder!

Ty det är nu en gång så, att våra lust- och olustkänslor förbundit oss med andra. Och de äro mer utpräglade i den mån de orsaker, som framkalla dem, äga betydelse för den enskildes tillvaro såsom medlem af släktet. Bryter egoisten detta samband, då mister njutningen makt att ge njutning. Då måste den ständigt söka nya medel, ständigt ökas. Den ödelägger sålunda slutligen den njutande, som därjämte beröfvat sig otaliga, ur sambandet med släktet vällande, högre glädjeämnen.

Det finns t. ex. medfröjder så lifsstegrande, att man, för att få behålla dem, vore frestad att kalla nödens och förödmjukelsens lifshämningar oumbärliga! Såsom den, att se en fattig, förbisedd, förgrämd människa slutligen lysas upp af framgången; att se en glimt af sol falla in i en karg tillvaro! Man ville tacka den, som blef lyckliggjord, så rikt och varmt känner man hans lycka. Och ehuru denna medglädje, likaväl som medlidandet, visserligen kunde upplösas i idel »självviska känslor» — och ehuru man således ej teoretiskt kan bevisa, att medglädjens egoism är mera värd för

min lycka än den själfviska känslolöshetens — så kan man dess lättare bevisa detta praktiskt. Ty känslolösheten sätter mig icke i rörelse. Men ur medkänslan — och hoppet om dess omvandling till medglädje — väller en stark rörelsekraft i en för mig och andra lifsstegrande riktning. Känslolösheten utlöser däremot ingen kraft.

Lättrördhet är icke godhet. Godheten är verkande kraft. Och dess utöfning är en stor, svår och skön konst. Så är äfven medkänslan, ej minst när den måste förbli känsla, när den ej får varda verksam som godhet.

Ty i alla själiska förhållanden mellan likar kan medlidandet innebära fara och förnedring, lika väl som tröst och hjälp. Huru mycket ondt har det icke åstadkommit t. ex. inom kärlekens och konstens område? Huru många svaga har ej medlidandet gjort orkeslösare, huru mycken lögn har det ej satt in i tillvaron, huru många villor har det ej närt?

Ja, månne vi — för vår egen själs skull — ens ha rätt till annat medlidande än det, som gör oss till medarbetare i upphäfvandet af lidanden?

Naturligtvis menas ej här det ögonblickliga medlidandet — lika oundvikligt som att ögat blinkar för hugg — utan det djupare medlidande, som förlamar oss själfva utan att i något afseende kunna utlösas i verksamhet.

Det nyssnämnda ögonblicksmedlidandet — lättrördheten — kan mycket väl förenas med djup självviskhet. Samma människa, som t. ex. ger hvar tiggare en slant, kan bruka andras själar som pinnar på en stege, pinnar, dem han sorglöst trampar för att själf

stiga. I bästa fall glömmer egoisten dem, han sålunda trampat. Oftare hatar han dem. Ty ej den människa, som kränkt honom själf, är det den oädle hetast hatar; nej, det är den, han själf kränkt. En Jesus kunde ej ens ana tillvaron af sådana naturer. Ty då torde han ha format femte bönen sålunda: Förlåt oss våra skulder såsom vi förlåta dem, vi något skyldiga äro!

Men månne i själfva verket dessa, sålunda af egoisten missbrukade, blifvit mer missbrukade än de, hvilkas lidanden »altruisten» ifrigt lindrar, men hvilkas krafter han ej söker stegra, hvilkas personligheter han ej mäktar njuta? Ty endast den själf rikt utvecklade personligheten kan stegra andras krafter och njuta andras personligheter.

Det är denna synpunkt, man helt och hållet glömmer, när man kallar läran om självkulturen såsom självändamål, ett »självviskhetens evangelium»!

Man är så fången i denna fördom, att man på tal om t. ex. en ifrigt bildningssökande skyndar att bedyra: att det icke är för sin egen skull, endast för andras, han söker bildningen. Men detta innebär ju att den ifrågavarande allenast stoppar kunskapen i sig som varor i ett skåp, för att sedan tillhandahålla andra; att kunskapen ej blifvit organiskt ett med honom själf? Ty detta kan ju endast ske, ifall han tillägnar sig den för sin egen skull, alldeles som han tillägnar sig den lekamliga födan. Har han sålunda tillägnat sig den, då var det emedan han ville öka sin tankekraft, sitt känslodjup, sitt sanningssinne, sin skönhetskärlek. Och just emedan han erfarit bildningens värde för sig själf, lärde han inse dess värde för andra och vann en ny lifsstegring

genom att förhjälpa andra till densamma. Men äfven om så ej sker, om den finbildade endast själf njuter lifvet som en fest, så gör han — genom sin blotta tillvaro — lifvet festligare för andra. Ja, det är rikare att missbrukas af en andligt rik människa, än att uppskattas af en andligt fattig!

De fullkomligt själfulla upplefva andra människor så, som medeltiden upplefde under. Men de fullkomligt själfulla tveka därför icke heller att betrakta sin egen kultur som självändamål.

Ty de veta att den högsta lycka vi kunna bereda andra — den att upplefva oss eller att af oss upplefvas — är en följd af den högsta lycka, vi beredt oss själfva. Fulluppskattningen af andra växer ur fullutvecklingen af oss själfva.

Och hvad som sålunda gäller om personligheten själf, gäller om dess verk.

Mot individualismen betonas, att det originella verket visar sig som sådant först mot tidsförhållandenas bakgrund, liksom att det blir ett kulturverk först genom sitt samband med det hela.

Ingenting är obestridligare. Men de så talande glömma att hvarje originellt verk först af eftervärlden erhåller sin rätta plats inom tidsförhållandena och uppskattas i sitt samband med det hela!

Vore det ej så, då uppstode aldrig på något område någon strid mellan konservativa och radikala synpunkter på tillvaron! Då insåge hvarje ny tid värdet af de originella verken och tankarna. Då vore det egenarten, som de äldre skattade hos de yngre. Då blefve den enskildes »självframställning» — icke

hans lydnad och tro — insedd såsom det yppersta kulturvärde, han hade att ge det hela!

*

Diktarordet att gudarna helt ge sina älsklingar, allt de gifva dem — de oändliga fröjderna som de oändliga sorgerna — är endast en omskrifning af den sanningen: att de hela människorna äro gudarnas älsklingar. Halfmänniskorna kunna äfven drabbas af stora öden. Men de verka på dem endast så, som regn och sol på taken. Helhetsmänniskorna åter anamma dem såsom trädet regnet och solen. Och när trädet slutligen breder sina grenar öfver nejden, hvem vet hvad regnet, hvem hvad solen gaf?

*

Med ett ord: det finnes ingen självhäfdelse och ingen självförsakelse, som i och för sig kan kallas ond eller god, låg eller hög. Värdet af den ena som af den andra beror af målet för vårt sedliga handlande.

Har man satt detta mål i det största möjliga mått af enhetlig personlighet hos sig själf och hos alla andra, då blir detta sedan riktpunkt för självhäfdelsen som för självförsakelsen.

Emedan det rätta och orätta kunna gå in i hvarandra med lika många öfvergångar som lusten och olusten, och emedan det subjektivt rätta kan afgöras genom den handlandes egen samvetsdom, måste — när allt kommer till allt — det objektivt rätta afgöras

efter den tankeklarhet — eller än bättre instinktsäkerhet — hvarigenom jag valt det rätta medlet för ofvannämnda mål. Den egna lyckan blir sålunda icke omedelbart men väl medelbart motivet för mitt val. Ty den lust, mitt handlande till sist ger mig, beror af den grad hvari det verkligen främjat nämnda ändamål: personlig kraftutveckling i en, för mig själf och det hela, lifsstegrande riktning. Så fattad blir lyckan den enda brukbara värdemätaren, när det gäller afgöranden mellan det subjektivt och objektivt rätta.

*

Den, som med Kant ger samvetet utslagsrätt mot gällande lag och sed, kan ej mot individualismen rikta anklagelsen att denna saknar ett normativt element. Ty lifsstegringen är normen. Valet blir visserligen i det enskilda fallet öfverlåtet åt det enskilda samvetet i högre grad än t. ex. inom kristendomen. Och dock huru mycket öfverlåtes ej äfven där åt detta?! Katolicismen har ju därför danat sin kasuistik till hjälp för samvetet, men till hvilken valfrihet leder icke, äfven i fråga om Jesu klaraste bud, protestantens fria bibeltolkning?

Individualismen har vidgat denna samvetets rätt därhän, att det äger valfrihet ej endast innanför flera olika bud, utan äfven i självflagstiftande riktning.

Frågan blir således: skall denna valfrihet öka faran att samvetet tystas eller vilseledes?

Det är troligt att den ökar faran.

Men för billigare pris blir man ej individualist.

Har man ej råd att erlägga priset, då får man hålla sig till auktoriteten.

Supranaturalisten försäkrar ju att det just är »personligt afgjord sedlighet» äfven han önskar.

Men hvad betyder hans »personliga» sedlighet?

Den betyder att man »frivilligt» v a l t att — handla som alla andra! Väljer man annorlunda, då är man ej individualist utan subjektivist!

Den betyder att man »frivilligt» låter slå sig till slant — guld- eller silfverslant, nickel- eller kopparslant — men alltid till slant. Vill man af sitt guld eller sin koppar dana något annat än ett i handel och vandel gångbart bytesmedel, då är man ej individualist utan egoist!

Den betyder att man »frivilligt» främjar förnuft och rättvisa i samhället, under bruk af de samhälleligt krönta måtten och målen för rättvisa och förnuft. Vill man ändra dess mått och mål, då är man ej individualist utan anarkist!

Man har på senare år — och ej utan hjälp af honom själf — sökt göra Ibsen till en sådan »social individualist». Men hade han det varit, då hörde han till de mycket öfverflödiga. Hans verk torde till fyllest vittna om att hans individualism är »farlig».

Och lyckligtvis för hans betydelse. »Ty den idé, som ej längre är 'farlig', är ej värd att kallas idé.»

*

För att sammanfatta:

Den tommaste af sedeläror är: att den, som vill bevara sin personlighet, förlorar den; att endast den, som glömmer sig själf, vinner personlighet.

Ty alla, i stor mening betydelsefulla, människor ha medvetet eller omedvetet bevarat sin personlighet och endast sålunda blifvit ett värde för det hela!

Visserligen kunna de starka växa genom att skydda de svaga. Men lika visst har detta skydd mången gång skadat både de starka och de svaga. Dessa senare ha erhållit anspråk, som gjort dem till herrar öfver de starka, medan de svaga frivilligt och vackert borde tjäna de starka. De andligt fattigas afund, småsyn och vanmakt hålla öfverallt de starka tillbaka. Att den starke skadar sig själf genom maktmissbruk är en sanning, som ej minskar ett jota i den andra sanningen: att den svage skadas genom den starkes oaflåtliga hänsynstagande för honom. Och det hela skadas genom att de starka städse manas att dämpa och lämpa sin kraftutöfning efter de svaga. Dessa ange nu tempot för tillvarons utvecklingshastighet. Hvarför skola de svaga ej taga någon hänsyn till det hela? Hvarför skola de ej hålla sig undan, där de endast hämma de starka? Blefve ej de svaga starkare, om de lärde sig att vackert försaka, hvad de ej mäkta och vackert glädas öfver dem, som mäkta?

Det är en skön syn när vi se

...det starka på sin skuldra taga
och bära genom farorna det svaga.

Men den är skön endast så länge det starka sålunda hjälper det svaga genom att

...ge det härdighet och mannamod.

Huru mycken svaghet har ej — å andra sidan — blifvit omvandlad till styrka just emedan den

starke ej låtit sin kraftutveckling hämmas af hänsyn till de svaga, som sålunda blifvit eggade att efterfölja!

Och äfven när svagheten måste förbli svag, så ger naturen den svage säregna skyddsmedel mot sina säregna faror. Att lära sig bruka dessa medel, är en af svaghetens lifsbetingelser. När den starke genom sina offer beröfvar den svage denna utveckling, har han syndat mot den svage som mot sig själf.

Alltför lätt glömmer en lidande det djupa Geijersordet: »Sorg är synd, ty tillvarons innersta är salighet.»

*

Du, som ännu af din sorg binder bördor för andras skuldror, sänk din sorg i varandets älf! Den älfven bar tyngre ting till hafvet.

Du, som ännu släpar ditt öde som en slafkula vid din fot, lär dig älska nödvändigheten!

Och du skall slutligen, med ännu morgonglada händer, kunna lyfta ditt öde såsom en bubbla mot aftonljuset, för att af detta genomskimras och brista!

*

Af det föregående torde framgå att individualismen anser sig som den enda följdriktiga Kantismen, emedan den gör människans eget väsen till utgångspunkt för såväl den etiska som den religiösa kraften. Den kallar ej ens den religion eller sedlighet personlig, som innebär personlig tillägnelse

af den allmänna religionen och sedligheten. Nej, den vill en personligt d a n a d religion och etik.

För individualismen betyder utveckling icke allenast uppnåendet af samhällsbestämda mått för det goda. Den betyder äfven en allt rikare mångfald af lifstyper, lefnadssätt och lifsdaningar. Detta åter innebär urval, anpassning, »kamp för tillvaron» mellan olika typer och lefnadssätt. Och detta åter innebär att släktet måste göra sitt urval bland de under evolutionen framträdande v a r i a t i o n e r n a, för att sedan genom lag och sed gifva dessa den fasthet, lifsstegringen kräfver. På krafvet om en »fullkomlighet såsom Gud är fullkomlig» svarar evolutionisten: Vi se intet af Guds fullkomlighet. Vi se lifvet och detta är icke fullkomligt. Ja, det synes tillsvidare icke ha bruk för fullkomlighet, utan för den ofullkomlighet, i och med hvilken vi trefva oss fram till fullkomlighet. Natur och kultur göra oaflåtligt människan till ett nytt väsen. Det gäller för alla gentemot enhvar, för enhvar gentemot alla och sig själf, att finna de medel och att undgå de hämningar, hvarigenom släktet når fram till större fullkomlighet. Sålunda uppnå vi slutligen självhärlighetens samkänsla. Denna blir på en gång en n a t u r p r o d u k t och ett k u l t u r p r o b l e m, en omedveten följd af och en målmedveten orsak till utvecklingen.

Vi varsna rundtom i världen tecken till denna känslas tillkommelse. Vi röna huru en rättrådig harm öfver rättens förtrampande går som en elektrisk stöt genom jordens alla land, hvarhelst högsinta själar lefva.

Vi se rättens seger breda ett leende öfver släktets anlete.

Vi finna att segraren ej kan jubla så högt som förr, ty han känner starkare segerns pris. Vi höra att den lyckliges skratt fått en mildare klang, ty han känner djupare lyckans ansvar. Vi erfara att den enes makt kan komma den andre att le hans leende och den enes lycka den andre att gråta hans glädjetårar! Allt flera förnimma inom sig förgångna och vardande släktens smärta och salighet, ångest och aning.

Visserligen finnes ännu endast ett osäkert vadställe, som förbinder de båda stränderna — självhärlighetens och samkänslans — med hvarandra. Men redan framföras byggämnen till de hvalfbågar, som skola bära bron dem emellan. Hvarje pontifex maximus, som redan nu åtager sig utförandet af denna bro, bör tillbakavisas. Ty endast släktet i sin helhet kan vara brobyggaren.

När bryggan är slagen, när självhärlighetens samkänsla blifvit släktets andra natur, då skall en mor — om hennes son då ännu nalkas henne med Parzifals fråga:

Hvad är Gud? —

kunna sänka sin blick i hans och svara:

Du.

XI.

De etiska värden, dem den kristna mänskligheten sedan två tusen år uppehållit som de högsta, erhöllo sin radikala ompröfning när Nietzsche kom

med tvenne stormar, en på hvarje vinge.

Och hvar helst en sådan pröfning nu sker, står han som en spejare från den högsta synpunkten, står uppe i lufthafvet som en svart seglare, förankrad genom sina vingars styrka.

Likt sin hjälte, Napoleon, hann han omstörta den gamla världen men ej grunda det världsrike, hvarom han drömde.

Han arbetar från ynglingaåren med några af lifvets största problem, men som konstnär, icke som tänkare. Hans metod var icke logiken utan leken. Hans lust var att ställa frågor och göra andra till frågande, ej att svara. Och sant har man sagt att, när han svarar, då vill han »ej bevisa utan öfvertala».

Han brukar visserligen om sig ordet filosof. Men endast såsom grundläggare af den nya filosofien: den »explosiva, i motsats till den konstruktiva». Dessemellan kallar han sig diktare. Dessutom är han musiker. Slutligen hoppas han ha slaviskt blod i sina ådror!

Vidder och vågrörelse, oändlighet och gränsfruktan måste således bli hans grundbestämningar. På ingen kan man med mera sanning bruka Goethes ord om människan såsom ein sehnsuchtsvoller Hungerleider nach dem Unerreichlichen. Hvarje fastställare bör hålla sig fjärran från Nietzsche.

*

Nietzsche utdrog yttersta följdsatsen ur protestantismens grundtanke: att endast det personligt genomlefda, endast den inre självbestämningen blir min frälsning, min frigörelse. Så till vida samstämmer

han äfven med Kant, att vi bevara vår frihet och självständighet endast när vi mot alla yttre bud häfdat vår fria pröfningsrätt, vår självlagstiftning; när vår vilja är i öfverensstämmelse med vårt väsen.

Men sedan är skillnaden djup. Ty medan Kant ser vårt högsta väsen i lydnad för det kategoriska imperativ, som är vårt samvetes röst — d. v. s. Guds röst — i oss; när han ser det högsta mänskliga i den plikthandling, samvetet afpressar vår öfriga natur, ser Nietzsche äfven vårt sedliga väsen såsom »af jord jordiskt». Hans tänkande är ett bergborrningsarbete. Borrets diamantspets är spörsmålet: Hvarför moral? Hvarför ej lika gärna omoral, ifall denna bättre tjänar lifvets vilja? Huru vardt det goda det goda? Var det senare kanske ej tvärtom det för släktets stegring onda? Efter hvilken värderingsgrund har man afgjort det onda och det goda?

Bergborrningen åsyftade att bana väg till ett »hinsides af godt och ondt». Första villkoret var att bryta med den moral, människorna a priori uttänkt, som de religiöst eller metafysiskt begrundat och sedan påtvungit lifvet. Det andra villkoret var att, som värderingsgrund för moralen, uppställa dess organiska förhållande till lifvet såsom främjande dettas innersta vilja, viljan till en allt starkare och högre maktutöfning.

Många hade före Nietzsche ställt liknande frågor. Han ägde framför någon makten att göra dem oroande.

Snillets makt och lidelsernas makt, den lidelse, som innebär att man lider under de ting, andra taga lugnt, denna danar vägbanarmodet, som ej vet af halfhet — och ofta går under på sin helhet.

De människor — och dessa äro de flesta — som finna geniets ord eller handlingar »upprörande», anse städse att, om geniet tagit mer hänsyn till deras meningar, skulle allt gått annorlunda.

Och hvem kan tvifla därpå?!

Men det finnes vissa anledningar att glädas öfver geniets vana att fylla öronen med vax, då det skrider öfver torgen.

*

Månne geniet lider mest genom sina enfaldiga föreskrifvare eller sina enfaldiga eftersägare, dessa, som tro att förståelse betyder trältjänst? Trälen stannar vid bokstafven, den frie söker andan bakom den.

Hos ingen blir sådan trältjänst farligare än hos Nietzsche.

Ty han stred i ett pansar af glittrande silfverfjäll, paradoxernas pansar. Och huru smidigt detta än följer gestalten, så är det dock ej denna. Dess linjer äro ädlare och enklare än vapenskrudens.

Han, som trodde sig vara anti-romantikern, är, som ofvan är framhållet, just ärke-romantikern. Han fyller till fullo Novalis' kraf på filosofen, att denne skall »vivificieren, deflegmatisiren». Att göra det stelnade strömmande, det filistertrygga oroligt, att sända sin längtans pil mot ännu oanade höjder, hvad är mer romantiskt än detta? Och allt detta är Nietzsches innersta lust.

Han är romantiker i sin vilja att ge sitt verk lekens egenart. Hvad han själf kallar sin danskonst är innerst den romantiska misstron till det systematiska

och tunga arbetet, den romantiska vissheten att konsten är vägen till den högsta visheten.

Men Nietzsches romantik går än djupare. Hans medvetna jag älskar dager, solljus, visshet, verklighet. Hans omedvetna jag älskar natten: en natt med tjusande mörka hemligheter, med månskenshvita, förklarade dagrar. Öfver denna romantik — som i sig innesluter allt det outsägliga i tillvaron — är det han djupt blyges som för en andlig utsväfning och därför bekämpar. Han har, i valet mellan romantiken och empirismen, korat den senare. Men ur hela hans verk stiger klagan: ve mig att jag måste välja!

Här ligger hans ödes tragiska spänningspunkt. När han talar om sitt tillfrisknande från mystiken, talar han som den genom en amputation till lifvet räddade. Han har känslan af en oerhörd förlust eller förminskning, ty han ägde i högsta grad det religiösa behofvet att dyrka: endast på knä var han helt lycklig.

Men för alla innebär ju lifvet genom någon stor nödvändighet att

...le coeur se brise ou se bronze.

Det första blef Nietzsches öde. (1).

*

Nietzsche älskar alltid innerst det, han rasar emot. Hvarför rasade han annars? Rättvisan bor på andra sidan om hat och kärlek. När Nietzsche bekämpar sina forna meningar eller vänner, är det drag hos sig själf, han bekämpar. Ty han vet att instinkterna äro mäktigare än tankarna. Hans utfall mot kristendomen

är en blodstörtning. Hvad han uppenbarar om medlidandet är icke sanningar, nej, sårytor! Han blir hårdhetens förkunnare, emedan han är så vek, att han ej kan tåla tårar; emedan han vore färdig att hjälpa och därför måste fly för att hålla sina händer fria för sitt eget värf. Hans syster betonar att han led så djupt af Pascal's öde, emedan han kände att äfven för honom själf kristendomen — honom i blodet boren, ättling som han var på fäderne och möderne af flera släktled präster — kunde blifvit lifsfarlig.

En af hans skolvänner har framhållit det hans väsen betecknande i hans — redan då varande och förblifvande — älsklingsord: sinnig. Vänd från det yttre, syntes han äga en fullkomlig hvila i sitt inre, i de rikedomar han där samlade. Och en stilla glädje öfver allt skönt, sant och godt var redan då hufvuddraget i hans väsen...

Han kunde tillåta sig själf den fullkomligaste frihet. Ty han var så »tuktig» till hela sitt väsen, att redan under hans första skoltid kamraterna i hans närvaro återhöllo råheter. I skolan som hemmet var han »mönstergossen», som aldrig gjorde några pojkstreck, som oföränderligt visade sig sanningsenlig, samvetsgrann, självbehärskad; ja, hans stillsamma värdighet skaffade honom binamnet »lille pastorn». Under hela sitt lif visade han tacksamhet för vänlighet och hjälpsamhet i det tysta, förenad med enkla vanor för egen del. Uthållighet i mödor, tålamod i lidande, regelbundenhet och ordning, måtta och hänsynsfullhet, ett jämnt och gladt hvardagslynne, dessa drag har jag hört Malvida von Meysenbug hos honom vitsorda lika väl som hans syster. Men småningom nödgade honom

sjukdomen att allt mer utveckla den lefnadskonst, som med minsta möjliga kraftutgift når högsta möjliga verkan. Och då framkom det från sig stötande draget. Ty sitt verk och sin verkan ville han nå. Viljan till makt är hos honom lika djupt liggande som det sargande tviflet: ifall han verkligen äger den makt, han åtrår att utöfva?

Hvem inser ej — när han i ynglingaåren fröjdas öfver blixten och stormen, »som gå sin väg ohindrade af pliktbud» — att denne så fullkomligt tyglade börjar erfara trycket af sitt eget måttfulla väsen?

Ett blodets uppror var för hans natur uteslutet. Han kunde endast begå sina »brott» såsom tänkare; ja, det torde nog endast vara sådana brott, han ansåg möjliga för förnäma människor. Visserligen kunde han prisa renässansens kraftsprudlande vilddjur, men han medgaf att han ej skulle vilja umgås med deras motsvarigheter!

Endast den ytligaste förståelse hos de slags unga »Dichterlinge», dem Nietzsche förklarar att han sist af alla ville ha till läsare, har gjort det möjligt att Nietzsche blifvit så groft misstolkad, som vore han ej endast de stora »brottens», nej, äfven de små bofvarnas beundrare! Han beundrade äfven de stora renässansbofvarna endast ur estetisk synpunkt, som tigrar eller ormar. Och hvem finner ej en oskrymtande Caesar Borgia skön bredvid vår tids kristlige och donerande Rockfeller?

Men icke ha de rätt att åberopa Nietzsche, dessa, som lugnt offra andra, sedan de fastställt att alla andra äro små i jämförelse med dem själfva!

Ty Nietzsche fordrar att, när den gängse moralen

brytes, då måste detta vara emedan man har makt till fruktbara, nydanande »brott». Han betonade oaflåtligt, att han icke förkunnade individualism i den meningen, att enhvar skulle få gå omkring och främja sitt eget lilla jag, på bekostnad af viktigare ting än man själf. Nietzsches ideal af det förnäma var den frivilliga självbehärskning, den inre makt, den genomgående förfining, hvilken endast de nå som — enligt Dehmels beteckning af renässansens ypperste — förena »kultursamvete med konstsamvete».

Intet var för Nietzsche mer självklart, än att ingen maktvilja och ingen självhärlighet äro tänkbara för den, som ej först blifvit sin egen herre. Endast den, som format sitt eget väsens grundämnen såsom metallen formas i konstnärens verkstad, har rätt att sedan trycka sitt väsens prägel på »århundraden såsom på vax»!

*

Nietzsche kallar kristendomen, moralen och sanningen sina tre fiender, fiender, dem han finner sig »ha rätt att vara stolt öfver».

Sanningen ville han icke ära, när han kallade den en kvinna! Sanningen eggar honom emedan han är viss att den aldrig kan besittas; att naturvetenskapen lika väl som historien, lika väl som filosofien endast ge »sanningar», aldrig sanningen. Ty ingendera når fram till »den första nödvändigheten»: hvardera »uppvisar endast små afslitna stycken af den första orsakskedjan». Våra förnimmelser, vår åskådning, våra begrepp, alla äro de otillförlitliga.

»Sanningen» — säger Nietzsche — »betyder för

transcendentalismen det, som motsvarar dess önskningar.» Och dessa äro: att det skall finnas något i sig sant, ett »ting i sig», ett väsentligt vara, en odödlig själ.

Men intet af allt detta finnes, fortsätter Nietzsche. Hela filosofiens historia är ett enda raseri mot lifvets förutsättningar, är förtal af lifvet, partitagande mot lifvet, fruktan för verkligheten. Och denna fruktan har kommit filosofien att indela tillvaron i en verklig och en skenbar och att därefter nedsätta den senare, bland annat genom att härleda moralen ur den öfverjordiska världen. Men »den moraliska människan står ej den intelligibla världen närmare än den fysiska. Ty det finnes ingen intelligibel värld.»

Moralen blef den andra fienden, emedan moralen vilseledt lifvet, inriktadt det mot dygder, som äro lifshämmande i stället för lifsfrämjande.

Kristendomen blef den tredje fienden emedan den helt och hållet underkänt lifvets värde. Med kristendomen menar Nietzsche städse den Paulinskt-kyrkliga läran, läran om korset. Ty Jesu lära fann han i samma enkla satser som Tolstoy funnit den; satser, dem äfven han ansåg stå i rak motsats till allt, kyrkan knutit vid Jesu person.

Nietzsche anklagar kristendomen emedan den beröfvat människan tron på sig själf, den tro, som — »om kristendomen förkunnat den i de tider, då släktet ännu hade kvar makten att tro — kunnat göra människorna till gudar. Ty tron på oss själfva är på en gång det starkaste bandet och den starkaste vingen.» Kristendomen bragte tvärtom dådkraften, kärleken till faran, fröjden i vanrykte. Kristendomen bröt

släktets mod till sitt förnuft och sin maktvilja, sin stolthet och sin vågsamhet — med ett ord till alla de för dess självbevarelse gagnande instinkterna — genom att i stället visa på tålamodet, offervilligheten, ödmjukheten såsom det högsta målet. Sålunda satte kristendomen de goda men medelmåttiga öfver de onda men stora, som dock ofta betydt mycket mera för släktet än de goda. Den kallade alla drifter, som nedtrycka lifvet, det rätta; alla, som stegra lifvet, det »orätta». Den lärde släktet slösa sitt medlidande på de svaga men förbli likgiltigt inför de ypperliga, hvilkas krafter förspilldes.

Nietzsche beundrade de sanna kristnas lifsförelse såsom »det ädlaste ideala lif» han sett. Men han hade själf fått de flesta kristliga dygder till skänks. Han insåg därför icke, att det för andra kan bli ett kraftprof att vinna dem!

Därför nådde han ej fram till det tredje rikets tanke: försoningen mellan kristendom och hellenism. Han uppställde tvärtom tvenne sedelagar, kristendomens för hjorden, hellenismens för öfvermänniskorna.

Det var hans styrkas nödvändiga begränsning att han ej kunde se kristendomens väsentliga värde: den att lära oss huru vi ur lidanden, nederlag och förödmjukelser — allt detta, som antiken afskydde utan att dock kunna skaffa bort det ur tillvaron — kunna hämta en ny själisk makt, en ny storhet, en ny styrka. Nietzsche, som ville göra lifvet storslagnare, stilfullare, starkare, borde kunnat inse att allt, som gör tillvaron rättvisare och för alla människovärdigare, på längden

äfven skall göra den storslagnare, stilfullare och starkare!

Den stora och förblifvande betydelsen i Nietzsches omvärdering af den kristna moralen är, att han visat huru dess grundsatser blifvit fastställda utan hänsyn till de biologiska och psykologiska villkor, som afgöra lifsstegringen. Det rätta vardt sålunda ett af lifvet oberoende självändamål, som borde sökas äfven om lifvet därigenom blef allt mindre mäktigt. Mot denna lifsfarliga moral ställde Nietzsche den satsen: att en handlings värde afgöres icke genom hvad den är utan genom hvem den sker och hvarför den sker.

*

Nietzsche bestämmer kulturens begrepp såsom »stil i alla lifsyttringar». Och han fann att vår tid saknade kultur, emedan den i alla riktningar arbetade utan sammanhang och sålunda endast åstadkom ett virrvarr, där det ena slog ihjäl det andra; där man nöjde sig med alldagens seder, med gårdagens tankar; där egenarten utplattades af allmänmeningar och allmänbildning; där allt detta dessutom kallas »kulturarbete» och »kulturframsteg» utan att man såg spår af något målmedvetet handlande för ett högre ideal, icke ens ett högre ideal af bildning.

Bildning innebär enligt Nietzsche den insikt och förmåga, som främjar det ädlaste i tiden, som bereder det kommande; som lefver och verkar för sitt folks och mänsklighetens högsta sträfvanden, som hängifver sig åt stora mål och åt stora andar.

I detta sammanhang uttalade Nietzsche några af sina oumbärligaste tankar, dem om en rangordning mellan värdena, om en »distans mellan människorna».

Men hvarje rik tanke liknar ett äppelträd i september. Rundt om foten ligga fallfrukterna och dem uppsnappa barnen. Uppe bland löfven rundas frukterna för de vuxna.

Emedan lifvet själft är det motsägelsefulla, kan ingen utsäga en sanning om lifvet annat än i en sats och en motsats.

Sann är sålunda Nietzsches sats att de kärleksfulla och hjältemodiga handlingarna härflyta, i c k e ur offervilja men ur ett starkt och stort jag, ur en fullhet, som fröjdas att öfverströmma. Och dessa samma människor äro just de, som äfven kunna taga, som känna sig ha rätt att — i viss mån — lefva sitt lif på andras bekostnad, detta, som vi alla tillsvidare m å s t e, men icke ha ärlighet nog att medge, utan för oss själfva dölja under vackra talesätt.

Sann är också den satsen att den »hårda» människan — hon, som har mod till den n ö d v ä n d i g a hårdheten — kan äga en »oskattbar gulddroppe af godhet, mer värd än alla mjölksjälars godhjärtenhet»; sant är att »modet gjort mer än människokärleken för alla förolyckades frälsning»; sant att det funnits stora kulturbärare, hvilkas »hårdhet varit betydelsefullare för släktet än millioners barmhärtighet».

Men när Nietzsche sedan sökte efter bot för den olyckan, att de store och sällsynta bli offrade för de små och vanliga, då begick han det ödesdigra misstaget att se boten i fåtalets fullkomning, icke i hela släktets stigande rörelse.

Helt visst ha de rätt, som betona att Nietzsches afgudadyrkan för det fulla och starka lifvet, för kraft- och tapperhetsprofven, var ett utslag af den, till oaflåtlig varsamhet dömde, sjuklingens egen lifshunger.

Men redan vid hans graf betonade en af hans vänner med rätta: att jordmånen ej är betydelselös för träden.

Och har man blifvit hvad Nietzsche ville att hans läsare skulle vara — icke eftersägare men eftertänkare — så inser man att, vill man Nietzsches *mål* — öfvermänniskan — då måste man med all makt afvisa hans *medel*. Ty att han »filosoferar med hammaren», utgör intet hinder att han i detta fall förfelar hufvudet på spiken!

Den monistiska radikalismen är mer — mycket mer — aristokratisk än Nietzsches. Han ville endast öfvermänniskan: vi vilja öfvermänskligheten. Att låta någon del af släktet — en del, som naturen ej bestämt därtill — förbli massa, detta vore för en lifstroende ett lika stort lidande som att från paradiset se ned i helvetet. Med rätt angrep Nietzsche det historiska sinne, som låter det förflutna stänga vägen till framtiden. Men det psykologiska sinne, som lär af historien, är en ovärderlig nyvinning. Och detta visar oss att enhvar — enskild som klass — hvilken i andra människor uteslutande ser sina medel, småningom sjunker lägre än dessa.

Den röda blodbrusande viljan att uttrycka sitt jag, den hvita mjölkflödande viljan att utgifva sitt jag — båda dessa »viljor till makt» verka ju redan inom djurlifvet? Hvarje försök att skilja dem sålunda, att den första viljan blefve det lysande fåtalets sär-

märke men den andra viljan det undanskymda flertalets, detta vore ett våld på lifvets grundlag, svårare än det kristendomen begick, när den kallade den första viljan det naturligt onda och den andra viljan det gudalikt goda!

*

Illa har man tolkat Nietzsches »vilja till makt» såsom maktlystnad i ordets vanliga mening. De båda ord, han ofta förenar med likhetstecken — Selbstsucht och Selbstzucht — liksom det ord, hvarmed han omskrifvit viljan till makt — Selbstzuwachs — visar klart hvad han menat. Så äfven hans utrop att träden i skogen kämpa om makt, sin makt att växa! Visserligen susa ord med hårdare klang från hans båge, ju mer den spännes — tills den brister. Men dessa öfverord äro ej de afgörande. De äro ett självförsvar mot Nietzsches lidande under vänners oförstående, under isande likgiltighet eller råa angrepp.

De små människorna svänga piskan öfver de stora. De röda märken, som lysa efter slagen, kallas sedan af de små människorna fåfänga.

Intet är mer hjärtslitande än att jämföra brefven från Nietzsches sista år med skrifterna. Hvarje stor ordbuckla på sköldens konstfullt drifna, öfre sida, motsvaras af ett tomrum på dess undre, de tomrum, vikande vänner och svikande förhoppningar framkalla. Ty hans »sjunde ensamhet» var just den, han icke kunde bära.

Redan när han vek in på den väg, som förde dit, »darrade hans fötter». Han hade nödgats »sönderbryta sitt vördande hjärta», innan han förmådde vända

sig mot meningar, han en gång hade hållit heliga och sålunda äfven mot vänner, som ännu hyste samma meningar. Han säger om sig själf att den, som gått djupt nog i en sak, sällan blir den trogen för alltid. Han visade detta i fråga om sin ungdoms tänkare som sin ungdoms musiker. Men själf hade han hos dem lagt in det, han mest beundrade; ja, bredvid det han älskade, såg han tidigt hos dem de svagheter, som sedan kommo honom att »affalla».

Det med sitt innersta väsen djupast befryndade, upptäckte han redan i ynglingaåldern. Och detta förblef han trogen till det sista. Det inbegripes alltsamman i kärleken till hans ungdoms diktare, Hölderlin.

Nietzsche nämner själf som sina föregångare: Heraklit, Empedokles, Spinoza, Goethe. Redan under de sista skolåren är det utvecklingsbegreppet, panteismen, ödet, viljans frihet, den helleniska — af kristendomen splittrade — harmonien, hans tanke rör sig omkring. Och redan långt tidigare är hans styrka den psykologiska iakttagelse — framför allt med sig själf till föremål — som slutligen leder till hans självförbränning.

Han bestämmer senare den dionysiska egenarten såsom trängtan till enhet, såsom det självstillstånd, hvilket sträcker sig utöfver personlighetens, alldagens, samhällets begränsning; såsom den stora, panteistiska allkänslan; såsom medfröjden och medlidandet, såsom viljan till alstring och fruktbarhet, såsom religiös vördnad för könslifvet, såsom öfversvall och såsom jasägande till den stora nödvändighet, som innebär det oaflåtliga vardandet och den oaflåtliga förintelsen; så-

som jasägande till lifvets hela väsensart, till lidandet som till lusten, en amor fati af öfverfullhet, utan alla förbehåll, som intet vill ha annorlunda vare sig i det förflutna eller i framtiden!

Och detta är hellenismens som Hölderlins, Spinozas som Goethes lifskänsla. Äfven de voro vissa att hvarje tal om slutmål är meningslöst; att människan sätter sig sina mål för att kunna lefva, denna den enda stora frågan för oss lefvande.

Men bredvid den dionysiska egenarten hade Nietzsche hos hellenerna funnit den apolloniska, den inom sig sammanslutna och samstämmande, den klara, förenklade, måttfulla, individuella typen, med dess »für sich sein», dess frihet under fasta lagar.

Nietzsche kallar det underbart att dessa båda typer funnos bredvid hvarandra inom Hellas. Lika underbart är att se huru den dionysiske unge Goethe småningom tar Apollons gestalt och huru den appolloniske unge Nietzsche småningom omvandlas till Dionysos. Denna omvandling är den egentliga historien i bådas historia.

Hur grundolika äro de båda komna ur naturens hand!

Goethe kan t. ex. i barnaåren bli så vild af ångest öfver den ovissa utgången af en saga, att hans mor ser hans hjärta bulta i halsgropen; den lille Nietzsche vandrar högtidligt hem äfven i ösregn och när hans mor vill skynda på honom, svarar han: »det står i skolstadgan att man skall gå hem stilla och ordentligt!» Några år äldre tände Goethe, på ett i det fria uppfördt altare, rökoffer åt den naturens Gud, han redan då dyrkar; Nietzsche intresserar sig vid tioårsåldern ännu för hednamissionen och godtager sin lutherska

barnalära ännu vid konfirmationen. Den fjortonårige Goethe upplefver sin första kärlekssorg med en sådan våldsamhet, att han ligger tre dygn rasande på sitt rumsgolf och — af svält och gråt — får bröstvärk och halskramp; den fjortonårige Nietzsche — som i Pforta plågas af hemlängtan — antecknar lydigt skolprästens »fem råd mot hemlängtan»!

Man kunde fortsätta snart sagdt i det oändliga att uppställa dylika belysande motsatser.

Men ju längre Nietzsche lefver, dess mer finner han »ord och ära för kroppen och för jorden». Han hade stannat på sin plats som professor »på grund af den tröghet, man kallar plikt» men lämnar den för att arbeta »under kroppens och själens fullaste fröjd». Han hade lefvat som den i alla afseenden försynte: nu blir hans »kännetecken på ett rätt handlande att det måste kompromettera». Han känner sig därunder »glücklich bis zum Frevel»; han talar om sin Glückstiefe och om sin Höhenglück; han blir »den förste, som upptar skrattet i religionen», det »olympiska skratt, som ledsagar det djupaste lidandet».

Hans verk varder det fruktbarhetens land, där en vindrufsklase är tvenne mäns börda. Han står med en bägare i hvar hand, den ena fylld med gyllene vin, den andra med isklart källvatten. Han dansar öfver svärdseggar och danar sin harpa af bågsträngar; han är vorden Wille und Höhe. Ty hans, trots allt, brännande kraf på en lifvets högre mening har ändtligen funnit sitt svar!

Nietzsche afvisar ordet »lycka», emedan det för honom blifvit liktydigt med Spencers utilism: den lifs-

bevarande, fridsamma belåtenheten, det tama, sorgfria välbefinnandet.

Ty Nietzsches syfte var en ny etik, grundad på en djupare lyckolära, en lära, otänkbar utan lidande och fara.

Han kallar sin lycka lusten att våga lifvet under en allt rikare kraftutveckling och maktutöfning; att varda herre öfver sin lycka som sin olycka; att finna alla de värden, som »förgylla, gudomliggöra, föreviga lifvet». Och han nämner bland dem stoltheten, sundheten, glädjen, kärleken, vördnaden, allt som är rikt och gifmildt; allt som är »öfversvallande fullhet till själ som kropp; allt som är »ande i sinnena, sinnen i anden»; allt som »gör lifvet fullkomligt, lyckligt, mäktigt, triumferande»; allt som gör en människa till »vän med lifvet».

Det är på denna omvandling af släktets lifssyn, han grundar det eviga återvändandets tanke, hvilken han under tårar och jubel hälsar som »den största tanken och på samma gång den tyngsta». Han trodde sig i och med den ha förenat de båda yttersta motsatserna, platonismen och den mekaniska världsåskådningen, sålunda att den evighet, Plato drömde, visserligen blef människan till del, men på jorden och på grund af lifvets och världens egen beskaffenhet. Det var icke åt metafysiska utan matematiska, fysikaliska och fysiologiska studier, som han ägnade sig i samband med denna tanke, i hvilken han ansåg sig ha funnit »en ersättning för odödlighetstron», en högsta stegring af viljan till makt, af kärleken till lifvet. Det eviga återvändandet innebar tron på alla väsens i oändlighet upprepade jordiska

återkommande i alldeles samma form, emedan alldeles samma villkor måste komma att återupprepas otaliga gånger under det eviga kretsloppet. Hela min varelse, mitt lidande, min lust, min vän, min fiende — allt detta skall jag otaliga gånger återfinna. Därför gäller det att trycka evighetens prägel på mitt lif, genom att göra hvar stund af detta sådan, att jag vill återupplefva den, att jag blir verklig ja-sägare till dess återkommande. Därför således att intet finnes öfver och bakom lifvet, blir lifvet det allena viktiga och alla kulturplaner måste syfta till lifvets mäktiggörande.

Men Nietzsche glömde att, om jag i denna tillvaro gör mitt lif allt mer mäktigt, då blir detta ju icke samma lif, som redan otaliga gånger varit? Har lifshjulet alltid rullat och skall det alltid rulla på samma sätt, då kan mitt lif ju icke i någon tillvarelseform bli bättre eller sämre utan måste vara och fortvara som ett enahanda i alla?

När Nietzsche ställde hoppet om öfvermänniskan i samband med denna tanke, då var det icke någon öfver-art af människosläktet han tänkte sig. Nej, öfvermänniskan — ett ord, redan danadt af F. Schlegel — betydde den genom urval och fostran till kroppslig och andlig fullhet komna människan, den lifsöfverströmmande, lifsdyrkande och lifsglada människan, hon för hvilken »den tyngsta tanken» skulle varda lätt och lycklig!

Nietzsche hoppades visserligen att äfven nya egenskaper kunde förvärfvas. Men hufvudsaken för honom var de egenskaper, som redan utmärkt de yppersta inom det yppersta kulturfolket, grekerna.

Och deras kultur hvilade ju på motsatsen mellan

herrar och slafvar. Så, menade Nietzsche, skola äfven öfvermänniskorna bestå genom att de, helst villigt, tjänas af en stor — i möjligaste mån intelligent — massa. Utbildandet af en högsta människotyp, icke hela släktets höjande, blef således målet. Och för detta måste de hårdaste medel brukas.

Hur skulle ej Nietzsche ryst vid nutidens försök att göra dessa hans jordiska tankar öfverjordiska! Månne han ej funnit det vara en lika djup lifsironi att bli brukad som tätämne för gistnade teologiska tomfat, som Hamlet fann tanken att Caesars stoft kanske tjänat ett liknande ändamål?!

När Nietzsche diktar om den värld, där hans öfvermänniskor skulle lefva — så vidt skilda från massan som möjligt — då är det den värld, hvari han själf velat lefva. Och han diktar med hela den idealbildande kärlekens fantasi, som blir färgrikare, ju fattigare på vänner han i verkligheten känner sig!

Hans öfvermänniskor bli de adeliga, förnäma väsen, han ville ägt till vänner. »Ty en djup människa behöfver vänner.» Han känner sig drucken af saligh et vid blotta aningen om hvad det skulle inneburit att ha fått lefva inter pares. Han ser dessa öfvermänniskor, likasinnade, likavärda, in Reih und Glied som en lysande ryttarskara på eldiga, uthålliga, vindsnabba springare, ser hela luften flammande af deras fanor, hör alla vidder återljudande af deras fanfarer!

Emellan striderna samlade hans dröm dem i en trädgård lik Epikurs: en kulturens fristad, sådan han några gånger i verkligheten ämnat dana den för sig och sina närmaste utvalda, i något gammalt slott i

Schweiz eller Italien. Jämnåriga vänner och yngre vänner, dem han — med sin stora fostrande makt — hoppades kunna bilda till »uppfostrare åt uppfostrarna».

Men när Nietzsche sedan vill göra denna sin dröm till grundplan för samhällsordningen, då inser man bäst huru främmande han var för sin tid, huru ensam med sina tankar. Ty då uppsöker han just de medel, som minst torde främjat hans mål och afskyr det enda medel, som slutligen kan förverkliga det!

Många andra af samtidens lidelsefulla kulturdrömmare ha i detta afseende sett klart. Man torde ej misstänka t. ex. en Wilde eller en Dehmel för »hjordmänniske»-synpunkter! Båda ha dock i socialismen sett vägen till den förverkligade individualismen och den samhälleliga skönheten. Och en stor del af Europas litterära och konstnärliga aristokrati har intagit samma ställning som de till tidens stora rörelse. Men Nietzsche hade i detta fall ej blickat djupare än de många, som — likt honom — med full rätt bli frånstötta af den »framtidsstat», vissa socialister målat.

Han såg — som alla kulturidealister se dem — de möjliga faror, socialismen kan medföra för framtidens kultur. Men han såg icke att socialismen nu är vägen bort ur de faror, som ödelägga den samtida kulturens yppersta möjligheter. Han såg ej att allt, han i sin egen tid bittrast afskydde — den af sin s. k. »bildning» och sin rikedom uppblåsta pöbeln, den genom råhet och armod lågsinnade och afundsamma pöbeln — just till följd af den nuvarande samhällsordningen blifvit mäktigare än någonsin!

Själf lämnade han Bonn i afsky öfver corpsstudentlifvet, där dryckenskap och rökande, slagsmål och skrål, otukt och skulder — med ett ord allt, Nietzsche ansåg som djuriskhet och filisteri — kallades sich auszuleben. Han vämjdes vid hela det nya Tyskland, som kriget skapat, vid den militära råheten, hvar han mötte den. Men dock lofprisar han den militäranda, som verkat allt detta, emedan den innebär »tapperhet och kraft»!

Och visserligen äro dessa egenskaper betydelsefulla, hvar helst ännu den rent djuriska kampen för tillvaron pågår. Men det var ju den högre kampen, den för kulturens tillvaro, Nietzsche ville se sina öfvermänniskor utföra? Och de former af tapperhet och kraft, som denna kräfver, utvecklas icke i bredd med de former af tapperhet och kraft, som äro rent djuriska egenskaper. Inom kulturlifvet erhålla de senare värde endast genom de mål, för hvilka de insättas. Huru militärandan verkat inom Tyskland, därom ha domstolarna och litteraturen länge vittnat och vittnesbörden ha ej utfallit till gunst för Nietzsches synpunkt! Om hans adelskärlek gäller detsamma. Ingen torde neka adelns forna betydelse, men hvad den i vår tid visar är, att hvarje privilegierad kast vid en viss tidpunkt går tillbaka, just på grund af de samhälleliga förmåner, som under en annan tid höllo den uppe.

Den, som själf har många århundradens adels-, krigar- och godsägarblod — och endast detta — i sina ådror, med andra ord just det blod, Nietzsche ansåg som det yppersta, han vet hvad han säger, då han påstår: att de »förnäma» egenskaper, dem Nietzsche

härleder ur »välborenheten», nu lika ofta finnas i andra samhällsklasser; att adelssinnet nu visar sig i viljan att icke gynnas på andras bekostnad utan själf förvärfva sin plats!

Men visserligen har Nietzsche rätt att rasen är betydelsefull, emedan instinkterna, de ärfda anlagen äro det djupast afgörande; emedan hvarken snille eller godhet eller rättsinne flyta ur förnuftet; emedan allt skönt handlande väller ur det omedvetna, ja, i den grad, »att en god handling är fullkomlig i den mån den är instinktiv».

*

Ingen af Nietzsches satser har blifvit bättre bekräftad än denna.

Hvem har ej under de senaste femton åren hört Nietzsche-lärjungar tala mästarens språk så fullkomligt, att man svurit på att dessa voro de öfvermänniskor, han drömt om! Men när det sedan gällde, icke talets utan personlighetens vittnesbörd, då visade handlingarna att dessa öfvermänniskor icke ännu voro adelsmänniskor, ej ens så mycket att de upptäckte adelssinnet när de mötte det hos andra! Med hvilken vämjelse skulle Nietzsche sett de »nietzschianer», för hvilka samvetet varit en besvärlig inälfva, den de opererat bort med någon — ur sitt sammanhang lösryckt — »skärande» sats af »mästaren»!

Gustaf Fröding kallade en gång geniet en större liffullhet och en högre finkänslighet än andras. Men huru skola de, som själfva intet äga af liffullhet och finkänslighet, vara i stånd att, inom geniets världsrymd, åtskilja stjärnor från nebulosor?

*

Nietzsche byggde sin samhällsplan icke med stöd af verkligheten utan med stöd af sina, i detta fall verklighetsfrämmande, drömmar. Intet belyser detta bättre än hans fråga till sin mor: »Hur lefver egentligen fattigt folk?»

Han själf hade hela sitt lif den ekonomiska ställning, han med rätta kallar den gynnsammaste: en sorgfri men anspråkslös. Han fick den bästa bildning, hans land kunde skänka. Han behöfde aldrig söka arbete: han blef ju vid tjugufyra år kallad till det enda ämbete, han innehade. Han behöfde ej heller, då han lämnade detta, blanda sig i hopen för att söka bröd; aldrig skrifva för att lefva. Han visste således bokstafligen *intet* om den »kamp för att endast och allenast vara till», om hvilken han talar så hårda ord. Och detta gjorde honom alltjämt blind för den synpunkten, att det ekonomiska samhället måste omdanas, ifall människorna allmänt skola återvinna hvad han med rätt kallar kulturens grundvillkor: ro, enkelhet och storhet i sitt lefnadssätt.

Ja, han förblef blind äfven då han själf angaf den nuvarande samhällsordningens fara för den ägande klassen; när han yttrade: att »egendom blott till en viss grad gör en människa friare — ännu ett steg till och egendomen har gjort henne till slaf, medan den själf blifvit herre».

När han tänker sig sin »intelliganta massa», som villigt skulle lyda den gamla moralens bud och vackert tjäna öfvermänniskorna — som vunnit rätten att följa sin egen moral — då glömmer han att han kallat det vackra tjänandet en *förnäm* egenskap. Glömmer att han själf sagt, »att äfven i den tjänandes vilja fann

jag viljan att bli herre». Men just därför börja de tjänande småningom bruka sin intelligens till jämförelse mellan sig och sina herrar! Denna jämförelse torde — inom det af Nietzsche drömda samhället — ha kommit att utfalla alldeles som det utfallit vid arbetstagarnas nutida pröfning af arbetsgifvarna: de upptäcka att de icke blifvit offrade för öfverlägsna värden. Och då vilja de icke längre offras.

För att mottaga »tjänandet» måste ju öfvermänniskorna äga något samband med sina tjänare, en viss växelverkan, hvarunder utjämningar ju ständigt blefve nödvändiga? Och då skulle det visa sig att dessa öfvermänniskor, dem Nietzsche ville befria från det nedsättande, som enligt honom hvarje arbete — i mening af yrke — medför, vid alla konflikter blefve besegrade af den, just genom »tjänandet» danade, nya arbetsadeln! Visserligen menade Nietzsche att hans öfvermänniskor skulle äga nya uppgifter för sitt mod, nya farors spänning. Men dessa måste ju — ifall de ej skulle stanna endast inom deras tankar — träda i förhållande till någon sida af verkligheten? Och för att då uppnå den »distans», han ansåg nödvändig, kunde han endast uttänka den klass- och könsskillnad, som ej endast skulle låta förflutna kulturskedens skuggor falla öfver framtiden, nej, äfven återhålla de nya krafter, som komme med makten att dana den nya kulturen!

Denna blir icke ett verk af öfver- eller underklass, af män eller kvinnor. Den blir ett verk af de vågsamma och valsäkra, de fullkomlighetsviljande, de af människovardandets vikt fyllda,

hvilken klass och hvilket kön de må tillhöra. Den blir en humanism i ordets mest omfattande mening.

Kommer man sedan till Nietzsches andra medel för öfvermänniskornas tillkommelse — hela rasens förädling genom bättre lefnadsvanor och gynnsamt könsligt urval — då stöter man redan vid tröskeln mot den nuvarande samhällsordningen. Nietzsche anbefaller t. ex. kraftigare föda, bättre bostäder. Men det är bland annat för den möjligheten, socialismen strider. Nietzsche vill ett äktenskapligt urval på grund af de yppersta egenskaper. Men detta blir allt mindre möjligt, just emedan rikedomen gynnar de urartades och missgynnar ungdomens äktenskap. Framför allt är det de klasser, Nietzsche upphöjde — adeln och militären — som nu äktenskapligt sälja sig! Därtill kommer att värnplikten försenar äktenskapen och att krigen ödelägga de friska och kraftiga. Nietzsche väntar släktets stegring genom ett förädladt moderskap. Men många af de yppersta kvinnorna bli nu ej mödrar, just på grund af rikedomens växande betydelse vid äktenskapens ingående!

Med ett ord, åt hvarje håll stänges den framtidsväg, Nietzsche utstakade, genom det samhällstillstånd — hvars angripare han angrep!

Nietzsche var romantikern bland annat däri, att han ej såg spänningspunkterna i sin egen tid, ej insåg huru maktviljan på ett lifsstegrande sätt yttrade sig inom denna. Han förhärligade därför de tider, då lifsenergien, modet till undergången, dödsföraktet voro större än nu, då själarna voro enhetligare, tillvaron enklare.

Och visserligen var det lättare att tappert lefva, när man sällan kunde motse en lång årräcka, hvarunder man nödgades genomlida sina handlingars följder. Pest, eldsvådor, krig, belägringar, dolk och gift förenklade i hög grad lifsproblemen. Ej minst i fråga om att älska det lif, som var så lätt att mista!

Men att vår tid har nya stordåd, nya tapperhetsprof, nya lifsfaror, detta såg Nietzsche icke. Goethe däremot var fullt vaken för allt detta. Medan Nietzsche — just som romantiker — blef reaktionär i förhållande till nutiden, var Goethe redan långt före sin tid.

Äfven för honom voro de kulturskeden värdefullast, i hvilka »utomordentliga människor ägt den yppersta kultur».

Men ett litet folk af öfvermänniskor var för honom ej kultur nog!

I hans »pedagogiska provins» erhålla alla de unga medborgarna sin grundläggande kultur genom samma medel: åkerbruk, naturvetenskap, sång och musik i förening med dans- och diktkonst. Därunder iakttagas noga alla anlag och vid en viss ålder inträda lärjungarna i de olika yrken — vetenskaper, konster eller handtverk — dit deras anlag visa. Religionsundervisningens mål var att fostra till vördnad. Och ur denna vördnad härflöt sedan, utan alla konstlade skrankor, den rangordning, som måste förblifva: den mellan de större och de mindre människorna!

Goethe grundar sitt idealsamhälle på den ömsesidiga hjälpen. Enhvar söker — genom sitt väsens självbegränsning och sammanslutande — vinna

duglighet i ett och inser nödvändigheten att försaka vissa värden, för att med ökad kraft tillägna sig andra. Men filisterdömet — som består i afstängdhet — får icke uppkomma: enhvar lär sig vidga sitt medkännande, sitt förstående till det hela; enhvar lär sig glädjen i hvilan liksom i verksamheten. De unga medborgarna fostras under frihet till självstyrelse; deras insikter bli omedelbart omsatta i verkligheter; deras allmänbildning motväger all ensidighet, medan deras yrkesduglighet ger dem den helhet och målmedvetenhet, den uthållighet och besinning, som böra tillhöra medborgaren.

Såväl Wilhelm Meister som Faust utmynna i den samverkans tanke, genom hvilken Faust slutligen erfar lyckan att

Auf freiem Grund mit freiem Volke stehn.

Och denna frihet blef möjlig, emedan enhvar insåg den harmoniska samverkans betydelse under arbetets organisation enligt det nya — industriella — tidsskedets kraf. Ty Goethe, så mycket mer djupblickande än senare Ruskin, betraktar industrien som en del af den nödvändighet, vi ej kunna undgå men väl leda.

Goethe vidgade år från år sin lifsfromhet till Weltfrömmigkeit. Emedan han såg allt ur evighetens synpunkt, fanns för honom intet, som ej i sig inneslöt utvecklingsmöjligheter, ingen, som han ville göra till medel för en annan. Alla äro vi självändamål och således kunna vi varda hvarandras kraft och hvarandras lycka.

Mot Nietzsches — delvisa — sanning:

Gemeinschaft macht gemein,

står Goethes fullrundade:

Geheimnissvolle Hilfe kommt den Starken oft von Schwächeren zugute.

*

Det är betecknande för Goethes humanism att — när han danar en bild af en »öfvermänniska» — då blir denna icke den manliga kraft-människan utan den kvinnliga själs-människan: Makaria.

Hos henne har lefnadskonsten fullkomnat själens evolution, så att hon blifvit ett undantagsväsen. Ja, hon lefver solsystemets lif och förnimmer stjärnornas rörelser. Men hennes mystiska öfversinnlighet har icke vändt henne från den jordiska verkligheten. Hon förstår att förbinda lifvets små, enskilda förhållanden med högre och allmänmänskliga; hennes själs källa är så djup, att hon ej behöfver afskildhet för att bevara den ogrumlad. Hon kan låta den öfverflöda — i en gifvande, lyckospridande, alla renande och förenande verksamhet — utan att den sinar. Hon är vorden gudalik emedan hon är helt människa bland människor, verkande för jordiska mål med himmelska tankar! (2).

Vid en slutlig jämförelse mellan Goethes och Nietzsches framtidsdrömmar, synes den bro, Goethes dröm danat, redan hvila på hvita marmorbågar, färdig för vandrares fötter.

Men som den gyllene månbron öfver hafvet ligger Nietzsches väg mellan nuet och framtiden, en väg, längs hvilken man kan sända sin »längtans pil» men ej sina steg.

*

Hvar gång Nietzsche-Dionysos lyfter sin pokal till tackoffer, ägnar han ett åt Goethe. Talar han om fullkomlig lyrik blir höjdpunkten Goethes; om fulländad lifskonst Goethes; om den högsta konst Goethes; om den finaste kultur, den yppersta manlighet, den största lifskärlek Goethes, alltid Goethes! Från Mazzinis läppar hör Nietzsche första gången de Goethe-ord, som bli hans lefnads valspråk: Sich des Halben zu entwöhnen und im Ganzen, Vollen, Schönen resolut zu leben! Och uppräknar Nietzsche sina ideal af öfvermänniskor, då är Goethe ett af dem.

Det kom en tid då Nietzsche — på sin middagshöjd — låter höra ett lifsjubel, som stundom har Goethes tonfall. Särskildt under sköna dagar i oktober, Nietzsches födelse- och älsklingsmånad, hänryckes han af den »gyllene klarheten» utom som inom sig; af den svalkade och stillade luften som, själf fylld af solflöden, omsveper »hundratals gula färger». Han lär sig att likt Goethe dana sin lycka af »otaliga små, lätta, ljudlösa ting» — »de närmaste tingen». Han hoppas att likt Goethe ständigt finna »allt fler goda skäl att älska lifvet!»

Först mot slutet — när allt hos Nietzsche visar öfverspänningen — yttrar han att Goethe visserligen var den skönaste typen för mångfald i harmoni, men att »ensidigheten är starkare»!

Ej långt därefter hade bågen brustit.

Goethe behöll sålunda rätt i det enda fall, där Nietzsche gifvit honom orätt!

När törnet först omslöt Nietzsches tinningar slog det ut i blom och länge pekade han leende på dessa blodröda rosor!

Läran om lidandets lyckovärde blef Nietzsches yppersta offergåfva till det släkte, med hvilket hans kval innerligast förenar honom.

Så underligt är lifvet. Det hos Zarathustra största blef det, som den minste bland hans bröder af honom kan lära!

Under sina sista år var det från sin hvilstol — med utsikt öfver hela Weimar och dalen under den sakta stigande åsen — som Nietzsche åskådade solnedgångens, honom städse fängslande skådespel. Det var under sådana stunder, Olde danade den underbara bilden af den sammansjunkna gestalten i den hvita manteln, där händerna, som fört svärdet och strött sådden, nu trötta nedsjunkit, medan i det lidande anletet hela hans längtan — och hela hans ensamhet — lefver i den stora, mörka blicken.

Den ensamhet, som för undantagsnaturen är en nödvändighet, blir äfven dess lifsfara.

Icke sorgens eller tänkandets eller skaparrusets eller människoföraktets ensamhet hvar för sig. Men alla tillsamman. Nietzsche blef en af dem, som »sich der Einsamkeit ergiebt». Och är det redan en stor fara att ej äga sin ensamhet, en större är att af denna ägas. Att ge sig ensamheten i våld betyder att bli en inom sin egen tankekrets förvisad, en med sitt släkte och sin tid ej längre samhörande. Sålunda

blef Nietzsches öde det sorgespel, inför hvilket man täcker sina ögon och tystar sin stämma.

En händelse, hvilken symboliskt belyser Nietzsches lif, är att han just kom att sluta detta i Weimar, hvars största minne ju är förbundet med samma tanke, som han burit under sitt hjärta, som han närt med sitt blod och som han hann att ge lifvet men icke själf fick se växa och verka i lifvet: tanken på den genom självskapelse fullkomnade människan.

Goethe och Nietzsche höra evigt samman med denna tankes utveckling, en tanke, lik en gyllene ring, som sålunda till hvarandra närma en solstrålande topas och en sommarhafsskimrande opal.

Huru stor motsatsen än är mellan bådas naturer och öden, i denna kulturtanke — för hvilken båda lefde — höra de samman som ringens början med dess slut.

Goethe fick helt lefva sitt sköna lif. Han såg sin sådd i blom, såg blommen bli frukt. Han behöfde aldrig öfverila sig, han bar inom sig den ro de äga, som känna att deras lif blir långt.

Nietzsche åter hade öfver sig den oro, som de få, hvilka ana att deras dag blir kort.

Han står mot aftonhimmeln lik en plöjare, som har sådan hast att han med ena handen för plogen som drar fårorna, med den andra redan strör sådden. Alla fåror hann han ej beså — och så lågo de beredda för det orena utsäde, som nu frodas på hans marker!

Nietzsche och Goethe voro båda djupt religiösa naturer, som med andakt omfattade det stora målet för sin längtan. Båda sågo lifvets mening i lifvet självt, båda voro mäktiga lifsbejakare. Den ene står

vid ingången, den andre vid utgången af det nittonde århundradet med samma stora syfte: en högre mänsklighet. Men medan Goethe lefver inom släktets minne såsom en till det sista verkande Prometheus, satt Nietzsche åter på höjden ofvanför Weimar såsom den fängslade.

Ty enhvar, som med en så öfverflödande makt vill det öfvermänskliga, det obegränsade, det oändliga, spränges af denna vilja.

Goethe hade som Nietzsche denna romantikens längtan till allt högre höjder. Men Goethe var ödmjuk inför alla verkligheter, Nietzsche åter ringaktade det mödosamma byggandet med verkligheter på erfarenhetens mark. Hvarhelst en vetenskapligt hopfogad mur möter honom, störtar han sig mot denna som ett haf, stundom ett i otaliga små, solskimrande vågor lekande haf, stundom ett haf, där böljor och blixtar mötas, där hvassa hvita viggar lysa på stora, fräsande bränningar. Och man kan icke bygga på hafvet, endast låta det bära sig fram till nya land.

Äfven Nietzsches sinnebild kunde, som romantikens, ha varit »den blåa blomman». Men ej de romantiska skogsdjupens blå blomma utan dynernas: tisteln, som ur den rena hvita sanden reser sin raka stängel, med de silfverhvita, violettådrade, akanthuslikt stiliserade bladen och den hafsblå blomman, strandtisteln, som i sin förnäma egenart hvasst möter hvarje hand, hvilken ovårdsamt nalkas den. (3).

*

Den unge Goethe visar oss den dionysiska anden på dess höjd. Öfversvallande i sin självhärlighet, rusig af den pantheiska allkänsla, hvars föremål han ger intet eller alla namn...

Glück, Herz, Liebe, Gott! Gefühl ist Alles.

Men småningom djupnar allkänslans andakt till självskapandets.

Därunder bevarar han sina »stora, öppna, klarseende barnaögon». Hans jubel förblir in i döden vårjubel. Han behåller lifvet igenom ungdomens lust att lära mer och mer, att nå högre och högre. Han är in i det sista den enkla, goda människa, om hvilken enhvar, som kom honom nära, vittnade med Humboldt: att icke geniet Goethe men människan Goethe var det största!

Allt mer blir han herre öfver den häftighet och retbarhet, känslighet och lättrördhet, hvilka varit hans lidande som hans lycka. Tårarna, som hela hans lif lätt flödat, flöda ännu, men allt oftare af glädje. Hans blick blir allt mildare och renare. Det väsentliga i hans varelse lyser mot alla med allt hvitare ljus. Han kallar nu sin sköna, sjudande ungdom sin »isperiod» i den meningen, att hans innersta jag då ännu ej var frigjordt. Först mellan sjuttio och åttio år känner han sig upplefva sin »själsvår», den, då alla hans möjligheter blomma!

Så nådde Goethe småningom fram till den apolloniska klarheten, liksom Nietzsche bröt sig fram till den dionysiska berusningen.

Men Goethe förmådde bära sin fullhet. Ty han ägde diktens form att gjuta den i. Nietzsche brast under den.

Och så återstår oss endast Goethe som den fulla uppenbarelsen af harmoni mellan hellenism och kristendom, mellan självhärlighet och samkänsla. Han nådde in i det tredje rike, om hvilket Giachimo da Fiore siade med förkunnelsen: att Faderns rike, som kommit i tistelns tecken, var förgånget; att Sonens rike, som stod i rosens tecken, skulle förgå men att evinnerligt skulle bestå d e t rike, som slutligen skulle komma i liljans tecken: den helige andes rike.

*

Den sommar, Goethe ingick i sitt åttionde år, var han ofta uppe före solen, drack i djupa drag den »heliga dagningens» dagghvita stillhet, beskådade morgonrodnadens färger och morgonstjärnan, som — genom tre planeters sammanställning — just då ägde en underbar skönhet.

De morgontidiga inom andens värld äga samma skådespel.

Den morgonstjärna, som där nu lyser, förenar de tre tankar, som formade Goethes lif: personlighetens, samverkans och utvecklingens, tankar, som af Laotse årtusenden tidigare i östern förkunnades.

Den stjärnan skall leda väster- som österland till det rike, där självhärlighetens samkänsla icke längre är en drömmares dröm men en lefvande verklighet.

II.

Skönhetens sedelag.

L'art, c'est de la tendresse. (Guyau.)

I.

Den drift, som i alla tider djupast bestämt alla nya rörelser inom konsten — hvarmed här menas ej blott de bildande konsterna och konstslöjden, utan äfven teatern, musiken och litteraturen — har varit den, att finna nya uttrycksmedel för tidens lif och tidens kraf. Denna drift skapade med lika mycken nödvändighet »naturalismen» som den nu, under den ej nya, men nyvaknade känslan af lifvets mångfald och djup, skapat den nutida mystik, hvars väsentliga innehåll är vissheten, att objektiv sanning endast är något tillnärmelsevis; att alla verkligheter omdanas af den subjektiva förnimmelsen; att det sinnliga och synliga ej är hela väsendet; att bakom landskapet som anletet, handlingen som konstverket finnes ett hemlighetsfullt, innersta vara.

Vid förra sekelslutet reagerade, liksom vid slutet af det nittonde, en mycket djup och en mycket ytlig mystik mot den vetenskapliga och filosofiska rörelse, som närmast föregått. En rörelse hvilken, i båda fallen, haft för kulturen oumbärliga värf att fylla, men som stannade i en ensidig uppfattning af det

mångfaldiga lif, som lefves af den mångfaldigt sammansatta människan.

Nu som då framträder reaktionen ofta såsom medeltidsriktning. Man sträcker sin längtan mot denna den obegränsade mystikens tid, då kristendomen verkligen var t r o och jordelifvet således på allvar betraktades som skuggan af de ting, hvilka ofvantill voro. Men i stället för denna djupa religiösa visshet att det sinnliga endast är skenet, har man nu endast en »stämning» utan tro. Medeltidsmänniskan ringaktade med fullt skäl iakttagelsen af den natur, i hvilken hon verkligen trodde att undret när som helst kunde ingripa, medan den supranaturalistiska nutidsmystikern innerst tror på den lagbundenhet, han söker bortförklara för poetiska eller religiösa ändamål!

Jämte det i denna riktning grunda, finnes ett djupt psykologiskt berättigande i åtrån att komma bort från det genom undersökning och experiment åtkomliga, bevisbara, för att nå det dunkel, där känslan sättes i allt starkare dallring ju mer den lyckas trycka ned ögonlocken öfver tankens spanande blickar.

Konsten följer städse samma banor som tron och tanken. Den måste således äfven göra omloppet från dag- till nattsidan, ett omlopp, hvilket för mänskligheten andliga hälsa synes vara lika förnyande som för dess kroppsliga. Däremot blir det alltid osundt att göra dagen till natt eller omvändt: att breda mystikens slöjor öfver de områden, där klarhet råder eller att med konstladt ljus söka skingra mörkret öfver de områden, där själens hälsa kräfver att det ligger tätt och tungt.

Vill man se den nyare konsten under en bild, synes mig ingen mer uttrycksfull än den af ett nordiskt sommarnattlandskap.

Endast den, som förnummit huru naturen växer i makt under nattens stillhet och mörker, emedan de intryck, som stanna kvar — sedan tusen intryck slocknat — mångfaldigas i styrka; den som hört skogarnas stora tystnad, då de teckna sina svarta massor mot natthimlen, som i dämpad glöd sluter sig närmare om jorden; den som blickat ned i vattnens blanka, mörka hemlighetsfullhet; den som känt dofterna slå emot sig, starka och plötsliga; den som lyssnat till de enstaka ljud, långtonande och klara, som stiga ur tystnaden; den slutligen, som känt tystnaden själf som ett mäktigt personligt väsen vid sin sida — endast denne har förutsättningen att göra den moderna konsten rättvisa, att finna dess djupaste innebörd.

Denna är att — i motsats till naturalismens detaljrika, allt omfattande middagsklarhet — finna den sammanslutna och intensiva stil, som är nattens. En stil, hvilken mångdubblar fantasiens verksamhet genom få men starkt suggestiva intryck, genom att icke utsäga allt, utan göra den förnimmande själfverksam. Och detta är hemligheten af alla stora intryck genom konsten.

»Nyidealismen» har därför rätt, när den framhåller att den har sin »tendens» gemensam med tendensen i Hellas, i gotikens, i renässansens yppersta konst. Den har rätt i att all hög konst är symbolisk, visande ut öfver sig själf till ett stort sammanhang och uppenbarande stora, allmänmänskliga idéer. Memlings madonnor förbli eviga sinnebilder af den fromma en-

falden, Mona Lisa af den själfulla outgrundligheten i kvinnonaturen. Vårt andliga lif rör sig med otaliga sådana, af konsten danade, symboler, som bli allt djupare till sitt idéinnehåll, därigenom att hvarje nytt släktled inträngер i dem med allt djupare förståelse och omfattar dem med allt rikare känslor.

Men nutidens oerhörda misstag är att glömma, hvad en tänkare betonat: djupa symboler ha icke tillkommit under afsikten att dana sådana. Uttolkarna, icke konstnärerna eller diktarna själfva, gifva dem senare deras symboliska betydelse. Ty om denna varit hufvudsaken för konstverkens skapare, om dessa ur begrundandet, icke ur lifvet, ur sitt hjärta hämtat sina ingifvelser, då hade deras verk aldrig blifvit af den art, att nutiden ägt intresse att genomtränga innebörden af symbolerna i desamma!

Det ansträngda sökandet efter det djupa och innehållsrika, tron, att detta finnes endast i undantaget, i det utsökta, det ytterligt enskilda — detta är den nyaste konstens största svaghet. Till en viss grad har ju hvarje ny konstriktning gått från det vanliga till det ovanliga och sålunda åt konsten eröfrat något dittills obeaktadt lifsområde. Och subjektiva äro i viss mening alla de största konstverk, lika visst som — eller just emedan — de äro symboliska och syntetiska. Men de ha blifvit detta, emedan deras skapare i dem lagt sitt rika, personliga lif, sin kraftutveckling, sin lycka, sin sorg. Och därigenom hafva konstverken kommit att uttrycka det stora allmänmänskliga i och genom det stora enskilda!

Nyidealismen har sällan varit ursprunglig utan medveten, har saknat detta djupa personliga innehåll.

Den har sökt ersätta det med en slags subjektivism, som utmynnat i det abnorma, ja, som ansett det allmänmänskliga — i sättet att se naturen och känna lifvet — vara det i och för sig tarfliga!

Den nydanande konsten, i början städse oförstådd af hopen, lyckas slutligen omdana dennas uppfattning, vidga dess syn, fördjupa dess känsla. Men de konstnärer, hvilka — medvetna om att det stora i början alltid är oförstådt — sträfva att vara oförståeliga, dessa skapa endast rebus, icke konst, de nå obegriplighet men sällan storhet! (1).

Så länge konsten lefver, så länge består äfven denna skönhetens enda sedelag:

»Eine geistige Schöpfung ist es, das Einzelne wie das Ganze aus einem Geiste und Guss und von dem Hauche eines Lebens durchdrungen, wobei der Producirende keineswegs versuchte und stückelte und nach Willkür verfuhr, sondern wobei der dämonische Geist seines Genius in der Gewalt hatte, so dass es ausführen musste was jener gebot.» (Goethe.)

Allt inom den moderna konsten, som icke sålunda uppstått, skall sköljas bort af en kraftig naturalistisk reaktion, lika visst som en vetenskapligt-filosofisk motrörelse skall skölja bort den nya och ytliga medeltidsmystiken på tankens och trons områden.

»Nazaréernas» skola ringaktade »den gamle hedningen» Goethes mening om deras konst. Men han fick emellertid strålande rätt i sina varningar: att det icke är reflexion och religion utan äkta konstsinne, som skapar äkta konst och att man ej borde inbilla sig att, emedan många munkar varit stora konstnärer,

man endast behöfde bli munk för att varda konstnär! Ej ens en Cornelius' heliga eld har hindrat att hans konst nu lämnar oss kalla, byggd som den var på teorier, hvilka — när någon anmärkte att han satt sex fingrar på en hand — komma honom att svara: »hvad har det med idén att göra?»

Det är alltid medelmåttorna, som kastas mellan ytterligheter, ena dagen af sinnesbunden naturalism, den andra af öfversinnlig idealism. Det verkliga snillet åter går sin väg fram som en ständigt sökande, men en, som också finner och som sällan utsträcker sökandet så långt, att det hindrar fullkomnandet. Geniet utsäger det för andra outsägbara och säger det med myndighet, emedan snillet har en sådan makt i sin syn och sin själ, att det tvingar andra att se med sina ögon och att upplefva med sin själ!

Men möter snillet det för dess konstområde outsägbara, då lämnar det detta. Ty med samma intuition, som det tränger fram på förut obefarna vägar, anar det hvar ingen väg alls kan banas. Snillet är produktivt och öfverger de idéer, som visa sig ofruktsamma. Och snillet söker slutligen aldrig låtsa större djup än det äger.

Hvar helst således genierna inom vår tids konst sträfva att vidga dess område och uttrycksmedel, där kan man också hoppas att de ofta lyckas. Men samtidens konst lider under olyckan att de två yttre inflytanden, af hvilka konstnären starkast påverkas — den nyaste konstriktningen och tidsförhållandena — nu stå i strid med hvarandra. Konsten söker det inåtvända, individuella. Samhällsförhållanden och uppfostran förytliga och utplatta. Den, som vill häfda

sin personlighet, får sällan göra detta sundt, starkt, fritt och fullt, utan nödgas göra det på ett ansträngdt sätt. Allra vanligast är i våra dagar tyvärr, att konstnären icke har någon stark personlighet att häfda, utan genast söker sig in i den flock, som för ögonblicket anger kursen. Sålunda blef symbolismen — hvars enda program ju var personlighetens fullkomliga uttryck i konsten, och som därigenom med allt skäl hoppades förstora både sanningens och skönhetens område — snart i sin ordning ett förtryck. Och så har hvarje riktning *slutat*, hvilken *börjat* som gensaga mot någon viss läras tyranni. Romantiken, som bekämpade den falska klassicitetens dogm, blef själf dogmatisk; naturalismen, som bekämpade den romantiska ortodoxien, blef själf ortodox, och impressionismen måste bryta med denna den trälaktiga efterhärmningens dogm. På midten af 1890-talet åter tordes mången ej skildra naturen, som han såg och kände och älskade den, utan han måste — för att vara »modern» och undvika »banaliteten» — måla »syner». Och mot dem är intet att invända ifall de bli — synliga! Men de, som menade sig ha nog af sina syner eller känslor eller tankar för att dana konst, de, som ringaktade den bildningsgåfva, som försinnligar själen, dessa lyckades heller aldrig — som *konstnärer* — öfvertyga. Ty de finaste känslor bli inom konsten värdelösa, när konstnären ej åt dem mäktar dana ett språk, som griper öga eller öra.

Uppgiften att på alla områden dana en ny teknik, framkallar nu äfven en märkbar disharmoni mellan hvad konstnärerna *vilja* och hvad de verkligen

kunna. Detta är en af orsakerna hvarför den moderna konsten så sällan meddelar det befriande intryck, som den stora, äldre konsten skänker. Man röner tvärtom ofta den beklämning, hvilken uppstår genom afsiktlighet eller orolig sökthet. Framför allt när konsten ej ens når denna sökta afsikt!

Och allra minst kan nutiden nå afsikten när denna är att återframkalla en gången tids anda. Ty för att frambesvärja en ande måste man själf vara dess barn! Religion, ro och naivitet kunna ej återväckas genom tvifvelsjuka, febersjuka, grubbelsjuka nevropater.

Åttiotalsnaturalismen erfor icke samma disharmoni mellan sig och tiden. Den såg tvärtom samtiden gladt i ögonen och kände sig som dess äkta barn. Den såg sina uppgifter mer begränsade, men den kände sig mäkta dem. Häraf vällde den kraftglädje, som följde naturalismens genombrott. Detta var en kunnandets triumf, medan man nu ofta glömmer det djupa sambandet mellan kunnande och konst. Visserligen sökte gammalidealismens målsmän neka genialitetens namn åt detta kunnande, men den unga skolan öfverstrålade snart alla invändningar. Den hade upptäckarens mod och älskarens hänförelse under sitt inträngande i verkligheten, under sitt danande af nya, ständigt mer förfinade medel att spegla det rörliga lifvet liksom det ljus, den luft hvari detta badades. Öfverallt, där nyidealismen är äkta, har den intet af affällingens hat till naturalismen, nej, den vet sig tvärtom stamma från naturalism och impressionism, vara ett nytt led i en organisk utveckling. Den naturalism, som gick djupt nog in i verkligheten, den

impressionism, som tog med icke blott gestalten och dess miljö, utan omdanade denna miljö efter sina personliga intryck af färg och ljus, blefvo båda vägvisare till nya djup i tillvaron, dem sinnena ensamma icke kunde genomtränga, men som det oaktadt äro lika verkliga. Eller är icke hafvets botten lika verklig som dess yta? En äkta »naturalist» är äfven en äkta mystiker, som inom konsten uttrycker mänskligheten hela lif — ytans som djupets — genom en nya symboler danande fantasi.

Så voro de stora alltid. Så äro de nu. Samma män, som skapade ideala madonnor, skapade porträtt af en realism, som ej ens efterskänkte skäggstubb och vårtor! Realismen som idealismen vällde under renässansen ur samma då nya fröjd inför lifvets mångfald, som i vår tid återvaknat för tredje gången sedan antikens dagar.

*

Mången blef kanske, i likhet med mig, tystad då man vid utställningar på 1880-talet invände: att ett stycke natur, huru ypperligt återgifvet som helst, ännu icke var ypperlig konst, ifall det icke fyllde fordran, att en själ iakttagit detta stycke natur och ifall icke ett urval ägt rum, som framhöll det väsentliga och betydande men återhöll det tillfälliga, det obetydande. Dessa påminnelser möttes då med talet om förkonstling: all komposition, allt urval fördömdes. Sanningen, hela sanningen, intet annat än sanningen — detta ansågs då lika oafvisligt för ärlig konst som för ärlig edgång! Man glömde att vissa

sanningar icke äro lika värda att sägas, att en sanningens rangskala finnes. Man skydde i den grad all komposition att, hade man sett en gestalt till vänster på sitt motiv, flyttade man den ej till midten, om också alla linjers rytm därigenom kunnat mångdubbla sin harmoni. Om en golfyta eller sandstrand upptog motivets förgrund, föll det ingen in att minska den färgfattiga, intetsägande ytan, utan man lät denna sluka taflans betydelsefullare moment. Ingen hade hjärta att utestänga en gris ur den finaste stämningsbit, ifall grisen varit med i verkligheten! De flesta af de unga voro — i sitt berättigade hat till det fadda, flacka, kärlekslösa skönmåleriet — skamsna om de målade andra landskap, än sådana, hvilka i någon form innehöllo vårt dagliga bröd. Att med minnets och fantasiens hjälp färdigmåla eller omdana ett motiv, detta ansågs af dessa friluftsmåleriets och verklighetens ärlige dyrkare lika ohederligt som att skrifva falska växlar!

Mången såg väl likt mig i denna äkta, friska hänförelses flod — med hvilken luft, ljus och färgfröjd strömmade in i vår konst — ett nyfödelsens bad för denna, utan att dock tro att nämnda flod för alltid skulle afgränsa den äkta och oäkta konstens landområden. Tvärtom insåg man, att — sedan medlen sålunda fullkomnats — dessa medel måste brukas för betydelsefullare uppgifter. De, som i likhet med mig, hoppades att de nya konstens former, hvilka verkligen skulle ge uttryck åt ett rikare lifsinnehåll, icke skulle innebära ett afvikande från naturen, utan endast allsidigt fördjupande i denna, blefvo till en början svikna med

afseende å den »idealism», man, särskildt i Tyskland, ville upphöja på naturalismens bekostnad.

Men lika litet som tänkande människor för tjugu år sedan läto skrämma sig af naturalismens öfverdrift — att slösa ypperliga konstnärliga medel på innehållslösa ämnen — läto de skrämma sig af konstens nya trånad att, med konstnärligt ofullkomliga medel, uttrycka idéer. Ett af kulturmänniskans kännetecken är att icke låta skrämma sig. Skräck är vildens plåga. Och de många vildarna på konstens område upphäfva vid hvarje ytterlighet sitt klagoskri: konsten dör!

Den konstförstående vet att konsten aldrig dör, att den är jordens eviga lif för släktets tankar och känslor, det finaste, starkaste, rikaste af alla mänsklighetens tillvarelsesätt. Om också någon viss tidsanda blir den enskilde konstnären för stark — konsten skapar förr om tidsandan efter sitt beläte, än tidsandan konsten! Från det oäkta, gjorda, osunda i en tidsriktning är det ofta först konsten, som frigör sig, konsten, som sedan i sin ordning återför andra lifsformer till natur, hälsa och sanning. Och konsten bevarar därunder allt inom den förra tidsriktningen, som inneburit verkliga förnyelser. Har konsten fullt speglat tiden, har verket druckit konstnärsblod, då lefver det, vare sig dess form sedan är ett drama af Racine eller en roman af Zola. Sin själ och sin samtid — detta är hvad konstnären måste ge, om eftervärlden skall ha något att hämta hos honom. Men så snart konstens utöfvare börja skilja mellan idé och utförande, då är konsten på förfall — vare sig den sedan faller åt den tomma teknikens eller den formlösa idéns håll!

Framtiden skall helt visst utdöma den symbolism, hvarigenom nutiden sökt framtvinga religiösa fantasier, tankar och känslor — eller dölja bristen på dem — genom att flytta änglar och helgon, Jesus och Maria in i en omgifning, med hvilken de intet — vare sig yttre eller inre — samband äga. Denna rörelse är lika tillfällig, som den samtida nyprotestantismens återgång till »Kristi kristendom».

Framtiden skall äfven komma att underkänna den ombildning af naturen, som gör den fullkomligt olik allt, hvad den af verkliga intryck någonsin kan bjuda sunda sinnen.

Framtiden torde komma att upphäfva det i hvarandra flytande tillstånd, hvari konstens skilda former nu befinna sig, genom att på nytt framhålla vissa kristallisationslagar, hvaraf det äkta konstverket måste låta sig bestämmas.

Men därjämte torde den komma att bevara allt i den moderna riktningen, som hvilar på ett djupare inträngande i lifvet och naturen, på ett genom syntetisk åskådning framkalladt urval i framställningen och på den symbolbildande, skapande fantasiens frigörelse ur naturalismens ensidighet.

*

I förstående af människan har vårt århundrades konst icke kommit mycket längre än de store gamle. Ja, månne ens de störste af de våra äga de gamles innerliga syn på människan? Medeltidens lyckliga eller lidande madonnor, Dürers apostlagestalter, Murillos pojkar, Holbeins eller Rembrandts åldringar, Rafaëls

och Titians renässansvarelser, Van Dyck's adelsmänniskor, Rubens' kraftfolk, de urartade, dem de svarta ljus, som flamma från Velasquez' självporträtt, fullt belyste — hvem har öfverträffat allt detta?

Men landskapet, fattadt »som ett själstillstånd», men ljuset och luften, som gjuta sig kring landskap och människor, men arbetet, som utgör dessa människors halfva tillvaro — alla dessa ting äro i detta århundrade Europas eröfring inom konsten!

En mäktig ingifvelse kom från östern, från soluppgångens land. Japans konst visade Europas ett kunnande så triumferande fullkomligt, ett naturstudium så innerligt och på samma gång en känsla för urvalets betydelse så säker, att den förmådde ge den fullaste verklighetssanning med det mest syntetiska behandlingssätt: ge såväl bilden själf som de stämningar den i naturen väcker. Med en fruktblomskvist och en fågel skänker ju denna konst hela vårens, med en iris och en dagslända hela åbräddens poesi, med ett par linjer och färgtoner fasthåller den det djupaste intrycket af ett landskap. Till en del genom Japans, till en del genom den äldre konstens inflytande har teckningen åter börjat komma till sin rätt inom målningen. Och det, som inom konstens öfriga områden motsvarar teckningen, skall säkert också komma till sitt fulla erkännande, som villkor för äkta konstnärlig uttrycksfullhet.

De stora uppgifter, dem nutidens målarkonst — och de öfriga konsterna ända till skådespelarens — under de sista femton åren sökt lösa, det är att förena en fast, stark, träffsäker teckning med bredd, djup, glöd i färgen; att genom dekorativ stilisering

erhålla mera allmängiltiga, typiska uttryck och på samma gång genom dessa typer uttrycka det moderna, sammansatta själslifvet i dess individuella afskuggningar; att finna en syntetisk stil — som aflägsnar det oväsentliga och samlar all makt hos det väsentliga — i och för ämnen, hvilka uppenbara djupen i människans själslif.

Att flera af dessa svårförenliga kraf af tidens störste konstnärer fyllas, visar att målen icke äro ouppnåeliga. Men att många ärligt sträfvande konstnärer icke nå dem, detta beror ytterst på den ofvan framhållna disharmonien mellan tiden och konsten.

Ty hvad nutiden minst af allt ger växt åt, är sådana konstnärsandar, hvilka »af naturen äro rätt organiserade, så att idéerna komma till dem, otvungna som glada Guds barn med utropet: Här äro vi!» (Goethe).

Den typ, som blifvit betecknad som »dekadentens»: den medvetna, sönderdelande, hamletiserande vanmakten, som icke kan vilja, icke våga, icke hängifva sig, men som har fullt upp af fint analyserande förmåga, af känsligt förstående — vare sig det gäller natur, konst eller kvinnor — denna typ kan icke skapa starka verk. Konstnärsnaturen är äkta omedelbarhet, fyllig mänsklighet, demonisk betagenhet, gudomlig ro i sig själf. Dess verk födas ur stark glöd, ur mäktig lifskänsla, ur djup tro på sig själf, på naturens, på lifvets outtömlighet.

När nya ideal tändt en ny eld inom mänskligheten och nya samhällsformer gifvit släktet en ny ro — först då skall en ny och stor konst framgå ur

de nuvarande. Till dess nödgas konsten på alla områden vara sökande och endast undantagsvis finnande.

(1894).

II.

Den, som under samma tid ömsom står inför stor, äldre konst, ömsom inför stor modern konst, söker snart för sin egen del ett svar på den gamla frågan: hvari den egentliga skillnaden mellan båda består? Man godkänner ej längre den forna satsen, att de gamla voro naiva i sin konst, medan de nya äro medvetna. De förra hade visserligen inte studerat perspektiv eller historia, och detta gör på oss det yttre intryck af naivitet, som förvillar vår uppfattning. Men de gamla voro lika afsiktliga i sin sträfvan att nå en viss önskad verkan; lika medvetna om medlen att nå denna verkan, som någonsin vår tids konstnärer. Och de förra hade dessutom framför de senare ett mycket säkrare välde öfver sina medel. Om man åter med naivitet menar hel hängifvenhet åt skapandet, då kan vår egen tid i fråga om denna slags naivitet väl jämföras med de tider, när konsten stått som högst. Hela och splittrade själar ha funnits i alla tider: genier och virtuoser vandrade samman i Mediceernas Firenze och i Perikles' Athen, lika visst som i våra dagars Paris och München. Men, sedan man sagt sig detta och mera till, står man alltjämt kvar inför någon oskuldsfull »Bebådelse» eller något allvarligt medeltidsansikte och undrar hvarför dessa taflor längre fasthålla blicken och ihärdigare fängsla tan-

karna än de flesta nyare? Är det de glimtar, de förra ge af en oss främmande tid, ett för oss slutet själslif, som lockar oss att drömma så länge inför dessa blida madonnor i de noggrant utmålade interiörerna eller i de stelt stiliserade landskapen; inför dessa adels- eller borgaranleten, där den fasta modelleringen och den klara penselföringen öppenhjärtigt återger hela den väsentliga verkligheten?

Till en del helt visst. Men därmed är ännu föga sagdt. Är det då kanske konstnärens egen fromhet eller djupblick, som griper oss? Den biografiska forskningen har dock visat hur föga fromma många af dessa fromma taflors målare personligen voro. Och en så djup och fin psykologisk blick, som den hvilken skapat nutidens yppersta porträtt, fanns nog ej ens hos renässansens store mästare. Hvad var det då — utom ett säkert välde öfver de tekniska medlen — som de gamla ägde men de nyare så ofta sakna?

Med denna fråga stod jag en dag inför en liten duk af den älskansvärde »syndaren» Filippo Lippi. Några helgon sitta där på en halfrund marmorbänk, i en lund af lager. Alla himmelrikets tillbehör saknas; ja, man kunde antaga att de fromma männen befunne sig i en jordisk lund, såvida ej de olika uttrycken i de olika anletena uppenbarade: att de erfara den slags salighet, som är evighetens, den salighet, Hölderlin tolkat med det djupaste ord, människohjärtat funnit, den att vara »ödesbefriad»! Detta — som på jorden endast delvis kan nås och då först genom åldrandets eller själfuppgifvelsens resignation — är salighetens tillstånd. Och intrycket af denna salighet gifves genom just denna tafla så starkt, att det kännes som kunde

tusen år svinna likt en dag, ifall man finge vara ett lyssnande blad på ett af träden bakom den marmorbänk, där Leonardo och Michel Angelo och Rembrandt på ett sådant sätt bytte sina intryck af den himmelska harmonien!

Denna känsla återförde ej endast den fråga, hvarmed jag stannat inför taflan, utan förde äfven till ett svar, om än ett endels, så som — lyckligtvis — alla svar äro!

De största af de gamla voro helt fyllda af sitt verk, men de största af de nya äro helt fyllda af det individuella jag, de vilja uttrycka i sitt verk. Däraf följer att den gamla konsten speglar tillvaron, såsom konstnären känt den, med en lugn källas klarhet, medan den nya konstens yta är, än dunkel och upprörd, än färgstrålande, men oftast orolig som hafvet. Endast de stora nya, hvilka liksom de gamla varit fullare fyllda af sitt verk än af sig själfva — en Millet, en Puvis de Chavannes — gifva samma lugnande intryck, som man mottager hos de gamla: stillheten af den skoginslutna ängen, det muromslutna templet. Men redan Dante var ju så afgrundsdjup i hat, så himmelstormande i kärlek, att han med sina egna själsrörelser fyllde helvetet och himlen! Ju mer det individuella självmedvetandet utvecklas, dess mindre finner konstnärens hela själ rum och ro i hans verk. Och ju mer själen sträcker sig utanför detta, dess mer förlorar konstnären det goda samvete, som fordom kom honom att lugnt fortgå enligt den från en mästare erhållna häfden; att icke för egen del sträfva efter den originalitet, som han nådde utan att veta eller kanske utan att ens vilja det.

Michel Angelo har redan hela den nya konstens lidelsefulla och hatfyllda kärlek till stoffet; alla hans verk kvida under hans vilja att säga oändligt mycket mer än marmorn kan uttrycka. Men sålunda bli också hans verk — ofta mest de halfutförda — besjälade så, som inga andras före honom. Michel Angelos egen ande vrider sig under Slafvens boja, ger skuggor och dagrar åt Davids panna, spänner hela sin styrka i Dagens och sjunker tröstlös samman i Nattens gestalt. Det är en, med hans besläktad, själ, som möter oss hos Rodin, i dennes oaflåtliga sökande — och finnande — af nya medel, det ena underbarare och underligare än det andra, för att sålunda genom linjer och ytor tolka nya själstillstånd eller eviga erfarenheter. När en Donatello i marmorn eller bronsen fasthåller sin samtids besjälade gestalter, är det ännu endast verket inför hvilket vi stanna, medan det, som fängslar oss hos de stora nya, är konstnären själf mer än verket, som så ofta är ofullkomligare och dock rikare än de gamles! Individualiteten kan, sedan den blifvit vaken öfver sig själf, ej nöja sig med upprepningar. De regler, som gåfvo säkerhet och hållning åt de gamles konst, förkastas sålunda af de nya mästarna, emedan dessa känna att de själfva måste finna sina medel. Ja, de kunna ej ens dana sig en tradition af hvad de själfva funnit, eftersom hvarje nytt själstillstånd fordrar ett nytt medel för sitt uttryckande, eftersom de år för år måste bilda sig sitt nya språk! Detta medför en ständig rörelse. Och stora formella segrar vinnas numera nästan blott af de konstnärer, hvilka hafva handens och ögats instinktivt säkra konstnärskap samman med ett ringare

mått af personlighet, medan däremot äfven den verklige härskaren öfver formen ofta står maktlös inför de kraf, hans underliga själ ställer på hans konstnärliga kunnande! Ty samtidigt med vissheten om hvar individualitet såsom enastående — och sålunda hänvisad till sina egenartade uttrycksmedel — har själens evolution medfört en helt ny erfarenhet: den att själarna undandraga sig fasta former och afgränsade tillstånd; att evolutionens tanke själf blifvit en verkande orsak vid daningen af själstyperna!

Det finnes ett djupt inre samband mellan evolutionismen och t. ex. Europas mottaglighet för den ryska litteraturens uppenbarelser af själsrörelser som kräfva gränslösa vidder, af själar bestämda just genom olusten att särhålla, genom makten att sammansmälta. Ett dylikt samband finnes mellan evolutionismen och den nya landskapsmålningens dragning till stranden och slätten och himlen. Och slutligen sammanhänger med detta omdanade själstillstånd, att musiken i vår tid fått en mångfaldigad betydelse, liksom att örat allt mer upplåtes för de stumma själarnas, de stumma tingens, de stilla stundernas musik!

Öfverallt har känslan af det oändliga inträdt i konsten, samtidigt med förnimmelsen af enheten bakom alla lifsformer, samkännandet mellan alla väsen.

Det vore ett under om uttrycksmedlen redan vore färdiga för alla dessa nya tillstånd! De store gamles konstnärliga förmåga och vilja stodo däremot i full öfverensstämmelse, såväl med hvarandra som med deras egen själs och deras egen tids kraf. Det är detta, som gör dem så enfaldiga, så enformiga och så ljufliga,

som hvar ny sommars nya hvita liljor! De bejakade inom sig och mötte utom sig bejakelser på sina medel och sitt mål: det att timligt försörja och fröjda sig samt främja sin eviga salighet genom att som goda arbetare göra sitt bästa. De målade helvetets pinor utan motsägelser, liksom himlens saligheter utan häpnad. När de i sina »heliga familjer» förevigade sina egna husliga glädjeämnen, då ägde deras hjärtan ro i nuet och nog i fullkomnandet af verket. Den ångest, som är priset för att äga en själ, var dem visserligen ej främmande. Men för denna ångest fanns en säker fristad. Och inom denna fristad funnos altaren och väggar, där de erhöllo rum för de högsta uttrycken af sin konst, af samtiden älskad som de högsta uttrycken af dess egen andakt. De gamla mästarna plågades ej af nutidens oroliga undran om lifvet verkligen behöfver konsten? Det är först sedan människan i konsten börjat uttrycka det mänskliga lifvets faror, fasor och fröjder, som hon undrar öfver konstens uppgift! Denna undran är en af stationerna på den via dolorosa, som leder fram till seger för människans nya åskådning af lifvet, den lifstro, hvarigenom hon erhållit en alldeles ny ställning inom tillvaron och alldeles nya önskningar rörande sin tillvaro. Men åt allt detta ännu oklara och vardande har konsten sökt gifva uttryck, långt innan tankarna nått fram till den fasthet, hvilken skall skänka konsten som lifvet det stora berättigandets styrka, denna känsla af berättigande, som gjorde de gamles konst så lyckligt lugn. Ju mer själarnas gåtor och kraf mångfaldigas, dess mer måste den bildande konsten — liksom litteraturen, liksom musiken — sakna den öfverensstämmelse mellan

sina mål och sina medel, som däremot utmärker alla de stora konstalster, hvilka äro det högsta uttrycket af hvarje enhetligt, inom sig afslutadt kulturskede.

Det hetsiga eller halfgångna, det sväfvande eller stillösa, det svaga eller sökta i nutidens skapande — liksom dess handlande — visar huru långt vi ännu äro från den stora själföfverensstämmelse, hvilken möter oss hos den helleniska atletstoden som det götiska stenhelgonet, i Giorgiones Koncert som i Rubens Kermesse; i Rafaëls Skola i Athén som i Watteaus Embarquement pour Cythère; hos Botticellis änglar som hos Rembrandts åldringar; hos Van Dycks adelsdam som hos Velasquez' väfverska, hos Millets herde som hos Puvis de Chavannes vakande Genoveva!

Hvila i sig själf, enhet med sig själf, detta blir allt svårare att nå — inom lifvet som inom konsten — ju rikare det personliga lifvet, liksom det oss omgifvande lifvet, sammansättes.

De gamle kände sig, likt sina egna helgon, alltid på sin rätta plats — i marterskruden lika väl som i den himmelska hänryckningen! Detta mäktiga själstillstånd har inom konsten erhållit sitt högsta uttryck i blicken hos Jesusbarnet på den Sixtinska madonnans arm, en blick, som insuger och behärskar hela världsalltet med ett jämviktsfullt och orubbligt djupsinne. Den moderna själen åter är lika fullkomligt uppenbarad genom Goya, också i bilden af ett barn, ett knappt årsgammalt, som med sin lilla hand griper i en violins strängar. Det späda anletet afspeglar vid tonens förnimmande den oro och den tjusning, hvarmed tillvarons gåtor fylla den nya människan; ja, i

de stora, mörka ögonen tändes redan den blick, som är vår tids: den af frågor och undran!

Men när människorna efter denna frågandets tid åter börja svara, när deras hjärtan stillas — emedan de vidgas — i nya helgedomar, då torde kanske konsten åter, liksom de store gamles, bli speglande klar som en källa och dock som de store nyes förbli outtömligt djup som ett haf? När det individualismens genombrott, som är den nya lifsåskådningens lika väl som den nya konstens kännetecken, verkligen är fullbordadt, när individualismen blifvit utformad till lifsåskådning, när en hvar söker och finner sin egen väg, då torde konstnären — med lika godt samvete som han fordom följde en skolas mönster, en mästares regel — följa sin egen ingifvelse? Då torde konstnären, i den trygga känslan af rätten till det afvikande, det oprövade, åter nå den öfverensstämmelse mellan sina mål och sina medel, hvarigenom han ständigt kan gå framåt under en ständig afvikelse, ej blott från andra utan äfven — från sig själf!

De störste i vår tid arbeta redan på detta personliga sätt, ehuru under allmänhetens misskännande. Men när alla människor bli mer personligt utvecklade, då skola de behöfva en individualistisk konst med alldeles samma nödvändighet som de, under den antika eller kristna lifsåskådningens fullhet, behöfde dessa tidskedens konstformer såsom uttryck för sitt högsta lifsinnehåll.

Människorna skola då törhända njuta uppenbarelsen af ständigt nya individualiteter med samma hänryckning, som Filippo Lippis helgon på marmorbänken njuta sitt eviga himmelska enahanda!

III.

Intet är fattligare än att ur jordelifvets villkor — liksom ur läran att arbetet i vårt anletes svett var syndafallets följd — den föreställningen skulle utbildas, att saligheten var den fullkomliga hvilan, *utan* den »frestelse till synd», som sysslolösheten på jorden ansågs medföra!

Och så danade Fra Filippo Lippi och Fra Angelico och alla de andra sina himlar, där lifvet endast blef inre rörelse eller på sin höjd en stilla ringdans öfver blommande ängar under änglars sång och spel!

Månne medeltidens fromma konstnärer aldrig anade att konsten själf på jorden danar sådana himlar åt enhvar, som nalkas skönheten med barnasinne?

Visst är att denna hemlighet är oanad af de nutidsmänniskor, som kalla det »människofientligt» att göra skönhetssinnet till ett kännetecken på människovärdet — bland annat därför att »de högsta skönhetsvärden aldrig kunna bli tillgängliga för de många!»

Intet är sannare ifall man menar hvar tids *nya* skönhetsvärden. Inför dessa höra inom hvarje tid äfven kungar — för att ej tala om kejsare! — till pöbeln. Menar man åter *äldre* tiders skönhetsvärden, då vet enhvar att folket som barnen med ifver tillägna sig dem: först med ofullkomlig, snart med stigande förståelse. Ja, att de i dessa fröjder finna sina himlar — om man verkligen för dem öppnar dessa paradisportar! (2).

Hvad åter den i hvardagslifvet ingripande skön-

heten angår, hvem af ett folks klasser visar ett mer genomgående behof af eller segare skaparlust och säkrare bildningsdrift i fråga om denna skönhet än just allmogen, som århundrade efter århundrade danade de ting, dem nu de etnografiska museerna innesluta, ting, där det ändamålsenliga, prydliga och äkta eftersträfvades som ett varaktigt lifsvärde? Dessa, som hånle åt tanken att vackra husgeråd och bohag skulle kunna bli lifsbehof för de många, de ha glömt att allmogen — i alla land — half- eller omedvetet sökt dessa värden; att skönhetsinstinkten sedan slappades genom härmning af de »bildades» sämsta fabrikskram, men att folket endast behöfver någon uppmuntran, och genast finner man att skönhetssinnet är kvar, att gestaltningsgåfvan är kvar. Och detta kunde man redan förut ha vetat, ifall man ej glömt att minnas att — de flesta konstnärer utgått ur allmogehem!

Det är till sitt eget skönheten återvänder, när den nu kommer för att ånyo ge de många tusen hemmen färg och form; för att på ett större och medvetnare sätt öppna ögonen för den adel, skönheten skänker arbetet och för den lycka, den skänker hela tillvaron.

Det är en förunderlig blindhet i påståendet att skönhetssinnets odling får en aristokratiskt-estetisk och högmodig afskildhet till följd! Denna odling är tvärtom klassmärkesutplånande som ingen annan, är i n i f r å n sammanslutande som ingen annan!

Ja, intet säkrare medel finnes att på allvar förbrödra människorna — såsom de enligt den gamla tron i himlen skulle förbrödras — än när de bli i stånd att tillsammans dela skönhets- och sanningsglädjen.

Och detta veta arbetarna själfva. De le åt den slags välmening, som mot krafven på skönhet invänder: att hunger ej stillas genom konstnjutningar! Ty arbetarna veta att hungern efter skönhet kan stillas *samtidigt* med den efter bröd, emedan skönheten är ett värde, som räcker till för alla utan att dock minskas för någon! Och de veta att den kroppsliga hungern redan är stillad för mången, som ännu svälter i andlig mening. De veta att det är en grof och grym lögn att »enhvar kan göra sin plikt» hvar som helst och sålunda behålla sitt människovärde öfverallt. Ty de ha sett huru brotten uppstå i de smutsiga kåkarna, liksom de veta att »det godas väg» ofta börjar i ett snyggt och varmt rum, där solen kan skina på krukblomman i fönstret och färgtrycket lysa från en ren vägg. Af alla dessa skäl vilja arbetarna ej längre umbära bildnings- och skönhetsfröjderna. De veta att öfverklassen behåller bildningsstrecket under samma förevändning som rösträttsstrecket: att intet verkligt behof eller bruk finnes för ökade rättigheter! De veta med hvilken ifver de själfva — ej minst under arbetslöshetens nödtider — tillgodogöra sig dem bjudna möjligheter att närma sig skönheten.

Men det är en ödesdiger villa när en Tolstoy vill ha konsten danad med *syftet* att förbrödra. Ty denna slags konst skulle just dela människorna i massan och de utvalda. Först när de efterblifna lära sig njuta de längre hunnas fröjder, då inträder den verkligt förbrödrande, den äkta gemensamheten.

Det finnes ingen form af skönhetssinnets odling, som ej är af djupgående betydelse. Dana en arbetsdräkt af vacker ändamålsenlighet och arbetet blir redan

festligare. Dana en festdräkt, som betonar gestaltens kraft och behag, och hela festfirandet blir värdigare och naturligare. Gör badet till lifsbehof och renlighet utbreder sig äfven på andra områden. Upparbeta vanan att hälsa vänligt och stämningens vänlighet skall sålunda stiga. Lär hvarje barn att ej tanklöst rycka af en blomma och man skall finna mindre hänsynslöshet människor emellan!

Redan väderleken har ju ett oerhördt inflytande på människokärleken. Fråga en tiggare hvad solskensdagen i förhållande till snöslaskdagen inbringar honom! Men emedan människor äro så ytterligt ovana vid sammanhang i sina iakttagelser, dra de inga slutsatser ur sådana sakförhållanden. Liksom en koling skulle håna den, som sade honom att dagliga bad höja hälsan — ty han menar sig må väl utan dem — så hånar en idealistisk filosof den, som påstår att skönhetssinnet inverkar på medborgarandan. Men nu har det japanska folket visat att deras förfinade skönhetskänsla — som bland annat innebär det dagliga badet, så att det ömtåligaste luktsinne aldrig plågas ens i en stor japansk folkmassa — äfven medfört ökad fältduglighet, tack vare den noggranna kroppsliga vården! Och samma andliga förfining, som t. ex. kom den enskilde att äfven i fält försköna sin enkla måltid med en blommande gren, kom hela hären att med hittills osedd hänsynsfullhet behandla sina fiender! Hvad kulturodlingen syftar till af skönhet för alla, det är icke stegrandet af de öfverflödsvanor, som förvekliga. Nej, det är danandet af det själstillstånd, som tillfredsställer skönhetsglädjen genom att med de enklaste medel göra hvardagligheten vacker.

Just emedan erfarenheten visar att religion och etik på så många naturer och inom så många områden förbli utan verkan, måste man söka inverka genom skönheten, som öfverallt kan ingripa, som medelbart — och därför verkningsfullast — kan förädla, där andra själsbestämmande makter intet uppnå. Det är denna visshet Schiller så starkt uttalat med orden: »Ihre Maximen wirst du umsonst bestürmen, ihre Taten umsonst verdammen; aber an ihrem Müssiggange kannst du deine bildende Hand versuchen. Verjage die Willkür, die Frivolität, die Rohigkeit aus ihren Vergnügungen, so wirst du sie unvermerkt auch aus Handlungen, endlich aus ihren Gesinnungen verbannen. Wo du sie findest, umgib sie mit edeln, mit grossen, mit geistreichen Formen; schliesse sie ringsum mit den Symbolen des Vortrefflichen ein, bis der Schein die Wirklichkeit und die Kunst die Natur überwindet!»

Endast den oerhörda ytlighet, som ännu råder i allmänmeningen om det sköna, kan i detta se en lyx för de rika, ett privilegium för de högt bildade. Det är motsatsen, som är sanningen. Det är emedan alla omedvetet bestämmas af de dagliga nödvändighetsföremålen, som dessa måste bli vackra; det är emedan skönhetsbehofvet innebor i alla, som detta måste tillfredsställas, i den mån och efter den art, det visar sig. Och därvid må man minnas Heidenstams ord om skönhetsvärdenas demokratisering: »Det konstverk, som till slut med kungliga later härskar öfver hela folk, lefde kanske i sin första barndom lika afsöndradt och doldt som prinsessan i tornet.»

Den, som likt mig sedan ungdomen haft sitt arbete just som spridare af kulturvärden bland folket,

vet att skönhetskänslighet finnes i alla klasser — och ofta med häpnadsväckande finhet hos de »obildade» — liksom skönhetsslöhet finnes i alla klasser och ofta med häpnadsväckande råhet hos de »bildade»!

En graduerad dam rådde — vid ett föredrag om hälsovård — arbeterskor att söka sin »rekreation» i sport och sömn, men däremot ej i läsning och teater, som voro »osunda» tidsfördrif. En ung arbeterska sammanfattade sitt omdöme i följande ord: »Hennes doktorslärdom räckte inte att förstå att vi arbeterskor också ha själar, med lika starka behof som kroppen!»

De slutligen, som mena att det blir allt mindre plats för skönheten i nutidens samhälle, tillägnas dessa ord ur en arbetardikt, när Snöklockan restes på en af Stockholms öppna platser:

Konstverk fler, i alla parker som på alla våra torg!
Vi behöfva skönhet, samklang i vår glädje som vår sorg!

När arbetaren behöfver skönheten, kommer han också att röja rum för den! Men till dess är det af vikt att man fostrat hans skönhetssinne så, att han inte begåfvar Europa med någon ny »Segerallé», exempelvis af »arbetets söner»! Just emedan dessa visat sig vara värdiga ämnen för konsten, vore det skada om äfven de hemfölle åt fabriksarbetet! Dock är faran i detta fall ringare. Ty det torde vara en kortare väg till den äkta konsten ifrån den ståndpunkt, där ölflaskan slungas i stoden, än från den då, på allerhögsta befallning, regementen af stoder stampas ur marken!

Slika vidunderligheter bli omöjliga när konstens egenart, dess arbetssätt, dess skaparvillkor bli insedda

i åtminstone samma grad som — tack vare populariseringen — naturvetenskapens nu äro det. Ej endast emedan kyrkan nu är mindre mäktig, utan emedan massan nu är mera upplyst, vore en förföljelse för vetenskapliga meningar omöjlig. Vetenskapsmannen kan visserligen motarbetas af sina medbröder, kan bli offer för sina politiska och religiösa åsikter. Men han kan hvarken hindras i sin vetenskapliga förkunnelse, ej heller beordras att inom sitt fack intaga en viss ståndpunkt. Ty i detta fall vore löjligheten numera så uppenbar, att skrattet ögonblickligen skulle döda dylika försök.

Men på diktens, musikens, de bildande konsternas område — där skapandet är lika svårfattligt som inom forskningens fält — där menar sig enhvar ha rätt att skrifva lagen för konstnärens samvete! Där menar sig hvar kommité i synnerhet — och hvar kotte, nyss kommen ur kolten, i allmänhet — äga rätt att ge mått och sätta mål, mästra utförandet och ge maningar i fråga om ämnen! De ana ej att icke-konstnären endast har e n rätt inför konstens verk: att beundra dem, och endast e n rätt inför okonstnärligheten: att gå förbi den. Detta är all den hjälp, konstens utöfvare behöfva! Ju större dessa äro, dess vissare gäller om dem de ord, hvari Eugen Delacroix samlade sin beundran för Rubens: »Cet homme ne se refuse rien!» Och liksom snillet intet nekar sig, begär det heller intet annat tillstånd än — sitt eget!

Det finnes egentligen endast en fruktbar konstkultur, den, som lär människorna att inför verken bruka ögon och öron innan de bruka munnen; att inför verkens mästare vördnadsfullt hälsa Guds, för

andra gången skapande, händer. Innan man förstår detta, är man pöbel inför konsten. Och det betyder då ej mycket om massan — hvilken stojar inför konsten som den stojar i naturen — kommit dit i eget ekipage eller i spårvagn! Men vill man slippa lida genom massan, då måste denna fostras till ensamhet.

Ännu äro ju själfva museerna massa!

Hur ofta kommer man ej till en berömd konststad och vaknar glad, som i barndomen på julaftonsmorgon, vid tanken på de väntade härligheterna! Och så blir man besviken, emedan de komma till en såsom när julgåfvor kommit genom ett lotteri i stället för genom en kärleksfull omtanke! Den tid måste snart inträda, då skönhetssinnet inom hvarje museum framtvingar ett ensamt kapell åt hvar stor konstnär. Nästa steg blir det, af Bierbaum föreslagna, att hvarje museum i storstaden fördelas på smärre museer i stadsdelarna, och att endast det organiskt sammanhörande får plats bredvid hvartannat i dessa museer. Dels så att en viss skola eller mästare få sina särskilda salar; dels så att de därtill lämpade verken fördelas i den läse- och den föreläsningssal, den musikhall och den vinterträdgård, som alla böra vara förenade med dessa — i ordets verkliga mening åt museerna helgade — museer.

Dessa komma då att bli stilla hvilorum, där konsten skall tala till själen som i en kyrka. I nutidens museer är den en predikan i en waggon!

Redan Goethe var ju orolig för den centraliserande musei- liksom akademiriktningen. Han ville fördela konstverken så vidt omkring som möjligt, emedan endast sålunda konstnärer och konstförstånd hos all-

mänheten utbildas. Likaså ville han endast utdana konstnärer på det sätt, att man hjälpte de medellösa unga till det för lifsuppehället oumbärligaste; lät dem välja sina egna lärare och senare gaf dem betydelsefulla beställningar för offentligheten med fritt ämnesval. Med andra ord, hans program var detsamma, som alla lands — ej endast Sveriges — allvarligaste konstnärsviljor alltjämt äga som ouppnådt mål! Goethe lade en utomordentlig vikt vid handtverket såsom konstens organiska rot, liksom vid allmänhetens konstkultur, ur »hvilken konsten sedan höjer sig som blomman ur löfverket».

Då konstkulturen dödat museiandan, kommer man att befrias från sådana plågor som t. ex. en rundt om i Florens museer spridd Fra Angelico och finna honom samlad i S:t Marcoklostret, där han skapade. Slippa se — men det är bäst att strax sluta uppräknandet af allt, man önskar slippa se! Det är fägnesammare att framdrömma den tid, då enhvar blir i stånd att njuta konsten på ett lika fridlyst sätt som Fra Filippos ofvannämnda helgon njuta saligheten. Låtom oss hoppas att då enhvar äfven gör det med samma fromma sinne och under det fullkomliga samkännande, hvilket kommer dessa heliga att förnimma hvarandra »såsom ett hjärta och en själ»!

IV.

De, hvilka nu sträfva att göra skönheten till ett lifsvärde för alla och öfver allt — såsom omedelbar och tillämpad konst i hem, i skolor, i det offentliga lifvet — äga flera synpunkter för denna sträfvan.

Den afgörande är att skönhet i och för sig är ett godt, emedan den stegrar vår lifskänsla och mångfaldigar våra glädjeämnen. Skönheten anses redan af detta skäl fullt berättigad, liksom dess idkare fullt berättigade att tillbakavisa alla andra kraf på konstens sedlighet än detta enda: att konsten på det fullkomligaste sätt skall vara sig själf, vara konst.

Detta är en af de självklara sanningar, hvilka ständigt måste upprepas. Ty i hvarje tid finnas olika slag af sekterister, som vilja anställa skönhetsgudinnan i religionens och moralens tjänst.

De, som — likt Ruskin och de engelska konstnärer, han påverkat — vilja tillförsäkra människorna skönheten i alla lifvets förhållanden därför, att skönheten ej blott ökar deras glädjeämnen och stegrar deras lifskänsla utan äfven höjer deras sedlighet, dessa ha sett en sida af sanningen, som ej upphäfver utan rundar till ett helt den nyss framhållna synpunkten.

Tolstoy åter ser det ena nödvändiga däri att människorna varda kristna och således blir endast den konst, som — medel- eller omedelbart — främjar människokärlek och broderskap, berättigad. Denna sats kan ur sant kristlig synpunkt icke vederläggas. Ty kristendomen skall aldrig kunna erkänna konsten som självändamål utan att svika sig själf.

Tolstoy förenklar ytterligare konstens uppgift att gagna folket, genom påståendet att folket alltid förstår den äkta konsten! Hvem minnes ej härvid Leonardos utrop: »Låtom oss afgöra folkgagnet genom omröstning! En ensam konstnär kan ju misstaga sig.

Men tjugutusen okunniga dumhufvuden i förening missta sig icke: folkets röst är ju Guds röst!»

Om något kan kallas en estetisk lag, så är det den: att, ju högre en konstnär stått, dess mindre har han under skapandet låtit sig bestämmas af biafsikter, dess mer har han danat af naturnödvändighet. Hvad Goethe säger om den handlande människan i allmänhet — att hon städse är samvetslös, att hon endast som beskådande har samvete — detta gäller i högsta grad om det konstnärliga handlandet. Det är samvetslösheten och människoföraktet vi ha att tacka för alla konstens storverk!

Medan beskådaren från i dag dömer denna »samvetslöshet», denna »hänsynslöshet för de etiska värdena», denna likgiltighet för »det verkliga lifvets kraf», välsignar beskådaren efter hundra år det sakförhållande, Beethoven gaf den sammanträngda formeln:

Äkta konst är egensinnig.

Ruskin menar, att all stor konst visserligen är självändamål, att dess egen tillvaro är dess fulla berättigande — alldeles oberoende af om den uttrycker eller icke uttrycker en religiös eller moralisk åskådning — men att den dessutom oafsiktligt öfvar ett religiöst och sedligt inflytande. Och därmed har han funnit ännu ett skäl för sin sträfvan att — icke som Tolstoy fordrar, sänka konsten till folket — men däremot höja folket till konsten!

Man invänder — från etikens håll — att de människor och tider, som rikast utvecklat det estetiska förståendet och den estetiska njutningsförmågan, som högst uppdrifvit skönhetskrafven och fullast hän-

gifvit sig åt deras tillfredsställande, ofta varit sedeslösa och nästan alltid själfviska.

Denna iakttagelse har ingen annan beviskraft än med afseende å en erfarenhet, den ingen förnekar: nämligen att det kräfves många a n d r a faktorer, utom skönhetskänslan, för att utveckla en etisk personlighet eller en sedestark tid; att skönhetskänslan — som andra känslor — tar färg efter den naturgrund, den tidsgrund hvarur den växer!

Just den falska synpunkten att det väsentliga är danandet af kultur-v ä r d e n i stället för kultur-m ä n n i s k o r, har fått till följd att kulturen danas och njutes af varelser, som ej ens äro lifsvärden, så mycket mindre då kulturvärden! Varelser, som njuta skönheten med sinnena, stundom med förfinade sinnen, men icke tillföra skönheten någon själ och således ej heller af skönheten mottaga något tillskott af själ. Man kan lika litet påstå att Neros svekfulla grymheter hade sin orsak i hans förfinade estetiska sinne, som man kan påstå att Tolstoys samhällsåsikt är en följd af hans konstnärliga skaparkraft. Men däremot är följden af Tolstoys kristlighet en — trots hans stora konstnärsbegåfning — enfaldig estetisk uppfattning. Och följden af Neros moraliska förfall blef låga uttryck af en ursprungligen ädel skönhetskärlek!

Så länge man icke insett att skönhetskänslans art, värde och yttringar själfklart afgöras genom öfriga naturanlag, lifsintryck och tidsinflytanden, så länge tvistar man om skönhetskänslans etiska inverkan så, som om sköldens guld- och kopparsida!

Den enda fruktbara synpunkten är den, som vinnes genom att ställa frågan sålunda:

Kan den omedelbara skönheten, skönheten utan alla etiska biafsikter, under normala omständigheter — d. v. s. såväl etisk som estetisk mottaglighet — bidraga till en människas sedliga förädling?

På denna fråga kan man obetingadt svara ja, under samma villkor för skönhetens inflytande som för hvarje annat stort inflytande: att det genomglöder hela medvetandet.

Ty det gäller om konsten hvad jag tidigare sagt om kärleken eller arbetet eller hvarje annan, stor mänsklig lifsyttring: I den mån konsten är religion är den äkta.

Men i den mån den sålunda är äkta, danar den ej sina verk i religiösa och etiska afsikter. Då danar den sina verk så, att de hos andra utlösa religiösa och etiska känslor, ehuru kanske först efter århundraden. Ty konsten är, enligt ett djupt Goetheord, det outsägbaras språk. Det för tidigt komna, det endast anade, detta talar i hvar ny tid först genom konsten. Men de, som ej förstå detta språk, förnimma intet sedligt intryck — eftersom konsten ej ger sina uppenbarelser annat än genom former, färger och toner!

Lika obestridligt som det är, att kristendomen föranledt många af världens härligaste konstskapelser, lika obestridligt är att kristendomen — som ofvan är framhållet — måste bekämpa konsten, då den uppträder som självändamål. Det är endast i kristendomens tjänst, som kristendomen kan kalla konsten helgad. Annars måste konsten — hvilken äger hela sin tillvaro i sinnevärlden, hvars medel och mål just äro försinnliganden — anses ohelig. Ty konsten har ej blott sitt eget lif i sinnevärlden, den indrager äfven män-

niskan djupare i denna värld; den stegrar hennes kärlek till densamma, medan kristendomens hela syfte är det motsatta: att frigöra anden ur sinnevärlden. Ur denna synpunkt blir all annan skönhet än den, som stegrar evighetslifvet, förförelse. För en troende kristen måste oljetryck med kristliga ämnen vara värdefullare än en tafla som t. ex. Rubens Lejonjakt, hvilken intet annat visar än mänsklig och djurisk muskelkraft i knuten och spänd kamp. För en äkta skönhetsdyrkare bli värdena omvända. Dennes andakt vaknar inför Lejonjaktens härliga kraftutveckling, medan den däremot såras af det kristliga kramet.

Är en religion lefvande för individen, då visar den sin genomgripande makt öfver alla själens förmögenheter och i alla lifvets små som stora handlingar. Däraf följer att — liksom en lefvande kristendom i sig upptager men »helgar» skönhetsintrycken — skönhetens religion i sig upptager sedlighetens lika väl som alla öfriga lifsmoment. När skönhetskärleken blifvit religiös, då är den, med andra ord, icke längre isolerad utan sträfvar, som hvarje annan religiositet, att komma i växelverkan med personlighetens alla förmögenheter, att bli lifsafgörande för det hela.

Att skönhetskänslan etiskt inverkar på en människa, detta betyder således helt enkelt: att den lycksaliga förnimmelse af kraftfrigörelse, liffullhet, harmoni och ändamålsenlighet, som ett äkta skönhetsintryck genom konsten — liksom genom människans och naturens fägring — meddelar, det omsättes af hela personligheten. Det äkta konstverket, stort eller litet, uttrycker på sitt språk — sinnlighetens — ett heligt allvar, en brinnande sanningslidelse, en ödmjuk verklig-

hetskänsla. Det visar förmågan att underordna det oväsentliga under det väsentliga; det vittnar om outtröttlig arbetsid, djup sympati, fast enhetlighet, omutligt rättsinne — alla de egenskaper hvarförutan ett stort konstverk aldrig blifvit till! Och hos den, som verkligen mottager dessa eller liknande uppenbarelser genom konstverket, stegras också på andra områden rättfärdighetskänslan, sanningskrafvet, sympatiförmågan, dådlusten, helhetslidelsen, oväldsligheten, hängifvenheten! Inför den ädelt allvarliga linjeskönheten i ett metallbeslag från renässansen, ett smycke från antiken kan min själ öfverströmmas af ädlare handlingskraft, af högre målmedvetenhet. Men saknar jag förutsättningarna till sådana själsrörelser, eller saknas de förbindelsevägar, dem fantasi och känsla öppna mellan våra olika själsförmögenheter — förbindelsevägar, utan hvilka man aldrig blir en kulturodlad, en harmoniskt bildad, en själfull människa — då njuter man blott ögonfröjder genom konstfärdigheten hos beslag och smycke men förblir själiskt densamma som förut!

Endast den allsidiga och genomgående bildningen danar den rikedom af tanke-, fantasi- och känsloförbindelser, som göra en oetisk estetik eller en oestetisk etik omöjliga.

Den, som sålunda lefver ett de inbördes idéförbindelsernas själslif, äger en fullhet af lycka, som han djupt lider af att se andra utestängda från. Ja, han gripes af en underlig skuldkänsla, ett skamset medlidande, när han på ett museum eller en utställning eller konsert finner människorna hänryckas af det värdelösa och håna det värdefulla. De äro ju de oförlåtliga — och dock ville man be dem om för-

låtelse, emedan man själf är lyckligare! Denna skuld- och skamkänsla blir densamma som i proletärkvarteren. Man vet ju att de ena som de andra kunde ha det annorlunda!

Det är en nästan otrolig tankeråhet, när man tolkar talet om skönhetens sedliga makt som maning att genom skönhetsnjutningar ersätta de etiska värdena, i stället för att inse, att just den har en djup etisk känsla, som erfar oaflåtliga väckelser för denna äfven ur estetiska intryck, liksom den har en djup estetisk känsla, som erfar oaflåtliga ingifvelser för denna äfven ur etiska intryck! Den människa, som ur stoder och byggnader, taflor och toner, från solen och skogen, hafvet och högfjällen hämtat sina kanske starkaste stöd för att kunna utöfva mildhet eller tålamod, sanning eller mod, hon kan helt enkelt icke förnimma något utan att skönhetskänslan ger sitt lust- eller olust-utslag! Ingen viljeakt kan lösa denna känsla från ett enda lifsområde: hvarje försök att restlöst få fram en enbart etisk eller enbart estetisk förnimmelse misslyckas.

För den kulturodlade är det ofattbart att man kan inse sanningen i ett bevis men ej inse den i ett bord; att man kan skatta hedern i en ämbetsutöfning men ej i en byggnad; att man kan upprörас öfver en rättskränkning mot en enstaka medborgare men förbli lugn, när samtliga medborgare plundras på ett skönhetsvärde, vare sig detta sker genom ödeläggelse af ett gammalt minnesmärke, ett naturens eller ett konstens verk eller genom fula nydaningar i form af minnesmärken och byggnader! Den, som nått själfullhetens tillstånd — hvars kännetecken är sam-

kännandet — lider på alldeles samma sätt af det råa dådet, det oredliga tänkandet, det fula tinget. Han njuter på alldeles samma sätt den ädla handlingen, den klara tanken, det sköna tinget, ehuru gradskillnaden kan bli stor, i den mån det ena och andra har en större lifshämmande eller lifsstegrande inverkan.

Den åter, som saknar den enhetlighet, hvarigenom de yttre intrycken fortsätta sig i en följd af sins emellan förenade själsrörelser — minnen, känslor, tankar, beslut — denne erfar ej af den vackra handlingen ett omedelbart estetiskt välbehag, ej af det vackra föremålet en allmän själisk jämvikt eller en sedlig fullkomningshåg i någon viss riktning. För honom kan det osköna tinget icke pinsamt beröra den sedliga känslan eller den osköna handlingen såra skönhetssinnet, ty han har inga ledningstrådar mellan sina förmögenheter! Han kan möjligen inse att naturskönheten liksom konsten kunna verka förädlande, ifall de förbindas med det gudomligt sanna, goda och sköna. Han medger således kanske att kruk-växten kan ha ett förädlande inflytande. Men tanken att krukan själf kunde ha det, afvisas som hädelse. Gud är ju icke krukmakare!

Och värdeskillnaden mellan Guds verk och människans är för honom omätlig. Han kan — måhända — uppbyggas af »Guds under», när mikroskopet uppenbarar växtvärldens eller akvariet hafsdjupens skönhetsformer. Men när människan i glasets eller lerans ämne framtrollar en liknande skönhet, då är detta endast vackert, icke uppbyggande. Ja, ej ens inför Phidias' linjer skulle dessa människor kunna erfara andaktens

rysning, eftersom dessa linjer ju endast uppenbara det kroppsligas storhet!

Och när detta redan är fallet hos den af naturen skönhetskäre, hur mycket mer gäller det ej om de skönhetsslöe eller skönhetsråe!

Vare sig dessa äro socialister eller kejsare förstå de lika litet, att ett byggnadsbrott inom ett samhälle kan bli farligare i sina följder än ett redlighetsbrott, emedan det förra är mer smygande och mer långvarigt i sina verkningar. Och huru skulle de då kunna förstå, att det är samma låga hederskänsla som frambringar den förfalskade byggnaden och den förfalskade växeln?

Huru kunna de fatta att samma fina vördnadskänsla, hvarmed man lyfter det sköndanade glaset, kommer en att återhålla det sårande ordet; att samma råhet, som förblir oberörd af glasets skönhet, ofta omedvetet kränker en själ i dess ömtåligaste känsla? Det blir för dem kinesiska att det ligger en uppenbarad lifsåskådning i den förenkling och inåtvändhet, som nutidens yppersta använda konst eftersträfvar! Inåtvändhet i den meningen, att skönheten måste utlösas ur stoffets egenart och tingets ändamål; att konstnären måste arbeta i samförstånd med stoffet och ändamålet samt stegra — icke dölja — hvarderas egenart, icke upphäfva deras begränsning, men bruka den för sitt syfte. Sålunda verka alldeles samma grundsatser vid danandet af en vacker ljushållare som i en ädel lefnadskonst, en äkta uppfostran, en vis styrelse!

På intet af dessa områden låter den nya människan bestämma sig af fastslagna meningar om ett »absolut» sant och rätt och skönt. Den mänskliga

egenarten är för hennes skapande lika afgörande som lerans eller järnets egenart är det för konstdanarens. Denna egenart innesluter det goda, det sanna och det sköna, likaväl som deras motsatser — och omvandlar dem till deras motsatser. Alla äro de delar af lifvet. Och lifvets oändliga mångfald är den skapandes lycka, liksom det är hans konst att stegra denna mångfald till allt högre former, vare sig dessa varda statsbildningar eller husgeråd!

Ingen af Ruskins sanningar är sannare än den: att folken skrifva sin historia i sina handlingar, sina ord och sin konst men att denna senare historia är den pålitligaste!

Allra sannast blir denna sats, om man ej ser på konsten i dess stora mening, utan i dess hvardagliga, som konstslöjd. Ty det gäller om den stora bildande konsten hvad Ruskin, i ofvannämnda sammanhang, säger om ordets konst: dess utöfvare stå ofta högre än folket i dess helhet. Men hvad detta är, det visar sig i dess egen handarbetande konstutöfning. Och det är vår största anledning till tacksamhet mot Artur Hazelius att han för oss slagit upp denna vårt folks historia; att vi nu där kunna läsa den heder i arbetet, den glädje i mödan, den fyndighet i utvägar, den uthållighet i slitet, som gjorde de tider stora, då folket lade sitt öfverskott af kraft ej endast på Europas slagfält, nej, äfven i de ting, det slöjdade och sirade för hvardagens bruk!

Hvarje storhetstid i ett folks kulturlif slumrar i en vagga lik den, en dansk konstnär danat åt sitt barn. En vagga, på hvars ena sida en ur hafvet stigande sol manar till dagdåd; på hvars andra en

gyllene ek minner att äran är fagraste trädet i skogen; på hvars tredje drufvans klasar bära budet minns att lefva och på hvars fjärde en enslig, antik pelare vittnar att ett ting af skönhet är en fröjd för alltid!

*

När man kommer in på det, som äfven skönhetsvildarna kalla konst, då bedöma de denna enligt samma värdemått, för hvilket flädern blir vackrare än syrenen, emedan den förra lindrar feber men den senare kan medföra hufvudvärk!

Konsten får värde i den grad, den förhärligar religionens och moralens sanningar, men blir skadlig i den mån den är »sinnlig». Därmed menas att den väcker köttets begärelse.

Men hvad blir då ofarligt? Bibeln har i detta afseende brukats med samma verkan som pornografiska romaner; en systers oskuldsfulla smekning har försatt en ynglings sinnen i samma uppror som oblyga bilder!

För den lifstroende är målet icke att utrota könsdriften, utan att leda den i lifsstegrande riktning. På kroppslighetens område får den ädla nakenheten inom konsten samma betydelse för det erotiska idealet, som på själens område de fördjupade och förfinade erotiska ideal, dikten danar.

Att nakenheten i konsten ofta eggat könslidelsen, blir således ingen anledning att inskränka konstens

frihet men väl att öka nakenheten! Att genom idrotten vänja ungdomen vid nakenhet, att återväcka den rena fröjden öfver den sunda och sköna kroppsligheten, såväl i lifvet som i konsten, detta kan återföra kyskhet i synen på det nakna och samtidigt — till gagn för det erotiska urvalet — stegra idealet för en sund och skön kroppslighet.

Det är emellertid hvarken i denna eller någon annan afsikt, konstnären väljer nakna människokroppar som sitt ämne. Nakenhet är för honom en fråga om färgens egendomliga skiftningar, om ljusets egendomliga dallringar, om linjers egendomliga böjningar, om ytor och perspektiv, om dagrars och skuggors styrka. Allt detta ger nakenheten för honom samma sinnliga tjusning som moln och vågor.

Sveriges främste målare af naket, Zorn, har bakom d e s s a »motiv» alldeles samma motiv, som när han murar en spis eller smider ett dörrbeslag eller hamrar en guldbit till en ring eller ur ett vedträd skär ett gumhufvud: gestaltningsglädjen!

Men när helst gestaltningsgåfvan underordnar sig någon afsikt — vare sig i fräckhetens eller fromleriets tjänst — då sjunker verket ur nödvändighetens sfär ned i tillfällighetens; då har det förlorat konstens enhetliga oskuld och tillhör ett annat område af verkligheten än k o n s t e n. Den nakna oanständigheten faller då under samma dom, som den höghalsade anständigheten. Båda se lifvet med en småsyn, som ej ens uppenbarar l i f v e t s verklighet. Så mycket mindre kunna de då verka som k o n s t, d. v. s. lifstegrande!

Men det är ej nog att äga en sedlig vilja för

att kunna skilja mellan konstens oskuld och dess syndafall. Det gäller att själf äga konstens oskuld i sin syn på konsten! (3).

*

Som sammanfattning således:

Kan konstnären om sig vittna som Schwind: att han »målat in i taflan all sin fröjd och all sin kärlek till ämnet», då blir verket, vare sig det endast är ringen på mitt finger eller Michel Angelos väldige, Adamskapande Gud, ett verk af äkta konst. Och som sådant är det fylldt ej endast af skönhetens men af sanningens och sedlighetens kraft.

Detta upphäfver ej den erfarenheten, att de konstnärliga verk bli de i alla riktningar mest lifsstegrande, som själfva äro fyllda af de största själiska egenskaperna i den innerligaste förbindelse sins emellan. Alla teorier, som göra det andliga innehållet i konstverket betydelselöst; som söka fastställa, att inom konsten ingen annan rangskala finnes än det mer eller mindre fullkomliga utförandet, det mer eller mindre mått af glädje, konstnären känt af sitt verk — dessa teorier bli, som alla andra, grå skuggor bredvid lifvets — det vill här säga känslans — gyllne träd. Vårt eget medvetande vittnar, att vi af en Michel Angelo erhålla ett mer uppskakande och mer uppenbarande intryck än t. ex. af en Rubens. Och detta ej emedan den senare icke lika fullkomligt som den förre kunde hvad han ville. Men emedan Michel Angelo ville ett oändligt mycket mera; emedan hans kraftutveckling uppenbarar ett så mycket högre själslif, en så mycket större personlighet!

Den fullt hållbara satsen om konsten för konstens egen skull ger äfven åt idélös konst, som endast ypperligt skildrar — emedan den verkligen älskar — en djurisk sinnefröjd eller en »död natur», dess plats inom den äkta konsten. Men denna sats upphäfver icke erfarenheten: att den största konsten städse blir den, som uttryckt den största personligheten. Och denna visar sig i valet af stora motiv lika väl som i det stora utförandet. Ju djupare själ, dess rikare förnimmelser. Ju mera kunnande, dess fullkomligare försinnligande af förnimmelserna. Ju fullkomligare försinnligande, dess rikare skapareglädje. Ju rikare skapareglädje, dess fullare lifsuppenbarelse. Ju fullare lifsuppenbarelse, dess oförgängligare konst!

Emedan konsten som naturen går sina egna vägar, obekymrad om människorna, erhålla människorna af hvardera i grund och botten endast hvad de själfva medföra. Man kan af en skönhetssyn omstämmas till mildhet från vrede, till beslutsamhet från svaghet, till högsinne från hämndlust, till lugn från förtviflan. Men endast ifall hela ens varelse kan dallra inför en ädel teckning, en skön färgharmoni, ett stort perspektiv! Ser du allt detta endast med kännarens kalla uppskattning — då kan du under den fullaste skönhetsnjutning förbli en liten, låg människa. Den åter, hvars alla själskrafter stå i en jämviktsfull växelverkan, kan af den enklaste omgifning, som i någon mån röjer skönhetssträfvan, omedvetet blir större i sin tanke, finare i sitt väsen, måttfullare i sina handlingar.

Oaflåtligt bekräftas den erfarenheten att, ifall skönhetsgädjen förblir en isolerad företeelse hos personligheten, då skall den urarta till estet-högmod och

hjärtlöst njutningsbegär. Men blir däremot skönhetsglädjen en hela personligheten genomträngande, religiös lifskraft, då kan skönheten genom sinnena lära oss att i frihet följa vissa stora etiska lagar, dem samhället från början tvungit sinnena att ofritt underkasta sig! (4).

*

Sålunda har redan all stor konst varit en orsakskälla med outtömliga verkningar och mera, ju mer konsten ej afsett verkningarna. Konsten liknar i detta afseende hafvet. »Hafvet» — som Jefferies i ett annat samband säger — »gör inga båtar åt oss.» Och lyckligtvis! Vid det ena hafvet som vid det andra leker först barnet i skumranden med sin barkbåt. Snart simmar gossen i vågorna. Senare seglar ynglingen mellan skären. Slutligen styr mannen sin farkost ut på långfärder. En och annan sätter lifvet till. Men ville man af den anledningen inskränka hafvets rörelsefrihet och ålägga det en evig, himmelspeglande stillhet?

V.

En ny konst betyder i grunden städse en ny världsåskådning, som för de skapande ligger i luften långt innan den blir dem medveten genom samtidens tankearbete. Allt hvad man kallat naturalism, realism, impressionism, individualism, symbolism är den estetiska sidan af den mot lifvet riktade fromhet, som jag kallar lifstron, den nyvaknade kärlek till all-lifvet, som kom friluftsmålarna att låta luft, ljus, sol strömma

in i konsten och som kom denna att i alla riktningar vidga förståelsen för det mänskliga.

Redan i Hellas hade konsten nått den sedlighet, som släktet ännu söker på andra områden, den sinnligt-själiska enheten. Medeltidens dualism röjer sig äfven i konstens förbiseende af kroppsligheten. Först genom renässansen blir konsten åter sinnligt uttrycksfull och i mycket högre grad än i Hellas, ty själens säregenhet präglar nu kroppsligheten. Hellenen ägde visserligen det dionysiska draget bredvid det apolloniska, men det senare var idealet. För den måttfullt sköna styrkan, den fullt harmoniska afvägningen offrade den grekiska plastiken villigt den individuella uttrycksfullheten. Men från och med renässansen blef kraftvet, som W. Pater uttryckt det, »ej idealitet men intensitet, ej harmoni men originalitet, såsom Shakespeare, Michel Angelo, Cervantes tydligast bevisa».

Det stora målet för nutidens konst är att uppenbara själens rörelser. Dessa äro handlingen i det nya dramat, i den nya konsten öfverhufvud. Hvad denna sålunda upptäcker kallas i dag »sjukligt» men i morgon en ny själisk makt; i dag »osedligt» men i morgon vägvisande. Werther kallades en osund bok — men vi inse nu att den uppenbarat en ny form af lifsvilja. Goethe kallade en del af 1800-talets vitterhet »lasarettpoesi» — men vi veta att bland dessa dikter

il y en a d'immortels qui sont des purs sanglots.

Denna nya syn på konsten har arbetat sig fram samtidigt med den nya lifsbilden.

Hvilken ensidig sekterist är icke en Ruskin såsom konstdomare bredvid en Pater, som älskade konsten lika lidelsefullt som Ruskin — man skulle troligen kunnat döda båda genom ihållande fulhet — men förstod den femtusen famnar djupare! Pater fastställer som den nya »estetikens» enda formel: att undvika hvarje allmängiltig formel; att i konsten endast se särskilda fall, som bli betydelsefulla i den mån konstnären funnit det, för detta fall fullkomligaste, uttrycket. Man begär, säger Pater, lika litet af konstverket som af växten eller stenen att det skall vara annorlunda än det är; man bedömer det enligt the virtue that is in it — d. v. s. den säregna makt det innesluter. Sålunda vidgas skönhetsfröjden till alla konstens tider och former. Man njuter »konsten för konstens egen skull» såsom man njuter frukten — för dess form, färg, dunighet och doft — oberoende af om den bjuder oss näring eller läkemedel eller intetdera. Hvilket ej utesluter att vi bland frukterna kunna urvälja vissa mer fullkomliga än de andra eller vissa oss mer lockande...»

Denne Paters ställning till konsten är den kulturodlade, moderna människans. Konsten är för henne lifvet själft, i dess starkaste sammanfattning och dess skönaste fullhet. Dess verk innehålla — utöfver den del af lifvet, som inneslutes i det valda motivet — hela det lifsöfverskott, som är konstnärens personliga syn på ämnet och hans personliga ord i ämnet. Detta tvåfaldiga lif förenar sig med alla deras lif, som i sig upptaga verket. Sålunda inträngер detta lif småningom i släktets sätt att se och höra, tänka och känna tillvaron. Kunde vi följa

förgreningarna af ett enda verk — och vi behöfva då ej tänka tillbaka på de sedan årtusenden verkande, utan endast på de sedan årtionden, t. ex. Wagners operor — skulle vi se dem som ett stort ådernät inom släktets andliga organism! Verket blir en hjärtpulsåder för det folk, inom hvilket det danats. Men genom sina finaste förgreningar förbinder det människorna ur alla folk och för alla tider. Det vissaste, vi veta om forntiden, är hvad vi veta om de själar, som skapade eller älskade vissa skönhetsvärden, dem vi ännu i dag lyckliggöras af. Skönhetsfröjden danar en ras inom raserna, ett folk inom folken, ett språk inom språken, en musik inom musiken. Hvem möter t. ex. Mona Lisas leende utan att där läsa Leonardos — och därmed äfven Spinozas och Goethes — hela lifskänsla sammanfattad i en båglinje? Hvem upplefde samman med en annan Beethovens nionde symfoni utan att den ene ordlöst biktade för den andre? Det finnes verk från hvilka vi måste vända bort våra ögon, om vi ej vilja röja oss för de kringstående. Man vet genom det sätt hvarpå en människa gripes af en Dantestrof, en Shakespearegestalt, huruvida man andligt tillhör samma ras. Vänskapen liksom kärleken börjar ofta i samfröjden öfver ett konstverk och oundvikligheten af en brytning blef ej sällan klar inför ett sådant!

Att förena människor från olika land och tider, människor, som aldrig sett eller kunna komma att se hvarandra; att nödga oss lida deras lidande, älska deras kärlek, fröjdas deras fröjd, förstummas af deras kval, allt detta mäktar konsten. Den mäktar förena människor i samtiden med band, starkare än blodets. Den mäktar öfverbygga klyftor — t. ex. nationalhatets

eller klasshatets — för hvilka ingen annan brobyggare funnits. Och ju högre en människas konstkultur är, dess mer osjälfviskt njuter hon konsten; dess mindre kräfver hon att den skall bifalla hennes meningar eller smickra hennes nationalkänsla och klasskänsla. Endast en annan makt — medeltidens kyrka — har danat symboler för tron och handlingar för andakten, hvilka i folksammanslutande makt kunna jämföras med konstens inom vår tid. Men den konst, som genom tiderna bevarar och ökar denna makt, har städse varit den af sin samtid endast halfförstådda, än oftare den af sin samtid förkastade.

Det är detta sam-medvetande, som ger konstnären — liksom vetenskapsmannen och tänkaren — samvetsfriden »hinsides godt och ondt». Ty hvarje skapande vet att, så mycket af tidshänsyn som var i hans verk, så mycket mindre är där af tidsanda. Och så mycket mindre där är af tidsanda, så mycket mindre är där af evighet. Att nå denna eviga lifskraft, detta är för hvarje ny tids kultur den stora uppgiften. Och denna fylles fullkomligast genom konsten.

Inför denna uppgift blir talet om att »konsten subordinerar under lifvets blodiga allvar» en meningslöshet.

På nyss anförda subordinationskraf kan hvarje konstskapare svara med den unge diktarens ord till den gamle invaliden:

Väl har mitt blod ej uti sanden runnit,
men det har strömmat, gubbe, i min sång.

Gustaf Fröding vittnade en gång om diktarens ställning till lifvets »blodiga allvar» med orden: »Man

måste själf vara ormbiten och diktande befria sig från giftet.» Hvilken konstnär, på hvad område det vara må, kan ej säga detsamma? Konsten har en martyrhistoria hemskare än kyrkans. Och dock är det k o n s t e n, man djärfves träda under ögonen med tal om ett lifvets allvar, som skulle vara blodigare än dess eget?!

I gestaltningen af verket lägger den skapande sin samkänsla, sitt samvete, sin själfaktning, sin själsstyrka; verkets fullkomning — enligt mästarens eget högsta mått och hans högsta möjlighet — ä r verkets sedlighet och därmed äfven konstnärens högsta sedlighet. Det är möjligt att Rembrandts borgerliga redbarhet ej var otadlig. Men hans färger äro det i den grad, att hans taflor innesluta en »medborgardygd» lika strålande som den i Hollands historia!

Och ej endast detta.

Leonardos visshet att den fullkomliga dagern är »den lysande skuggan eller det mörka ljuset», gäller i fullaste mening Rembrandts ande. Hade ljusdunkel ej rådt inom denna, då hade hans ljusflöden icke f ö r k l a r a t de djup, de genomträngde. Så blefvo hans verk mer än någon annan mästares hvad Leonardo kallar konsten: »de naturliga tingen sedda i en stor spegel». Icke en sorg, icke en synd, icke en förödmjukelse hade Rembrandt själf kunnat undvara, utan att han mist något af sin makt att genom anleten uppenbara syndafall och frälsningshemligheter, lifssorg och lifsjubel! Hur kunde han då målat sina judiska åldringar sådana att, hade Job och Jeremias tegat, vi hade dock v e t a t hvad de lidit! Eller månne Liljefors kunnat göra djurlifvet »sakrosankt», ifall han

icke inom sig ägt samma elementära naturkraft, som han uppenbarar i sträckfågelns flykt, i örnens blick? Skulle han uppskakat oss med känslan att vi själfva äro den sista länken i dessa varelsers kedja, ifall han ej inom sig förnummit deras väsen? Hvarken hans jägar- och fiskarlif eller hans evolutionistiska tänkarsyn hade mäktat dana denna konst — samtidens största inom sitt område — ifall Liljefors icke burit vildmarken inom sin egen själ!

Både den nye och den gamle mästaren visar oss att i den mån, en skapande samlar sitt väsen omkring en djup, andligt befruktande lifssyn, blir hans konst i ordets stora mening snillrik. Hur ymnig än den formgifvande makten må välla ur den hemlighetsfulla grunden, denna kan räcka länge — men den räcker icke långt! Sålunda återkommer man äfven på denna väg till den ofvan sagda satsen: att ju större den personlighet är, som uttrycker sig i konsten, ju fullare han lefver i stora tankar och stora lidelser, ju mer han i sig upptar af släktets eller enskilda människors sorger och fröjder, dess större blir hans konst. Och det är i och med denna, han sedligt står till ansvar. Må ingen tro att detta ansvar icke utkräfves!

Det finnes icke en slapphet i skaplynnet, icke en grumlighet i sinnet, ingen låghet och ingen litenhet, som ej finner sin väg till verket. I den stora spegel, där konstnären fångar tingen, speglas intet ting klarare än han själf!

VI.

Samtidens människor träda städse inför ett nytt verk med fordran att deras egna estetiska och etiska värdemått skola bekräftas. Bli dessa mått i stället rubbade, uppstår olust och därigenom harm mot denna lifsfrånvända »konst för konstens skull».

Mot de otaliga tidskrafven på konsten — från sociala eller ideala eller nationella eller religiösa eller etiska synpunkter — har konstnären ställt sitt enda stora sedebud:

Konst för konstens skull.

Ett bud, som t. o. m. en så allmänmänskligt samkännande konstnär som Richard Bergh kallat ett uttryck för konstnärens självuppehållelsedrift: hans värn mot lifvet när detta — i dagsmeningens form — »af honom begär en konst, som hans samvete förbjuder honom!»

Hvad »lifvet begär af konstnären» är städse för konsten värdelöst. Det för konsten värdefulla är hvad konstnären begär af lifvet.

Hans egen lifslängtan, hans egna lifskraf, hans egna medel för lifsstegring, detta är det, hvarigenom hans konst blir betydelsefull för lifvets stigande rörelse mot högre lifsformer. Det lifvets öfverskott, som själfva lifsbevarelsen ej förbrukar, utlöses i konsten, som sålunda på nytt väcker törsten efter än större öfverskott af lif, än större rörelser och än större sammanhang inom lifvet! Och sålunda — men endast sålunda — erhåller konsten sin »uppbyggande» betydelse!

Ännu vid adertonhundratalets midt ställdes ej stora fordringar på konstnärens personliga lifsrikedom, på dess bevarande eller tillväxt. Man lärde sin konst, man blef färdig, man blef ämbetsman i t. ex. historie- eller genre- eller landskapsfacket. Man fyllde sedan tillvaron med oljemålade dukar, med huggen marmor eller gjuten brons. Man gjorde, i bokstafligaste mening, konst för konstens skull! En konst, man lefde af men ej en konst, som lefde i den meningen, att konstnären närde den med sitt blod. Verken uttryckte endast någon viss konståskådning, icke en lifsåskådning.

Visserligen var städse den äkta konstens väsen en omdaning af verkligheten enligt konstnärens egen bild af denna: i djupare mening har det således aldrig funnits någon opersonlig konst. Men det var hvarken konstnärens kraf på sig själf eller tidens på honom att hans själ skulle tala genom verket. Ja, ju frommare han var, dess mer dolde han sig bakom verket. Och hvar gång mer personligt lif kom in i konsten, kallades det tidigare — med andra ord liflösare — skedet det »fromma»! Ej ens renässansen ägde nutidens klarvakna medvetande om personlighetsvärdet i konsten.

Men ju mer konstnärerna själfva varit lifsfulla, dess vissare ha de i hvarje tid valt sina ämnen »bland de företeelser, som bakom sig samla så många andra likartade företeelser som möjligt». Med andra ord de typiska, de där en mångfald af känslor och tankar kunna sammanträngas i verket. Och det för vår tid typiska har konsten funnit i arbetet. Men ej ens detta har af de stora konstnärerna blifvit framställdt med socialt »syfte». Visserligen betyder det mycket

att t. ex. en Millet på allvar arbetade som bonde bland bönder. Ty just sålunda uppdagade han huru arbetets natur omdanar människan såsom vinden träden. Men utan den stora, antikt förenklade linje, som uppenbarar för oss huru Millet såg, hade han ej kunnat visa oss dessa människor, som växa ur jorden med samma nödvändighet som träden!

Om den andre store konstnärlige uppenbararen af arbetsmödan, Meunier, gäller detsamma. Visserligen förde hans sociala känsla honom till en innerlig iakttagelse af arbetaren. Men han hade aldrig valt denne till sitt ämne, om han ej först och främst som konstnär gripits af arbetsrörelsernas, arbetargestalternas, arbetaranletenas skönhetsvärde! Genom att Meunier som Millet fullt mäktade uppenbara det nya stoffets värde för konsten, blefvo deras verk sedan i sin ordning ett lifsvärde, som i många riktningar påverkat de sociala känslorna.

I denna mening blir all konst omsatt till samhällsrörelse lika visst som all samhällsrörelse är omsatt solvärme. Men omsättningen är — i förra fallet som i det senare — oumbärlig för verkningarna!

Så ha de verk tillkommit, om hvilka deras mästare kunnat vittna:

Al quale han posto mano e cielo e terra.

VII.

Lika innerst hemlighetsfull som den konstskapande driften själf, äro äfven dess verkningar. Att dessa äro olika, under olika åldrar och bildningsgrader, är lätt

förklarligt. Men hvarför den ene genom en tongång, en strof, en linje upplefver en salig smärta, som den andre lika skönhetsmottaglige ej erfar; hvarför samma verk danar en helt motsatt känsloförbindelse hos den ene och den andre — detta är ett mysterium, som gör en benägen att söka orsakerna i det omedvetna, nedärfda själslifvet.

Huru därmed än må vara, när vi söka begripa skönheten, då få våra omdömen icke stöda sig på några, vare sig inifrån eller utifrån hämtade skäl, andra än dem, som innebo verket själf.

Du må kalla arkitekturen »frusen musik», aftonrodnaden ett rosenfält och Rembrandtsdagern en predikan om godhetsglädje. Men du vet att man ej bygger med generalbas, att aftonrodnaden ej danas medels trädgårdskonst eller Rembrandtsdagern genom människokärlek!

Nutiden ser sambandet mellan naturens olika områden djupare än romantiken. Den sammanblandar just därför icke dess former på det godtyckliga sätt, som betecknar den romantiska naturbilden. De nyromantiska försöken att upphäfva gränserna mellan konstarterna tillbakavisas af nutidens verklighetssinne. Vi fordra att verket skall vinna sin skönhet i och genom sina egna bildningslagar; vi bedöma det endast och allenast efter dess makt öfver sina egna uttrycksmedel, efter den samvetsömhet, det snille hvarmed dessa äro brukade.

Att icke det ädlaste lifsinnehåll i och för sig kan göra ett verk starkt, detta inser man på alla andra områden. Ingen menar att vetenskapsmannens bevis blir sant emedan han är en hedersman, ehuru han

som sådan torde vara samvetsgrann i sina bevis. Ingen menar att skörden ger hundrade kornet emedan landtmannen älskat de sina, ehuru han som familjefar torde bli nitisk i sitt arbete. Men på vissa håll fordras att ett verk skall kallas god konst, emedan konstnären där uttryckt en ädel samhällssyn eller en varm känsla. Bedömes verket i främsta rummet efter utförandet, då anses granskaren hylla den lifsfrånvända läran om »konsten för konstens egen skull»!

Det betänkliga är att de så klagande stundom själfva äro konstnärer, men konstnärer utan en deras vilja motsvarande makt. Inom konsten gäller emellertid ej »den goda viljan». Konsten är strängare i sin sedlighet än moralen. Den mest öfvertygade förkunnare af satsen »l'art pour l'art», Spinozas store lärjunge Flaubert, nedlade sådana summor af etiskt allvar i sin underbara stilkonst, denna blef för honom ett martyrskap, så stort, att det påskyndade hans död.

Men enligt den etiska estetikens värdenorm blir en Flaubert sedeslös — medan en liten fröken, som rimmar om människokärlek, kallas uppbygglig!

*

Lifskampen har, som alla veta, framtvungit de ändamålsenligaste, med andra ord lifsdugligaste formerna. Dessa ha sedan för oss blifvit de sköna.

Sedan skönhetssinnet utvecklats har detta i sin ordning såsom skapande betonat det lifsuppehållande och lifseggande, i motsats till det lifsupplösande och lifshämmande. Konstnärens retliga känslighet har

starkare rest sig mot det senare men eldigare omfattat det förra. Sålunda har konsten, genom sin idealbildande makt, för andra gången gjort skönheten till medverkande makt i lifskampen. (5).

Och denna evolutionismens syn på skönhetens ursprung bestämmer nu äfven skönhetsläran.

Äfven inom denna brukar man allt mer den naturvetenskapliga metoden: man undersöker företeelserna, söker deras orsaker och deras daningslagar, medan den äldre estetiken uppställde skönhetslagar.

Visserligen finner äfven den nya estetiken att daningslagarna och vissa af de tidigare skönhetslagarna innebära samma betingelser för konstverkets högsta möjliga skönhet. Men om än den nya och den gamla skönhetsläran ett stycke gå parallellt, äro deras utgångspunkt som slutmål vidt skilda.

Den gamla estetiken hängde samman med den idealismens psykologi, som i själen såg en enhetlig, odelbar, odödlig substans, ur hvilken förnimmelser, känslor, tankar och vilja utgingo, som kunde rikta sig mot — liksom fyllas af — det gudomligt sanna, sköna och goda. För det sköna kunde således ett ideal uppställas, som ansågs oföränderligt. Det sköna borde vara »fullkomligheten i åskådningens form» eller »den eviga idéns fullkomliga uttryck» eller »den öfverjordiska skönhetens afglans». Konstdomare hade att afgöra i hvad mån verket motsvarade dessa kraf.

Men därunder hände egendomliga ting. Det verk, estetikern vid trettio år förkastade, tålde han vid trettiofem; vid fyrtio medgaf han att det ej alldeles saknade

skönheter och vid fyrtiofem betonade han dess betydelse som banbrytande inom konsten!

Den gudomliga idén visade sig, med ett ord, obeständig!

Eller kanske var det, som grep dessa konstdomare, alls ej den gudomliga idéns förverkligande utan den fullhet af lif, rörelse, känsla, som i verket mötte dem, den fullhet, som, då den kom i ovanlig form, först frånstötte och blott småningom besegrade dem? Deras tänkande sökte skönhetens orsaker öfver erfarenhetens värld, men deras sinnen funno den inom denna. Så undergingo deras ideala synpunkter, dem ovetande, de förvandlingar, som allt undergår i denna den eviga rörelsens värld, d. v. s. när deras skönhetssinne var kraftigt nog för att äga utvecklingsmöjlighet!

Det nya estetiska tänkandet söker intet stöd i några ofvanefter meddelade skönhetsnormer. Dess värdeomdömen utgå från vissheten att våra skönhetsförnimmelser kunna förklaras utan metafysik: att det sköna erfares som lustbetonadt, emedan det medelbart eller omedelbart är lifsstegrande. Man undersöker nu de fysiologiska och psykologiska lagar, enligt hvilka denna lifsstegring ägt rum. Icke den dialektiska utan den induktiva psykologiens metod är, äfven på konsten, den numera använda. Konsten som en form för människans kraftutveckling, skönheten som ett mål för människans sträfvan, som ett medel för hennes lycka, detta är den nya synpunkt, hvilken visat sig utomordentligt fruktbar för att utforska såväl skönhetssinnets art som konstverkens egenart. Man vet t. ex. att inom alla rörelseområden den fullkomliga rörelsen

är den, som når den största möjliga verkan med största möjliga kraftbesparing. Samma erfarenhet upprepas inom konsten. Dess makt stiger med dess möjlighet att bräddfylla ögonblicket, mätta det med den högsta möjliga rörelse under det minsta kraftuppbåd; att samla det största lifsöfverskott i den mest sammanslutna form, att med de minsta åthäfvor förete lifsviljans starkaste spänning.

Man kan sålunda iakttaga den ena lifslagen efter den andra och man skall inom de konstnärliga lifsyttringarna finna en den motsvarande lag.

Med afseende å själfva uppkomsten af konstdriften har följande åsikt vunnit stor tillslutning:

Självförnimmelsen är den högsta lust af alla. Ju rikare vårt medvetande är om oss själfva, ju fullare självförverkligade vi äro, dess mer lust erfara vi. Och dessa känslor vilja uttryckas. Ett medel för detta är konsten. Konstdriften är innerst behofvet att väcka gensvar för en öfvermäktig känsla och blir i denna mening en social verksamhet. Den når sitt mål genom det urval, den förenkling, det öfver- och underordnande, den rytm och symmetri, den harmoniska afvägning och motsättning hvarigenom kompositionen medvetet eller omedvetet ökar uttrycksfullheten. Den energiutlösning, konstverket hos åskådaren eller åhöraren medför, framkallar den estetiska lusten, hvars styrka står i förhållande till styrkan hos de krafter, som sättas i rörelse. Liksom smärtan blir en lust — då den befriar från den kraftförlamning, som är höjden af olust — kan konstnjutningen omvändt stegras ända till smärta och dock innebära den högsta

lust, medan det verk, som ej sätter oss i inre rörelse, för oss blir förfeladt. (6).

Den etiske estetikern kräfver att konstnären själf skall äga en sedlig karaktärsriktning, som urväljer och afgränsar enligt etiska värdesättningar, såväl när konstnären handlar som enskild människa som när han väljer och danar sitt stoff.

Den estetiske etikern däremot kräfver att konstnären skall visa sin enhetliga karaktär i sin konst och där visserligen aflägsna det likgiltiga och tillfälliga, urvälja och afgränsa. Men icke ur etiska synpunkter, utan ledd af de konstnärliga daningslagar, som åt verket gifva den största fullhet af lif, det säkraste fortbestånd bland de lefvande verken, med ett ord den högsta kraftmeddelande makt inom lifvet i nuet och i framtiden. När så skett, då har verket själft blifvit en af lifvets stora, nödvändiga former; då har det inträdt såsom en ny kraft i lifvets stigande rörelse.

»Världen ligger för konstnären som för sin skapare» (Goethe). Och konstnären visar sig som en stor, opartisk, allälskande Gud, när han väljer det »jordens stoft» ur hvilket han ämnar dana människor. Vare sig stoftet blir en Jesus eller en Satan äger det i samma grad hans fadershjärta.

Ty han ser ur »evighetens synpunkt»: det onda i det goda, det goda i det onda, det hela i den ene, den ene i det hela. För den äkta konstnären är världen besjälad sinnlighet eller försinnligad själ. I sina verk ger konstnären således den högsta uppenbarelsen om »frälsningens väg» för vårt, ännu under tudelningens lidanden suckande släkte!

Det är denna syn på skönheten — som på kärleken — man anklagar för att ge »skönheten och kärleken ett sinnligt innehåll!» Och därtill kommer att begreppet sinnlig inskränkes till könslifvets område!

Ty så ovetande äro ännu människor, att de ej ens ana att någon motsats mellan »innehåll» och »form» ej finnes inom skönheten eller kärleken — ifall dessa äro värda att kallas skönhet och kärlek!

Hvad betyder det att äga skönhetskänsla? Att tingen tala till själen genom sinnena! Att »ögon, öron och alla sinnen» väcka tankar och känslor!

Sålunda kan lindarnas doft verka som sång; ätandet af en frukt kan varda en andakt och försjunkande i opalens färgspel en sällhet. Det finns en gammal dyrbar tokayer, som i doft, i smak, i färg återkallar Mona Lisas leende!

De flesta människor, som orda om skönheten, äga den ytliga syn, hvilken uttryckes i talesätt som t. ex. detta: att »skönheten förhåller sig till lifvet som klängrosorna till byggnaden».

Men ser man skönheten så, då betyder den ej heller mycket för en sålunda seende!

Där den betyder något, där blir den ej en prydnad, som kan finnas eller icke finnas. Nej, där är den organiskt ett med hela byggnaden af lifvet och afgör i hvar enskildhet dess daning!

Är redan sinnlighet grundvillkor för njutandet af all slags skönhet, så är den det oumbärligaste af allt för skaparen af skönhet, som också är »sinnlig» i hvarenda fiber. Konstnärens hjärta må tillbedja eviga idéer. Men hans händer måste tillbedja leran och färgen och strängarna, om han skall

lyckas väcka andakt hos andra. Han må förneka alla eviga idéer och han skall dock dana eviga verk, ifall lifvet signat honom med det sinnliga skapandets makt! »Konstnären tänker tingen till slut» och lika logiskt som i en filosofisk slutledningskedja. Men han bevisar dem genom sinnlig nödvändighet!

Intet klargör bättre själens och sinnenas växelverkan i skönhetsnjutningen, än att hvad man kallar sinnenas »Gesammtleistung», aldrig når öfver ett visst, snart uppnådt mål. Ty ju mer det sinnliga intrycket fyller själen — eller bräddfylles af själ — dess mer afgränsar det sig. I skogen kan man ännu samtidigt njuta af dess gröna färger, af fåglarnas sång, linneans doft och smultronens smak. Men ordna en festmåltid i Sixtinska kapellet, samman med en »doftsymfoni» och en Beethovenkonsert — och du komme på självmordstankar! Ty ingen lustutlösning vore möjlig under de öfvervältigande intrycksmassorna! Ingen mening är därför grundlösare än att en äkta skönhetsälskare jagar efter idel ovanliga lustförnimmelser: hans lust är tvärtom att tillvarataga äfven de alldagligaste skönhetsvärden!

Den syntes, nutidens skönhetsvilja söker, är således ej alla sinnens eggelse under sådana njutningar, där »lustarna serveras på konstrikt arbetade silfverfat». Nej, det är den enhet, där själ och sinnen blifva ett vid danandet som vid tillägnelsen af skönheten.

Vi stå här åter inför de båda linjer, som i denna bok öfver allt korsat hvarandra: supranaturalism eller monism, Gud öfver eller Gud inom lifvet.

Den lifstroende afvisar lika fullständigt den idea-

listiska laggifningen på det skönas som på det sannas och det godas område. Han uttrycker öfverallt — således äfven inom skönhetens område — sin fromhet i den ifver hvarmed han utforskar, den vördnad hvarmed han betraktar lifvets organiserande krafter. Han tror ej att hans insikt i orsakerna *hvarför* det ena konstverket blir betydelsefullare än det andra, berättigar honom att afgöra *huru* eller *hvad* konstnären bör dana. Han tror det så mycket mindre som han — tillbakablickande — inser att den konstlära, som fastställt konstens idealinnehåll utan hänsyn till konstalstringen, städse medfört förfall inom konsten, medan friheten — medgifven eller af konstnärerna sig tilltvungen — städse vidgat det allmängiltigas trångt dragna gränser. Och sålunda har den just mångfaldigat konstens *lifsvärde*!

*

Man kan ej bättre bevisa tomheten i talet om det »allmänmänskliga» såsom norm inom konsten, än genom att — i några bestämda fall — påminna om huru konsten varit upptäckare af värden, dem alla sedan erkänt som »allmänmänskliga»!

För Ehrensvärd var inom konsten den »friska och fullkomliga naturen» det sköna. Men för honom uppenbarade denna sig framför allt i *formen*, mindre i *färgen*, medan han till och med i Italien föga synes ha uppmärksammat *rörelsen* — utom vid kvinnornas stolta gång med bördan på hufvudet. Och visserligen var linjeskönheten hos det italienska folket då mycket mer betecknande än nu, liksom gestalterna voro oförstörda

af de fula, moderna kläderna. Under jubelåret 1900 fick man i Rom en aning om Ehrensvärds italienare, då folket från de aflägsna bygderna kom dit i de gamla folkdräkterna. Man såg bland dem den rena, italienska typen, särskildt hos kvinnorna, där milda mörka ögon med blygsamma blickar mötte en från anleten med strängt klassiska linjer. Men ett så fint skönhetssinne som Ehrensvärds skulle i våra dagar helt visst betonat äfven rörelserna, särskildt handrörelserna, som ge italienaren ett andra språk, och ett, hvars adel aldrig förlorar sig, äfven om munnen utöser grofheter! Handens snabba, skiftningsrika, sköna tal är detsamma hos nutidsbarnen, då de t. ex. i Ara Coeli hålla sina uppläsningar för den heliga »bambinon», som det är hos lärjungarna på Leonardos Nattvard, där handrörelserna är det enda, man — i verkets nuvarande tillstånd — fullt kan njuta, medan man måste se kartongerna i Weimars slott för att ana hvad hufvudena en gång varit.

Men att en nutidsmänniska i lika grad kan fröjdas öfver uttrycksrikedom som öfver linjer; ja, att det »regelbundna», »skulpturala», nu betyder mindre för skönhetsuppfattningen, medan det själfulla, det tonande allt mer fängslar skönhetssinnet, detta beror af att konstnärerna — framför allt Rembrandt — började »se på människoanletet som på ett landskap» (Rilke). Den en gång »allmängiltiga» skönheten vek för ett allmänmänskligare begrepp. Och ej endast konsten utan äfven lifvet har vunnit därpå.

Hvem minnes ej med hvilken hetsighet den »allmängiltiga» synpunkt förfäktades, att arbetaren ej hörde hemma i konsten? Gärna söndagsfolkdräkts-

klädda bönder, men hvad kunde konsten afvinna arbetarvärldens fulhet och dysterhet? Konsten borde gläda med bilder af skönhet och harmoni; konsten borde — ja, en hvar må själf dra vefven till den gamla visans afspelande! Och nu — hvem ville aflägsna arbetarna ur konsten? Vi nödgades då undanröja flera af samtidens yppersta verk!

Går man till landskapet, upprepar sig detsamma. Fordom var blott den blå himlen skön och endast holländarna — med deras redan på 1600-talet underbart vakna känsla för stämningar — målade gråväder. Molnen, som ännu på den italienska renässansens yppersta verk stå orörliga som af alabaster, bli först i den holländska landskapsbilden rörliga, genomskimras af sol, upplösas af vind. Småningom ha vi lärt oss älska hvarje skiftning af grått, d. v. s. just den himmelsfärg, som de »allmänmänskliga» känslorna en gång bannlyste ur konsten!

Hvad man ännu på slutet af sjuttonhundratalet kallade landskapsskönhet, därom upplyser oss en konstkritik, där konstnären anbefalles »behageliga landskaper» medan »oväder, blixtrar och alper» förvisades ur konsten! På adertonhundratalet får man genom L. de Geers uppsats en inblick i den tidens norm för landskapsskönhet. Men huru begränsad verkar nu dennes värdesättning! Inom landskapet som människolifvet är det numera egenarten, enhetligheten, det inom sig själf hela och maktfulla, som synes oss skönt. Tallmon och sandstranden, heden och högfjällsvidden, kärret och slätten, skäret med dess martallar — allt har först genom konsten blifvit kärt för människorna, som nu ej vilja undvara de ämnen, de tidigare afvisade,

under fordran att det »harmoniska» eller »heroiska» landskapet borde vara konstens ämne, icke det ödsliga och enformiga, från hvilket den »allmänmänskliga känslan» rysande vände sig. Nutidens landskapskonst undviker egentligen endast det i sin omgifning ofärdiga eller till sin omgifning ej anpassade, emedan detta vanligen är det karaktärslösa. Allt annat har konsten afvunnit ett skönhetsvärde och därmed mångtusenfaldigat skönhetsfröjderna i naturen! Ja, den torde alltmer äfven ur det halffärdiga eller ödelagda vinna skönhetsvärden. Nu synes ju tallmon skönare än den sköflade skogsmarken? Och dock kunna den senares silfvergrå stubbar, mellan strån och blomster, äga något af samma sorgens höghet, som hvilar öfver de, likt ett grånmantladt folk hukande, stenarna på gamla judekyrkogården i Prag, där hvar vår breder en grön slöja öfver det seklernas ve, som säger sitt sista, stilla ord i dessa vårdar. Den första barfläckiga våren synes oss ju minst vacker? Och dock kan en nordisk marskväll äga en luft och ett ljus, hvilkas härlighet konsten ännu aldrig mäktat återgifva!

Men som allmän sanning torde dock kvarstå, att det i någon riktning fullt utpräglade, en kraftutveckling, som helt nått sitt mål, ger oss det mest lifsstegrande skönhetsintrycket. Våren i dess mjällaste friskhet, sommaren i dess rikaste fullhet, hösten i dess gyllenrödaste prakt, vintern i dess renaste hvithet, liksom hvarje olika natur då den är mest sig själf — med andra ord ju mer haf, ju mer skog, ju mer hed som hafvet och skogen och heden förete — dess mer helt blir intrycket och dess mer betager det oss. Af samma skäl bli landskap, där växling och mångfald

eller »oredan» — som Ehrensvärd kallar det täcka — utgör själfva karaktären, vackrare i den mån, motsatserna äro många d. v. s. »oredan» fullständig! Sådant är det mellansvenska landskapets kynne och det var detta, som på 1840-talet kallades det landskapssköna: något af allt men ej mycket af något; ingen mäktig enhet men en väl sammanbunden mångfald.

Vill man mäta huru den nya synen på naturen i det hela fördjupat känslan äfven för den natur, hvars skönhet man redan i midten af förra århundradet uppskattade, må man då t. ex. jämföra Edvards Berghs Sörmlandslandskap med prins Eugens! Man skall finna att, där den förste ännu endast såg idyller, har den senare funnit episk bredd och lidelse.

Vi veta visserligen att strid rasar i naturen, att den ro, vi där erfara, beror af vår blindhet. Men ännu känna vi ej naturens kval, ännu hugsvalas vi, när vi från människolifvets lidanden fly till naturen. Och vi kunna numera hämta denna hugsvalelse ur nästan hvarje form, hvari naturen möter oss!

Men att vi vunnit denna möjlighet, detta beror på att dikten och konsten först inträngt i naturen med den fullkomligaste likgiltighet för den »allmänmänskliga» meningen om hvad de där borde uppsöka! Inom hvarje tid går sålunda det konstnärliga skönhetssinnet före som vägfinnare åt de »allmänmänskliga» känslorna, medan å andra sidan vetenskapen och tänkandet bokstafligen arbeta konsten i händerna.

Hvad innebär t. ex. nutidens konst framför äldre tiders? Svaret är lätt. Den innebär släktets växande visshet om lifvets mångfald och enhet, om det lifsstegrande i kampen för tillvaron, om den oaflåtliga

organiseringen i och under växlingen. Nutidens skönhetssinne finner i vardandet en lust, som äldre tiders skönhetssinne endast fann i den harmoniska fulländningen!

*

Den nya människan älskar konsten med samma oegennyttiga kärlek som Spinoza älskade Gud. Och sålunda blir hennes tanke större, hennes inbillning rikare, hennes känsla djupare än hos den människa, som nalkas konsten med någon biafsikt, må vara af den renaste art.

Den, som af konstens eller naturens skönhet begär ögonblicklig, omedelbar och medveten hjälp i en sorg eller en pliktuppfyllelse, blir besviken. Men den, som begärlös nalkas skönheten, vinner omedvetet ökad styrka att bära sin sorg och fylla sin plikt. Och den skönhet, som verkar detta, är troligen ej den, som meddelar någon »allmänmänsklig, etisk sanning». Kanske är det endast narcisserna i din täppa, kanske är det stjärnorna öfver din boning; kanske är det något konstens verk, ljufligt enkelt som de förra eller outgrundligt stort som de senare.

I. Självhärlighetens samkänsla.

I.

1) Linnés' uppfattning af artbegreppet sammanpressas i hans yttrande: »vi räkna lika många arter, som från början blifvit skapade.» Men — enligt docenten Sernander — frångick Linné med tiden denna starkt tillspetsade sats och ansåg att flera arter uppkommit.

II.

1) Som fyra år förflutit sedan professor V. Norströms skrift Ellen Keys tredje rike utkom, torde en kort påminnelse om dess etiska grundtankar vara af nöden:

Endast den trogne kulturtjänare, som söker de värden, hvilka stå öfver hans eget jag, kan lägga grund för en verklig lycka, icke den, som lägger sin lycka till grund för lifvets värden. Endast genom att göra sin plikt och stå på sin post förvärfvar människan personlighet. Genom att tjäna det hela och stå i samband med de öfverindividuella och högsta, eviga värdena erhåller människan stoff till personlighetens uppbyggande: hon vinner »vetande i högsta mening genom tro, sann frihet genom lydnad, personlighet genom uppgående i sitt verk». Individualismen åter, som följer sitt eget väsens lag, drifven af lidelsen att fullt och fritt lefva ut sitt eget jag, kan endast dana ofria njutningsträlar. Den individuella könskärleken måste begränsas eller afsägas om man vill bli en social människa. Skönheten kan endast förkunna evangeliet, ej vara det; den måste underordna sig viljans böra och lifvets blodiga allvar, ej naturens måste. Grekernas stora konst var utsprungen ur medborgarsinne och fromhet, ej endast ur lifs- och skönhetsglädje. En raffinerad esteticism gör ingen god, dess frånvaro ingen dålig och att sätta människovärdet i en tillfällig smakodling är orättfärdigt. Endast plikttrohet ger människovärde; ej den genomkultiverade människan utan kulturtjänaren är hvad vår tid behöfver. Denna har arbetet och dess idealitet som sitt

enande innehåll och under nutidens allt ifrigare sträfvan att fylla arbetets uppgifter, blir platsen för skönheten allt mindre. Den »kulturodlade» människan — enligt Ellen Keys skildring — »dryper af råhet och dumhet» o. s. v.

Utan att gå till min egen framställning ha professor Norström och hans eftersägare gjort min förkunnelse af individualismen liktydig med esteticism och materialism, med »naturdrifternas serverande på konstnärligt arbetade silfverfat»; med en själfvisk »jag-skönhets- och njutningsdyrkan»; med »ödeläggelse af familj, stat och religion». Och de framtidsmål, mina »idylliska blomstermålningar» syfta mot, är endast utdelningar af Rotschildmillioner, ordnandet af festmåltider o. s. v. Citaten äro ur första upplagan af prof. Norströms ofvannämnda skrift, som torde vara en af de, sitt angreppsföremål mest vanställande stridsskrifter, vårt språk äger!

2) Se Nornan 1905, Begränsningskänsla, resignation och lifsåskådning, där kand. Torsten Fogelqvist sammanträngt en rikedom af fina iakttagelser.

III.

1) För den som likt mig kunnat följa med utvecklingen af de nutida europeiska synpunkterna på dessa frågor, har det länge varit ofattligt att intet svenskt inlägg skedde från sakkunnigt håll. Nu har, utom docenten Herrlins redan påpekade arbete, äfven professor Gadelius — i Allmänna svenska Läkartidningen — anställt räfst med den brist på kriminalpsykologisk utbildning — ja, den ringaktning för denna — som råder inom den svenska domarkåren.

Ur professor Gadelius' uppsats, som för mig — hvilken sedan 1888 haft årlig anledning till inblick i vårt straffväsen — kom som ett efterlängtadt bud om stundande bättre tider, må här anföras följande:

»I Tyskland, Frankrike och Italien råder för närvarande den lifligaste jäsning. En flitig samfärdsel har begynt mellan jurister, psykologer och läkare. Man har gemensamma tidskrifter, träffas på internationella gemensamma kongresser. Man har kommit till den bestämdaste insikt därom, att den omedelbara beröringen af straffrättens och psykiatriens föremål, brott och sinnessjukdom, nödvändiggör en gemensam behandling af vissa gränsfrågor. Tre nya vetenskapsgrenar äro resultatet af denna samfärdsel, kriminalpsykologien, kriminalsociologien och kriminalpolitiken; den senare framvuxen ur de två första, en praktisk tillämpning af dessa. En rationell reform af straffrätten är målet för denna lifliga samfärdsel.»

Om den svenske domaren åter säger professor Gadelius: »Inga psykologiska studier grundlägga hos honom något intresse för de kriminella fenomenen och de växlande människotyper, öfver hvilkas öde han sättes att döma. Hans straffrättsliga uppfostran för honom in i en värld af begrepp, där han icke har med människor att göra utan med olika former af brott. Brottet är utgångspunkten för hvarje straffbestämning och brottslingen kan lämnas ur räkningen. All verklighet samlar sig för honom i brottet, har blott intresse i och för brottets bevisning. När brottet väl är ådagalagdt, väntar han sig inga svårigheter. Brottslingen rannsakas och dömes mera som en symbol för brottet än som brottets lefvande subjekt, hvilket i hvarje särskildt fall kräfver särskild uppmärksamhet.

Den ideella princip som besjälar domarens lifsgärning är det allmänna rättsmedvetandet, hvilket han representerar. Han bär rättvisans svärd, som måste hållas blankt och utan fläckar. Brottet skall straffas, så lyder lagens imperativ. Från att gå utanför den gifna och regelbundna relationen mellan brott och straff hindrar honom hans straffrättsliga teori likaväl som hans yrkesmässiga öfvertygelse. Hans ämbetsifver och hans samförstånd med det allmänna rättsmedvetandet, hans psykologiska bildningsbrist och lagens enkla straffbud, allt suggererar honom i samma riktning, allt samverkar till ett lika villigt som ofrivilligt förbiseende af alla komplikationer, af alla moment, som kunna göra rättsproblemet invecklad utöfver själfva brottets bevisning. Hans öfvertygelse om den brottsliga viljans frihet låter sig ej grumla af småsaker.

För svensk juridisk uppfattning existerar strängt taget icke brottslingen, utan endast brottet. Brottslingen är en människa som alla andra, hvilken af fri vilja begår en i lag förbjuden och straffbar handling. Brottet undersökes blott som yttre form och hänföres till en viss kategori, hvarefter det motsvarande straffet bestämmes, allt in abstracto utan tanke på en mera ingående undersökning af brottslingen och ännu mindre med någon ändamålsenlig sträfvan att om möjligt göra straffet för brottslingen själf och för samhället till ett moment af gagn.

Straffrättens rent utvärtes och formella förhållande till brottet synes göra allt vetande om detsamma såsom social företeelse och hvarje studium af brottslingens psykiska förutsättningar öfverflödigt. Straffrätten har ingen beröring med kriminalpsykologiska fakta, den är en väfnad af begrepp spunnen kring forna dagars ytliga människokännedom, och ingen beaktar nödvändigheten att ersätta dessa fiktioner med verkligt vetande. Att vid sidan af brottets olika former studera förbrytarens olika typer ligger utanför straffrättens traditionella ämnessfär. Denna ämnessfär inrymmer allt som hör till begreppen brott och straff, men ger ingen ledning åt den som har ett mera verkligt än

skolastiskt intresse för brottet, d. v. s. brottet icke som begrepp utan som ett socialt faktum.»

Så långt professor Gadelius.

På detta som alla andra områden beror efterblifvenheten ytterst af lifsåskådningen. Så länge samhället lefver i tron att brottet är utslag af en fri men syndafördärfvad vilja och att endast kristendomen kan förädla denna vilja, blir hvarken straffrätt eller fångvård förnuftig, med andra ord ändamålsenlig, med andra ord human, i ordets evolutionistiskt-individualistiska mening. Hvarken för domare eller fångvårdsmän anses psykologi och psykopati vara behöfliga. Cellarbete och bibel äro tillräckliga hjälpmedel!

IV.

1) Kant insåg emellertid att hvarje förnuftig varelse vill sin lycka; att lyckobehofvet är en oundviklig bestämning i vårt väsen; att under vissa förhållanden det kan bli plikt att främja vår lycka; att de naturliga böjelserna i sig äro goda och att det ej endast vore fåfängt, nej, äfven kunde bli skadligt att utrota dem; ja, att vissa böjelser kunna underlätta det sedliga handlandet. Endast när böjelserna strida mot plikten, måste de förra offras för den senare. (Se A. Hägerströms Kants Ethik).

I hvilken grad man i Tyskland och annorstädes missbrukar Kant, när man låter det kategoriska imperativet betyda obetingad lydnad för kategoriska befallningar från yttre myndigheter, torde af det ofvan sagda och det följande bli klart. Emedan Kant blifvit brukad till »inpiskare» i fråga om militärisk disciplin, lydig underkastelse under auktoriteter, ämbetsmekanisk pliktrogenhet, har Lamprecht (se Lifslinjer II sid. 244), framhållit den växande Goetheförståelsen såsom en reaktion mot det sålunda förvanskade »kategoriska imperativets» fördumningsmakt inom det nationalistiskt-ortodoxa Tyskland.

V.

1) Se Hj. Öhrvall: Om öfning och trötthet. Dem, som önska en utförligare framställning af vanans, för all uppfostran grundläggande vikt, vill jag anbefalla två arbeten af den berömde ryske fysiologen W. Bechterews Bewusstsein und Gehirnlokalisation samt Suggestion und ihre sociale Bedeutung. Han visar, huru ett själslif redan röjes hos plantor och djur, så lågt stående, att de sakna nervsystem; huru, ju mera varelserna stiga, dess mer samlas själsförmögenheter i allt bestämdare och mer sammansatta delar af organismen, medan andra delar, af enklare byggnad, bli bärare af den omedvetna, reflektoriska verksamheten.

Detta omedvetna handlande visar en stereotyp ändamålsenlighet, medan det medvetna handlandet, äfven inom djurvärlden, visar en föränderlig, anpassningsduglig ändamålsenlighet. Det individuella valet — som använder de, ur de yttre intrycken danade, inre erfarenheterna på de yttre betingelserna — visar, att ett medvetande finnes. Men ju mer vårt medvetna handlande blir omedvetet, dess mer kan själslifvet fullkomnas. Färdigheter såsom gåendet, talet, dansen, spel, sport, sömnad, räkning vittna alla om en gång förhandenvarande själslig verksamhet, ett nu slocknat medvetande. Ett långvarigt medvetenhetsarbete hos högre själscentra har samlat sig inom den omedvetna nervverksamhetens område och där magasinerat de retelse- och hämningsintryck, som de högre medvetenhetscentra öfva på de lägres reflexzoner. Och sålunda anser Bechterew — mot Weismann m. fl. — att förvärfvad personlig erfarenhet genom fortskridande arf kan bli varaktig besittning hos afkomman. Medan på tidigare skeden alla nervsystemets delar äro bärare af medvetna själsverksamheter, afbörda sig de lägre nervorganen, med en tilltagande fullkomning, allt mer denna uppgift, och ständigt högre organ utveckla sig till säte för själen. Därmed öppnas oändliga utsikter att verkligen bli »nya människor». Hvad vi nu endast med våra yttersta krafter mäkta, skall en gång bli lätt; hvad som nu kräfver vårt djupaste tankearbete, vår mödosamt häfdade rättskänsla skall då bli reflexer, och det medvetna jaget erhålla nya, nu oanade, områden för sin verksamhet. Genom danandet af seder, af etiska, af estetiska och intellektuella vanehandlingar, skall alltmer frihet beredas för individuell och medveten verksamhet. Och hvad som gäller den enskilde, gäller samhällsförhållandena. Dessa kunna på samma sätt komma att verka med vanans och suggestionens makt. Mitt personliga medvetande behärskar — med hjälp af vilja och uppmärksamhet — i hög grad mina intryck, föreställningar och handlingar. Men det inflytande, som ej beror af detta mitt medvetna jag, som omedelbart öfverför eller påför själstillstånd — t. ex. befallning och föredöme — är mer afgörande. Sålunda visa sig alla massrörelser, af sund eller osund art, verksammast på alla outvecklade, medan, ju starkare och ju mer utvecklad en natur är, dess mindre mottaglig är den. Uppgiften för alla fostrande inflytanden är att låta de goda ingifvelser, som ha sin rot i det omedvetna, nå upp i det medvetna och personliga, för att sedan efter fullbordadt kretslopp till medvetenhet, från detta åter sjunka ned i det omedvetna, men nu som organisk egendom, såsom reflexrörelse.

2) Se här en, ur en tidning hämtad men omisskänligt verklig, skildring af huru de vuxna begå våld mot barn, dem de ej själfva skulle tåla:

En liten gosse hade fått ett stort äpple. En tant ryckte äpplet från honom och låtsade bita i det. Gossen, som ej förstod skämtet, gallskrek och ryckte till sig sitt äpple. Modern ville få honom att frivilligt ge det, men han ville icke. Tanterna ropa att »han har ett hårdt sinne; att han är egoist; att barn böra lära sig ge villigt». Gossen ledes ut som en — djupt förtviflad — syndare.

Men hade han t. ex. tagit tantens hatt från henne och brukat den till leksak, då hade h a n blifvit straffad, när h o n skrikit och värnat sin egendom!

VI.

1) Om vissa attentatsmäns själstillstånd efter attentatet har jag hört Krapotkin tala. Jag vill äfven påpeka en artikel af Lombroso (i Nuova Antologia). Han anser sig ha funnit, att förbrytare af politisk lidelse ej visa den vanliga förbrytartypen i sina anletsdrag, utan tvärtom i allmänhet ha en mycket vacker ansiktstyp, som kunde göra skäl för namnet anti-förbrytare-fysionomi. — — — Hvad som emellertid i främsta rummet utmärker dessa politiska förbrytare är, enligt Lombroso, en öfverdrifven altruism, en lätt uppflammande medkänsla. Dessa män, som i det dagliga lifvet vanligen äro själfva saktmodet, låta, när de se andra lida, hänföra sig till våldshandlingar, drifna af föreställningen, att de genom blodsdåd kunna lindra sina medmänniskors och sitt lands elände. »De flesta anarkister äro mördare af filantropi, de döda blott af kärlek till sin nästa.»

2) En grundlig kännare af Kant, doktor Arthur Bendixson, har enskildt påpekat: att Kant tänkt sig ett, från alla y t t r e och alla m e d v e t n a motiv skildt handlande, ett handlande af rent förnuft, som således borde kunna erhålla »lagens form» för alla människor i den meningen att de, i samma läge, med nödvändighet måste komma att handla på samma sätt, så snart de insett den förnuftiga principen för handlandet. Men doktor Bendixson medger äfven hvad jag ofvan betonat: att ett sådant handlande endast är t ä n k t; att sådana solstråleraka och förnuftsklara, autonoma handlingar, där allmängiltigheten blir alldeles oemotsäglig, i c k e kunna uppvisas.

Enligt min mening välla de flesta handlingar af hög sedlig skönhet omedvetet, oöfverlagdt ur naturgrunden, som ju aldrig är helt lika. Eller, om handlingen varit medvetet förnuftsbestämd, då har detta varit af skäl, som ej kunna gälla för någon, hvilken ej har min natur eller min synpunkt, äfven om l ä g e t kan tänkas nästan identiskt.

3) Se novellen Weihe af den stora österrikiska diktarinnan Maria delle Grazie. Denna novell skildrar en hennes egen barndomshandling.

På tal om lögner vill jag påpeka hvad jag redan framhöll i Barnets århundrade, nämligen barns ofrivilliga lögner. Sedan dess har man — särskildt i Tyskland genom stora exempelsamlingar i tidskriften Beiträge zur Psychologie der Aussage — visat huru ofta äfven den vuxna människan blir en ofrivillig lögnare! Man anställer t. ex. rön, som visa att en ganska enkel händelse knappt återberättas riktigt af en enda bland 50—60 närvarande; att människor äro villiga att ta på sin ed en fullkomligt ogrundad uppgift o. s. v.

VII.

1) H. D. Thoreau, en af individualismens mest helgjutna förkunnare, föddes 1819 i närheten af Concord och dog vid 45 år. Han var nära vän med Emerson. För att nå sitt mål att helt äga sin ensamhet, byggde han i närheten af Concord — vid Walden — en stuga och lefde af de grönsaker, han odlade. Under de två år han sålunda tillbragte, skref han Walden, en bok, som i Amerika, England — och Tyskland, där jag 1894 läste den — öfvat stort inflytande i och för lefnadsplanernas förenkling och individualisering i syfte att andligt frigöra människorna och främja själens växt. Efter Walden har F. v. Eeden uppkallat sin trädgårdskoloni vid Laren i Holland.

2) Se — utom Krapotkins ofvan anförda bok — tvenne artiklar i ämnet i Ord och Bild 1904 af Krapotkin själf och G. Jäderholm. Den förre har nu en bok om individualismen under arbete.

VIII.

1) Jag vill här anföra ett enda uttalande — bland många liknande från andra ungdomar — af en sjuttonårig flicka:

»Hvilka själsstrider att slita sig lös från sin barnatro, sina lärare, sina föräldrar; att göra sig hård mot de stämmor, som hviska: 'Stanna, var trofast! Släpp oss icke! Vi äro en del af ditt blod, din vilja!' Hvem vet hvad man dödar vid detta sitt nödvändiga lösslitande? Fäder, mödrar kanske, ur hvilkas lif vårt lif utsprungit? En kamp på lif och död. De eller vi. Vi måste bli mördare, för att kunna slita oss lösa. Detta är den nödvändiga smärta, vi måste igenom för att följa den innersta rösten. Hur skönt det blir när man ej längre behöfver vara egoistisk, ej längre måste afvisa andra för att värna om sin egen frid och frihet!»

IX.

1) Här må påminnas om några, vår tid närliggande, exempel:

Pasteur anses ju som en idealistisk vetenskapsman — emedan han bevarat någon slags gudstro? Men han hörde på sin tid till de »samhällsfarliga»: När han började, förklarade man ej allenast, att han, som ej var läkare med diplom, intet dugligt kunde upptäcka; nej, man påstod äfven, att hans lära innebar »en social likaväl som en intellektuell fara»(!) Och ännu anses han ju af antivivisektionisterna som en af målsmännen för vetenskapens egoism! Går man längre tillbaka, finner man ju dissektionen förbjuden och därför äfven utförd under samvetskval!

Björnson anses ju som en social diktare! Men läs följande:

Geniet kræver naturligtvis en dom för sig. Et Geni kan umulig gaa livets hverdagsgang; følgelig maa det have en vis ret til at bane sig selv en vei, og, da det har större maal, bör det ogsaa have större plads. Men ifölge dette borde det ju ogsaa være i besiddelse af större kraft til at göre sig uafhængig af omverdenen, hvilket dog langtfra er tilfældet. Geniet trænger til en pleie som ingen anden, en kjærlighedens og godhedens fostring, som var det et vanskeligt barn, der alene kunde naa sin fuldvæxt ved et flerdobbelt hensyn til livsernæringen. Og det er netop geniets farefulde tilværelse at, da det saa sjældent faar den slags pleie, sprænger det paa med sin fordring og tiltvinger sig sin ret paa lykkens bekostning.»

Vi veta huru Sverige — och tidvis Norge — bedömt Björnson, som om sig kunnat vittna att han, mer offervilligt än någon annan och oftare satt sin popularitet på spel för att vara trogen »de byggande tankarna i hans egen själ».

Å andra sidan minnes jag huru Björnson — och många med honom — i vår Andrée sågo ett bevis på svenskens ofruktbara idealism, hans fallenhet att spränga sig genom att syfta »over evne». Men hvad menade Andrée själf? Vi veta det genom ett uttalande just vid en tidpunkt, då Andrée helt visst vägde orden med djupt allvar:

Att vara sig själf.

»Att vara sig själf är enligt min erfarenhet ett af de väsentligaste villkoren för att kunna lefva åtminstone någorlunda lycklig.

Svalans flykt är både snabbare och vackrare än tumlaredufvans, men den senare skulle ändock lida, om den ej får flyga på sitt vis, utan tvingas att flyga på samma sätt som den förra.

På liknande sätt förhåller det sig med alla andra djurslag äfvensom med de särskilda individerna. Den, som enligt sin natur är en barmhärtighetssyster, lefver lyckligast, om hon ägnar sitt lif åt barmhärtighetsverk, äfven om dessa lönas med otack; och den, som till sin natur är en stråtröfvare, har, äfven om han till sist hamnat i galgen, lefvat så lycklig som möjligt, om han tillbragt sitt lif som stråtröfvare.

Själf har jag städse — ända från barndomen — lidit djupt och reagerat våldsamt vid hvarje försök att undertrycka något af min natur. Och jag är glad att hafva gjort så; ty det, som ansågs »dåligt», har visat sig värdefullt genom den inverkan det utöfvat på utvecklingen af det öfriga af min natur.

Att följa regeln 'var dig själf' skulle, enligt min tro, vara till stort gagn icke blott för individen, utan äfven för det hela. Samhället skulle måhända få litet mera besvär med somliga individer, men det skulle lätt få bukt med dessa, när så behöfdes, och besväret skulle rikligt ersättas därmed, att alla dess medlemmar skulle blifva mera helgjutna och lyckliga än nu är fallet samt på grund däraf äfven mäktiga af större kraftutveckling.

S. A. Andrée.

Ombord å Svensksund den 24 maj 1897.»

I Konstnärsförbundets retrospektiva utställning 1905 hafva vi ett lysande exempel på upprorets betydelse. Den konst och de konstnärer, som 1885 fingo uppbära — och från vissa håll alltjämt uppbära — alla de smädelser för oduglighet och de anklagelser för pietetslöshet, hvarmed genombrotten hälsas, stå nu som segrare för alla de inom nutidens tre släktled, som med uppriktiga hjärtan älska konsten.

C. R. Nyblom har visat den sällsynta storheten att erkänna sin tidigare felsyn. I Posttidningen erinrade han om allt, som i början yttrades om »upprorsmännen» och säger sedan att — under gåendet genom den retrospektiva utställningen — en enda tanke fyllt honom:

»Nämn mig ett civiliseradt land, där en ny konstriktning efter två decennier burit en sådan skörd och kunnat framvisa en sådan utställning som denna, särskildt om man betänker att därförutom så mycket vackert och godt åstadkommits, som här icke kunnat exponeras?» Och han slutar sitt varma erkännande med orden: »Tack till den konstnärskrets, som bragt så mycken god konst till lif i vårt land och gjort dess namn berömdt i den stora världen.»

Tor Hedberg — som var helt ung 1885 — som minnes striden och som från början stod på opponenternas sida, kan som sin mannaålders mognade omdöme uttala sin bestämda, på erfarenhet grundade öfvertygelse: att ingenstädes kan för när-

varande åstadkommas en utställning af samtida konst, som uppväger denna. »En lika stor eller större samling af goda och intresseväckande konstverk, låt vara, men icke en så heterogen, så målmedveten, så karaktärsfull samling som denna. Ingenstädes finner man nu en konst som är på samma gång så nationell och så fri, så herre öfver materialet och så ungdomligt djärf och modig i ansatsen, så starkt fylld af en inre vilja och så frigjord från yttre slentrian som denna.» Och han fortsätter:

»Det borde man af denna utställning kunna lära sig, att det endast är i personlig oräddhet och konstnärlig hänsynslöshet, som äkta, stark och lefvande konst skapas. Tiden förmildrar, bleker och utplånar så snabbt, tomheten blottas så obevekligt, halfheten dömer sig själf så obarmhärtigt, att verket måste vara bräddfullt af vilja, lif och ingifvelse, om det skall lefva och bevara sin kraft att väcka nya intryck. Men finnes där detta till fyllest af lif, så bevarar det sig som i ett slutet kärl friskt och rent genom tiderna, mognar och klarnar och förädlas. Och människorna förändras och lära sig älska det som de en gång tanklöst häcklat; blicken har öppnats för en ny skönhetsvärld.»

Och slutligen skrifver en fint konstförstående yngling, Gustaf Ullman, om Konstnärsförbundet som ungdomsfostrare bland annat följande:

»Åttio—nittio-talets unga konst, som nu firar det fulla, rika erkännandets triumf, var ju för äldre skönhetskraf och föråldrade tekniska teorier en styggelse, nedbrytande alltför mycket af det man ansett okränkbart, velat hålla heligt. Också de män, som buro upp den nya riktningen ägde eller fingo i sina personligheters egenart något af uppror, af bildstormeri och vanvördig förstörelselust.»

Ullman förstår att akademien och dess konstreperesentanter skulle finna den nya rörelsen absolut destruktiv, öppet fientlig som den var mot den akademiska andan. Men nu ha frukterna af oppositionen kommit äfven den gamla andans män och statens konstskolor till godo och samtidigt har konstnärsförbundet för det nu unga släktet af skapande krafter »varit väckelsens och befruktandets makt, skänkt det personlig frihet, tro på sig själf och — känslan af frihetens och självständighetens ansvar. Och denna betydelse framåt torde bero — frånsedt det rent konstnärligt nya — på att förbundet ej blott i sitt nedbrytande, utan äfven i sitt byggande och nydanande arbete alltid sökt hålla i sikte lifvets och konstens omutliga kraf på föryngring!

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

Den nu pågående utställningen visar bäst hur ungdomsfriskt och städse gifvande denna konst verkar, såväl vid ett

öfverskådande som vid fördjupadt betraktande af såväl de tidigare, förr omstridda, som de färskaste alstren däraf.

— —

Men till detta kommer för den nu begynnande skaran det befriande och eggande, det i stor mening ungdomsälskande däri, som skänkes enhvar som vill mottaga — och vill lära sig att gifva.

I detta hänseende kan därför konstnärsförbundets lärdom sägas vara detsamma som Garborgs, den norske ungdomsfostrarens: — 'måtte de blott ha ungdomlighet n o g. Ty det är med vår ungdom vi skola köpa visdom.'

Och hand i hand med det individuellt konstnärligas bestående värde står också denna fostrande, ledande makt, som trotsar ordet att det skönas väsende är förgänglighet. . .»

Men allt detta hade till stor del uteblifvit, ifall medlemmarna af Konstnärsförbundet i tro på och lydnad för de akademiska auktoriteterna, för det häfdvunnet sköna fortsatt sin konstutöfning. De hade hvarken gjort sitt land så ryktbart som nu eller föryngrat dess konst eller gifvit de äldre anledning till en så vacker omvändelse som Nybloms eller medelåldern till en så vacker bekräftelse på en varm ungdomstro som Hedbergs eller ungdomen en så vacker föresats för framtiden som Ullmans! Men — de blefvo och gjorde detta endast genom att göra sina gamla lärare och kamrater och granskare ondt! Hade de följt regeln att intet söka, som gör någon annan något ondt, då hade de således ej heller kommit att göra några andra — och det hela — godt! Och vill man se huru målmedvetet striden fördes, huru fullt den uppenbarar just själfhärlighetens samkänsla, då må man läsa Richard Berghs skrift om H v a d v å r s t r i d g ä l l t.

Till slut må erinras om den store franske essayisten — och ultramontane katoliken — Ernst Hellos ord: Snillet är »un certain coup d'aile et un certain coup d'oeil; snillets kännetecken är att vara ytterlig i allt: våldsam af naturen, ofördragsam i sitt innersta och förfärande partisk. Men den, som förifrar sig mycket, älskar mycket: glöd är den högsta vishet, kyla det farligaste i världen. Snillet tvingar människorna att gissa dess väsen. Men detta kan endast ske genom kärlek. Ja, älska är att gissa, och i allmänhet afsky människorna tvärtom snillet: därför förstå de det icke.»

Men en landsman till Hello, Guyau, har gifvit en löftesrik bevisning för att detta slutligen skall varda annorlunda. Jag visar enhvar till Guyau's E s q u i s s e d ' u n e m o r a l e s a n s s a n c t i o n n i o b l i g a t i o n, som på ett fullkomligare sätt än jag mäktat, bevisar att själfhärlighetens samkänsla blir framtidens sedlighet.

XI.

1) Jag vill påpeka att detta om Nietzsche och romantiken skrefs sommaren 1896, då jag första gången läste honom.

Nu har en bok utkommit af prof. Karl Joël: Nietzsche und die Romantik. Jag har ej sett den, men tror att en uppsats om Schopenhauer, som jag tillfälligtvis såg i Neue freie Presse, bar detta författarnamn, en uppsats ur hvilken jag (i del II af Lifslinjer, sid. 385), anför några ord om romantiken — att »all deras verksamhet kunde betecknas med prefixet sym, ty de sympatisera, symexistera och symvegetera». Denna sida af romantiken har emellertid ingen tillämpning på Nietzsche, annat än i hans drömmar om öfvermänniskorna.

Afdelningen om Goethe och Nietzsche utgöra däremot en del af ett föredrag, som jag, på inbjudan af fru Förster-Nietzsche, höll i Nietzschearkivet i Weimar 11 april 1905.

Jämte det i texten intagna har jag — likaledes från 1896 — andra anteckningar, som ej ofvan blifvit använda. Men de må meddelas här som vittnesbörd om att ej ens det första, starka intrycket af Nietzsche gjorde mig till en hans blinda jasägare:

Nietzsche saknar en fast utgångspunkt för sina slutsatser och måste ju — med sin visshet att sanningen på alla vägar var oåtkomlig — sakna den. Han vill ej vara filosofen utan vetenskapsmannen, som bygger upp sanningar — ej sanningen — af små, ihärdiga iakttagelser. Hans anfall på diktaren är — ytterst — ett angrepp på den intuitiva gent emot den deduktiva, den syntetiska mot den analytiska anläggningen. Men den förra är hans egen. Och när han underkänner diktarens, religionsstiftarens, konstnärens, kvinnans sätt att finna sanningar, då är det sig själf han underkänner! Vid sina värdesättningar har han oaflåtligt sin yttersta grund i sin egen känsla. Först gör han t. ex. egoism och altruism till ett. Men sedan kallar han dock godhet och kärlek högre än elakhet och hat — men med hvad teoretisk rätt, då han, som etisk värderingsgrund, först tagit det för lifvets tillväxt gagnande och funnit äfven »hat och elakhet» gagnande? Att han kallar altruismen en finare och högre nyttighetsberäkning än egoismen, är en sats, som blir obevisbar, då han samtidigt vidhåller att släktet ofta haft mera gagn af den egoistiska, energiska självhäfdelsen. Han kallar grymheten dumhet. Men renässansens furstar visade att den är väl förenlig med hög intelligens och att de med dess hjälp väl nådde sina syften! Behåller man den synpunkten, att den stora kraftutvecklingen — alldeles oberoende af släktets väl — städse är önskvärd, då blir en sådan grymhet äfven värd erkännande. Nietzsche

tar stundom sitt värdemått uteslutande från den enskildes, stundom uteslutande från släktets synpunkt. Men dessa stå ju ofta i strid: ena gången har jag gagn men andra skada af mitt brott eller mitt offer, andra gången omvändt?

Och hvad som då drifver den enskilde till ett val, som ena gången strider mot hans eget, den andra mot samhällets gagn i nuet, detta är den underbara aningen om ett högre ideal, en framtida fullkomlighet. Själf bestämdes Nietzsche af denna aning. Men han tog den ej medvetet med vid sina undersökningar och slutsatser om värden och motiv.

Men månne utvecklingen kan förklaras ur erfarenheten allena? Månne man ej måste, just ibland de obestridliga erfarenheterna, medtaga denna själens hemlighetsfulla drift att växa?

I hvarje tid sättas vissa handlingar och känslor högre än andra, emedan de förra varit fyllda med ett högre mått af personlighet, kraft, hängifvenhet, mod, ädelmod. Man har i dem igenkänt det ideal, som visserligen växlar form med tiderna men dock icke upphör att bestämma själarna inom hvarje tid. Nietzsches eget ideal — att tillvaron skall bli andligare, personligare, själfullare, större, starkare — afgör hans egna värdesättningar. Men han hade hast att upprifva alla de föråldrade begreppen om sedlighet och synd; han riktar mot denna uppgift hela den genomträngande genialiteten i sin psykologiska analys och blef långt efter i fråga om inträngande i den utveckling, som föregått. Emedan han själf städse varit »helig» i sitt lif, saknade han t. ex. förståelse för det ur syndmedvetenhet vuxna helighetsbehofvet, detta, som religionerna tillmöteskommit och som varit deras stora, uppbyggande kraft inom mänskligheten, särskildt i och genom kristendomen. Denna var sin tids uttryck för samma ideala kraf, som Nietzsche offrade hela sitt verk, hela sitt jag: frambringandet af en högre mänsklighet. Denna dröm hafva de högsta människorna gjort till en idealbildande makt inom släktet. Det idealet ligger nu inom släktet som eken ligger i ollonet och hela utvecklingen arbetade, hittills omedvetet, att dana den jordmån, i hvilken det trädet skall kunna växa. Tron på detta rikare, andligare, individuellare människosläkte innebär ingen mystik, ingen tanke på att idealet gifvits oss ofvanifrån. Lika naturligt, som en gång i jordens utvecklingshistoria träden aflöste ormbunkarna, lika naturligt blef den, endast för dagen lefvande, människan idealbildande för framtiden! Och den förnuftiga värderingsnorm, som Nietzsche i själfva verket brukade, blir då den, att de högsta värdena äro de, hvarigenom individens eget lif gestaltas så att han själf blir själfullare och individuellare och andra samtidigt eller senare bli det genom honom. Nytta och lycka i andra bemärkelser än denna bli

sekundära begrepp. Egoism och altruism bli sålunda icke skilda begrepp och icke samma begrepp men de bli hvardera sidan af en helhet. Nietzsche förbisåg ej själens växtdrift i sina iakttagelser, endast i vissa af sina kulturplaner och i sina värdesättningar. När han kallar plikttrohet och självtukt dygder, äfven om vi drifvas till dem af medveten egennytta — ty de förädla oss sedan vi nått dem, ge oss renare motiv till våra handlingar, ett större andligt välbehag — då hämtar han ju i själfva verket sina värdemått från det dödsbo, där han vid sin bouppteckning fann alls inga tillgångar? Ty han hann ej grundmura den nya etiken, den, som först skall visa huru människan blifvit en allt högre människa och sedan hvarför hon blifvit det. Nietzsche bestämdes omedvetet af de »gamla, höga, sköna förklaringar af tillvaron», dem han bekämpar. Men äfven i framtiden måste en människa, som vill utöfver sig själf, bevara sambandet med allt det föregående intuitiva sanningssökandet — diktares ideala drömsyner, religionsstiftares ideala helighetslidelse, konstnärers ideala skönhetstyper, kvinnors ideala känslopatos. Allt detta utgör lika värdefulla och »positiva» skeden i öfvermänniskans tillblifvelse — och vidare utveckling — som psykologiska och biologiska rön, som ordnandet af de erfarenheter, släktet vunnit på den naturvetenskapliga vägen. Detta insåg Nietzsche äfven. Hans psykologi t. ex. hämtar ej sitt stoff från laboratorierna utan från bref, memoarer, romaner, maximer, konstverk — med ett ord: från själslifvets omedelbara eller medelbara helhetsuttryck.

Nietzsches tankebyggnad är orubbligt följdriktig i dess stora, stigande båge upp mot öfvermänniskan och den eviga återkomsten. Men däremot visar den stycke för stycke en sicksacklinje, där det ena påståendet eller den ena planen står emot den andra. Och visst är att han aldrig begått hvad han själf kallar »smaklösheten att ha alltför rätt»!

Han har rätt till sina inkonsekvenser, framför allt emedan han svarar dem, som spörja honom om vägen: »Väg*en* finnes icke — jag känner endast min väg.» Han vill hindra tankelättjan att bygga på hans satser och därför ömsom upprifver, ömsom fasthåller han samma sats. Hans tanke kastar sig — som en fåle i det fria; än framåt, än åt sidan — ena ögonblicket skyggande, det andra tagande de största hinder, alltid ovillig att följa utstakad väg. Man märker att han saknar den kontakt med verkligheten hvarigenom synpunkter fullständigas; att t. ex. paradoxer, af det slag, som andra befria sig från i samtal med vänner, flytta in i hans verk och erhålla plats bredvid de stora grundsatserna. Ja, man ser huru han tänkte i bilder och stundom söker den tanke, som han sedan passat hop med bilden! Ur hans skrifter ljuder — för hvarje hörande öra — att, när han gifvit sitt hjärta åt någon människa, då ha de missräk-

ningar eller förödmjukelser eller lidanden, som sedan kommit honom till del från denna människa, varit honom olidliga.

I hans angrepp på vissa, honom nära stående tänkare, framträder i hans senare skede samma lust, som en viss fågel lär visa, att — sedan han druckit ur en källa — grumla den med sina fötter.

(Sommaren 1896.)

*

I fråga om Nietzsches personlighet erhöll jag af hans syster ett spontant instämmande i ett mitt yttrande, som G. Brandes bestridt, om vissa likheter mellan Nietzsche och Vauvenargues, som — jämte Montaigne och La Rochefoucauld — var hans älsklingsförfattare bland de franska moralisterna. Fru Förster-Nietzsche visade mig — såsom den sista bok, hon läst för sin bror — det exemplar af Montaigne, som Cosima Wagner skänkt honom och som var fullt af hans förstrykningar, sedan han första gången läste boken.

2) På större eller mindre afstånd äro alla Goethes ideala kvinnliga gestalter — t. ex. Lotte, Dorothea, Iphigenia, Nathalia — väsenbefryndade med Makaria.

Och samma kvinnoideal var äfven Nietzsches. De finnas, som läst honom så illa, att de anföra hans ord om att jorden borde få kramp när »en helig förenar sig med en gås» såsom bevis att för honom — kvinnan endast var en gås! Dessa herrar ha glömt att han kallat »den högsta kvinnliga egenarten tillsvidare högre än den högsta manliga», ja, att han utbrustit i den skönaste lyrik till den äkta kvinnlighetens pris!

Borde man ej börja inse att, när Nietzsche och Goethe talat om kvinnan, ha de talat alldeles såsom de tala om männen: e n a gången om de värdefulla, a n d r a gången om de värdelösa? Att, om man vill veta deras mening om »kvinnan» som om »mannen», då måste man af skuggan och ljuset tillsamman dana sig bilden?

Hvad särskildt Nietzsche angår, talade han ur erotisk synpunkt om kvinnan såsom flertalet européer tala om Asien: efter andras skildringar.

Hvar han i öfrigt mötte en kvinnlig personlighet, som på ett stort sätt uppenbarade kvinnligheten, ägnade han denna sin varmaste beundran. Men han angrep kvinnoemancipationen emedan han befarade att den kunde skada kvinnans instinktsäkerhet i fråga om hennes väsentliga uppgift: att föda och fostra de nya människorna. Och som han i detta afseende stod på evolutionismens ståndpunkt — och således såg u r v a l e t som det djupast afgörande — blef för honom »hvarje slags förakt mot könslifvet en synd mot den helige ande».

3) Det torde behöfva betonas att, när jag kallat Goethe och Nietzsche r e l i g i ö s a n a t u r e r, då är det i samma

mening, som den i företalet anförda religionsfilosofen, när han i fullkomningsbegreppet ser den religiösa känslans källa. Denna religionsfilosof — Marcel Hébert, f. d. föreståndare för Collège Fenelon i Paris, en plats han lämnade, och därmed lysande utsikter, när han upphörde att vara kristen — har i den af mig anförda uppsatsen pekat på Guyau som sin meningsfrände. Ty dennes »irreligion de l'avenir» innebär just en ny, från alla religioner fri religiositet. Detsamma, säger Hébert, är äfven förhållandet hos den riktning i England — och än mer Amerika — hvars organ The Monist är: man betonar att religionens mål ej längre är att bevisa Gud eller bestämma Gudsbegreppet utan endast att dana ett högre, större, rikare lif.

Goethe och Nietzsche, båda lika omöjliga att inpassa i någon viss religion eller något visst filosofiskt system, bli i denna mening djupt religiösa.

Ett annat betecknande tidstecken är att dr E. Horneffer, en bekant Nietzscheforskare, helt nyligen förkunnat en ny »religion». Nya »religioner» höra till ordningen för dagen. Det i denna betydelsefulla är, att den af »frisinnade» som af konservativa teologer lika angripne Horneffer anser sig föra Nietzsches tankar vidare. Horneffer antar en själisk urgrund men icke ett planmässigt danande förnuft, utan en ursjäl, ett omedvetet begär, en het, omåttlig vilja. Denna vilja vill gestalta sig, blifva form, uppbygga sig i och genom sina yttringar. I hela världsalltet visar sig denna själsmakt såsom organisation: hos människan se vi organisationen själf bli organiserande. Mot den positiva kraften i tillvaron står den negativa: tiden; i och genom formandet öfverbryggar maktviljan tidens hämmande kraft. Allt varande vill bejaka sig själf och hvar viljas salighet är att fylla sitt kraftmått. Viljan behöfver ej ett oändligt handlande, endast sin handling. Allt varande är sig själf nog. Så återvinner världen sin adel och denna religion var den homeriska hellenismens: den heliga tron på människans självförlösande kraft, på allt varandes självtillräcklighet, på allt varandes adel. Den nya religionen blir »das einheitliche, seelische Erleben des Weltzusammenhanges . . .»

Jag kan äfven hänvisa till en mycket betydande bok, Panidealismus, af R. Holzapfel (tillägnad hans lärare R. Avenarius och med förord af E. Mach), en bok, som — betecknande nog — lästes af många ryssar, då de lågo i läger i Mandschuriet! Guyau, hvilken, liksom Nietzsche, kritiserar utilismen lika mycket som kantismen, ser lifvets väsen i viljan: icke att bevara sig utan i viljan att varda så intensivt och extensivt som möjligt, att vara ej endast nutrition men production et fécondité. »Vivre c'est dépenser aussi bien qu'acquérir.» Icke tanken på nytta eller nöje som utilisten lär; ej den samvetsålagda lydnaden för en formell lag

som kantisten lär, nej, behofvet att »ge ut oss», detta sätter oss i rörelse för att handla: pliktkänslan växer just ur denna makt-känsla, liksom egoism och altruism bli oupplösligt ett, emedan vår kraftutveckling just gör oss till allt mer sociala och sympatiska varelser.

Här må till slut erinras om att Kant äfven i skarpare form än den här sid. 56 anförda, har uttryckt sitt etiska regulativ: »Jede unserer Handlungen soll so beschaffen sein, dass die Maxime derselben sich zum Prinzip einer allgemeinen Gesetzgebung eigne.»

Jag behöfver knappt påminna om att många filosofiskt skolade tänkare funnit att Kant genom denna sats råkat i motsägelse mot sin egen stora grundsats: om den sedliga autonomien. Jag lämnar åsido t. ex. Nietzsches utfall mot »Königsbergerkinesen»; jag vill endast anföra Guyau: »Kant a commencé en morale une révolution quand il a voulu rendre la volonté 'autonome', au lieu de la faire s'incliner devant une loi extérieure à elle; mais il s'est arrêté à moitié chemin: il a cru que la liberté individuelle de l'agent morale pouvait se concilier avec l'universalité de la loi; que chacun devait se conformer à un même type immuable, que le »règne» idéal des libertés serait un gouvernement régulier et méthodique.»

(Esquisse d'une morale sans obligation ni sanction.)

Såväl denna Guyaus bok som Héberts uppsats och referatet af Horneffers föredrag har jag sett först under tryckningen af denna min egen bok.

II. Skönhetens sedelag.

1) Jag har till min glädje funnit Sizeranne uttala samma farhåga (se hans 1904 utgifna bok Les questions estétiques contemporaines).

»Det är med originaliteten som med försakelsen: den är af rätta arten endast om hon ej anar att det finns belöningar för henne... Från den dag, då konstnären ropar: 'Kom och se hur man anfaller mig, hur den officiella konsten fördömer mig, hur akademien stöter bort mig, hur oförstådd jag är af hopen! Räkna stenarna, som den pedantiska och auktoriserade kritiken kastar på mig, och se hur stora de äro! Tänk på alla, som före mig blifvit stenade'... då kan man frukta att nyhetsmakaren stöter allmänhetens känsla mindre genom att ge uttryck åt sin egen känsla än genom att omsorgsfullt välja sådana uttryckssätt, som måste förarga och som å andra sidan tillförsäkra honom stöd hos de raffinerade, i hvilkas ögon det alltid är ett bevis på snille att vara oförstådd af hopen»...

Detta hindrar ej att Hebbel gifvit den äkta konstnärens lösen med dessa stolta ord: Om konstnären danar en bild, som han vet skall vara evigt men att ett drag, ett enda, däri för samtid och eftervärld skall förblifva evigt oförstådt och fördoldt — han utelämnade dock icke det draget!

2) Att hopen misskänner de stora andarna, kan ju ej förvåna när dessa själfva underkänna hvarandra!

Turgenjeff t. ex. — Goethefränden, naturens och kulturens, lifvets och kärlekens panteistiske dyrkare — fann ingen förståelse från Tolstoy och förstod själf ej dennes reformatorlidelse.

Tolstoy underkänner Shakespeare emedan denne ej har hjärta för folket, emedan hans hjältar äro adelsmän och hans arbetare löjliga! Tolstoy godkänner Tjechoff emedan dennes diktning är »en hammare, som bultar på hvar lycklig människas dörr, med påminnelsen att det finnes olyckliga». Med en underlig brist på följdriktighet misskände Tolstoy däremot länge Gorki. Hvad Tolstoy menar om Beethoven som förförare, veta alla genom Kreuzersonaten. Beethoven å sin sida beklagade att en Mozart förnedrat sin musik genom att ägna den åt ett så lågt ämne som Don Juan och Ruskin hade samma mening. Ruskin kämpade med lidelse för Turner och praerafaëliterna. Men både Burn-Jones och Ruskin underkände Whistler, ja, den senare kallade en hans tafla »ett svineri» och honom själf »en narraktig glop, som slungade en färgpyts i synen på allmänheten», ja, kallade »hans oskolade tillgjordhet ett afsiktligt bedrägeri!»

Och det har ej endast varit allmänheten utan akademiprofessorerna, konstnärerna och granskarna, som hånat Böcklin och A. Feuerbach; som i det längsta nekat Klinger och Thoma, Trübner och Hildebrand sitt erkännande. Sak samma i Frankrike med Delacroix och Millet, Rousseau och Manet, Puvis de Chavannes och Rodin, för att endast nämna de största! För Sverige kan man nöja sig med tre ord: Josephson och Konstnärsförbundet!

Och komma vi till musiken, må vi minnas att en samtida musiker spådde musikens undergång genom en barbar som Mozart; att Beethoven länge var oförstådd; att hans nionde symfoni kallades en döf musikers förfelade verk; att t. o. m. Goethe fann Beethoven oklar och underlig; att Wagner kallades en okunnig musiker utan makt att gripa och röra och att han under årtionden måste vänta på uppförandet af sina verk!

Dessa påminnelser äro nog för att vederlägga Goncourt's infall: »det sköna är det, din köksa rynkar på näsan åt». Ty i nuet möter det nya nittionio köksor på en kännare! Det var nog icke bara i allmänhetens ögon som Rembrandt på 1700-talet ej ansågs »salongsmässig» och ej endast småborgarnas skull att Frans Hals Skyttegillen samtidigt lågo hoprullade på vinden af Haarlems rådhus! Whistler har alldeles rätt »att

en tid, som förstått konst, har aldrig funnits och aldrig någon konstälskande nation» — ifall man talar om samtidens konst! Men det är lika sant att »massorna ligga i evig strid med temperamenten medan endast dessa behärska tiderna».

Och hvad som gäller i fråga om det konstnärliga utförandet gäller äfven om ämnena. Heyermann — i Sverige känd genom Kedjan och kanske äfven andra af hans skådespel ur arbetarlifvet — har ej längesedan anklagat Gerhard Hauptmann att denne gått förlorad, emedan han följt grundsatsen: ich gehöre vor allem mir selbst, emedan han ej längre inser att konsten »skall vända sig till lifvet», o. s. v.

I fråga om detta och liknande kraf har Goethe på pricken träffat såväl de bildades som de obildades sätt att njuta all konst, när han yttrar: att människor fordra att ett drama skall anpassas efter deras personliga behof, alldeles som deras rockar, medan de i stället på teatern borde känna sig som resande i ett främmande land, där de ju ej vänta tillfredsställelse för alla sina hemvanor!!

3) Hvad konsten och sedligheten angår så veta vi att angreppen på konsten i sedlighetens namn nödgat t. ex. »Goethes nation» till protestmöten mot Lex Heinze; mot teatercensuren o. s. v. Och man har bland de protesterande städse funnit hvarje konstnärsnamn af betydenhet! Ty huru skilda de äro sins emellan, alla veta de med Tjechoff: »att människan behöfver hela jordklotet, hela naturen för att i frihet kunna ge uttryck åt sin andes alla egenskaper och egenheter».

Den kejserliga konst-kustoden — som förklarat att »den konst, som sätter sig öfver de af mig uppdragna gränserna är ingen konst»; som kallar hela den moderna konsten »oskön och oren», ja, Secessionens konst en »rännstenskonst, som beröfvar folket glädjen öfver sina ideal och undergräfver auktoriteten» — har gjort sig och sin stad löjliga genom att i Siegesallé visa hvad konsten blir, då den skall tjäna politiskt-nationella syften.

När man hör att kejsaren i Berlin förbjuder sitt hof att gå och se på en utställning af Klingers »osedliga» arbeten; att ett museum i Amerika nekat att mottaga Watts Lifvet och kärleken, emedan gestalterna äro nakna; att en Tolstoy kallar t. o. m. sjungandet af de gamla ryska visorna »ett lika fåfängt tidsfördrif, som vin och tobak», en »gammal, onyttig ovana»; att en schweizisk tidning förklarar att det djupt sårar anständighetskänslan när Kristusbarnet visar sig naket, ja att det är ett helgerån såsom detta barn framställes af Andrea del Sarto, Tizian, Durer, Rubens och Rafaël — då undrar man ej på att i Sverige en prästerlig konstdomare kallar Carl Larssons hemlifsbilder sårande för sedligheten; att en annan funnit mo-

ralen kränkt af Farfaderns uppställande i Humlegården; att många finna Näckrosen ha öfverskridit gränsen o. s. v.

Ja, man undrar ej ens att en Skaraboit funnit det orimligt att »lagstifta mot spritmissbruk och stöld» när en diktare som K. E. Forslund — med sina sånger till lifvets pris — eller en Signe Videll — med sina Frödingsvisor — »få rifva ned hvad som bygges upp för släktets fostran!»

Jag har med glädje funnit samstämmigheten mellan min 1899 skrifna, nu tillökade, uppsats om Skönhetens sedlighet (här afd. IV), och en artikel af den tyske estetikern, professor J. Volkelt (Kunst, Moral, Kultur i Die Zeit 1902), som här sammanfattas: Han fastställer att konsten intet har med moralen att skaffa, så snart denna innefattas i färdiga bud och förbud. Men genom att förfina, fördjupa och bearbeta de inre lifsvärdena, blir konsten en väsentlig faktor i det kulturförlopp, som förandligar släktet. Konstens sedlighet afgöres genom dess medarbetarskap i och för viljans inriktande på de högsta lifsvärdena, men ett medarbete endast genom konstens egna medel. Konstnärens — och därmed verkets — sedliga värde beror af den del, han tar i själsutvecklingen, i människobefrielsen. I den mån han, i sin egen personlighet, omsatt stora lifsvärden, skall han genom sina verk göra släktet djupare eller djärfvare eller friare eller ädlare, ifall han nämligen mäktar ge konstens gestaltning åt sina lifsvärden. Också inom konsten måste dualism vika för immanens. Ingen har rätt att föreskrifva konsten sedebud. Men lifvet, som vill släktets stegring, ställer äfven konstnären inom detta förlopp. Hans konst, som alla andra lifsyttringar, hänger organiskt samman med det helas lif. Den tynar i den mån han afskiljer sig, den växer i den mån han förbinder sig med det hela. Men detta betyder ej att han låter sina skapelser lämpa sig efter samtidens etiska och estetiska begrepp. Konsten måste vara »immoralist» i förhållande till alla gängse åskådningar, just för att kunna vidga, fördjupa, frigöra, förfina dessa. Ja, man kan säga att konstens etiska »uppgift» är att befria släktet från de etiska idealens förstelning; att allt bättre anpassa de etiska värdemåtten efter lifvets rörliga mångfald, efter den stigande utvecklingen. Just därför kan konsten ej hämta sina begrepp, lagar, ideal ur gängse sedebud och samvetskraf, utan ur de behof och de medel att tillfredsställa dem, som välla ur sinnen, fantasi, känslor. Och emedan konsten har denna kulturella omdaningsmakt, måste den äfven äga den fullaste frihet att lägga sin hand vid allt i tiden!

De mest motsatta meningar — asketiska, kristliga, evolutionistiska, socialistiska, aristokratiska, individualistiska — med ett ord alla — äga samma rätt inom konsten. Att sedliga faror sålunda uppstå, har lika liten betydelse som att andra

faror uppstå under utvecklingsförloppet. Den sedliga utvecklingen är nämligen något alldeles annat än de sedliga verkningarna enligt den bestående borgerliga ordningens och religionens mått.

Konsten kan uppenbara och leda världsförloppet i stigande riktning, men ej omedelbart tillfredsställa nuets sedliga behof genom en billig idealisering och harmonisering, eller dess kraf på etisk tröst eller sundhet eller styrka enligt nuets normer. En Zolas oförfärade sanningssyn, en Annunzios stora världskänsla äro lika berättigade, sedliga krafter som en Tolstoys broderlighetspredikan! Endast den konst, som är en afsiktlig återgång mot afslutade djuriska skeden, är låg konst. Och endast den konst, som ser konstens väsen enbart i tekniska uppgifters lösning, är liten konst. Och dessa konstverk kunna lugnt lämnas åt tidens förintande makt. »Ty tiden skonar intet, som ej tar del i lifvets stigande rörelse...»

4) Intet visar bättre i hvilken grad den estetiska kulturen i Sverige är efterblifven, än att de estetiska åsikter, jag i Tankebilder uttalade, af meningsfränder blifvit lika oförstådda som af motståndare. En Hjalmar Branting mötes med en Vitalis Norström i sin dom öfver det orimliga i mina satser! Ty att jag i detta afseende företräder en kulturståndpunkt, som de själfva ännu ej hunnit, detta faller ingen af de dömande in!

Under korrekturläsningen af denna bok har jag funnit några uttalanden, som i den grad samstämma med mina egna satser från 1890-talet, att jag här anför dem:

Det ena är af Guyau, som starkare än någon samtida tänkare lär betona konstens betydelse för samkänslan mellan folk och klasser och individer:

La jouissance même physique dévenant de plus en plus délicate et se fondant avec des idées morales, deviendra de plus en plus esthétique. On entrevoit comme forme idéal du progrès, un jour où tout plaisir serait beau, où toute action agréable serait artistique.

Nous ressemblirions alors à ces instruments d'une si ample sonorité, qu'on ne les peut toucher sans en tirer un son d'une valeur musicale; le plus léger choc nous ferait résonner jusque dans les profondeurs de notre vie morale... L'art ne fera plus qu'un avec l'existance; nous en viendrons, par l'agrandissement de la conscience, à saisir continuellement l'harmonie de la vie et chacune de nos joies aura le caractère sacré de la beauté.

(Ur Problèmes de l'esthétique, som jag i öfrigt icke läst).

Det andra är af Lichtwark, som mer än någon samtida demokratiserat konsten: »Bildad är endast den människa, hvars samtliga sinnen äro utvecklade och njutningsförmögna.» Det tredje är af Nietzsche: konstnären vill och vågar älska de ting, som i världen äro, han förandligar

och förfinar ständigt sinnena medan teologen och filosofen vill osinliggöra... Det fjärde är af den tyske prästen och kristne socialisten Naumann: »Den onda människan kan ha sinne för solen liksom för musiken. Martyren, som offrar allt för sina bröder, kan vara skönhetsblind. Båda äro halfva människor. En hel människa är känslig för skönhets- som för sedlighetsvärden.»

I fråga om mina förkättrade uttryck om skönhetens religiösa verkningar, må här erinras om att Klas Fåhræus nyligen kallat den andakt, konsten väcker, »en hjärtats helgelse inför det gudomligas närvaro»; att han betonat att »till sist bottnar den religiösa och den sköna extasen på samma intuitiva grund», liksom att »de till sin natur outsägliga religiösa känslorna väl endast i konsten finna ett djupare uttryck». Slutligen vill jag påpeka att våra yngre arkitekter nu allt oftare betona byggnadernas sedliga eller osedliga inflytande, den tanke, som — då jag 1898 uttalade den — endast kallades befängd eller bevis på bristande etisk känsla!

Att vetenskapen allt mer sysselsätter sig med skönhetsintryckens betydelse inom sjukvården, torde kanske ej alla veta. Man har sålunda iakttagit musikens inverkan inom vårdanstalter för själssjuka liksom inom vanliga sjukhus; såsom smärtstillande, nervlugnande, lynnesupplifvande medel. Om färgernas betydelse i samma riktning är nedan taladt (se noterna i del II af Lifslinjer). Djurens estetiska känsla är ej allenast bevisad utan äfven allt bättre utforskad. Orfeus är icke längre någon myt, sedan man vet huru djuren — från och med elefanten till spindlarna — visa sin mottaglighet för musiken. Men redan under svunna århundraden skref man lärda verk om dess inflytande vid nervfeber, kramp, danssjuka, tarantelbett o. s. v.

Sedan Helmholtz uppställde lagar för harmoni och disharmoni, sökte lösa klarfärgens problem och finna formeln för färgernas blandningar och öfvergångar, har vetenskapen allt ifrigare sökt orsaken till det behag eller obehag, som vissa tonföljder och färger framkalla. I förra fallet blir blodtillförseln i hjärnan rikare, i senare ringare, liksom andning och puls bli lifligare i ena, långsammare i andra fallet. De behagliga intrycken öka således blodets syrsättning och undanskaffa de skämda produkter, som verka trötthet. Men mätningarna visa: att den kroppsliga förändringen ej inträder innan känslan gjort sig gällande: ju mer gripen själen är, dess starkare blir verkan på kroppen. Slutligen torde hvar människa bli i stånd att genom till sin personlighet anpassade skönhetsintryck nå en liknande lifsstegring som genom ett för sig anpassadt lefnadssätt i fråga om diet, luft och rörelse. Hvad detta skall betyda för t. ex. arbetsenergien, lynnesharmonien o. s. v. behöfver ej påpekas.

5) Se Det skönas problem af Richard Bergh (i Verdandis Småskriftserie).

6) Se Konstens ursprung af Yrjö Hirn.

I detta samband må erinras om Guyau's sats: det sköna är aldrig det enkla utan det förenklade sammansatta. När t. ex. en Tolstoy finner legenden om Josef eller en tafla ur landtlifvet eller en andlig sång vackra, men underkänner Goethes Faust, kallar Michel Angelos Yttersta dom absurd och nionde symfonien dålig musik, då visar detta att hans inre förblir oberördt emedan hans konstkultur är så otillräcklig, att han ej kan gripas af det sammansatta.

Med afseende å mitt påstående (sid. 222) att Meunier först och främst sett kroppsarbetaren ur konstnärlig synpunkt, torde följande bevis böra anföras, ett yttrande af Meunier själf till en min bekant:

L'usine, il n'y a rien de plus beau! C'est d'une grandeur épique. La couleur de l'usine, la musique de l'usine! La plastique des gestes! Epier le moment où le geste est pleinement expressif! C'est le Côté plastique qui s'impose à moi; le côté pitoyable ne vient qu'ensuite!

*

På tal om Tolstoy och hans kraf på konst för folket, förtjänar här nämnas: att 18 mars 1905 arbetare i Berlin på egen bekostnad såsom »Schiller-fest» ordnade ett uppförande af Beethovens nionde symfoni. I ljudlös andakt åhördes verket af tretusen arbetare och endast af dessa. Med sanning yttrade sedan Karl Eisen: att för den, som ser själen i allt skeende, var denna stund, »då millionerna slutligen funnit väg till nionde symfonien och denna till dem», af större historisk betydelse än slaget vid Mukden!

ELLEN KEY

Lifslinjer

Tredje delen
II

Stockholm
Albert Bonniers förlag

2:ne afdeln. Pris 7 kronor.

LIFSLINJER

TREDJE DELEN

II

MANU·FORTI

LIFSLINJER

AF

ELLEN KEY

TREDJE DELEN

II

STOCKHOLM
ALBERT BONNIERS FÖRLAG

STOCKHOLM
ALB. BONNIERS BOKTRYCKERI 1906

III.

Sällskapslifvets skönhetsbud.

"Musst immer thun wie neugeboren." (Goethe.)

Att sällskapsdriften har samma källa som samhällsdriften behöfver ej bevisas. Men den förras mål är att återställa de krafter, samhällsuppgifterna förbruka. Medan människan under den hvila, ensamheten ger, återställer dessa krafter inifrån sig själf, får hon genom umgängeslifvet — när detta verkligen fyller sin uppgift — förnyelsen utifrån. Lika nödvändigt, som vi tidvis söka ensamhet för att finna oss själfva, söka vi stundvis samkväm för att känna vår ensamhet befolkad, våra krafter spända, våra brister utfyllda genom motsatser eller vår styrka förstärkt genom likasinnade. Hvad kärleken och vänskapen betyda för det innersta lifvet, förbund och föreningar för det samhälleliga, detta betyder sällskapligheten för den del af vår tillvaro, som ligger mellan djupet och ytan. En väsentlig del af allas sätt att känna, tänka och handla afgöres lika ovillkorligt genom umgängeslifvet som det kroppsliga lefnadssättet genom klimatet. Och det blir därför af stor betydelse om de sällskapliga inflytanden, ingen helt undgår, äro af lifsstegrande eller lifshämmande art.

Från denna utgångspunkt måste två slags sällskaplighet här alldeles falla utom betraktandet. Det ena är det slag, där man på deltagarna kan bruka Leonardos kraftord: att de ej äro värda någon annan organism än en säck, »efter som de endast äro en genomgångsort för mat och dryck» och sällskaplighet således för dem blott betyder att säcken blir fullare än vanligt. Det andra slaget är sällskapslifvet i storstädernas fina värld, där umgänget själft blifvit det enda »arbetet» — åtminstone för kvinnorna — och detta »arbete» sedan i sin ordning framkallar behof af återställande medel.

När själfulla människor åldras, motsvara de Carrières uttryck: att deras anlete är »som ett metallarbete, drifvet fram med själens starkaste hammarslag». Men när nyssnämnda två slags människor åldras, få de förras ansikte en mask af fett, de senare en af porslin — såvida den ej i bokstaflig mening är af emalj. Ingen makt i världen skulle kunna göra umgängeslifvet till en verklig »rekreation» för dessa redan döda varelser. Nämnda innehållsrika ord kan endast angå dem, som i sig äga stoff till den nyskapelse, för hvilken — i det ofvanställda Goetheordets mening — sällskapslifvet bör vara medel. Och i den mån, det visar sig sålunda verksamt, är det äfven vackert. Ty vackert blir ju allt, där medel och mål, form och innehåll fullt motsvara hvarandra.

Inga ord behöfva spillas på att bevisa att detta ej är fallet genom de båda nyss antydda formerna för sällskapslifvet. Den ena är oförfinad i sin råhet, den andra rå i sin förfining; den ena har aldrig nått

upp till, den andra lämnat långt bakom sig den skönhetslinje, som sammanfaller med lifsstegringens kurva.

Icke heller blir här tal om det umgänge, vi aldrig afsiktligt kunna skaffa oss, det som är en ödets nåd, vänskapens eller kärlekens fullkomliga utbyte, då man bäst talar utan ord. Många ord behöfvas endast för de människor, man ej kan tiga samman med. Maeterlinck torde ha rätt att, har man något stort att säga hvarandra, då måste detta ske genom tystnaden, som sålunda blir vänskapens och kärlekens finaste prof; ja, att ha tegat samman kan för alltid förena människor, medan de, som ingen tystnad äga, som döda tystnaden omkring sig, äro de enda, som gå oss alldeles obemärkta förbi...»

Det finnes ännu en annan slags tystnad, den man har samman med sitt arbete, under de tider då, som vi alla veta, »silence and secrecy» äro kraftens källor.

Men jämte tystnaden finnas samtalen mellan två, de samtal, då den ene varligt tar orden från den andras läppar eller ömt bär den andras tanke, dit den ej ensam skulle nått, eller vördnadsfullt lyfter den andras känsla som ett altarljus, till en höjd, den ej själf tilltrott sig! Dessa samtal ge den »Ruhe in Bewegung», som är konstens lika väl som lefnadskonstens och umgängeskonstens ideal, det ideal, som den med de finaste kulturinstinkter begåfvade Stifter påstår att människan först i lifvets eftersommar kan förverkliga. (1).

Och ofta ej ens då. Således blir i det följande endast tal om det umgänge, som under alla förhållanden

kunde fylla sitt ändamål men dock förfelar det, på grund af vår bristande insikt i eller vår försummade uppfyllelse af sällskaplighetens skönhetslagar.

*

Ingen må här vänta vare sig en historisk eller estetisk framställning af huru dessa skönhetslagar blifvit danade, huru de i skilda tider verkat och med tiderna växlat. (2).

Här är endast syftet att framhålla vissa skönhetslagar, mot hvilka äfven nutidens mest förfinade umgängeslif syndar. Dessa lagar äga icke sin grund i tillfälliga konventioner, utan stå i ett nödvändigt sammanhang med sällskapslifvets förnuftiga uppgift, den kraftförnyande och lifsstegrande. Ämnet är öfversvallande rikt. Ty hvar tids sällskapslif visar oss först och främst hela tiden, såsom ett fång växter låter oss ana hela naturen hvari de spirat. Sällskapslifvets begrepp är ju dessutom mycket vidt, särskildt i vår tid då resor, sport, föreningar, klubbar framkalla så många nya former för umgänget, former, dem konst och litteratur redan afspegla. Men här blir det egentligen fråga om det umgänge, enhvar bör kunna ge sin egen prägel: det för hvilket man upplåter sitt hem.

Och äfven i fråga om detta har jag begränsat mig till tre grupper af skönhetslagar: de, som böra tillämpas vid själfva anordningarna, de, som böra afgöra talet, och de, som böra bestämma tystnaden.

I.

De skönhetslagar, som medvetet eller omedvetet borde följas vid de yttre anordningarna, äro många och delvis ännu alldeles mystiska i sin verkan. De orsaker äro t. ex. ofta oförklarliga, som komma människor att erfara lustkänslor redan vid inträdet i den ena bostaden men olust vid inträdet i den andra, som kanske dock är ordnad med lika mycken smak. Eller de skäl, som komma den ena människan att vålla förstämning i hvarje krets, den andra att städse verka befriande äfven i det stelaste sällskap. Eller hvarför vissa slags anordningar af ett samkväm gynna, andra missgynna dess ändamål. Ej sällan kan — särskildt i norden — ett samkväm alldeles stranda därpå, att det kyliga tvång, som ofta råder i början, ej i tid brytes. Tvungenhetens orsak är osäkerhetskänslan. Stelheten blir städse mindre i en krets, där alla äro vissa om hvarandras vänskap eller också alla fullt säkra i de sällskapliga formerna och — åtminstone för dagen — nöjda med sin yttre människa. Och stelheten uteblir alldeles ifall alla mötas t. ex. i glädjen eller harmen öfver någon nyss inträffad händelse, likaså ifall slumpen framkallar något oväntadt roande. Denna senare erfarenhet kom en festanordnare vid något slags möte — då man på grund af politiska händelser befarade ledsamhet — att låta binda kransar till alla deltagarna. Kransarnas påsättande, liksom iakttagelsen af deras verkan på de olika typerna, framkallade en munterhet, som genast förjagade allt tvång. Af liknande skäl bli ateljéfester

och utfärder i en sluten krets så lätt lyckade. Ty där öfvar just det oförmodade, det icke vanemässiga sin lifvande verkan, liksom behofvet af allas biträde försätter en hvar i den självverksamhet, som utgör en del af nöjet och omvandlar äfven motigheter till munterhet. Om värdfolk förstode att främja samkvämets ändamål genom att icke eftersträfva att ha allt så likt alla andra som möjligt, då kunde de medelbart framkalla äkta sällskapliga lustkänslor. Och redan af detta skäl äro de slags »öfverflödsförordningar», dem den ena kretsen tyst påtvingar den andra, ett hinder för sällskapslifvets högre ändamål. Det samkväm, som värdesättes efter rätternas, alkoholens och nikotinens art och mängd, är redan därför oskönt emedan det alldeles förrycker förhållandet mellan bisak och hufvudsak. Men framför allt är det oskönt emedan »rekreation» innebär att väcka sådana lustkänslor, som verka enbart lifseggande, som icke efterföljas af trötthet eller leda. Man har ju redan vetenskapliga medel för att utröna lust- eller olustkänslornas stegring under vissa inflytanden. Och det vore mycket önskvärdt att uppfinnare gjorde liknande medel brukbara inom sällskapslifvet. Åstadkomme någon t. ex. en ringledning, som sattes i rörelse genom de gäspningar, dem långa skåltal eller dålig musik eller öfver höjdpunkten uttänjda samkväm nödga gästerna att nedkämpa, då vore mycket vunnet. Än mera om i hvarje nacke kunde anbringas en termometer, på hvilken grannen kunde afläsa slöhetsgraden inom en af sprit och tobak omtöcknad krets. Människor, som natt efter natt, vinter efter vinter, in i småtimmarna sitta sålunda omtöcknade, rekreeras icke

utan upplösas andligt och kroppsligt. Ett kraftåterställande umgänge däremot bevarar människorna aftonsömniga och morgonfriska, solrusiga och luftgalna, badlustiga och vandringsglada!

När man iakttar verkan af vissa oskrifna hederslagar — t. ex. duellens eller spelskuldens — förvånas man att sådana lagar så föga binda människor till deras eget och andras bästa. Borde det ej vara en åtminstone lika viktig hederssak att ej genom mat och dryck döda sina umgängesvänner som att skjuta sin ovän? Eller en lika bindande hedersskuld till samhället att för detta bevara sina krafter, som det anses vara att vid spelbordet betala sina förluster?

Det äkta ruset, den stora ingifvelsen, tankarnas, känslornas och sinnenas danslust, allt detta ger lifvet oss endast och allenast genom fullkomligt fyllda villkor för den kroppsliga som andliga lifsstegringen.

Äfven det renaste vin har icke den lifseggande makt som luften och solen och vattnet; som den måttfullt sköna kroppsrörelsen, som blommor och frukter, som fägring i färger och former. Men det finnes vissa festliga ögonblick åt hvilka ädelt vin — i ringa mått och njutet som färg och doft lika mycket som smak — kan ge ett lifsstegrande skönhetsintryck.

Och dock står det fast att intet arbete, ingen verksamhet, intet tänkande, intet känslolif finnes, som icke sjunker under sitt möjliga värdes höjd genom äfven ett mycket måttligt bruk af alkohol. Den slags stegrade stämning, som alkoholen medför, har helt visst gifvit kulturen stora skönhetsvärden. Men inga ord behöfva spillas att bevisa huru många fler storverk rusen dödat såsom ännu ofödda! Rus ger glömska,

glädje, lifseggelse, men på overklighetens grund. Det blir därför de svagas flykt från den smärtfyllda verklighet, de ej orka arbeta sig igenom — en flykt, hvarunder de endast löpa rundt till sin utgångspunkt för att där finna sig än beklagansvärdare. För att verkligen komma öfver våra stora kval, finnes ingen annan hjälp än att i natten brottas med dem och icke släppa dem förr än de välsignat oss.

Om hundra år torde vinet åter kunna bli ett ofarligt njutningsmedel. Redan nu medger ju t. ex. en af nykterismens vetenskapliga målsmän att, medan alkoholen städse i någon mån omtöcknar förnuftsklarheten, kan den, i ringa mån njuten, på ett fullt sundt sätt verka befriande på känslorna; kan fysiologiskt som psykologiskt göra människan naturligare, meddelsammare och mer gifvande. (Kraepelin).

Och detta kan vara lika lifsstegrande som att t. ex. behålla sin fulla makt att multiplicera flersiffriga tal eller aflägga andra prof på alkoholfri tankereda! Det finnes således inga skäl hvarför man ej framdeles skall kunna njuta alkohol i så ringa mått, att det är under giftverkan och således oskadligt.

Men tillsvidare måste all kraft läggas på dryckessedernas utrotande inom alla samhällsklasser. Inom de fattigare leda ju rusen oftare till brott och undergång; inom alla verka de så att de stäcka själens spännkraft, utsudda klara synpunkter och förslappa hänförelsen, så att den stannar vid festtal. Dryckessederna äro, som en österrikisk nykterhetskämpe med sanning sagt, en af orsakerna att »erfarenhetstänkandets metod ännu ej blifvit omsatt i handlingens teknik»:

att man inser alla missförhållanden men lugnt låter dem förblifva!

Å andra sidan har nykterhetsarbetet, där det hunnit långt, visat samma böjelse som hvarje stor rörelse: att bli självändamål, att gå fram oberoende af andra lika betydelsefulla synpunkter t. ex. inom det politiska eller etiska lifvet. Och denna fara bör icke förbises af någon, som vill den stora sakens slutliga seger.

De, som med rätt mena att afskaffandet af dryckessederna tillsvidare är sällskapslifvets första skönhetsbud, skola aldrig finna de bästa medlen att bekämpa dessa seder, innan de insett deras grundorsak. Denna är den ofvannämnda: att ett visst mått alkohol verkar befriande på stelnade lifsandar, ja — i bokstaflig som bildlik mening — ger vackrare färg åt allt. Och utan tvifvel bidrar detta att skapa en angenäm stämning mellan medlemmarna i ett sällskap. Därför kan man inom umgängeslifvet icke varaktigt utrota dryckesseden annat än genom att finna andra medel som höja såväl de enskildas lifskänsla som allas samkänsla. Och göra det i den grad, att vi erfara det alkoholfria rus, som är det sunda och sköna sällskapslifvets syfte. (3).

För höjandet af lifskänslan äro t. ex. alla slags skönhetsintryck — af bordskärl, belysning, blommor, af bostaden, af dräkterna, liksom genom underhållningen — omedelbart verksamma. I inre afseende är de sammanfördas lefvande intresse för hvarandra hufvudvillkoret.

Ett fullt lyckadt samkväm är ett sådant, där alla skiljas under känslan att alla kommit hvarandra närmare; där enhvar har känt sig äga värde

för de öfriga; enhvar blifvit uppmjukad af de andras godhet; enhvar hemfört intrycket att »umgängesvänner» icke är ett tomt ord, utan att de, som så innerligt varit samman, verkligen skola stå hvarandra nära i allvarligare stunder och i större uppgifter än den, då de gjorde en samkvämsafton till en ljus- och värmekälla för hvarandra. (4).

*

Sällskapslifvet har redan tagit ett steg mot sitt förverkligande genom att supéerna bli allt sällsyntare och middagar komma i deras ställe.

Men en verklig nydaning af sällskapslifvet är i Sverige omöjlig, förr än man där griper sig an med att, enligt europeiska seder, ändra våra måltidstimmar. Genom affärstiders, ämbetstiders och skoltiders vilda oregelbundenhet bli nu måltidstimmarna lika mångskiftande. Sålunda öfverhopas hemmen med arbete och familjekretsen spränges genom skilda måltidstimmar. Och slutligen omöjliggöres ett allmänt antagande af utlandets, ur alla synpunkter ypperliga, sed: att man äter sin sena middag hemma och gör besöken hos hvarandra efter denna, för att under några aftontimmar vid lätta förfriskningar njuta af samspråk eller musik. Dessa förfriskningar äro då ordnade så, att samtalen ej afbrytas genom deras kringbjudande utan enhvar kan förse sig när han vill. Man får därigenom osökt tillfälle att, när man så önskar, byta granne eller samtalsämne.

Ej ens middagens allvarliga »mål» kan nämligen ursäkta att man under timmar sammantvingas med en

granne, man själf ej valt och kanske alls ej skulle valt för att från samkvämet medföra verklig behållning. Till det enligt lukulliska regler sammansatta sällskapet bjudas ju endast helt få och dessa få äro valda så, att de naturligt höra samman och ömsesidigt höja hvarandra. Men äfven i denna mening stå de lukulliska gästabudsvanorna ej alla till buds. Och därför äro de anordningar, som bereda den största rörelsefriheten, de för samkvämets ändamål mest gynnande.

Att kvinnorna ej ens vetenskapligt förstå kokkonsten är en af Nietzsches välgrundade beskyllningar: framför allt förstå de ej att väl sammansätta rätterna. De germanska kvinnorna ha ännu mycket att lära ifråga om den förening af fin kokkonst och fin samtalskonst, som de romanska längesedan funnit. Det är ett bevis på upplysningstidehvarfvets sällskapliga kultur, att m:me Geoffrin år ut och år in hvar vecka hos sig kunde samla Frankrikes yppersta inom litteraturen och konsten, utan att bjuda dem på mer än tre enkla rätter. Men dessa voro förträffligt lagade och de inmundigades under de spirituellaste samtal, som höllos i dåtidens Europa! I Frankrike betviflar ingen att ej äfven smaksinnets förfining hör till en människas kultur, och man vet att öfverlastade och enformiga matsedlar med nödvändighet fördumma en nation!

Den erfarenheten att ett samkväm kan höjas genom god musik eller högläsning af någon till tankeutbyte eggande litteratur eller genom beseendet af konstverk, får ej förleda hvarken till ett för mycket af någondera eller till ett intvingande af denna slags underhållning i orätt stund. Vid samvarons början äro de flesta ännu ej i stämning; vid dess slut äro

många stadda i samtal, som ej böra afbrytas. I midten af samkvämet däremot verka dessa insatser i allmänhet mest lifgifvande. Men ingen regel kan uppställas. Endast värdfolkets instinkt för rätta ögonblicket bör här vara det afgörande.

Öfverhufvud beror det just på denna instinkt om den rätta feststämningen skapas. Den hör samman med den värme, som gör att ingen gäst känner sig värdelös för det hela. Men det kan ej nekas att den värmen var vanligare förr än nu. Ofta såg man då värd eller värdinna särskildt sysselsätta sig med den af de andra förbisedde. Nu däremot kan t. o. m. en hedersgäst — ifall han är främling i kretsen — sitta bortglömd, medan de öfriga afhandla för honom främmande ämnen! Emellertid bör ej den blyge dras fram till sällskapets medelpunkt, ty detta vore honom långt mindre angenämt än att sitta alldeles undangömd. Man måste i sällskapslifvet obetingadt tillämpa den socialistiska satsen: »Tag af enhvar efter hans förmåga och gif enhvar efter hans behof.»

Förstår värdfolket detta, då blir samkvämet ett lyckadt, ett där alla försättas utanför vanemässigheten på ett sådant sätt, att de sällskapligt väckta lustkänslorna ej efterföljas af leda och trötthet utan af glädje och kraftstegring.

Och eftersom umgänget har till uppgift att ersätta en del af den värme, vi förlora ute i lifvet, borde det ju vara lika viktigt att våra samkväm fullt motsvara sitt ändamål som att våra eldstäder göra det?

Under de tider, då sällskapslifvet bedrefs såsom skön konst, där enhvar sträfvade efter fulländning, där själfva elakheten åtminstone måste ha vingar för

att få bruka gadden, var sällskapslifvet ofta bättre än de människor, som bildade det. Nu torde det vara tvärtom. Samtidens hetsade människor orka ej med sällskapliga mödor, kvinnorna lika litet som männen. Kejsarinnan Elisabeth af Österrike har fällt det träffande yttrandet: att »kvinnorna verka mer, då de genom själfva sitt väsen inge männen tankar, än då de omedelbart bibringa dem sådana». Och kanske är orsaken till nutidsmännens likgiltighet för kvinnorna inom sällskapslifvet just att männen icke hos dem finna dessa omedvetna ingifvelser? Huru ofta draga ej numera kvinnorna — liksom männen — organisationer, protester, petitioner, partiintressen in i samkvämen och förvandla dem sålunda till sammankomster, till just det, man i umgänget borde hvila sig ifrån! Liksom gamla dagars husmoder ansåg sig utmärkt i samma mån hon nekade sig tid att läsa, att njuta af naturen eller andra andliga rikedomar — för att öfverfylla skåp och skafferi — anse sig nutidens sakkvinnor utmärkta i den mån, de neka sig att njuta andliga rikedomar för att stifta inrättningar och föreningar. Men lika litet som dessa gammaldags husmödrar — hvilka tio på rad i en soffa slogo sina hufvuden samman om lifvets nödtorft — kunde fängsla männens intressen, lika litet hafva dessa föreningsdamer, som flocka sig för att tala paragrafer, någon möjlighet att göra en trött man mindre trött. Männen fela på samma sätt mot umgängeslifvets första bud: att det skall återställa spänstigheten genom nya intryck, ej ytterligare slita på krafterna genom att mala om de ämnen, hvarpå de just blifvit förbrukade. Sitt arbetes glädje må man sällskapligt meddela hvar-

andra, men dess mödor måste lämnas hemma. Samkvämet bör just upphäfva den för arbetet nödvändiga ensamheten och ensidigheten, tillåta sinnet att räta ut sig i andra riktningar och sålunda skänka den hvila, som stärker till nytt arbete. Ett samkväm, som fyller sitt ändamål, ger alla något af den samkänsla och fullmänsklighet, som uppstår, då enhvar inneslutes i en gemensamhet, där icke det egna men det ensidiga måste dämpas, för att samstämma med det hela.

Äfven den, som i sin ungdom underskattade den hos det äldre släktet då ännu så sirliga artigheten, som i sin förbindlighet, ja, ödmjukhet ofta endast var en form, måste — vid en jämförande blick — erkänna att vi med det tomma skenet äfven mist mycket af väsendet: den värdiga anspråkslöshet, den stilla försynthet, som villigt åsidosatte sig själf för att låta andra erfara en uppmuntrande älskvärdhet.

II.

Det anses som fosterlandsförräderi att framkasta frågan om Sverige verkligen tillhör kulturlanden? Man öfverflyglas då med stora namn, med anslagen till åttonde hufvudtiteln och mera dylikt, som tystar hädaren utan att öfvertyga honom. Ty han har den bestämda meningen, att det icke endast är ett lands kulturbudget, ja, icke ens dess döda eller dess ännu lefvande stora personligheter, som afgöra landets andliga höjdläge. Detta bestämmes i främsta rummet af hela folkets verkliga insatser i den allmänna världskulturen. Och i andra rummet af det sätt,

hvarpå den andliga ledareklassen inom folket mottager och tillgodogör sig nya tankar. Mätt med denna senare måttstock står Sverige ovanligt lågt på den kulturella rangskalan.

Visserligen ingår hos oss en och annan vetenskapsman stundom en hemlig kärleksförbindelse med en ny idé. Men han aktar sig att låta den stora allmänheten ana skandalen. Sålunda funnos t. ex. i Sverige sedan en mansålder darwinister innan allmänheten — i offentliga, folkliga föredrag — fick en aning om darwinismens innebörd!

Denna form af svensk sedlighet är en af orsakerna, hvarför nya eller djärfva religiösa, sociala och moraliska idéer — som under årtionden varit öppet afhandlade i de stora kulturlandens tidningar och tidskrifter, skönlitteratur och sällskapskretsar — ännu i Sverige anses vanhedrande ej blott att hysa, utan att ens nämna. Och har någon författare eller föreläsare mod att öppet visa sig i sällskap med en sådan ny tanke, då är han från denna stund en social självspilling.

En afton, då jag i ett sällskap sökte öfvertyga en professor, att Knut Wicksell, som just då förkunnade eutanasien, var besjälad af människokärlek icke af blodtörst, lyssnade Sonja Kovalevsky ironiskt leende. När vi kommit utom dörren, utbrast hon: »Huru kan du vara så naiv? Såg du inte, att den enda tanke, du grundligt fick in i professorns hufvud, var misstanken att du ville förpassa honom själf från den reaktionära politikens beteshagar till sällare jaktmarker? Ack, ni svenskar, som inbilla er att yttrandefriheten blomstrar i ert land, medan censuren kom-

mer det andliga lifvet i Ryssland att tyna! Det finns ej en bildad krets i Petersburg, där man icke kunnat försvara eutanasien eller en lika djärf tanke, och efter en liflig diskussion hade tankens anhängare som dess motståndare förblifvit lika aktade! Jag anser det vara en mindre grad af ofrihet, att ej utan censur kunna trycka, än att, som här i Stockholm, af fruktan för allmänna meningen, hvarken våga trycka eller tala!»

Orden anföras i detta sammanhang för att bekräfta den gamla erfarenheten: att icke det yttre tvånget utan den inre bundenheten är det väsentliga hindret för andlig rörlighet. Så länge vi svenskar göra oss en dygd af denna inre bundenhet, kan vårt sällskapslif endast mycket ofullständigt fylla sitt väsentliga ändamål, det att ej endast bringa tungor men äfven tankar i rörelse!

Redan på 1700-talet påpekade en svensk filosof att »svensken är ointresserad för nytt». Och ännu i dag förvånas utlänningar öfver det isiga oförstående hvarmed nya tankar afvisas, öfver den orubbliga belåtenhet, hvarmed svensken vill behålla sina fördomar. Tankarna behöfva ej ens vara nya, endast sagda på ett nytt sätt, för att man snabbt affärdar dem med slagorden »fraser» eller »förgift». Fras kallas hvarje ny tanke, som på de tankesvaga verkar som tomma ord. Förgift kallas allt som — ifall det inträngер i hjärnan — där verkar en omlagring af eller en kamp mellan förutvarande begrepp — det för en svensk pinsammaste af plågor!

Vår kulturella »rösträtt» bland Europas folk är, med ett ord, lika efterblifven som den medborgerliga. Det var detta förhållande jag en gång antydde genom

påståendet att — ifall endast ett tjugutal svenska uppfinnare, vetenskapsmän, diktare och konstnärer räddades på Åreskutan — kunde sedan en syndaflod gå öfver det öfriga Sverige, utan att detta skulle sänka den europeiska kulturens höjd med en linje!

Dessa ord af smärta öfver vår kulturella och politiska efterblifvenhet, öfver att vi i intet afseende voro ett föregångsfolk, omvandlade man till raka motsatsen: till det öfvermodiga påståendet att, om endast ett par tiotal af kulturens spetsar räddades, kunde hela folket i öfrigt gärna dränkas!!

Trots rättelser roterar denna grofva förvrängning alltjämt. Ja, på den grundas en från krets till krets spridd ovilja öfver den andliga högfärden inom författarvärlden!

*

Detta exempel är betecknande för omdömesbildandet äfven inom den andliga »öfverklassen». Bland alla Strix' historier finnes ingen, jag oftare haft anledning att minnas än den — verkligen timade — då en ångbåtspassagerare fann sin tandborste i hyttkamratens mun! Den förres lifliga insaga besvarades med orden: »Jag trodde det var skeppets tandborste!»

Många människor, som rysa öfver så låga renlighetsbegrepp, ana icke att de själfva hvar dag begagna »skeppets tandborste», nämligen då de i sin mun ta andras meningar såsom sina egna! De blygas t. ex. ej att bedöma böcker eller konst under erkännande att de aldrig läst eller sett hvad de bedöma, utan endast följa den eller den kritiken! Men

hvad skulle de säga om den domares moral, som endast läte anklagaren, ej den anklagade tala? Enhvar har full rätt att afhålla sig från att ta kännedom om saker, dem en person, hvars omdöme man litar på, anser värdelösa. Men då har man också plikten att ej själf tala med i saken, lika väl som man har plikten att ej aflägga vittnesmål om hvad man icke bevittnat!

Det är denna andliga lånevana, som mest förfular sällskapslifvet och kommer det att förfela sin uppgift. Det nyssnämnda isiga motståndet i fråga om nya tankar kan enhvar slutligen bryta, som har något af vårsol eller vårvind i sitt väsen. Men ingen kan hindra att, i de flesta samkväm, alls inga värden utbytas! Ty flertalet har inga egna tankar eller meningar att komma med, utan endast utifrån lånade.

Och är denna brist på renlighet — eller redlighet — ömklig redan när det gäller våra medmänniskors verk, huru mycket ömkligare är den icke när det gäller deras lif, deras personligheter!

Ofta gaf redan förtalet och dess tragiska verkningar stoff åt dikten. Men månne någon brukat detta med mera makt än Björnson i flere af sina verk, framför allt i Paa Guds Veje samt Paul Lange og Tora Parsberg? I den första dikten låter Björnson Ragni gå under, Ragni, detta veka, blomfina väsen, som frös till döds i den köld, människorna skapade omkring henne och hennes man. Och det var ej blott den afsiktliga elakheten från onda ögon och onda tungor, som dödade henne. Det var goda människors samvetslöshet i att fälla hårda omdömen om ting, där de intet visste; deras tro på sin fulla rätt

att speja in i andras lif och känslor; att utkasta närgående antydningar och lösliga slutsatser — utkasta dem om de ömtåligaste, innersta förhållanden i ett par människors lif. Den unga kvinnan saknade all förmåga af självförsvar i den ojämna striden, där just undantagsmänniskans adel, hennes ömtålighet, hennes finkänslighet, hennes oskuld, hennes enhetlighet äro de punkter, som träffas af dessa misstydningar, hvarigenom den vekare förblöder, den starkare förgiftas. Det senare är det svårare af de två sätt, på hvilket människor genom sina tungor mörda hvarandra.

I Paul Lange og Tora Parsberg tog Björnson åter upp samma motiv. Men nu är det en man, ej en kvinna, en politisk, ej en erotisk konflikt det gäller. Diktaren har gifvit Tora alla de egenskaper den kvinna behöfver, som ensam skall försvara den man hon älskar mot alla, äfven mot honom själf. Framför allt den lifsglada godhet, den strålande moderlighet, utan hvilka ingen kvinna räddar en man, ty endast den kvinna, som med beskyddande ömhet älskar barnet i den älskade mannens själ, vet hvad det är att älska. Men på samma gång måste hon önska se upp till honom, själf af honom vilja stödas. Och trots sitt jublande lifsmod, sitt stolta oberoende, sin fria självständighet vill Tora tillbedja när hon älskar. Till denna hela kvinnlighet kommer hos henne en genombildad mänsklighet, en rik och harmonisk personlighet, skönhetskär och glädjebehöfvande, hoppfullt stark; med ansvarskänslans allvar, med trygg värdighet hvilande i sitt eget förnäma, stora kvinnoväsens själfhärlighet. Och

just emedan Tora i sin varelse innesluter idel goda makter, har Björnson bevisat styrkan hos de onda, som slutligen bli de segrande.

Paul Lange är märkt för undergången, så som den är det, hvilken kommer i disharmoni med sin tid, sin omgifning, sin uppgift, sin ställning, sina vänner. Men det var intet i hans natur, som behöft föra honom i denna disharmoni. Han kunde tvärtom passat in i alltsammans och ha gagnat i alla afseenden, om hans parti och hans vänner tillåtit honom att råda sig själf, att följa sina egna instinkter. Nu begingo tvärtom partikamrater och vänner mot honom det våld, som söndertrasar naturer som hans: våldet att af honom kräfva sina egna synpunkter och handlingar; att göra sig till hans samvete, hans natur, hans vägvisare. Insikten att det för min egen natur orätta, med min egen känsla oförenliga kan vara rätt och naturligt för en annan — denna insikt kräfver ett frisinne, hvartill ännu ytterst få kunna höja sig, allra minst inom politiken! Därför blir undantagsnaturen, undantagsställningen, undantagshandlingen misskänd och misstrodd; därför blir det endast handlandet i flock — enligt det kollektiva samvetet, den kollektiva lidelsen eller fördomen eller nyttan — som folk förstå, godkänna och akta.

Paul Lange — så härligt danad för lifvet och dess solskenslycka — går under, emedan han till slut icke har »en fläck, som icke bär ett sår»! Och dessa sår äro icke endast efter fienders öppna eller försåtliga hugg. Nej, de svåraste har han mottagit af tanklösa människors närgångenhet och misstydningar, af vänners hänsynslösa kraf, af deras oförstående eggelser

och obarmhärtiga domar! Man hör kören — i hvilken goda kvinnor, hederliga män deltaga — som från krets till krets återskallar hånet öfver t. ex. hans ungdoms misslyckade frierier — ett af de många ömtåliga ting, som enhvar menar sig ha rätt att utsprida! Man hör kören — i hvilken goda kvinnor, hederliga män äro mest högröstade — prisa de handlingar, han begår under svåra själsstrider, under dagligt självstympande, för att inpassa sig i partiets kraf, medan man däremot klandrar de handlingar, vid hvilka han följt sin egen ingifvelse.

Det finnes starka, strålande naturer, som i sin visshet att äga en uppgift ha en otrolig läkedomskraft; det finnes äfven själftillräckliga och små, som ha godt läkhull. Men Paul Lange ägde endast en fint organiserad naturs egendomliga art af styrka, framtidsmänniskans hänsynsfullare, ömtåligare, djupare liggande styrka, den styrka, samtiden dömer som svaghet. Paul Langes som Ragnis öde uppenbarar det fåvitska i dessa domar på ett så tragiskt sätt, att ingen borde kunna läsa dessa diktverk utan att ur själens djup den gamla, sköna bönen uppstege:

Herre, bevara mina läppar!

*

Men maktlösheten hos äfven sådana verk att göra varaktiga intryck, kunde komma en att förtvifla om själens utvecklingsmöjligheter!

Det går nämligen lätt för människor att — samma afton, som de i sitt hem, i sin krets med medkänsla talat om dessa i dikten mördade — själfva om vän-

ners, om bekantas eller om offentliga personers skaplynne, afsikter och handlingar orda alldeles så, som de människor, hvilka dödade Ragni eller Paul Lange. Dessa nyss upprörda börja omedelbart framkasta lösliga antaganden eller nedsättande uttydningar. Af kvinnor göres detta mest på det erotiska eller på familjelifvets område; af män på det offentliga lifvets. Man gör sina slutsatser om erotiska förhållanden — ofta på så lösliga grunder att man sett ett porträtt på ett staffli, ett bref på ett skrifbord, ett lifligt samtal under en promenad! Man utsprider sedan dessa slutsatser, som kanske väcka misstro mellan själar, som närmat sig hvarandra; som sålunda otaliga gånger ödelagt lyckomöjligheter och som städse störa en gryende känsla. Och, som Camilla Collett säger: »ju renare och djupare en vaknande känsla är, dess obarmhärtigare är mängdens beteende... Det s. k. oskyldiga bryendet är aldrig oskyldigt. Men i detta fall tänka alla, äfven de bättre, lättsinnigt. Människor, som tro sig mycket finkänsliga, som skulle anse det som synd att stjäla en blomma från en graf, de göra sig intet samvete af att såra friden i ett ungt hjärta»...

Dessa lösa antaganden störa ej endast lyckomöjligheter, nej, de förstöra ofta en redan verklig lycka. Har en man eller kvinna ett förtroligt vänskapsförhållande till en gift kvinna eller man — strax börjar folk hviska om en stundande otrohet. Har en man eller hustru skilt och gift om sig, hinna de ej vigas förr än folk vet hvem, som skall bli »den tredje». Hafva två makar skilts med bibehållen vänskap, så har man — i stället för beundran öfver denna högsinthet — misstankar om ett hemligt tvegifte!

På samma sätt inom det offentliga lifvet. Om någon där i ren hänförelse börjar ett allmännyttigt företag, så är det endast »för att få sitt namn kändt». Om någon där beifrar missbruk och orättvisor, så är detta »otillfredsställd fåfänga»; om någon försvarar en gammal inrättning, så är det emedan någon vinning, någon utmärkelse lockar honom! Om en, i något afseende skapande, bjuder bemärkta personer till sitt hem, då är det ett fåfängans försök att spela en roll eller lust att bilda sig ett »kotteri» eller önskan att skaffa sig en gynnsam kritik! Om en politiker uppträder på ett oväntadt sätt, strax finnas tio andra färdiga att berätta hvilket personligt agg eller hvilken personlig fördel eller personlig fåfänga, som ligger bakom! Det finnes inom affärsvärlden, inom politiken, inom de litterära och konstnärliga kretsarna — liksom å andra sidan inom erotiken och familjelifvet — icke en handling så oskyldig, icke ett drag så obetydligt, att de icke göras till föremål för utläggningar, och — i de flesta fall — nedsättande slutsatser. Det behöfves endast att en penningman hälsar något artigare än vanligt, för att man börjar tala om hans osäkra affärsställning; endast att en politiker skakar en motståndares hand, för att man hviskar om någon låg kompromiss; endast att en konstnär eller författare med vissa förbehåll omtalar en annans arbete, för att man ropar: yrkesafund och klickväsen!

Det finnes icke en tolkning så rå, icke en historia så vidunderlig att det icke finnes några »goda vänner och trogna grannar», som skynda att från krets till

krets utbreda den; ja, som ofta äro de första och de ifrigaste att sprida den!

Och det är icke X eller Y eller Z, utan just du, som läser detta, som har allt detta på ditt samvete. Du gjorde något af detta för en timme sedan, du kommer att göra det en timme härefter! Det är du, som — i stället för att hos dig själf begrafva det antagande, som uppstigit i din egen hjärna som en möjlighet eller den skvallerhistoria, man meddelat dig — sänder detta antagande, denna historia vidare. Och gör det med försäkringar om huru rimligt antagandet är, hur »faktiskt viss» historien är; från hvilket »säkert håll» den kommit! Det är du, som — under det bildade namnet »psykologisk analys» — plockar sönder dina vänners och grannars själar i små trasor, och släpar kring dem genom dessa dina »antaganden» om deras känslor och motiv. Det är du, som — under tysthetslöfte — till den ena förråder den andras hemligheter, eller dina ytliga slutsatser om hans själstillstånd. Du gör det under talesätt som dessa: »jag säger dig det, ty du står honom ju lika nära som jag»; eller »du skulle säkert fått hennes förtroende likaväl som jag». Det är du, som, sedan en vänskap är bruten, hänsynslöst tillspilloger alla dess förtroenden.

Och du gör sällan allt detta af elakhet. Men du gör det, emedan man måste tala om andra, bedöma andra, ifall man skall anses underhållande och ej bli utsatt för samma omdöme, som en person — hvilken nekade höra en skvallerhistoria — att hon »blifvit dum och tråkig och säkert höll på att bli läserska!» Det är denna fruktan att anses tråkig, som frestar såväl kristliga som okristliga människor att genom sina tungor

tända den helvetets eld, hvarom aposteln Jakob talar, den eld, som för ömtåliga naturer gör tillvaron till ett pinorum, där de mista sin tro på människorna, sin enkla omedelbarhet, sin glada handlingsfrihet, sitt mod att följa sina egna, bästa ingifvelser. Belzebub, »flugkonungen», är härskare i detta rike, han som genom millioner äckliga prickar slutligen lyckas fläcka den mest strålande marmorhvithet!

När skola i öfrigt ädelsinnade män och kvinnor sluta att surra i flugkonungens hof? När skola de blygas att, som samme Jakob säger, kunna styra båten med roder, hästen med tygel, men sakna makt öfver sin egen tunga?

När skola män och kvinnor — hederliga, pliktrogna, godhjärtade, finkänsliga, begåfvade män och kvinnor — lära sig, hvad de ännu ej förstå: att sätta ett insegel för sina läppar, ifall de utfrågas om en annans hemlighet? När skola de lära att bevara den så, att ingen ens anar att någon finnes att bevara? När skola de med bestämdhet förneka all vetskap om en konflikt, som de endast sålunda kunna hindra att vidare utläggas? Och när skola människor inse att de hellre borde skära af sin egen tunga, än bruka den till tanklösa eller hjärtlösa antaganden och domar om afsikter, känslor och afgöranden, dem de icke kunna genomskåda? När skola de bli mäktiga den — som det synes — största af alla lifvets försakelser: att hos sig själfva begrafva den sista skandalhistorien, ifall de icke lyckats täppa till sina öron så att de sluppit höra den? Och slutligen: när skola människor känna det förnedrande i att under en kort tillvaro — som de kunde fylla med ädelt arbete, med rika

tankar, med stora känslor — förbruka timme efter timme, dag efter dag, år efter år med att afhandla hvarandras små svagheter och utspeja hvarandras hemligheter? När skola de inse att då hela det rika lifvet — naturens, samhällets, konstens verk, människosjälen i dess djup och i dess höjder — bjuder dem ämnen till andlig näring, de borde kunna afstå från att tära på hvarandra?

Innan något af detta sker, skall allt annat fantastiskt, om hvilket vi nu blott drömma, ha blifvit verklighet! Vi flyga mellan planeterna; Shelley's tro att världshafven kunde förvandlas till lemonad, har blifvit sanning; lejonet leker med lammet, och alla svärd äro omsmidda till plogbillar, innan skvallret mist sina läderlappsvingar och misströns haf sin bitterhet, innan förtalets gap skonar oskulden och tungorna upphöra att vara pilar vid människojakt, knifvar vid människoslakt.

Huru förvriden rättskänslan på denna punkt är, visar sig bäst därigenom att den förtalades vänner städse mer ondgöras öfver dem, som meddela förtalets offer hvad som försiggår, än öfver de förtalande själfva! Och visserligen kunna dessa beställsamma ha sin del i den tragedi, som ofta blir förtalets följd. Men en annan gång ha de tvärtom afvändt de tragiska följderna genom att ge den angripne möjlighet till självförsvar. Och dessutom, ifall alls inga förtalande funnes, då hade ju de beställsamma intet att omtala?

Icke de offret varnande men de lugnt lyssnande ha, näst ryktesutspridaren, den största skulden. Enhvar borde vid hvarje »det säges», »det lär vara» ögonblickligt begära sagesman och bevis och — ifall

sagesmannen nämnes — därefter gå till denne, från denne till hans sagesman och sålunda slutligen förvissa sig om sanningen. Nio gånger af tio skulle man då erfara det tomma i talesättet: ingen rök utan eld. Men i stället för att alla sålunda borde skydda offret, råder tvärtom den fullkomligaste enighet och samvetsgrannhet i att skydda — förtalaren! Ingen vill uppge sin sagesman ty detta kunde bereda denne obehag! Därigenom blir efterforskningar och rättelser omöjliga. Sålunda kan en fläckfri människa slutligen bli ett rättslöst väsen, som enhvar i anonyma skrifvelser och offentliga angrepp saklöst kan skymfa såsom en ohederlig eller otuktig person!

Dylika vidriga masker påtvingas rena anleten af människor, som ej ens kunde taga ett öre ur deras börs eller kröka ett hår på deras hufvud.

Somliga torde invända att mycket, som först kallas förtal, senare visar sig vara sanning.

Som om detta kunde frikalla oss från försyntheten inför en annans handling, om hvars dolda drifkrafter vi oftast intet veta! Som om icke domen just borde bli än mer tvekande inför det mäktiga, som ett öde innebär, äfven om detta vore ett brott! Som om ej det ödesdigra innebure sin egen lag, sin egen dom, sitt eget straff, sin egen frälsningsplan! Som om vi borde lägga ett sandkorn till den börda, den ödesutvalde har att bära! Som om vi icke helst borde förstummas inför vissheten, att des Herzens Woge schäumte nicht so schön empor und würde Geist, wenn nicht der alte Stumme Fels, das Schicksal, ihr entgegenstände! (Hölderlin.)

*

Till förtalets egendomligheter hör också att människor, som genast tro det onda, andra säga om oss, endast med möda tro en *självbekännelse* om ett fel eller felsteg. Orsaken är kanske den att, vore utsagan verkligen sann, menar man, då gjorde den ifrågavarande den inte själf! Eller är skälet våra vänners tro att då — hade de själfva längesedan upptäckt felet? Hvad nu än orsaken är, så står det fast: att det mindre skadar en människas anseende att säga hårda sanningar om sig själf, än att bli beljugen af andra!

Leopardi menade att ingen vänskap skulle bestå, om vi hörde våra bästa vänner tala om oss i vår frånvaro! Denna mörksyn är ej långt ifrån sanningen. Ty äfven i fråga om sina bästa vänner synda de flesta genom att om dem säga ting, de ej skulle säga till dem — åtminstone ej med samma ton eller samma ord. När vi *till* en vän uttalat ett ogillande, ha vi vägt domen på guldvikt; vi ha valt de försynta orden, vi ha lagt vår kärlek i stämman, i blicken. Men huru sällan sker allt detta, då vi upprepa samma ogillande till andra! Och dock finnes ingen oskrifven hederslag, som borde vara mera bindande än den, att vi icke om våra vänner — helst ej heller om andra — någonsin sade något, som vi icke på *alldeles samma sätt* kunde säga dem själfva. Det, jag ej sålunda ville säga min vän, bör jag — ifall tystnaden ej kan skada en tredje — helst tiga med. »Du brister ju icke sönder däraf,» menade redan Jesu Sirach!

Det finnes en annan hederslag, som borde vara lika bindande, den Goethe tillämpade då han tillsammans med — jag tror Wieland — i Weimars

park såg ett par kyssas, som alls icke borde få kyssas. Wieland utbrast: »Ser du — skall man tro sina ögon?» Goethe svarade: »Jag ser — men tror i n t e mina ögon.» Detta svar är ej endast ädelmodigt utan äfven klokt. Ty våra egna ögon kunna bedraga oss, bland annat så att det man ser, kanske har en helt annan innebörd än den man tror. I hvarje fall måste en sålunda ertappad hemlighet vara lika helig som den oss anförtrodda. (5).

Hvad åter offentliga handlingar angår, så borde domen öfver dem åtminstone återhållas tills vi funnit deras sammanhang med allt föregående, icke endast i dem se verkningar af orsaker, dem vi kanske alls icke eller ensidigt känna.

Det är icke endast genom förtalet, man kränker sällskapslifvets skönhetslag, utan äfven genom det slags skämt om människor hvarunder de bearbetas så, att deras väsen till sist synes lika löst sammanhängande som en ullkarda! Självförsakelsen att återhålla en elak kvickhet eller iakttagelse, äfven om en vän, är för de flesta ett mycket större offer än att vaka sju nätter vid hans sjukbädd. Kvickheten är så lätt då den ej skyr elakheten. Och den munterhet, kvickheten väcker, verkar som morfin på samvetet: man har ju roat så många på denne enes bekostnad! Det är möjligt att det elaka skrattet fysiologiskt har lika utmärkta verkningar som det goda. Men dess psykologiska verkan är en helt annan. Den, som leker i luften med knifvar, får snart ett stort tomrum omkring sig. Den åter, som endast brukar sin kvickhet i idéernas tjänst, bringar människorna dagliga, tysta offer, och detta gör dem småningom kärare för

honom själf. När vänner skratta åt hvarandra med humor, blir stämningen mellan dem endast varmare. Men sker det utan humor, då kan ingen sympati och ingen aktning hindra att det glas, hvarigenom de en gång klart sågo hvarandra, småningom täckes af isblommor.

Det är icke alltid det sällskap, där vi skrattat och skämtat mest, som vederkvickt oss bäst. Det kan tvärtom hända att det efterlämnar samma verkan, som när man sökt släcka törst med hafsvatten. Salt är oumbärligt. Men dess värde beror af om det kommer i rätt mått och på rätt tid.

III.

Att talandet ofta kränker sällskapslifvets innersta skönhetslag är intet nytt för vår tid. Men ny är den rastlöshet, som hindrar människorna att i ordets verkliga mening hålla samkväm, liksom att hålla sabbat. Det förra borde under några timmar få ge oss hvad söndagen — den solhelgade dagen — alltigenom kunde skänka: växtkraft genom hvilan från hvardagliga mödor och genom en full andakt i sådana intryck, för hvilka man under arbetsveckan ofta ej ens kan stjäla sig tid. Samma oro, som nu hindrar människorna att på ett fruktbart sätt »helga hvilodagen», hindrar dem äfven att göra samkvämets timmar till helgdagsstunder.

Dock finnas redan människor, som förmå utbreda sabbatsstämning inom hvarje krets. Om dessa säger en af dessa: att för dem de sprödaste ljuden äro de

ljudligaste; de höra allt ända ned till snöklockans ringande och deras egna ord behöfva endast hviskas för att verka som besvärjelser för hvilka bergen upplåta sig...» (Rilke.)

Om denna lyssnandets konst skref jag för flera år sedan följande, som här må upprepas för att fastställa den tredje af umgängets väsentliga skönhetslagar.

*

Mer ljust finnes inte än en ung svensk björkhage i försommaren. De tätt stående stammarnas fina hud har barnalemmars mjälla hvithet; hvitt glimtar från marken af försenade sippor, af harsyra och ekorrbärört, af dufkulla och smultronblom. De spädgröna björklöfven fånga silfverglindrande hvar solglimt; grenarnas vajande fyller luften med varmgrön vällukt; asparnas halfgenomskinliga blad glänsa bärnstensgula och brunröda. De unga löfvens sus svinner in i det mörka bruset bortifrån skogen, som äfven minner om sin närhet genom en och annan smal gran, som svartgrön sticker upp i den nya grönskan. Hvarje strömoln smälter snabbt in i den himlens tindrande blåhet, som sjön speglar och bergen svepa sig i. Skogsbäcken porlar och pärlar, babblar och bubblar, men så sakta att den ej förtar ljuden af vajande gräs, surrande bin, fladdrande insektvingar — i synnerhet hvita fjärilsvingar — som tillsammans bilda sommarens sprödaste, men mest ihållande ton. Trastars och finkars snabbt stigande och fallande tirili bejakar hvad äfven skogsdufvans kurr och gökklockans rop från alla väderstreck förkunna: att som-

marens helgdagsstund har slagit. Ty nu blommar konvaljen. Hvita pärlrader tindra öfverallt fram ur breda bladgömmen. Starkare än den rusande vällukten från häggens sista och rönnens första blom, renare än själfva den af jord- och vatten- och växtlighetsdofter sammansatta sommarångan, fylles luften af den heliga doften från de små kalkar, i hvilka bor all sommarens fullhet, all sommarens fromhet.

I denna salighet af jordiskt grönt och himmelskt blått och öfverjordiskt hvitt, af soldarrande ljudflöden och välluktsströmmar, tycker man sig äga Heimdalls gåfva: att höra gräset växa.

Men just i en sådan stund mindes jag plötsligt att, huru helt en människa än blir idel sinnen och idel själ, huru motståndslöst hon än låter sommaren forma sig till endast en bägare för att omsluta hela tillvarons härlighet — så lär en stackars människa dock icke se mer än en sjundedel, icke höra mer än en sjättedel af allt det, som vågar och vajar, glittrar och glöder, strålar och svingar från gren och tufva, från luft och vågor!

Medvetandet om allt detta oförnumna väckte i den stunden en stark upprorskänsla mot människonaturens gränser. Och det var en ringa tröst att dessa gränser för oss dölja mycket af den strid, som är undertonen i varandets och vardandets symfoni, den strid, som redan gör tufvan, min hand täcker, till en valplats, full af segrare och öfvervunne. Ty gärna ville jag just då förnummit äfven stridens alla lidanden, endast jag — in i dess yttersta dallringar — äfven kunnat förnimma all lifvets härlighet: det ljudspel, den färglek, den doftbrygd, det känselsmek, hvaraf den nordiska

naturen, i sin skäraste skönhets snabbflyende stunder, öfverfylles till druckenhet.

Men ur vissheten att åtrå omöjligheter — åtminstone omöjligheter tillsvidare, innan människan vidgat sina gränser — uppgick den trösten: att vi kulturmänniskor, som förlorat vildens och djurens fina sinnen för den yttre naturen, ersatt denna finkänslighet genom en den motsvarande finhet i uppfattningen af den andliga värld, vi skapat ur och åt oss själfva. Men också den trösten blef kort. Ty med ens slog det mig huru vi — såväl genom ofrivillig begränsning som genom frivillig inskränkthet — äfven på detta område uppfatta allt med slöa sinnen!

Den i våra dagar ömsom förhärligade, ömsom förbannade själfanalysen tyckes tala för motsatsen. Aldrig har man med strängare vetenskaplig metod trängt in i själslifvets, liksom i den öfriga naturens, hemligheter. Aldrig — utom på de stora franska moralisternas dagar — har man med större författarkonst skildrat sina psykologiska upptäckter.

Men månne ej vår tid uppöfvat förmågan att se, på bekostnad af den lika betydelsefulla att lyssna?

En nyprovençalsk diktare säger i en sonett att, liksom han med sitt öra lutadt mot en snäcka, ur dess rosenröda inre hör återljudet af hafvets brus, så kan han, lutad mot sin älskades öra, under hennes tystnad dock förnimma »hvad hennes hjärtas djupa vågor hviska». Den diktaren visste att lyssnandets konst är ett med kärlekens. Om vi således nu lyssna sämre, beror detta kanske därpå att vi, trots vår mångsidiga verksamhet för vårt släkte, äro kallare för individerna inom detsamma; att vi, medan vi allt ifrigare

studera människan, allt mindre bry oss om människorna?

Äfven i de mest ytliga mänskliga förhållanden är det behofvet att ge och mottaga hänsyn och hängifvenhet — och att sålunda för oss själfva och andra höja tillvarons värden — som gifvit upphof till de sällskapliga seder, dem särskildt sextonhundratalet bragte till en fullkomlighet, som vår tid ytligt utdömt såsom en fint utarbetad men nu död form, hvars tryck man gjort väl i att undandraga sig. Och helt visst var mycket af det sirligt cirklade i väsen och vanor, i tal och skrift, former dem vi med full rätt låtit vika för en större naturlighet, en rikare individualisering, en rättframmare ärlighet. Men det innersta syftet med de sirliga bruken var ett vackert. Det var önskan att »göra alla nöjda med sig själfva och hvarandra», en stor konst, hvars innersta hemlighet gömmes i det gamla budet: att göra människorna allt, hvad vi vilja de skola göra oss!

Vårt århundrades människa har omsatt sin medkänsla för sitt släkte dels i en storartad välgörande verksamhet och dels, som ofvan sades, i vetenskaplig iakttagelse och psykologiskt fördjupad, konstnärlig skildring. Men den af järnvägar och ångbåtar, telegraf och telefon, affischer och tidningar, velocipeder och spårvagnar — snart äfven af automobiler, ballonger och flygmaskiner — omtumlade olyckliga nervbunt, som kallas nutidsmänniskan, har icke längre tid — och förlorar därigenom äfven håg och vana — att sysselsätta sig med de enstaka medlemmarna af sitt släkte. Allra minst har hon ro att, under sin sällskapliga beröring med den enskilde, fördjupa sig i

utbytet med denne eller att under detta taga de fina hänsyn, som utgjorde en del af behaget i forna tiders lif.

De gamla damer och herrar, hvilka ännu som åttioåriga sutto rakryggade på pärlfärgade taburetter — visserligen voro deras ögon ej sällan skummare, deras hjärtan svalare än våra för det mänskliga lidandet i dess olika former. Och visst var deras känslolif ofta grundare i de djupaste, personliga lifsförhållandena. Men huru mycket vaknare voro de ej för alla de, med självbehärskning och självförsakelse förenade, små ting i lifvet, som visserligen icke kunna hindra lidandet och icke skapa lyckan, men som dock lindra det förra och höja det senare! Små ting — hvar för sig obetydliga som den förbiilande vindens lenhet, den förbifarande doftens ljufhet, den förbifladdrande insektens lätthet — men som dock allesamman medverka att gifva samkvämets stunder deras sommarlika behag.

Dessa gamla damers och herrars solidaritetskänsla med sitt släkte var ännu slumrande. Men deras sällskapliga känsla var stark och konstnärligt utbildad till fullkomligt välde öfver både de lättare och de allvarligare former, hvarigenom det omedelbara samlifvet individerna emellan just för stunden blir rikt. Framför allt utvecklade sjuttonhundratalets människor den konst att lyssna, som är grundvalen för den att samtala. Våra mormödrar kunde med ett välvilligt leende åhöra äfven en långtrådig berättelse eller på ett förbindligt sätt afbryta denna, ifall den hotade sällskapsglädjen. Nu kan man bevittna huru deras mycket mer »bildade» dotterdöttrar, med högljudda af-

sides och ljudliga skratt vid någon tungrodd underhållning, röja att deras kritik är bra mycket finare än deras hjärtan. Våra mormödrar förstodo att — med en sympatisk blick, ett uppmuntrande ord — locka fram en persons bästa möjligheter. Den väl berättade anekdoten blef lönad med lifligt bifall. Det fina yttrandet blef tacksamt upphämtadt, det kvicka infallets fjäderboll träffsäkert återkastad. Man aktade sig att genom klumpiga afbrott störa det spända lyssnande, hvarförutan berättandet lika litet blir fullkomlig konst, som musik kan bli det under högljudt prat. Nu däremot, när A. börjar berätta — och berätta väl — skyndar B. att afbryta med en onödig fråga; A. fortsätter, då C. kommer med ett infall, ofta utan udd; A. återtager tråden, då D. afklipper den genom att börja ett nytt ämne! Och på samma sätt sönderstyckas ett meningsskifte. I båda fallen förloras det sammanhang, som ger berättelsen och tankeutbytet värde. Af allas äflan att öfverrösta alla blir, icke samtal utan samskrik. Detta samskrik kännetecknar nutidens umgänge. Forna tiders mål var att alla skulle höras och alla på bästa sätt göra sig gällande. Mellan fyra ögon kan en nutidsmänniska vara lika själfull, lika sakrik, lika kvick som någon annan tids begåfvade människor. Men medan forna tiders sällskapslif stegrade den enskildes egenskaper till deras högsta grad, sammanältas de nu till form- och färglöshet. Eller, om så ej sker, huru sällan förstår dock någon att gifva det själfulla yttrandet, det blixtrande infallet dess plats, dess infattning såsom en ädelsten i samtalets konstfullt länkade kedja?

Det är nu för tiden ofta just kvinnorna, hvilka, oroliga som asplöf, strax börja högljudt prata bredvid två personer, som afhandla ett ämne af allmänt intresse för hela den krets, som damerna emellertid på detta sätt hindrar att lyssna. Och i de flesta fall innebär damernas samtal intet annat än lusten att »parler chiffons», en lust, de fordom sinsemellan tillfredsställde, men nu — tack vare kvinnans rättigheter — obesväradt följa äfven i sällskapslifvet! De kunde dock bättre visa sin »jämlikhet», ja, till och med sin öfverlägsenhet, genom den konst, Goethe ansåg beteckna den finaste kvinnliga kulturen, konsten att lyssna just

...wenn kluge Männer sprechen.

De kvinnor, hvilka fordom ägde denna kultur, ansågo det som en fin hyllning — ja, som den allra finaste — när männen inför dem utvecklade sin andliga rikedom eller till kvinnornas väl öfvervägda omdöme hänsköto afgörande i en meningsstrid. Nu synas kvinnorna anse det för sig smickrande ju mer nonsens de förmå en man att tala. Ty annars skulle de väl ej ständigt framkalla de urspårningar, hvarigenom samtalen falla sönder i obetydliga spillror. Männen gömma därför helst sina allvarliga tankeutbyten till samkvämen med hvarandra. De bemöda sig ej längre att inför en kvinnlig krets tala väl; ej heller bry de sig om att lyssna till hvad damerna yttra. Äfven när dessa verkligen kunde ha något att säga, bli de sålunda ur stånd att göra sig hörda och förfalla därför ofta till nyssnämnda sidosnack. Ty hvarför skulle de egentligen vårda sig om att vara hänsynsfulla,

när de själfva ej bli uppmärksammade, endast öfverröstade? Genom att ingen låter den andre tala till slut, hinner ingen ge sin synpunkt hel. Och så uppstå de missförstånd, som — med nutidens nervösa retbarhet — snart föra till häftiga utbrott mellan de meningsskilda och till förstämning hos alla.

Man lämnar numera ofta en sällskaplig samvaro — äfven i högt bildade kretsar — med den känsla af trötthet, som hvarje meningslöst spilld tid medför. Men syftet var ju att man där skulle vunnit den andliga spänstighet och idérikedom, som ej endast äro den värdefulla behållningen af sällskapslifvet, nej rent af dess enda berättigande för utvecklade människor?

Äfven när det icke låg verklig välvilja i forna tiders hänsynsfulla lyssnande, så fanns däri den välförstådda, fina egoism, som ej ville gå miste om den njutning, man då erfor af en utsökt berättarkonst, af en luftig infallslek. Att under några timmar, fria från hvardagslifvets kraf och mödor, fyllda af en harmoniskt festlig stämning, skapa de villkor, som äro sällskapsglädjens lika väl som lyckans — de, hvarigenom enhvar kan njuta sina krafters fulla frigörelse — detta var fordom sällskapslifvets makt och borde alltjämt vara dess lifsstegrande verkan.

Det var icke blott älskvärdhet, det var äfven ärelystnad, som lärde damerna i sjuttonhundratalets salonger att ej endast »recevoir mais accueillir». De ville lika litet blottställa sin salongs rykte genom tunga samtal eller taktlösa infall, som de ville blottställa sig genom en dålig och illa serverad middag, och det föll dem lika litet in att afbryta en berömd samtalare, som att slå sönder sitt äkta porslin. Där-

för utvecklade de sin fina färdighet att afböja ett ledsamt eller ömtåligt ämne; att låta de samtalande endast beröra stridsfrågor men icke fastna i dem; att egga genom ett utrop, ett infall, ett spörsmål, hvarigenom hela kretsen leddes fram till ett innehållsrikt utbyte, icke som nu bort från detta. Dessa kvinnor länkade kanske samtalen alltför omsorgsfullt, så att den omedelbara och utpräglade egenarten stundom blef undertryckt, liksom sällskapslifvet öfver hufvud ju kunde drifva självbehärskningen till en sådan ytterlighet att det hela blef intetsägande. Men detta var egentligen fallet endast i de kretsar, där andlig tarflighet, ehuru under mindre behagliga former, ändock skulle varit rådande. Den verkliga personligheten tvingades tvärtom af banden att finna utsökta medel för att uttrycka sig. Och det blef sålunda i själfva verket icke ett mindre utan ett större utrymme, man vann för sitt väsentliga väsen, när man »frigjord af ett älskadt tvång» beredde andra — liksom man af andra erhöll — den eftersökta njutning, som väl vägda omdömen, sakrika utredningar och vackert fäktade meningsstrider beredde. Oändligt mycket mer än nutidsmänniskan njuter af att låta sig själf — och sin mun — gå, njöt man den tiden af sin egen förfining, sitt fullkomliga välde öfver sina uttrycksmedel, liksom man njöt af samma förfining och samma välde hos andra.

Om det sällskapliga utbytet redan blifvit fattigt och fult genom oförmågan hos de vuxna att lyssna — dessa, som dock ännu från sin barndom behållit något minne af att det ansågs ohöfligt att falla andra i talet eller att afsides börja ett samtal, innan ett annat var slut — hvartill skall det icke

sjunka, då det släkte uppvuxit, som nu redan i barnaåren har ledningen i hemmen, afbryter gästerna och tystar föräldrarna, för att själf taga ordet? Under ett, i dessa fall grymt missbrukadt, tal om frihet och förtrolighet, danas varelser, som, ur stånd att lyssna till någon annans röst än sin egen, komma att återfalla i sällskaplig råhet, ifall man ej i tid vaknar för den osköna företeelsen och till fromma för sällskapslifvet — liksom för barnens egen personliga utveckling — återger dem åt barnkammaren när familjen har främmande.

*

Följderna af oförmågan att lyssna visa sig ej endast i sällskapskretsen utan äfven i hemlifvet. Alla dess medlemmar, kvinnliga som manliga, ha nu sin tid så fylld af yttre sysselsättningar eller förströelser, att de inom hemmet allt mindre äga ro att höra på hvarandras tankar eller känslor. Efter måltiderna — vid hvilka en del af familjen ofta saknas för arbetets eller studiernas skull — spridas medlemmarna som agnar för vinden. De beröringar, dessa sålunda erhålla med hvarandra, bli snuddanden vid en yta, icke försjunkandet i ett djup. Men de flesta människor äro i mer eller mindre grad djup, icke ytor. Man når dem sålunda icke från ytan.

Ej ens kärleken — som bland annat är medvetandet om en annan varelses outtömlighet — finner numera den tid, som behöfves för att tillägna sig den älskades eller vännens inre lif. Man telefonerar, skrifver brefkort och sportar tillsammans. Hvad man

därunder hinner slänga åt hvarandra, blir ej af stor vikt. Och äfven de älskande eller vänner, som under sitt samlif bevara håg och förmåga att utbyta lifvets större värden, sakna nu ofta öra för — eller tid att lyssna till — de halftoner, hvarigenom en själ uppenbarar sig. Det tveksamma förtroendet, det skygga vädjandet, den ordlösa bönen, det oroliga afvärjandet — huru ofta gå de icke obemärkta förbi! Huru slött höra, huru slappt svara vi icke i hemlifvet eller vänlifvet! Huru många gånger om dagen afslita vi ej de fina trådar, som binda själ vid själ! Huru låta vi ej de små lifsvärdenas guldsand sorglöst rinna bort ur vårt timglas!

*

Och kommer man från de lefvande människornas värld till de dödas, till böckernas, så hafva vi i nutidens brådskande lif äfven där förlorat förmågan att lyssna. I städerna sakna människorna allt mer själfva lusten att låna sitt öra åt stora tiders och stora människors röster. Och äfven när människor ännu äga denna håg, huru störas de icke af andras kraf att de omedelbart efter intryckets mottagande skola vara villiga att afhandla det!

Och dock, försöker ej själfva konsten numera att dana finare lyssnare? Skådespelet talar allt oftare med pausen lika väl som orden; Wagners musikdramer ha helt visst varit kämpaspelen vid operans högsättning, så att äfven musiken blir allt mer löst från talet liksom den fräckt fula baletten kommer att bytas mot den stillsamt uttrycksfulla

dansen. Man har redan förutsagt att aforismen och lyriken bli litteraturens slutgiltiga former (?) Den bildande konsten berättar ju icke längre. Några af nutidens yppersta verk äro tysta såsom Leonordos människor, hvilka endast tala genom »den inre lyckans leende». Sålunda skall kanske konsten åter lära människorna att höra tystnaden?

Arten af den bildning, som länge varit den påbjudna, har just hindrat ungdomen från den valfrihet och självverksamhet, som äro oafvisliga villkor för att komma till böckernas värld med andäktigt sinne. Ej mycket bättre har man vårdat förmågan att lyssna till det lefvande lifvets röster omkring sig. Dessa röster öfverdöfvas för de flesta af arbetets larm eller dagsstridernas sorl. Men dagens hesa stämmor äro icke alltid tidens. Dessa höras stundom som ett väldigt brus från vingarna af den

... Schöpfergeist
der mächtig weht und seine Welt erneut...

Oftare förnimmas de dock endast såsom sommarsuset genom unga löf och det blir af de lättaste fjädrar, man stundom får veta från hvilket håll tidsandan blåser. Dessa ljud och tecken äro så ovägbara, omätbara, flyktiga, att de stundom hvarken ses eller höras, endast kännas i luften.

Förmågan att sålunda iakttaga dem, att aflyssna det varande några af vardandets hemligheter, kallades fordom profetians gåfva. De, som ägde denna, stenades då som nu. Profetians gåfva är sålunda icke en, man obetingadt kan anbefalla människor att uppöfva! Men visst är att den människa, som äger och

öfvar den, erhållit ett mål och en mening i sitt lif, långt öfver stundens. Den mest glädjefattiga tillvaro kan varda rik, ifall den inom sig rymmer ett känsligt medvetande af det, som — inom vår egen lifsdag — afgör mänsklighetens utvecklingsförlopp; ifall den innebär förmågan att i tidens rörelser urskilja de stora syftena och göra dessa syften till personliga lifsintressen, till våra egna fröjder och sorger. Ett finare öra skulle sålunda hindra mängen från den nu ofta ofrivilliga råheten, att smäda den skara, som på samtidens stridsfält alltid blir »främlingslegionen».

Historien är en stor återupprepare. Den låter samma slags farhågor, samma slags misstolkningar rotera kring hvarje nydaning. Just dessa farhågor och misstolkningar stärka nydanarens visshet att hans tanke är framtidens. Men månne det alltid måste förbli så? Skola människorna aldrig lära att med hörande öron lyssna till suset af de nya känslor och tankar, hvilka lika visst och lika omärkligt förvandla människolifvet, som de otaliga lifsförloppen i den yttre naturen från en vårvecka till en annan förvandla jordens anlete?

Genom oförmågan eller olusten att lyssna till tidens röster, gick mängen äfven förbi sin egen egentliga uppgift, bekämpade sina verkliga vänner, ställde sig i led med sina naturliga fiender.

Men huru skall man af människorna kunna vänta, att de vaket lyssna till det aflägsna bruset af tidens ofta så svårtydda stämmor, när de sällan ge sig ro eller rätt att lyssna ens till rösterna i sitt eget inre? De flesta människor lefva lifvet igenom i yttre motsägelse med sina inre kraf. Stundom ha de af bitter

nödvändighet tvungits härtill. Men mycket oftare än de själfva inse, ha de kommit i detta läge, emedan de lättvindigt tystat den inre stämma, som manat dem att nydana omständigheterna. De bli Aladdin-lampans slafvar, emedan de försumma det kanske enastående ögonblicket att göra sig till dess herrar. De ha planlöst följt andras föredöme, emedan de icke ägde mod att lita till sina egna ingifvelser, icke uthållighet att göra sitt eget inre lif till en makt vid danandet af sin yttre tillvaro. Ja, detta händer de flesta utan att de tvingas af annan drifkraft än den, att snarast möjligt få allt möjligast likt alla andra!

Och så följa de den väg längs hvilken man armbågar eller bugar sig fram till den plats i samhället och i sällskapslifvet, där man kan tjäna mest och lysa bäst, äfven om ens verkliga personlighet där icke har en fotsbredd mark att stå på!

Om denna oförmåga att lyssna till sig själf redan är stor i fråga om bestämda, utåt lifsafgörande beslut, huru mycket större måste den då vara, när det gäller ljuden från de själens djup, som äro hemligheter för oss själfva; bruset af vågor, hvilkas källor ligga högt uppe på vidder, dit vår vakna tanke aldrig nått, vågor, som flyta förbi våra medvetna mål eller önskningar eller drömmar, som omforma den flodbädd, vi kalla vår vilja?

Och dock vore det i synnerhet för dessa ljud vi behöfde vara lyhörda, i stället för att det just är dem, vi mest hänsynslöst öfverrösta.

*

I samband med nutidens oförmåga att lyssna, står äfven den att vänta. Man fordrar af sig själf och andra att strax veta sitt lifsmål, sin mening, sitt tycke. Att ett arbete blir mer målmedvetet, ett omdöme grundligare, när vi besinnat oss på hvad vi verkligen vilja eller tänka eller känna inför en egen uppgift eller inför ett verk, en handling af andra, detta betyder intet för nutidsmänniskan. Farten är allt — hvad färden ger är det oväsentliga!

*

Det kräfdes fordom en orubblig tystnad af den, som genom spådomskonst ville aflyssna framtiden dess hemligheter eller upphämta dess dolda skatter. I detta kraf låg en djup sinnebild. Endast den, som omkring sig kan tysta tillvarons yttre röster, som kan göra sitt jag till en stilla lyssnare inför sitt själf, han kan äfven varda en framsynt rörande sitt eget öde, en skattegräfvare i sina egna djup.

Romaren, som ägde gudomligheter för allt, ägde äfven en för skogsensamheten, Favonia. Den, som af henne tog ingifvelser, blef så stark att han sedan oskadd gick barfota öfver glödande kol. Sägnens sanning kan enhvar själf pröfva.

Men äfven den, som lärt sig att sålunda andaktsfullt förnimma naturens tusentungade tal; att lyss till sin egen själs och andra själars mångsträngade musik; att urskilja ursprungsorden och framtidsorden bland sorlet af forntidens och nutidens röster — denne har dock icke lärt lyssnandets konst till fullo, ifall han ej hör äfven den stämma, med hvilken det hvilande

hafvet, den vidspända stjärnhimlen, de ensliga fjällvidderna, det stillade människohjärtat talar, den enda stämma, hvars vältalighet aldrig tröttar: tystnadens. Hörbarast ljuder den i naturen under nattens svartaste timmar eller under dagens hvitaste glöd. Hörbarast talar den inom människosjälen i sorgens midnattsmörker eller i lyckans middagsljus. Men äfven utanför sorgens och lyckans tillstånd kan människan höra tystnadens röst öfver alla andras. Hon kan det i de stunder, då hon nöjer sig att vara idel öra och afstår från att vara en stämma, icke ens en stämma, som ställer frågor till lifvets gåtor. Då vidgar själen sig till en helgedom, under hvars stilla, stora hvalf — såsom i Pisas baptisterium — allt blir musik, så att äfven ett tungt steg där ekar som orgelbrus och ett hvardagsord återtonar som melodisk sång.

IV.

Samhällsskönheten.

Et néanmoins elle est la totale harmonie
Qui se transforme et se restaure á l'infini,
Par à travers les mille efforts que l'on croit vains.
Elle est la clef du cycle humain,
Elle suggère à tous l'existence parfaite,
La simple joie et l'effort éperdu,
Vers les temps clairs, baignés de fête
Et sonores, là-bas, d'un large accord inentendu.
Quiquonque espère en elle est au delà de l'heure
Qui frappe aux cadrans noirs de sa demeure;
Et tandis que la foule abat, dans la douleur,
Ses pauvres bras tendus vers la splendeur,
Parfois, déjà, dans le mirage, ou quelque âme s'isole,
La beauté passe — et dit les futures paroles.

(Em. Verhaeren.)

I.

Drömmen om samhällsskönheten är måhända lika gammal som samhället.

Var den åtminstone icke kärnan i de lagar, som bära Mose namn, i Laotses visdomsord, i Platos stat, i det Guds rike, de kristna bidade?

När antikens skönhetsvilja återvaknade, tog äfven drömmen om samhällsskönheten ny form t. ex. i det Utopia, som fått så många följdskrifter. Men drömmen förblef de ensamma själarnas, ända tills upplysningstidehvarfvet gaf den medborgarrätt bland de verklighetsvärdiga tankarna.

Oftast utgör en tids allmänmening om den närmast föregående en del sanning på två delar fördom.

Sådan blef romantikens dom om upplysningstidehvarfvet.

Visserligen företedde det senare många misstag att rätta. Men den kalla förnuftsmässighet, för hvilken det beskylldes, denna kan ingen finna, som sett den tiden djupt in i ögonen. Ur dem lyser ljus dårskap, varm öfvertro på den goda viljans makt att omskapa tillvaron enligt sina ideal. Lidelsen att förverkliga var tidens ädlaste. Slutligen bekräftade det alla seklers erfarenhet att

nicht nur das Weib, auch die Geschichte gebärt mit blutgem Schoss...

Men därigenom skrämdes ett helt släktled från hvarje tanke på nyfödelser.

I ensamma själar fortlefde dock alltjämt drömmen om en verkligvorden samhällsskönhet. Hos ingen lifligare än hos socialismens siare, S:t Simon.

Fylld af vissheten att Gud är i allt och alla i Gud, såg han den sanna gudstjänsten i människans målmedvetna förverkligande af sina gudalika möjligheter. Detta kunde endast ske genom att släktets förnufts- och kärleksmakt, skönhetssinne och skaparsnille riktade sig på samfunds- och människodaningen. Släktet måste börja lefva religion och poesi; att af arbetslifvet, hemlifvet, samhällslifvet dana skönhet, måste varda den högsta af konster.

Själf genomträngd af medvetandet om tillvarons enhet, af de enskildes samband i rummet och släktenas i tiden, trodde S:t Simon att denna känsla med naturnödvändighet måste utvecklas hos alla. Sålunda skulle först inom hvarje enskildt folk — och sedan

folken emellan — »associationen efterträda antagonismen». Men en association sådan, att hvar enskild inom folket och hvarje folk inom folken erhöll rätten till frihet i den mån, känslorna och krafven förädlades, så att den enskilde ej kränkte de enskilde inom folket, detta ej de öfriga folkens rätt. För S:t Simon — som för vår tid — voro samhällsskönhetens tre första bud: att enhvar endast borde skattas efter sitt arbetes värde; enhvar i sitt arbete kunna uttrycka sin säregna förmåga och enhvar endast kunna äga den rikedom, som uttrycker värdet af hans eget arbete.

S:t Simon insåg att kristendomens dualistiska lifssyn fördjupat motsatsen mellan »mina egna» och »andras» intressen, vare sig sedan jaget offrades för de andra eller dessa för jaget. Han såg motsatserna — mellan jaget och det hela, kroppen och anden, mannen och kvinnan — såsom endast skenbara. Denna hans enhetskänsla gör honom till socialismens romantiker — liksom hans socialism blef den franska romantikens.

Det var hårdare och ensidigare hufvuden än S:t Simons, som gjorde socialismen till en makt. Den måste först söndra där han, i sin allkänsla, redan sammansmälte. Han som — enligt ett fint ord om honom — »aldrig visade den tarfliga omsorgen att utplåna sina motsägelser»! Detta drag har han gemensamt med alla djupa andar. Ty hänga ej alla öar samman — nere på hafsens djup?

Men nutidens socialism behöfver återdöpas af hans anda. Den kräfver människor, som i sin skönhetskänsla — i samma grad som i sin rättfärdighetsvilja, sin medkänsla, sitt förnuft — uppröras öfver de nu

varande samhällsförhållandena och som efterlängta en i hela samhällsorganismen förverkligad skönhet. Utan sådana skönhetsdrömmare blir framtidens land ett lågland.

Redan den drömmen är stor, som nu håller arbetarskarorna uppe, drömmen att de, som komma efter dem, »skola få det bättre än de själfva». Redan den viljan är mäktig, som kommer dem att för *sina* barn begära hvad *nästans* barn redan tillhörer!

Men den drömmen att deras barn framför allt skola *varda* bättre än de själfva, vore den för en framtida samhällsskönhet mest betydelsefulla.

Det är en sanning att »det sätt hvarpå ett folk brukar sin ledighet afgör dess sedliga värde» (Maeterlinck). Men detta gäller äfven om ett parti. Så länge arbetarna icke äro för stolta att — i än simplare former — upprepa herreklassens låga laster och fula fröjder; så länge de ej äro för stolta att som vapen bruka den råa smädelsen, den osanna beskyllningen; så länge de icke äro för stolta att taga lön för illa utfördt arbete — så länge skymtar ej ens samhällsskönheten vid synranden!

Denna sanning är så enkel, att man känner sig enfaldig när man upprepar den. Och dock är den nu den förbisedda. Det är jämförelsevis lätt att dana bättre tillstånd. Detta kunna äfven halfmänniskor. Men *bestå* kunna dessa tillstånd endast genom hela människor. Det går jämförelsevis lätt att segra med oädla vapen. Men då blir segern äfven brukad på ett oädelt sätt.

Det är dessa enkla sanningar, som måste utgöra

de första linjerna vid hvarje utkast till en skönare samhällsbyggnad.

Att hafva inpräglat dessa grundsanningar i tidsmedvetandet, är kanske den yppersta delen af Ruskins lifsgärning.

*

Den ännu i Sverige som vishet förkunnade läran om »arbetsplikten» under hvilka förhållanden som helst, är inom det tänkande Europa öfvervunnen af Ruskin, som, särskildt i detta afseende, lämnade en annan mänsklighet efter sig än den han tillträdde.

Med eld inbrände han i samtidens själ: att icke frambringandet af varuvärden men af människovärden, icke den industriella kraftmätningen men den personliga kraftutvecklingen afgöra ett lands kultur. Icke hur mycket folket frambringar utan till hvad ändamål det förbrukar; icke huru mycket, som i ett land arbetas men under hvilka villkor och för hvilka mål, detta blir det kulturen afgörande.

Visserligen voro äfven rättrådighet och människokärlek mäktiga vid danandet af Ruskins ideal för samhällsskönheten. Men den väsentliga skaparkraften blef det skönhetssinne, som kanske var starkare hos honom än hos någon hans medlefvande, han hvars varmaste barnabön var den hvarje vår återkommande: att mandelblommorna icke måtte förfrysa; han som mer än af någon lek fröjdades att åse resandet af en byggnad!

Om man någonsin i egentlig mening kan kalla skönheten lifsluft för en människa, då var den det för honom, som led af all oskönhet — framför allt

samhällets — såsom af kroppslig tortyr och som därför af det personligaste behof gaf sig själf — och allt som var hans — åt förverkligandet af samhällsskönheten.

Och dock torde inga af hans o m e d e l b a r a företag bli det bestående i hans lefsverk. Det bestående är hans syn på problemen. (1).

Han nitar fast dem i samvetena med ord som dessa: att endast det öfverflöd är tillåtet, som ej förnedrar dem, som skapa det; att man sålunda kan ha rätt att äga takmålningar af Veronese och bägare af Cellini men ej att låta hundra dykare arbeta för att skaffa pärlor till ett broderi. Eller när han — mot engelsmannaläran att t i d är p e n n i n g a r — invänder att så äro äfven hälsa, bildning, begåfning: med ett ord alla de värden, som nu offras för att bereda en guldrik men sjuklig och slö ålderdom. Eller när han kallar varuförfalskning det förbindligaste och farligaste sättet att stjäla. Eller när han inskärper att alla bättre tillstånd måste utgå från arbetsfullkomning och arbetsheder, ja, att själfva religionen hvilar på dessa dygder i stället för att — som kyrkan menar — framkalla dem. Eller när han yrkar att annonser och reklamer borde förbjudas, lika väl som allt annat skrän och störande af ordningen. Eller när han framhåller att, lika väl som människor kunna fostras att villigt låta skjuta ihjäl sig, borde de kunna fostras att — mot god lön — utsälja matvaror, utan egen vinst af handeln!

Oföränderligt frågar han — vid de granna talen om tidens framsteg — h v a d man gått fram till? Han visar att detta är en arbetsdelning, som frambringar

varuvärden, icke människovärden; ett tillstånd, som hvarken tillfredsställer allas sunda behof eller gynnar allas kraftutveckling eller bereder alla en fullmänsklig tillvaro. Han fastslår att ett lands rikedom icke kan mätas efter antalet arbetare, det sysselsätter eller varumassan det frambringar, utan efter dess r i k e d o m a f l i f, af rörligvordna krafter. Det land är således rikast, där människorna bäst kunna älska, glädas, beundra och skapa.

I rak motsats till den ovillkorliga »arbetspliktens» förkunnare, vill Ruskin att de arbeten skola upphöra, som ej kunna bli ett fritt skönhetsskapande åtminstone i d e n meningen, att de helt kunna uttrycka en hel människa!

Detta synes nu mången vara det vildaste vanvett. Men huru ofta uttalade ej drömmare det »vanvett», som lifvet sedan gjorde till vishet!

Ruskins o m e d e l b a r a planer för samhällsskönheten torde i det hela vara lika outförbara som Tolstoys. Men medan dennes dröm om det framtida samhället liknar en oljetrycksannons om någon lindebarnsföda, minner Ruskins om den Titians gyllengula dotter, som på starka, glada armar lyfter sitt tunga fång af färgsköna, formrika frukter!

Ingen af Ruskins tankar har mer lifskraft än den om arbetet såsom skapareglädje. Enhvar, som sett huru en människa sköter det arbete, hon helt kan genomtränga och fullkomna, huru hon smeker det med öga och hand, huru hon känner en värdighet, som arbetspliktuppfyllelsen ensam aldrig ger, den vet hvilken lifsförvandling det skulle innebära om den slöa arbets-

underkastelsen, det lifsleda arbetsträlet öfverallt svunne för den verkligvordna arbetslyckan.

Före Ruskin och Morris såg Goethe i handtverkaren — när denne med fullkomnad förmåga, med enhetlig vilja, i lifsglad hängifvenhet skötte sitt värf — »en liten Gud». Och i sin »pedagogiska provins» låter han alla öfriga lärjungar fira sinnrika fester, endast icke de unga handslöjds- och konstnärsämnena. Ty för dessa var hela året en fest i och genom deras arbetslycka!

II.

Ruskin — liksom andra tidens väckande tänkare, en Spencer, en Tolstoy, en Nietzsche — väntade icke samhällsskönheten genom socialismen. Han såg den oskönhet, striden medförde. Men han insåg icke att arbetarna tillsvidare måst utveckla de egenskaper, striden fordrar, och att detta med nödvändighet skett på bekostnad af vissa andra vackra egenskaper, dem deras fäder ägde, utan att dessa dock komma långt med sin arbetsheder och plikttrohet!

Alla dessa tänkare glömma att samhällsstriden är ett krig som hvarje annat; glömma att detta krig först och främst gäller att »alla frågor om makt skola omsättas till frågor om rätt» (Jaurés). Glömma, att om än detta krig, så som alla sådana, medför fasor och grymheter, så visar det sig tillika — och mer än något annat — frigörande äfven för ädla krafter.

Äfven inom en i fält stående här utvecklas ju andra dygder än de i hvardagslifvet oumbärliga, liksom äfven andra laster, än de i hvardagslifvet vanliga?

Lasterna utgöra i hvarje krig — således äfven det sociala — städse den drygaste krigskostnaden!

Man kan med fog beklaga att inom socialismen ledarna t. ex. så ofta bero af de ledda; att de därför endast bli de senares stämma, sällan deras samvete; att små män tro sig stora, emedan de handtera store mäns tankar; att politik äfven inom detta parti ofta blott betyder att finna sluga medel för små syften.

Men i hvilken form har någonsin det offentliga lifvet framträdt, utan att samma företeelse visat sig? Hvar såg man ej en Aristides bortdrifvas af sådana, som »tröttnat att höra honom kallas den rättrådige»? Hvar ha ej Catilinariska naturer lyckats vinna anhang? Hvar mördades ej — af medborgarnit — någon Cäsar? Det första, som vid en utgräfning i Pompeji mötte min blick, var ett på husväggen rödmåladt — valupprop!

Vi ha långt fram till den tid, då ingen annan slags »valrörelse» blir tänkbar än d e n, hvari en man — eller kvinna — försatt sina medborgares tankar och känslor genom makten af sin personlighet! Tillsvidare måste vi hos a l l a partier öfverse med det, som af partiets motståndare kallas »partilidelse och maktöfvergrepp» men af dess medståndare »allmänanda och folkvilja».

Det var naturligt att den sociala frågan först måste bli »magfråga»; att agitationen blef rå såsom svälten är det. Svältens idealbildande makt torde sällan nå förbi matvaruboden. Först när hungern är någorlunda stillad, vaknar törsten efter sanning och skönhet. Vi ha sett den törsten vakna äfven hos de halfmätta!

Redan detta är stort nog. Huru kan man vänta att den låga lusten att med alla medel härska skall

ha hunnit försvinna hos de obildade, när den högt bildade af samma lust drifvas till liknande lågheter?

Hvar förvrängas ej motståndares ord? Hvar nedstampas ej meningar, hvar utspridas ej ogrundade beskyllningar? Hvar erhåller den orättvist kränkte upprättelse?

Huru djärfves »öfverklassen» fördöma »underklassens» maktmissbruk, då den dock borde minnas, att den själf ägt mångdubbla möjligheter att motstå maktens frestelser men fallit för dem? Huru kan samhället fordra att just arbetarpartiet skulle vara det första i världshistorien, som väntade att handla tills det nått ofelbarhet?! Huru kan man af arbetarna begära det fullkomliga adelssinne, som ingen adel någonsin visat?! (2).

Så länge de stridande å ömse sidor själfva äro ofärdiga människor, blir striden ful. Och så länge striderna äro fula, är framtidsriket fjärran, om man så än talar om det med en ängels tunga. Ty det första vägstycket mot det målet bygges i vår egen själ!

Strider komma att finnas äfven i framtidens land. Ty om än klasser, partier, folk sluta sina fejder, de mellan själarna komma att bestå. Så länge släktet lefver på jorden blir striden och smärtan

...»fullkomningens villkor och själarnas rätt»...

Men skönare människor skola strida skönare strider.

III.

Arbetarnas rörelsemotiv angaf redan Napoleon I då han i sin ungdom yttrade: »Hvar människa är född att bli lycklig: detta är den högsta lag, naturen inristat i vår själ, den norm, den gifvit oss för vårt handlande. Men samhället utbyter lyckoviljan mot fördomar och förvandlar sålunda från början människan till en annan varelse. Annars finge palatsen ej vara i fred för människor, som sakna bröd.»

I lyckoviljan har, som tidigare är framhållet, den socialistiska rörelsen sin innersta drifkraft, lyckoviljan, som — ofta sig själf omedvetet — innesluter drömmen om samhällsskönheten.

Och denna dröm åter innesluter i sig alla föregående revolutioners ideal.

Frihetens, jämlikhetens, broderlighetens tankar belystes af sjuttonhundratalets aftonglöd, af adertonhundratalets morgondager, ja, af dess middagsljus. Intill förra seklets midt stredo ännu folken för allmänmänskliga eller nationella idéer. Men senare blef det penningeväldet som, samman med diplomatien och pressen, dref staterna in i krigen. Dessa makter ha brukat idéerna — framför allt nationalismens — för att dölja intressena. Striden för de stora allmänmänskliga idéerna föres nu — och med en alltjämt växande målmedvetenhet — af arbetsklassen.

Sedan denna klass en gång börjat granska de fördomar, med hvilka man — enligt Napoleons nyss anförda ord — utdref dess naturliga lyckolängtan, har

den allt ovilligare lyssnat till läran: att lifvets högsta lag är att böja sig under korset, att taga sitt ok uppå sig; att, genom det tåliga lidandet på jorden, vinna himlen.

Den rörelse, som började med grundandet af internationalen 1864, har bland annat varit den största afkristnande rörelse, historien bevittnat. Den har satt den jordiska lyckoviljan mot hoppet om himlalönen, den mänskliga maktkänslan mot syndaskuldskänslan, självhjälpen mot försynstron, självhärligheten mot nåden, självbehärskningen mot de yttre buden, självkänslan mot ödmjukheten, rättfärdigheten mot barmhärtigheten.

Men om än skarorna sålunda löst sig från kristendomen, så har å andra sidan socialismen utvecklat Jesu kärleksbud till en mellanmänsklig och en mellanfolklig samkänsla, sådan jorden ännu aldrig skådat, vare sig man fäster sig vid formen för eller omfattningen af denna känsla.

De »arbetarvänliga», som veklaga öfver en och annan — och visserligen städse beklaglig — misshandling af strejkbrytare och samtidigt prisar den socialist-rena fackföreningsrörelsen, dessa ana ej ens att denna endast häfdar klasspolitikens intressen, medan just det offerkräfvande och offervilliga samband, socialismen danar, innebär ett allt mer förverkligadt broderskap i Jesu anda!

Ur detta samband mellan yrke efter yrke, land efter land, skall slutligen en ny, högre samhällsanda utveckla sig. Och det är genom denna samhälls-anda man kan hoppas, att den nya samhälls-ordningen blir högre än den nuvarande. I och genom den

internationella organisationen strider redan nu det ena folkets arbetare det andras strider, segrar dess segrar, segnar af dess svaghet. Endast medeltidens kyrka har mäktat uppnå något motsvarande i fråga om sammanhållande kraft, en kraft, som segrar öfver folkliga fördomar och enskilda fördelar. Från de organiserade arbetarna utgå nu de verksammaste rörelser för den mellanfolkliga freden; antagligen komma de att genomföra det mellanfolkliga språket; redan börja de eftersträfva det mellanfolkliga arbetarskyddet.

Och hvad deras kärlek, deras tro och deras hopp mäkta under stridstiderna inom hvarje land, detta visar oss en martyrhistoria med hjältar, mer värda vördnad än de flesta af dem, den katolska kyrkan den dag i dag firar som helgon!

Offervillighet för samfälda mål, allmänanda och kamratanda, alla dessa egenskaper ha vuxit snabbast inom arbetarpartiet, ty de ha varit de för striden behöfligaste. Och man finner dem äfven hos den icke socialistiska arbetarrörelsen, liksom den förmåga af självstyrelse och den bildningsifver, som allestädes äro arbetarrörelsens frukter.

Sålunda ha äfven de socialist-rena fackföreingarna åstadkommit mycket gagnande, framför allt ha de genom ihärdig och enhetlig kamp nått bättre arbetsvillkor. Redan detta är ju ett stort godt, omedelbart för dem själfva och medelbart genom inflytandet på det hela.

Men den socialist-rena fackföreningsrörelsen går bredvid den socialistiska såsom klokheten bredvid hän-

förelsen. Och ger man den förra sin aktning, ger man den senare sitt hjärta.

Vår store socialistiske diktare Almqvist sade aldrig ett sannare ord än att, »om en människa har ande, då märker hon om en ande fattar henne»!

Den, som i vår tid ej känner hvar anden verkar — ehuru ofta med skröpliga redskap — den, som ej ser hvar den heliga elden brinner — ehuru ofta i grofva lerlampor — den saknar själf anden och elden!

Kunde man mäta de strömmar af broderlig och systerlig offervillighet, broderligt och systerligt bärande af hvarandras bördor, af hjälp, af godhet, af tröst, som gått ur arbetarhem till arbetarhem under arbetarstriderna i hvarje land — huru blygselfullt liten skulle ej all samtidigt öfvad »kristlig kärlek» te sig!

Denna känsla af gemensamhet, ömsesidighet, enhet ger nu arbetarna en lifsstegring, som de öfriga samhällsklasserna sakna, sedan ingen gemensam tro förbinder dem.

Den stora uppgiften är att arbetarna äfven efter segern skola bevara den offervillighet, den samverkan, den känslornas socialisering, som nu framträdt i och genom striden och som, ehuru för de flesta ännu omedvetet, gör denna strid till ett stort medel för själens evolution.

De, som mena att den sociala stridens närmaste mål — en rättvis fördelning mellan kapitalets och arbetets del i vinsten — kunde uppnås i godo, dessa räkna med en människonatur, som ännu icke finnes. Den, vi ha att räkna med, bestämmes icke af förnuftsklarade känslor utan af blinda lidelser. Å ena sidan

står de egendomslösas hat mot hela den samhällsordning, som ej för flertalet tryggar en människovärdig tillfredsställelse af de grundmänskliga krafven och deras kärlek till den framtid af hvilken de hoppas en människovärdig tillvaro. Å andra sidan står de ägandes hat till dessa sina fordringsägare och deras kärlek till den makt — däri inbegripen den kultur — som de genom arbetarrörelsen anse hotad. Med ett ord: de egendomslöse se orsaken till sin lifshämning i de förhållanden, där de ägande finna sin lifsstegring; de ägande frukta sin lifshämning genom de förhållanden, af hvilka de egendomslösa vänta sin lifsstegring!

Å båda sidor står således lifsfråga mot lifsfråga. Och den är icke vidsynt, som menar att all rätt ligger på endera sidan!

Men tillsvidare är den lifshämning, hvarunder arbetsklassen lider, den ojämförligt svåraste och för det hela farligaste. Äfven icke-socialistiska nationalekonomer medge att arbetarnas agitation nu är »lika naturlig och nödvändig som den sjukes klagan och åtbörder, hvarförutan man ej skulle märka, än mindre bota hans onda».

Visserligen ha redan förbättringar skett. Men hur orimligt är icke ännu förhållandet mellan företagarnas och arbetarnas andel; huru otrygg är ej de senares organisationsrätt; huru ofullständigt kunna ej arbetarna ännu tillfredsställa sina kroppsliga som sina andliga lifsbehof; huru illa äro de ej skyddade mot yrkesfaror, sjukdom, ålderdom, arbetslöshet!

Först när hela samhället inser, att krafven på bättringar i dessa afseenden icke äro uttryck af

»arbetarnas oförnöjsamhet», nej, grundvillkor för hela samhällsorganismens sundhet och styrka, då kommer man att inse huru berättigad, huru nödvändig denna nu afskydda »agitation» varit. En agitation, hvars mål man ännu så föga känner, att man sammanfattar det i slagordet »samhällsupplösning», medan socialismen tvärtom vill främja en fastare, enhetligare organisation af samhället, där alla de medel för frambringande och omsättning, dem det nuvarande samhället fullkomnat, alltjämt komma att brukas — ehuru under nya ledare och för nya mål!

Den socialist, som tänker, är i de flesta fall liksom S:t Simon monist: han inser allas samband inom en enhet. Han vet att öfverallt, där ett hem eller en åker illa vårdas, där ett barn andligt och kroppsligt misshandlas, där en begåfning blir outvecklad eller missbrukad, där ett värf skötes af flere, som kunde skötas af en eller där en dignar under ett arbete, som borde delas på flera, där minskas äfven samhällsskönheten, eftersom smådelarna äga samma betydelse för samhällets byggnad som cellerna för organismens och de förras lifsduglighet till sist afgör det helas. Han vet att, å andra sidan, det helas sundhet afgör smådelarnas. Af en hälsofull och harmonisk organism bekämpas sålunda smittoämnen med lätthet och den tillfälliga skadan öfvervinnes snabbt, medan den svaga och osunda samhällskroppen har ringa motståndskraft. Han vet att det förnuft, det sammanhang, den ändamålsenlighet, den fasthet och styrka, som hela samhällets organisation erhåller, blir afgörande för smådelarna i mycket högre grad än dessa afgöra det hela. I ett väl organiseradt samhälle bli med nödvändighet

allt färre hem och åkrar illa skötta; allt färre barn andligt och kroppsligt misshandlade; allt färre begåfningar förspillda, allt färre krafter missbrukade! Därför är det den ytligaste af invändningar — mot krafven på nydaningar i samhället — att »ville alla arbeta, göra sin plikt och vara nöjda, då vore allt väl. Ty samhället är godt nog åt oss, men vi icke goda nog för samhället.»

Emedan tvärtom nutidens samhälle är osundt och ofärdigt, lida de enskilde genom samhällets lifshämningar liksom samhället genom de enskildes. En varaktig lifsstegring för det hela som för delarna blir endast möjlig, när samhällsförhållandena bli sunda och stadgade i de nya former, nutiden förbereder genom att i vissa riktningar upplösa, i andra nybilda.

De samhällsbevarare, som mena att allt vore godt, vore endast människorna goda, dessa äga endast en halfdel af sanningen.

De samhällsomstörtare, som mena att alla vore goda, vore endast samhällsformen god, dessa äga en annan halfdel af sanningen.

Hela sanningen är att ingen människa blir så god, som hon kunde vara, i ett illa organiseradt samhälle och att intet väl organiseradt samhälle men med dåliga människor, blir så godt som detta kunde vara!

IV.

Ingen kan betvifla att — i stort taget — det blir arbetsklassen själf, som kommer att grunda den samhällsordning, hvarigenom de första villkoren för sam-

hällsskönheten skola fyllas: att enhvar, som vill arbeta, också skall erhålla arbete och under sådana villkor, att han ej endast kan bevara utan vidare utveckla sina kroppsliga och andliga krafter.

I denna mening har den fackliga och kooperativa arbetarorganisationen gjort arbetarfrågan till tidens största kulturfråga.

Samtidigt har den politiska och vetenskapliga socialismen allt närmare förbundit arbetarfrågan med alla kulturens områden.

Därunder påverkas såväl företagare som andra arbetsledare. Ja, man kan nu finna rikmän, som verka för sina samhällsideal mot sina intressen. Eller, bättre uttryckt: som känna att dessa ideal äro deras verkliga intressen!

Allt sannolikare synes det således att vårt nya århundrades yppersta arbetare och arbetsledare, lagstiftare och vetenskapsmän slutligen skola samverka för att förbinda de närmast liggande krafven med det högst liggande syftet: en i alla afseenden och för alla fullkomnad samhällsorganisation. Man har inom arbetarpartiet helt naturligt kommit att »simplifiera» uppgifterna. Men detta får till följd att hela synen på samhällsomdaningen också försimplas. Det finnes socialistiska förkunnare, som — om de ägde makten — komme att ställa det nya samhället lika lågt under dess nuvarande organisation som hajens står under människans!

Samhällsskönhet nå vi icke genom att återvända till lägre, utan endast genom att uppnå högre utvecklingsformer.

Samhällsskönhet betyder icke den förenkling, som

utesluter något väsentligt, utan den, som framhäfver just det väsentliga.

Redan samhällsrättfärdighet är ett mycket inveckladt problem. Samhällsförnuft ett än mer inveckladt. Samverkans är ett ytterligare inveckladt. Och alla dessa höra samman med samhällsskönhetens, alldeles så som planens ändamålsenlighet, ämnenas äkthet, byggnadsarbetets allvar ingå i byggnadens skönhet utan att dock helt utgöra eller ensamma afgöra denna.

Endast genom en ännu ouppnådd insikt i de kroppsliga och själiska betingelserna för lifsstegring på alla områden; endast genom en ännu länge ouppnåelig samverkan mellan de olika kulturområdena, blir det ens möjligt att för flertalet göra arbetsvillkoren människovärdiga. Sedan kommer uppgiften att — för alla handens som alla hjärnans arbetare — göra hvarje verk till en glad skaparlek!

Och bredvid arbetet finnas ju andra stora lifsområden — framför allt kärleken, uppfostran, statsstyrelsen — där allt ännu endast företer råämnen till en slutlig skönhetsskapelse?!

För att närma oss till samhällsskönheten måste socialismens läror undergå ännu fler omvandlingar än de redan undergått. Och lyckligtvis uppenbarar socialismen sin lifskraft just genom sin utvecklingsförmåga, sin anpassningsduglighet!

Allt oftare betonas nu t. ex. äfven från socialistiskt håll, vikten af att företagsamheten städse måste erhålla fritt spelrum; att det oförutsedda och nydanande måste äga makt att göra sina genombrott; att en olika lefnadshållning — beroende af olika förvärfsduglighet,

förbrukningsbehof, hvilo- och njutningskraf — inom vissa gränser måste få göra sig gällande; att det sköna öfverflödet måste bli möjligt, bredvid den fulla tillfredsställelsen af de oafvisliga behofven. Allt mer inse socialister det orättvisa i den tidigare tanken, att likställa den duglige med den late eller oduglige. De medge t. ex. nödvändigheten att hvarje yrkesförening skall kunna utstöta den där oduglige, tills denne antingen funnit sitt rätta arbetsområde eller — om han öfverhufvud vill lefva — nödgas finna sig i att utföra samhällets gröfsta arbeten, som torde bli de enda »barmhärtighetsinrättningarna» för de lata och de enda straffanstalterna för bättringsbara brottslingar. (3).

Än oftare hör man socialdemokrater betona att behofven måste bli af allt högre slag; att förvärfsförmågan äfven i fråga om kulturen måste stegras genom stigande möjlighet att njuta dess värden; att enhvar därför måste erhålla bildning enligt sin begåfning, andliga njutningar enligt sina behof: att, med ett ord, bildningsstrecket måste upphäfvas.

Men därmed upphör ju äfven faran att ett obildadt flertal skall intvinga det bildade fåtalet i för detta olidliga lifshämningar? Därmed ökas ju behofvet af de högsta kulturvärdena och följaktligen lusten att samhälleligt gynna skaparmakten på dessa områden?

Huxley träffade midtpunkten af hela den sociala frågan, då han yttrade att ledighetsklassens bildningsmöjligheter och arf hindra det naturliga urvalet, ej blott genom att skapa svårigheter för de begåfvade att nå sin rätta plats, utan än värre: genom att hindra obegåfningen att nedsjunka till sin!

Men redan Plato talade om att en fader af guld kan få en son, som företer en stark blandning af koppar eller tenn; redan Aristoteles medgaf att naturen stundom — af misstag — ger slafven den fribornes egenskaper! Det var denna insikt, som framkallade Torsten Rudenskölds sanningsbrädda skrift om »Ståndscirkulationen».

Så länge den tanken ej blifvit verklighet, motarbetar samfundsordningen — till samhällets skada — den naturliga urvalslagen.

Huru många grefvar äro ej nu förfuskade kuskar, huru många friherrinnor förfelade dejor! Å andra sidan hur mången uppfinnare nödgas ej hamna i en landsbysmedja, hur många storsångerskor stanna ej i en ladugård! Vårt hopp måste vara att, genom uppfostran och samhällsordning, kunna bevisa Geyers fasta tro: enhvar kan göra något bättre än alla andra. Allt klarare inse äfven socialister att »kulturrytmen» blefve mycket omusikalisk, ifall vi verkligen nådde den jämnstrukenhet, som på socialismens tidigare skede — för de af klassmotsatserna upprörda — helt naturligt tedde sig som hela önskemålet. Allt fler inse att den jämlikhet, man måste skapa, endast blir den, där arbetsgifvaren ej gynnas på arbetarnas, ej de gamla på de ungas, ej mannen på kvinnans bekostnad eller omvändt. Men framför allt den jämlikhet, som ej grundar bildningsrätten på samhälls-klass- utan på natur-klassordningen!

Visserligen framhålles, mot socialismens samhällskritik, att de högre klasserna bevisligen förnyas och underhållas genom de dugande, som från fattigklassen arbeta sig upp i rikedomsklassen, hvars afkomma

snabbt urartar. Naturen, menar man, hjälper sig sålunda själf och man kan, i det stora hela, vara viss att samhällsledningen snart glider ur de försvagade händerna. Men detta är endast sant i tidens längd. Inom hvarje nytt tidsskede däremot befinna sig dock nu — på grund af arf, börd, förbindelser — en mängd halfdugliga eller odugliga i ledande ställningar, men många dugande i underordnade. Likaledes kunna många urartade fortsätta släktet men många ypperliga nödgas förbli ogifta. Först när samhället medvetet ledes af lifsstegringens vilja, kommer detta tvåfaldiga vanvett att upphöra.

Här behöfver ej betonas — hvad jag så ofta annorstädes framhållit — i hvilken grad ett folks samfällda skaparmakt skulle stiga, ifall alla landets barn, i samma »folkskolor», till omkring femtonårsåldern erhölle sin utveckling — redan då med en af de utpräglade anlagen eller den svaga begåfningen beroende valfrihet — och ifall dessa sålunda beredda gossar och flickor därefter, genom eget val och klarseende råd, leddes in i de åt alla håll utstrålande fackskolorna för handens eller hjärnans arbetare. En skolplan, hvars villkor är ett samhälle, där hvarken medellösa föräldrar eller förvärfsarbetande barn finnas! (4).

Den klasstyp, som senare hvarje slags yrkesutöfning danar och den klasskänsla, som städse uppstår mellan hvarje yrkes medlemmar — de må vara kockar eller kejsare — komme med naturnödvändighet att bestå och ge omväxling åt samhällsbyggnaden. Men huru skulle ej dennas skönhet stiga, om den nu, genom bildning och obildning danade, klasskillnaden utplånades, den skillnad, som ännu är

så afgörande inom den gamla världen och där framkallar mjukryggad underdånighet å ena, afståndsättande nedlåtenhet å andra sidan, medan — enligt vittnesbörd från den nya världen — handens arbetare där ofta ej kunna skiljas från hufvudets, emedan de förra i renlighet som dräkt, i hållning som tal, i kunskapshåg som nöjesval visa de senares lifsförelse!

Med detta utplånande af det utvärtes klassmärket följer allt fler möjligheter att utbyta synpunkter, utfylla ensidigheter och utjämna den självtillräcklighet, som inom den gamla världen utmärker såväl den klassmedvetne arbetaren som arbetsledaren.

Hos den senare visar den sig framför allt i arbetsanordningarna, betingen och allt annat, där arbetarsynpunkten icke blir nog beaktad.

Hos arbetarna visar den sig bland annat i okunnighet om *frambringandets* betingelser. Den visar sig äfven inom själfva arbetarrörelsen, t. ex. såsom otack mot dem, hvilka ofta blifvit arbetarrörelsens yppersta krafter men själfva ej varit arbetare; som således intet haft att vinna — men väl att förlora — genom att kämpa arbetarnas strider. Ofta visar sig äfven självtillräckligheten i otacksamhet mot det gamla samhället, under hvars sköld socialismen dock kunnat nå sin mäktiga organisation, strida sina strider och vinna sina segrar, om än »undantagslagar» här och där blifvit försökta i kampen mot socialismen.

Men framför allt visar sig självtillräckligheten såsom öfverskattning af massmakten och underskattning af kulturmakten i och för samhällsomdaningen. Därur följer den farliga villan att man kan börja från början med ett nytt samhälle. Detta skulle då komma

att förete otaliga behof, för hvilka organen vore ödelagda, liksom försöksvis danade organ, som vore illa anpassade till de nya behofven!

En uppåtstigande utveckling innebär däremot att det yppersta, man redan vunnit, under ett nytt skede erhåller högre former och verkar på ett fullkomligare sätt.

*

Det är i hoppet att socialismen, trots missgrepp och famlande försök, dock småningom skall kunna främja denna uppåtstigande utveckling, som vi, om samhällsskönheten drömmande, sluta oss till densamma. Den brist på plan, på samverkan, på enhet, på stil, som den nuvarande samhällsbyggnaden visar, bereder visserligen äfven svåra plågor för rättfärdighetsvilja, förnuftskraf och medkänsla. Men alla dessa plågor och ännu många flera innefattas i skönhetssinnets, som hvar dag och stund uppröres af det som är och sträcker sig mot det, som kunde vara — ifall skönhetssinnet ägde samma makt inom samhället som det redan äger vid konstnärens skapande!

Det är betydelsefullt att flera stora kulturidealister — Goethe som Schiller, Heinse som Hölderlin, Nietzsche som Guyau, Ruskin som Morris — erhållit klassisk bildning. Ty sålunda hade de förfinat sin känsla för samband och öfverensstämmelse, för det väl afvägda och måttfulla, för en rätt öfver- och underordning, en äkta ändamålsenlighet.

Och för samhällsorganismens stegring gälla ju samma lagar, som för all annan utveckling i stigande

riktning. Inom hvarje område måste det enformiga småningom särformas; det likartade särformas, det osammanhängande sammanslutas. För samhällsbyggnadens skönhet gälla samma villkor som för konstskapelsens: att hvarje del af stoffet bör genomträngas af idén; att hvarje del bör samverka med de andra och alla underordna sig helheten; att den rikaste mångfald bör slutas inom den innerligaste enhet; att den största möjliga verkan bör uppnås med minsta möjliga kraftbruk.

Redan så enkla ting som ett måttfullt och verksamt handgrepp, en väl afpassad, ändamålsenlig arbetsordning meddela ju skönhetsglädje!

Men huru sällsynta äro ej redan dessa, de enklaste skönhetsfröjder från arbetets område! Och ser man ut öfver det hela — från bodarnas virrvarr till statshushållningens, från gatans rätlinighet till ämbetsverkens, från reklamernas lögner till politikens — allestädes kraftspillan och krafthämningar: ömsom till följd af en stelnad, ändamålsvidrig vanemässighet, ömsom till följd af en planlös, sammanhangslös rörlighet!

Vid hvarje steg i lifvet märker den unga människan att det äkta, det väsentliga, det meningsfulla är undantaget. Ja, i den grad, att hvar gång det möter henne, berusar det henne som en fest eller framkallar glädjetårar som en lycka! I hemmet, i skolan, i kamratkretsen, under värnplikten, vid högskolan, öfverallt fann hon endast det halfgoda, det tillnärmelsevisa, det skenbara, det flärdfulla, där hon hoppats möta väsentlighet och verklighet. Ju oftare denna missräkning upprepas, dess värdelösare synes henne lifvet, intill den dag, då hon reser sig — ifall

hon bevarat kraft till denna uppresning — och säger sig: att hon själf åtminstone skall göra allvar af de stora orden tro, arbete, kärlek, vänskap, fosterlandskänsla; att hon själf åtminstone skall ej låta flärden och skenet komma i de stora värdenas ställe!

Och kanske är hon så stark, att hon för egen del skall lyckas bära detta sin morgons löfte — rakt och strålande som bebådelseängelns liljespira — genom lifvet!

Men detta skall ej hindra att hennes förnuft hvar dag nödgas resa sig mot det meningslösa, hennes skönhetssinne mot det vidriga, hennes rättskänsla mot det orättrådiga, hennes medkänsla mot det grymma i den samhällsordning, där det innehållslösa eller ändamålsvidriga så snart taga must och makt ur äfven det från början innehållsrika och ändamålsenliga.

Och sålunda blefve tillvaron fullkomligt olidlig, ifall vi icke ägde våra drömmar om samhällsskönheten.

*

Bland dessa drömmar har ingen en så betagande makt öfver skönhetssinnet och frihetsviljan som anarkismens. Ett diktar- eller konstnärslynne gripes vanligen mer omedelbart af anarkismen än af socialismen. Men kan den sålunda gripne tänka, då finner han snart att anarkismens nydaningsprogram förutsätter ett människosläkte, hvars svagheter *endast* bero af samhällsförhållandena och hvilka således *enbart* genom ändringen af dessa skulle upphöra!

Änglalika naturer, sådana som t. ex. Krapotkins, kunna se tillvaron så enkel. För andra blir det omöj-

ligt att — med den närvarande själsdaningen — tro på ett nutida, anarkiskt samhälle.

Men ett sådant står som slutmål för samhällsskönheten, sedan socialismen nått sitt syfte och »regerandet öfver personer utbytes mot förvaltandet af tingen». (Engels).

När själens evolution framkallat själfhärlighetens samkänsla, då följer däraf ett samhällstillstånd, där den frivilliga sammanslutningen till ömsesidig hjälp torde kunna ersätta lagarna. Och som det är nödvändigt att under vandringen rikta tanken på slutmålet — den själflagstiftande friheten — blir anarkismens dröm om samhällsskönheten för nydanarna oumbärlig.

Under tiden behöfver det gamla samhällets maktinnehafvare väckelsen af den »handlingens propaganda», som har de anarkistiska våldsdåden till sitt starkaste medel. Huru blindt än dessa i många fall träffa, ingen tänkande kan dock undgå den slutsatsen, att — så länge samhällets ledare sofva eller synda — väckas de verksammast till insikt om sitt samband med det hela genom attentaten! Dessa kunna nu lika litet afskaffas som blixtslag vid åskväder. Genom åskledare kunna ju de mest utsatta — »topparna» — stundom skyddas. Men endast ett stort utbrott eller en jämn fördelning af tidens oväderscentra, kan göra tyrannmordet — det uråldriga samhällsvärnet i samhällsnöden — oberättigadt i sådana fall, där ensamt detta är i stånd att uppenbara någon samhällsorganismens grundskada.

V.

Ur analogien mellan samhället och en organism följer, som ofvan är sagdt, att för båda den högre organisationen medför den större ändamålsenlighet, jämvikt och lätthet, som — såväl i fråga om organens byggnad som om deras funktioner — i ena som andra fallet meddela oss skönhetsintrycket. I denna riktning kan man följa analogien in i enskildheter utan att den förlorar sin tillämplighet.

Men när analogien ömsom riktas mot individualismen, ömsom mot socialismen, då förbiser man, i båda fallen, att sambandet mellan kroppens organ är fysiologiskt — så att delarnas inbördes anordning ej kan rubbas af cellernas vilja och val — medan sambandet mellan samhällets organ uppstår genom öfverenskommelser, som kunna rubbas genom vilja och val!

Såtillvida är ju analogien fullständig, att hvar individ — som hvar cell — bestämmes af alla andra celler och af helorganismen; att de, genom människors samverkan uppstående, samhälleliga organisationerna, medföra nya själstillstånd, som ej förut funnos utbildade hos individerna, alldeles som cellernas samverkan danar nya fysiologiska förhållanden. Den samhälleliga organisationen blir således icke ett mekaniskt utan ett ekonomiskt-psykologiskt samband och endast ändrade ekonomiska och psykologiska tillstånd kunna medföra ändrade inbördes förhållanden.

Liksom cellen i och genom organismen erhåller

en högre tillvaro, så gör ju äfven individen, hvars kraftutöfning under rörelsefrihet först genom samhället blir verkligt tryggad. Det är denna synpunkt, de samhällsbevarande betona, då de bekämpa såväl individualismens som socialismens »samhällsupplösande» syften.

Men de glömma i förra fallet att hvar ny individs själsmakt ju blir en ny verkande orsak inom samhället, som fått sin nuvarande — och får sin framtida — organisation, på grund af individers medvetet eller omedvetet byggande tankar och känslor, behof och viljor. De glömma i senare fallet, att socialismen icke endast fordrar rättfärdiga och människovärdiga samhällsförhållanden utan äfven förnuftiga; att — som redan är sagdt — den påpekar allt det kraftslöseri, alla de omsvep och senvägar, alla de förluster, som vållas genom nutidens oändamålsenliga och sammanhangslösa sätt att frambringa, utbyta och fördela värdena; att det långt ifrån är en upplösning af samhället, utan tvärtom en fastare, enhetligare, ändamålsenligare — med ett ord skönare — samhällsdaning, socialismen hoppas kunna förverkliga. Om den skall lyckas eller ej blir en senare fråga. Men äfven den, som i detta fall förhastar sig med ett nej, har ingen rätt att förfalska syftet. De verkliga »samhällsupplösarna» äro de, som glömma att samhällsorganisationens ändamål är att bättre tillgodose allas väsentliga behof än hvar enskild själf mäktar och att, när samhällets flertal känner sina behof otillfredsställda, då måste således samhällets ledare främja den framåtgående utvecklingen, som — likt den biologiska — visar sig i nybildning eller kraftstegring hos organen. Annars kommer samhället just

att »upplösas» genom organens aftagande styrka och duglighet! (5).

Vi bevittna huru samhällen sjukna och upplöses, där myndighet och lydnad uteslutit frihet och självbestämning, liksom vi se andra stärkas och sammanhålla, där smådelarnas frihet och självbestämning allt mer brukas för samverkan och allt mer stärkas genom samkänsla.

Statsvisheten använder motstånd i rätt tid och på rätt ställe mot de enskilda krafterna, då dessa äfventyra helorganismens tillvaro, liksom eftergift i rätt tid och på rätt ställe, när de enskilda krafternas frigörelse kan stegra helorganismens lifskraft.

Statsvisheten medger, på hvarje utvecklingsskede, hvarje samhällsmedlem det största mått af rörelsefrihet, som på *detta* skede kan förenas med hela samhällsorganismens fortsatta utveckling mot högre former, den utveckling, som ju äger rum genom alla smådelarnas rörelser under deras anpassning till det helas behof.

Just den frihet, det nuvarande samhället vill bevara — företagarnas, af det öfriga samhällets kraf obegränsade, frihet — är, på innevarande skede, oförenlig med den högre utvecklingen. Och de, i denna mening »samhällsbevarande», äro därför de den uppåtstigande rörelsen hämmande. När de mot tidens stora nydaningsrörelse rikta begreppet »samfundsorganismens» kraf, har detta ej mer verklighetsvärde än de kraf, Boström framställde på grund af sin lära om »staten som personlighet». Endast mot den *revolutionära* socialismen har man anledning att betona den lång-

samma organiska utvecklingen. Men i det hela har socialismen blick för utvecklingens lag.

Det är ej endast socialistiska vetenskapsmän och riksdagsmän utan arbetarskarorna själfva, som nu börja inse att nydaning icke betyder att sönderbryta! Denna insikt kan väl förenas med viljan att omdana de förhållanden, hvilka göra arbetarna till pliktsläpare, som sluta på fattighuset eller pliktbrytare, som sluta i fängelset eller utvandrare, som vilja rädda sig från dessa öden!

*

Spencer har med styrka framhållit att analogien mellan en biologisk organism och en samhällelig icke är fullständig, eftersom i den förra delarna äro till för helhetens skull, men i den senare tvärtom helheten för delarnas.

På denna sanning stödde han sin aristokratiska individualism, som blef så dogmatisk, att han ej medgaf samhällets rätt att ingripa i den individuella friheten ens när blodet stockade sig i vissa organ, medan andra saknade näring! Hans satser: att den industriella samhällstypens kännetecken — i motsats till den auktoritära och militära typens — är association och frihet och att det nuvarande samhället således icke påtrycker de enskilda sin prägel, utan att dessa kunna dana samhället efter sina behof — dessa satser ha inför verkligheten lidit samma nederlag som Marx' »katastrof-teori».

Äfven den af Spencer uppehållna läran om de lagbundna historiska förloppen, dem han tillskref samma slags nödvändighet som de biologiska, inne-

bar ej nog erkännande af den erfarenheten att, som mänskliga tillstånd dana de historiska förloppen, så måste — i den mån mänskligheten blir målmedveten rörande den form, den vill ge framtidens historia — denna nödgas antaga den formen! Den lifstroende vet, att de historiska händelserna icke ledas af öfverindividuella makter utan helt enkelt hända genom människor; att »historien således endast är mänskligheten spegel: som de gestalter äro, hvilka ställas framför denna, sådan blir bilden och vill man andra bilder, då måste man dana nya gestalter». (B. v. Suttner).

I detta afseende kan man ej ge Spencer nog rätt i hans sats: att det föga hjälper att ändra lagar och seder, att öka insikter och vidga tankar. Ty det handlingsafgörande förblir städse känslorna, den ur den omedvetna naturgrunden vällande viljan. Och naturgrunden omdanas ytterst långsamt. Att endast en lång lydnad för lag eller sed ger känslorna djup, karaktären fasthet; att hvarje utifrån gifven, ej ur samhällsseden framvuxen, lag därför erhåller ringa verkningskraft, detta hör till den oförgängliga delen af Spencers samhällsvishet.

Men han förmådde ej vända sin blick från dessa sanningar till de lika sanna: att äfven inom själens värld gynnsamma klimat kunna påskynda växten och att stora människor verka som bergen, hvilka ju — enligt ett af Ehrensvärds lyckliga uttryck — »dana klimat i klimatet»!

Det är i detta afseende betecknande att Spencers lärjunge, Lafcadio Hearn, då Japans europeisering började, kände sig trygg för att denna endast kunde nå ytan, att folksjälen innerst torde förbli sig lik.

Men innan Hearn dog, måste han vemodsfylld medge: att omvandlingen ej endast gått snabbare utan äfven djupare än han hade väntat!

Björnson skref redan i sin ungdom några ypperliga ord om det illusoriska bruket af kollektiva begrepp — sådana som »samhället», »folkandan», »världsviljan» — hvilka i verkligheten alls ej finnas till, utan endast nyttjas för att binda hvar enskild människas handlingsmod och handlingsvilja. Sålunda lefver man i den underliga villfarelsen att, hvad som händer icke är en verkan af många små krafters ansträngning, krafter lika en själf, utan man ser sin egen kraft som ytterligt liten, ställd mot en annan — utanför varande — som är mycket stor! Sålunda öfvertygas vi att ej vi kunna öfva det ringaste inflytande och hålla oss passiva. Om vi i stället upplöste det kollektiva begreppet i dess enkla delar, då räknade enhvar med sin egen handlingskraft. Ingen kunde skjuta ansvaret från sig själf på alla de andra, som dana det kollektivbegrepp, vi nu låta förlama oss. Ledarens storhet visar sig i hans makt att upplösa detta hämmande begrepp och framkalla hvar enskild människas självtillit, medan vördnaden för det »bestående samhällets ordning», »det historiskt gifnas helgd» lägger frost öfver viljan till en högre tingens ordning...»

Och hur många stora andar ha ej i kollektivhandlandet sett den stora faran för framsteget! Sade icke redan Montesquieu att tio lärda och kloka män tillsammans åstadkomma en ofantlig massa dumhet? Lärde oss icke Ibsen att »när fan vill att intet skall

ske, då gör han en kommitté»; påstod icke Nietzsche att politik betyder att »med minsta möjliga möda åstadkomma största möjliga mått af dumhet»?!

*

Nietzsche ville ju ej endast politiken till lifs utan äfven det »historiska sinnet». Och han har säkert ej ringa del i att detta verkligen börjat aftaga.

Detta innebär ej att nutidsmänniskan förlorat tron på den lagbundna utvecklingen och dennas — i stort sedt — nödvändiga långsamhet. Det innebär endast att hon åter börjar inse: att hvar tids människor äga makt att alltjämt göra historia!

Romantikens djupaste historiska tankar — om värdenas och krafternas bestånd, om de tidigare orsakernas följder såsom afgörande för tillstånden under senare skeden; om statsformernas gradvisa utveckling i samband med statens hela lif; om omöjligheten att med ett språng störta sig in i ett alldeles nytt tingens tillstånd — alla dessa tankar afgöra medvetet eller omedvetet nutidens åskådning. Den har fått sin vetenskapliga grundval genom de af Spencer fastställda lagarna för utvecklingen. Men Spencer såg lifvet endast som en oaflåtlig anpassning af de inre förhållandena till de yttre; såg rörelsen ständigt gå i riktning af det minsta motståndet och de af denna rörelse framkallade nybildningarna såsom ytterligt långsamma förlopp. Nutiden finner sig ej lika lätt som åttiotalet i denna »odramatiska säflighet». Den vill mer än den »stilla glädjen» att i ytterst ringa mån medarbeta i utvecklingen. Nutiden börjar ana att den

där »stilla glädjen» kan bytas i maktkänslans berusning och den odramatiska säfligheten i en högst dramatisk spänning!

Ja, utvecklingsläran själf har ju börjat uppvisa genombrottens betydelse på naturens område? Och vi inse att samhällets formationer lika väl som jordens tillkommit på den vulkaniska lika väl som den neptuniska vägen, att nya kulturtyper uppstå genom »mutanter» likaväl som genom ett långsamt verkande urval. Gång efter annan har en eller flera vågsamma viljor ändrat världshändelsernas bana, liksom denna blifvit en annan där dessa viljor saknats. Ett par enkla rättsbegrepp i envåldshärskarens hjärna — ja, en enda rättskänsla, stark nog att utveckla vilja — och franska revolutionens förlopp kunde blifvit annorlunda, liksom den revolution, samtiden bevittnar, under liknande förutsättning måst ändra form!

En sak är att gifna skaplynnen, själstillstånd och behof med nödvändighet erhålla vissa följder. En annan är att nya skaplynnen, själstillstånd och behof kunna inskjutas såsom nya orsaksserier. Och dessa få då med nödvändighet nya följder.

När samhällsbevararna tala om den radikalismens »historiska okunnighet», hvilken skulle visa sig i »tron på en kulturutveckling, som skulle ske språngvis — under det radikalen däremot på det biologiska området förfäktar sträng lagbundenhet» — så visar talet att okunnigheten är på samhällsbevararnas sida. Evolutionisten vet att från urcellen flere utvecklingsrader utgått. Han vet att hvarje stor historisk händelse på samma sätt ger upphof åt flere utvecklingsrader. Dessa strida sedan inbördes lika väl som lifsformerna

göra det. Och liksom i fråga om dessa, blir det genom anpassningsduglighet och urval som den ena historiska verkligheten besegrar den andra. Ett enda exempel må tala. Numera torde Luther — sin tids »kullstörtare» — åtminstone af lutherska samhällsbevarare anses ha varit uttryck af det gudomligt ledda, »kontinuerliga» kulturförloppet? Men ingen kan neka att minst två utvecklingsrader utgått från reformationen: den, som till ortodox bekännelse omvandlade hvad femtonhundratalet kallade »tidens otro», och den, som vidare utvecklade protestantismens grundtanke, det enskilda samvetets fria pröfningsrätt!

Båda dessa förlopp äro lika historiska och kontinuerliga.

Huru visar nu t. ex. den, som följer den ortodoxa linjen mer historiskt sinne, mer klarsyn för kontinuiteten än den, som följer den kätterska linjen?!

Att den förra till en tid besegrade den senare, visar endast att de behof, den förra motsvarade, då voro de starkaste. Men de starkare behofven äro icke alltid de högre! Tvärtom visar historien att de högre behofven, på ett visst skede af utvecklingen, äro de svagare.

På liknande sätt blefvo de stora mekaniska uppfinningarna utgångspunkt för tvenne orsaksserier: nutidens produktions- och handelssystem och den »kätterska» kritik af detta system, som — likt protestantismen — redan bildat så många kyrkor och sekter!

När Spencer, mot detta kätteri, ställde sin framsniglande utvecklingslära och sin dogmatiska frihetstro, bekräftade genom honom själf hans sats: »att ett

redan vunnet framsteg ofta blir det svåraste hindret för ett nytt».

Ej ens en Spencer blef således undantag från erfarenheten att människan, då det gäller samtidens historia, har sina ögon i nacken: tillbakablickande inser hon städse nödvändigheten i en viss ny form af utvecklingen. Men i nuet är hon blind för att en ny rörelse ofta är den »lagbundna följden» af en tidigare orsak!

Så fortfara fäderna att stena profeterna och sönerna att resa deras stoder. Förloppet har blifvit ett roterande, lika ändlöst som jordens om sin axel! Det tragikomiska häri borde verka dumhetsskingrande — ifall icke hvar tids samhällsbevarare toge sig själfva på allvar ända intill självförtappelse! Och en sålunda förtappad kan ej ens af humorn förlösas!

*

Den historiska lagbundenhetens tanke är oumbärlig som hjälp att resignera inför det omöjliga — sedan vi gjort allt, hvad vi förmå.

Redan Prometheus visste ju, att »den klagar icke, som förstår nödvändighetens lag». Men när han sade detta, då hade han redan hämtat elden från himlen!

VI.

I hvar tid äro nydaningens hindermän de, som — sedan de fått sina egna kraf tillfredsställda — ej kunna fatta, att någon kan vara otillfredsställd å

andras vägnar! Dessa lösa lätt den sociala frågan — i och med antagandet att »omstörtarna» i något afseende vilja ha det bättre för sig själfva!

Det är dessa, som ifrigast tala om socialismens »nedrifvande verksamhet» och ljudligast ge sitt bifall åt dem, som i »arbetsplikten» — också kallad »arbetets idealism» — finna det »moderna lifvets kärna»; som i drömmen om samhällsskönheten endast se en tanklöshet, ej minst emedan de sålunda drömmande »utmåla framtiden efter nutidens behof».

Tanklösheten stannar på de sålunda talandes sida. Ty »framtiden» kommer just i den mån *samtidens* behof fyllas. Framtidens behof äro oss okända och framtiden får tillgodose dem, alldeles så som vi nu lefvande tillgodose de behof, som för hundra år sedan kallades framtidens!

Ett af »nutidens behof» är att bevara människorna ej endast arbetsdugliga, utan njutningsdugliga!

Ty viljan till lifsstegring är det moderna lifvets kärna. En stigande kultur är således *icke* liktydig med frambringandet af allt större massor af de nuvarande värdena. En stigande kultur betyder ett fullkomligare bruk af de värden, vi redan äga, samt frambringandet af nya, högre värden.

De villiga »kulturtjänarna» äga i den lifstroendes ögon ringa betydelse, ifall de ej samtidigt äro klarseende *kulturgranskare*.

Och dessa senare äro icke de, under alla förhållanden, »lydiga». De uppspåra tvärtom orsaker till lifshämningar — liksom möjligheter till lifsstegringar — för de enskilda som för det hela; de göra ett urval bland kulturens som naturens verk; de hämma

bådas yttringar i vissa riktningar men frigöra dem i andra.

Långt ifrån att i nutidens arbetssläp se någon idealism, se de däri höjdpunkten af det oförnuft, som småningom gjort de döda värdena till ändamål och de lefvande till medel, som gjort arbetet till ett slit för lifvets uppehälle allenast, icke till verktyg för lifvets stegring.

»Arbetsidealisten» känner sig lugn i vissheten att det skall bli allt »trängre på jorden för skönheten» och hänvisar de, öfver lidandet upprörda, till »välgörenhetens gång på villiga fötter».

Men kulturgranskaren anser välgörenheten ej ens vara ränta på — mycket mindre ett gäldande af — samhällsskulden. Mot dem, som behöfva välgörenheten, har samhället — i de flesta fall — under något skede af deras tillvaro, försummat någon sin plikt. Kulturgranskaren ser i alla onödiga lidanden ett vittnesbörd om en samhällsvanmakt, som måste upphäfvas. Långt ifrån att i det bestående se uttryck af ett gudomligt, ordnande förnuft, blir det för den lifstroende samhällsgranskaren en tröst, att e j vara redskap i en så grym och grof hand, som de nutida tillstånden då bure spår af. Den lifstroende vet att samhällsförnuft och samhällsskönhet måste skapas af människorna själfva, ja, att dessa redan börjar närma sig, enligt den erfarenhet Börne sålunda uttryckte: »Hvad de f å drömma om, detta sker städse men det sker sent; hvad de m å n g a drömma om, detta sker däremot snart.»

Visserligen finnes ännu, rundt om i bygderna, många lika de småfåglar, som ha sina bon nära

marken och som ostörda kvittra under annalkande åskväder. Men det dröjer ej länge innan också busksnåren skola lysas upp af viggarna och ängsliga vingslag vittna om, att äfven de närmast jorden boende fåglarna äro gripna af den oro, som ligger i luften!

Att arbetarskarorna ej längre nöja sig med att endast drömma och tala om framtidens land; att de redan satt sig i rörelse mot detta mål — hvem har ögon och tviflar på detta?

Arbetarna skola snart erfara — hvad alla gående så lätt glömma — att, på hvar punkt man än befinner sig — har man städse ett halfklot bakom och ett framför sig. Intetdera ser man någonsin fullständigt på den punkt, där man står!

Det finnes i den stora franska revolutionens historia ett ögonblick af vemodig skönhet: den afton då m:me Roland samlade gironden i sitt hem, sedan republiken blifvit förklarad. Hon hade prydt rummen med höstens rosor och äfven ordnat allt annat till fest. Vännerna tryckte hvarandras händer, tårögda af lycka, och när de — för Frankrike och friheten — höjde sina vinglas, hvari de strött rosenblad, tömde de dessa med sakramental andakt. Alla trodde sig nu stå i sina barndomsdrömmar, i »framtidens land».

Men ännu aldrig beträdde en människofot »framtidens land». Dessa, som trott sig därinne, måste, ej långt därefter, med sitt lif betala den lyckovillan.

Ännu behöfver ingen oroa sig öfver att harmonien i framtidens land skall bli alltför fullkomlig!

De framtidsoroliga — som också vanligen äro de nydaningslikgiltiga — pläga utmåla plattheten i

den tillvaro, då alla människor blifvit en enda familj af vänliga bröder, en enda stack af flitiga myror, utan några brister att afhjälpa, utan något mål att längta till!

Bibeln berättar ej ifall Noak, vid åsynen af dufvan med olivbladet, började jämra sig öfver den torka, som kunde komma att hemsöka de vinstockar, han ämnade plantera, när han åter kom på det torra. Men gjorde han det, då liknade han på pricken dessa sina efterkommande, som nu jämra sig öfver att, när »allt stämmer, då skall det klinga tunt»!

VII.

Samhällsskönheten torde långt tidigare komma till synes i formerna för släktets samhällighet än i själfva samhälls-andan. Först när själens evolution — genom kärlekens urval, genom uppfostrans och lefvandets konst — fört släktet öfver det nuvarande själslifvets höjdläge, kan man vänta en helt ny samhällsanda.

Många mena att vårt släktes framsteg endast bestått i tillväxt af kunskapsstoff, teknik, kulturmedel och i förfinandet af kulturbehof, medan hvarken anatomiskt eller psykologiskt, hvarken etiskt eller estetiskt någon tillväxt kan påvisas utöfver t. ex. antikens mått.

Dessa tala som den skulle göra, hvilken bedömde barnets växt från söndag till söndag. Men äfven om man tar det korta mått, vi kalla den historiska tiden, hvem undgår att se huru t. ex. en Plato hade

tankar, en Dante känslor så hårda, att de vittna om vissa, inom dem ännu ouppodlade, själsmakter? Att mycket ringare människor nu i dessa fall stå högre än de, beror ej endast af ett större kunskapsstoff eller ett högre samhällslif, nej, af ett i vissa riktningar förfinadt, i andra alldeles nyvunnet själslif. Den ena kulturen efter den andra har splittrats. Men att den själsmakt, dessa kulturer frigjort, fortverkar inom släktet, därom ger oss den nuvarande konsten de mest otvetydiga vittnesbörd. Allra innerst är det icke striden om en ny samhällsordning, vi bevittna. Det är genombrottet af den själsmakt, som samlat sig hos »massan», en makt, ännu ej klart medveten om sig själf.

Intet tal är tommare än vissa socialisters förebråelser till individualisten att denne »ej tror på folket».

Hvad är »folket»? Tillsvidare en massa, som bildar ledighetsklassen och en annan massa, som bildar arbetsklassen. I båda fallen en hop, som blir värdefull i den mån, smådel efter smådel löser sig ur densamma, genom att den enskilde äger ett anlag, ett kraf, en sorg, en glädje, ett något, som gör honom till en ensam bland de öfriga, som sålunda tar honom ut ur »folket». Människans adelsmärke är hennes makt att, under de svåraste förhållanden — som prins eller penningfurste, som partimedlem eller proletär — bli människa. Och detta betyder att bli en ensam. Antalet af dessa ensamma växer snabbt. Hoppet om »det tredje riket» är i detta afseende en makt, liknande den, förkunnelsen af »Guds rike» en gång var.

Max Klinger framställer i en radering de sinsemellan ljudligt språkande och skrattande hopar, som

gå uppför det berg, där de ämna höra Jesus från Nazareth predika. På ett annat blad ser man desamma gå ned från berget. Men nu äro de ej längre hopar. Nu går hvardera ensam; högst två och två sälla sig samman till stilla själsutbyte.

Kanske glimtade samma tanke hos Giovanni Bellini, när han en gång danade en korsbärande Kristus. Denne visar inga lidandets tecken utom korset, och äfven detta synes vara en lekbörda. Allt blir honom ovidkommande. Anletet är så förnämt, att det gränsar till kyla; den blick, han sänder hopen bakom sig, så ömkansfull, att den snuddar vid förakt. Den blicken säger:

»Hosiannaropare i går, korsfästropare i dag! Då lika ovetande som nu om hvad jag är — en ensam — och om hvad jag ville göra enhvar af eder till: en ensam.»

Den, som blifvit en ensam, kan gifva andra styrka. Och endast den dem stärkande, har rätt att leda andra!

Att uttagas till ledare — på hvad område det vara må — genom den lit, man ingifvit andra, detta är den enda lefvande makt en människa kan och bör äga öfver andra.

Och när äfven på samhällets område makt en gång skall betyda endast detta, då har släktet nått fram till det sista — och slutliga — skedet af maktutöfning, detta, som hvarken blir demokrati eller aristokrati men innebär det bästa af båda. Jag ville kalla det psykokratien, den styrelseform, där den själfulle härskar och den mindre själfulle villigt böjer sig för denna högre makt!

De, som nu endast vilja se den, med naturkraftens blindhet verkande, massdumheten eller massgrymheten,

anse ett sådant tillstånd otänkbart. Den, som därjämte sett i hvilken grad, massan innesluter bildbara själar, tviflar icke att det, som ännu häftar vid dessa af massa, skall kunna bortfalla och hvad de hafva af säregenhet skall kunna framträda, ifall detta en gång blir det medvetna målet för människokulturen. (6).

*

Det låg ett berättigande i anspråket hos vissa klasser att gynnas på de andras bekostnad, när samhällsorganisationen ej var längre kommen, än att *företrädet* blef enda villkoret för att detta samhällsorgan skulle nå den högre utveckling, som det helas väl just då kräfde. De *få* framför de *många* var då en nödvändighet af samma art, som nu formeln de *många* framför de *få*.

Men lika visst som adelsväldet besegrades af borgardömet och detta skall besegras af socialdemokratien, kommer äfven den senare i sin ordning att besegras af socialindividualismen eller hellre *socialaristokratien*.

Det är sant att »rättfärdighetsbegreppet fått en ständigt klarare och mer omfattande betydelse och att arbetarklassen arbetar fram detta nya begrepp» (Jaurés). Men detta *förblir* en sanning endast ifall rättfärdighetsbegreppet äfven vidgas i höjden och i djupet, ej endast på bredden och på ytan. Efter den första formeln:

Företrädesrätt

måste nu komma den andra:

Lika rätt för alla.

Men efter denna åter måste komma den tredje:

Olika rätt för enhvar.

Begreppet socialindividualism — som liberalismen ännu för tio år sedan affärdade såsom en välment enfald — förkunnas nu öfverallt, där socialismen tages på allvar. Men det är städse långt mellan förkunnelse och förverkligande.

Ännu gäller inom alla partier ej endast det hårda romarordet:

Ve den öfvervunne!

utan det lika hårda nutidsordet:

Ve den, som utmärker sig! (Stendhal.)

I antiken var det senare en visserligen lifsfarlig men högt skattad egenskap. I nutiden är detta själfva det uronda, det antisociala, det, menar man, som bör, som skall offras för samverkans kraf.

Hvarje hvetekorn måste nu malas till mjöl. På nytt utsäde tänker ingen!

I vår tid mäktar hvarken stat eller kyrka i den grad likforma själarna som partier och föreningar. Öfverallt där »allmänandan» verkar, anar man ej ens sanningen i det spanska ordstäfvet: »hvar människa är en värld». Öfverallt där ett program sammanhåller, blir den enskilde värdefull i den mån, han liknar de öfriga; allra värdefullast när han endast tar form af — omröstningskula!

Personligheter underkasta sig nu meningslösa lifshämningar för det helas skull; de tillmötesgå det sociala lifvets kraf, ända tills de själfva upphöra att innebära ett lifsvärde. Att spara sina krafter för

självfvalda ändamål, detta anses snart liktydigt med försnillning! De andligt rika — liksom de i vanlig mening rika — utsugas nu för allmännyttiga ändamål lika sorglöst, som man vrider om en kran på en vattenledning. Äfven på det sociala arbetets område visar sig nutidens feberaktiga ifver att förvärfva, liksom dess mycket stora oförmåga att väl förbruka!

Denna företeelse torde vara oskiljaktig från det nu yrvakna »sociala medvetandet». När detta hunnit bli sam-medvetande, hunnit bli känsla — ej endast tal och tanke — då skall det taga sig ett alldeles motsatt uttryck. Då skall det innebära vördnad och varsamhet i fråga om de personliga krafter, som verka mest för det hela under och genom afskildhet. Och då man hunnit därhän, inser man kanske också, att målet för den väldigaste folkrörelse, världshistorien bevittnat, icke kan vara endast det, att skogar och vattendrag, jord och grufvor öfvergå i samhällets ägo; icke endast att lönerna bli rikliga och arbetstiden måttlig; icke endast att vetenskapliga metoder, planmässigt handlande, sammanhängande organisation komma att bestämma alla områden för mänsklig verksamhet; icke endast sådana intellektuella och materiella kulturframsteg, hvarigenom släktet medvetet kan forma sitt lif i nuet och delvis bestämma det i framtiden.

Nej, man torde då äfven inse, att samhällsskönheten aldrig blir verklig förr än samhället vill den enskildes lifsstegring; vill att denna fullt och fritt får utöfva sin kraft inom det område, där han kan göra sitt säregna värde gällande; förr än samhället, med ett ord, gynnar ensamheten såsom nu fler-

samheten, förr än samhället värdesätter mångfalden såsom det nu skattar likformigheten!

Den, som vill samhällsskönhet, måste väcka vördnad för och mod till ensamheten. Utan detta gå vi mot ett mångstyre, som blir de enskildas undertryckande. Den, som vill samhällsskönheten, fordrar en sådan slags samverkan, där mindretalet kan komma till sin rätt bredvid flertalet.

Framför allt det mindretal, som aldrig blir mer än summa en: det tal, som — allt sedan släktet erhöll en historia — inneburit de största värdena! De få är ett litet begrepp. De många är ej ett mycket större. De stora begreppen äro en och alla. Vår tids största tanke är den ene för de alla och de alla för den ene.

I samma mån den enskilde inser att han »är sig själf närmast», när han samverkar med det hela; att hans egen sundhet, styrka och skönhet stiga med det helas, måste samhället inse att det bokstafligen »stode sig själf i ljuset» ifall det, af jämlikhetsbegär, nedtryckte den stora människan till medelmåttets lifsbetingelser.

Intet visar klarare en människas litenhet, än när hon ej är i stånd att känna de stora, ensamma människornas värde för sig själf och för det hela.

Och så små äro ännu många. Ja, det påstås ju att människor afundas andra deras lycka, ifall de själfva gå ute i mörkret och se eldarna lysa på dessa andras härd, eldar, som i stället borde fylla de förras ögon med glädjetårar? Ty det naturliga vore väl att, då man för sin egen del intet väntar af lifvet, omsätta sina lyckokraf i kraf för andra; att behålla — och

stegra — sina anspråk på tillvaron, när dessa ej längre gälla ens eget öde?

Men eftersom små och afundsamma själar ännu äro vanliga, måste kulturarbetet gå ut på att dana större själar. Så länge de små, de fattiga, de döda själarna ej äro afskaffade, kommer det icke att betyda synnerligen mycket om vissa samhälleliga orättvisor och missförhållanden afskaffas. Ty människorna skola då städse finna nya anledningar till inbördes hårdhet och samhälleligt förtryck. Först när själsodlingen blir lifvets hufvudfråga — såsom frälsningen en gång var det — skall den tid närma sig, då undantagsmänniskor och alldagsmänniskor verkligen kunna mötas i en vacker samverkan, en sådan, där de enas rörelser icke öfverskrida omkretsen för de andras rätt.

Samhället skall då nå den harmoni, som nu endast är sfärernas, den där hvar himmelskropp står i växelverkan med de öfriga, men hvardera har sin bana och fritt kan följa den, utan att träda de andra i vägen!

Det sociala solsystemet befinner sig ännu i det lysande töcknets tillstånd. Och det är ut i nästan oberäkneliga tidrymder, vi måste sända vår dröm, när den har denna nya »sfärernas harmoni» till mål!

VIII.

Hvar gång en stor tanke inkommer i tidsmedvetandet, utbreder den samma skräck som ett lössluppet lejon på torgen.

Men hur snart lockas ej ett sådant högdjur i bur, där det sedan blir ett af folknöjena! (7).

Sålunda är man nu i färd med att inborgerliga den sociala frågan, som ännu på 1870-talet kallades »det röda spöket».

Då funnos i alla land — vårt vill jag ej ens tala om — ledande riksdagsmän, som om socialismen intet annat visste, än att den påstod att »egendom är stöld» och att »alla skulle dela allt lika»!

Socialismen har nu ej blott hunnit flytta från dårhuscellen — där den för trettio år sedan ansågs höra hemma — till samhällsbyggnadens utsiktstorn. Nej, den fängslar nu tankarna hela linjen utefter, från kejsarmöten till skolgossars debattklubbar!

Socialismen har redan hunnit fylla sin första stora samhällsuppgift: att väcka och nära det mest djupgående missnöje, jorden hittills burit.

Den snabba och starka »retbarhet», som Lamprecht anser vara nutidens särmärke — till skillnad från alla andra tider — har kommit människorna att lida af samhällsfulheten, orättfärdigheten, oförnuftet, som aldrig förr. Allt fler inse att nutidssamhället beter sig som den, »hvilken vet att 2 + 2 gör 4 och dock räknar som vore det 5; som den, hvilken är rädd om lifvet men dock kastar sig från fönstret i fjärde våningen.»

Det finnes nu — som före 1789 — knappt någon tänkande, som ej känner att »något måste göras». Till och med ledighetsklassen — som för en mansålder sedan lugnt brukade arbetsklassen som medel för sina mål — börjar oroas i sin forna trygga tro att vara »ändamål».

En engelsk världsdam frågar nu den andra: »Hvad är ert (sociala) arbete?» alldeles som hon frågar: »Hvem

är er skräddare?» Ty att en dam af värld har båda delarna, detta är numera själffallet.

Och ingen tro, intet handlande, som i något afseende stegrat själskraften eller samlat den; som i någon riktning fördjupat den enskildes lif eller förädlat samlifvet, har varit alldeles förgäfves. Att bära blomster till madonnans altare, är kanske den enda handling, som under dagssläpets dvala ger en själ ett vaket ögonblick. På samma sätt är intet alldeles värdelöst, som nu medelbart eller omedelbart sätter krafter i rörelse för samhälleliga mål, äfven om dessa verk endast äro som blomstren till madonnan. De sålunda gifvande stå dock ett steg framom de intet gifvande.

Ju närmare man kommer kråkvinklarna finner man inom ledighetsklassen ren starrblindhet i den sociala frågan. Gamla »nåder» och unga löjtnanter finna hvarandra i tankar som dessa:

»Enhvar, som vill arbeta, ger Gud att äta; en kristen gör sin plikt där Försynen ställt honom; den rike har fler bekymmer än den fattige; arbetarna äro förledda af skrikhalsar, som på deras nackar själfva vilja klifva i höjden; packet har mat nog: får det mera blir det bara fräckare!»

Men vanligare än denna starrblindhet, är nu den skumögdhet, som äfven är farligare. Ty den *tror* sig vara »socialt upplyst» och »arbetarvänlig»!

Arbetarvänligheten är stundom »kristligt-social» och kan då kallas den gamla »patriarkaliska välviljan» i ny form. Men oftare är den liberal. Och då är »arbetarvänlighet» det vackra namn, man ger sin egen halfhet, när man »visserligen medger att det närvarande innebär

svåra missförhållanden» men man dock icke kan vara med om något af det, som — för arbetarnas del — skulle göra verklighet af liberalismens tal om människorätt och människovärde! »Arbetarfienden» är en betydligt betydligare man än »arbetarvännen», som vid hvarje strid ställer sig på arbetsgifvarens sida men mellan slagen »främjar arbetarnas väl»!

Arbetarvänligheten blommar t. o. m. vid prästmötena, där den dels framkallar förslag om att motverka socialismen genom »en kraftigare förkunnelse af Guds ord», dels genom uppmaningar till arbetsgifvarna att visa »billighet» och till arbetarna att »afstå från själfhäfdad rätt». (8).

En och annan präst manar verkligen till förståelse af arbetarnas kraf, till en rättfärdigare arbetarlagstiftning, ja, försvarar t. o. m. föreningsrätten. Men hvar finnas sedan dessa talare under de föreliggande striderna mellan arbetsgifvare och arbetare? Låta de då herrarna höra ord med klang som de gamle profeterna? Visserligen inte. Ty då ha arbetarna alltid begått något »öfvergrepp» eller kommit med några »orimliga» kraf, som »arbetet icke kan bära, ifall det skall löna sig». Då är det städse »under de föreliggande omständigheterna» omöjligt att hålla med arbetarna, som, om de än kunde haft rätt i sak, dock ej ha det i sätt, o. s. v.!

Det är de »arbetarvänlige» bolagsdirektörerna, som betona att arbetsgifvaren ju också är en arbetare; att det mullvadsarbete, som gräfver klasshatets klyfta är ett nidingsverk, ity att klyftan »kunde fyllas med ett enda varmt ord: kärlek»; ge endast arbetarna sig tillfreds,

då skola alla deras billiga kraf bli fyllda! Man ordar om det löjliga anloppet mot kapitalet, af hvilket det finnes för litet, ej för mycket; man medger att fackföreningarna kunna äga berättigande, men endast när »arbetarna akta sig för goda att gå i flock eller på befallning afhålla sig från arbete». Endast de fackföreningar, där ingen samhällsupplösande, okristlig, ofosterländsk socialism fått makten, böra tålas!

Den »arbetarvänliga» allmänheten inser också städse att i »föreliggande fall» arbetsgifvarna ha rätt. Under »gifna omständigheter» skulle industrien lida af en höjning i löner eller en minskning i arbetstid eller ett kringskärande af arbetsgifvarens frihet. Det är i, tillsvidare ej förekomna, fall, som arbetarnas »kraf äro billiga». I hvarje gifvet fall äro de »orimliga»!

I jämförelse med dessa arbetarvänliga är det vederkvickelse att höra de präster och biskopar, som i strejker se en verkan af antikrists anda; som nedkalla Gudsdomar öfver »upprorets och våldets röda fanor»; som försäkra att hvarken nöd eller förtryck eller orättvisa finnes att klaga öfver; att endast njutningsbegäret framkallar missnöjet, endast högmodsandan uppresningen, den anda, som vill nedbryta de af Herren själf satta skrankorna i samhället och ej böja sig under den gudomliga samhällsordningen! (9).

Ty i den äkta konservatismen finnes för det första viljan att stå och falla på en bestämd ståndpunkt. Och därnäst finnes där vissa samhällsvärden. Inom vårt land innesluter konservatismen ännu ädelsinnad adel, ämbetsmannaheder, bondekraft, prästerligt herdasinne. Blind är den, som ej inser att det icke endast är genom klassfördomar och politiska öfvergrepp utan

äfven genom dessa värden, de konservativa bevarat sin makt.

Ja, kunde ett samhälle ledas af människor med konservativa hjärtan men radikala hjärnor, då blefve utvecklingen jämnt stigande. Nu visar den en sicksacklinje, allteftersom den återhållande eller framdrifvande viljan besitter makten.

De liberales »arbetarvänlighet» är nog ofta ärlig. Men det hör till de farliga vidskepelserna, att ärligheten afgör våra meningars värde. Ärlighet är det minsta mått af värde, en mening får besitta! Sedan finnes många ärliga meningar, som äro inskränkta och dessa äro de talrikaste. Vidare finnas kloka meningar och redan dessa äro ej vanliga. Slutligen finnas visa meningar. Och dessa äro mycket sällsynta.

De arbetarvänligt-socialisthatande meningarna äro stundom till och med oärliga. Alltid äro de inskränkta.

Vår tids liberaler komma därför att, såsom sin historiska minnesruna, erhålla strofen

De ville dumt och kunde hvad de ville.

*

Under 1800-talets första halfdel var liberalismen den framdrifvande kraften. Den förde — genom sina juridiskt-politiska jämlikhets-, frihets- och broderlighetstankar — ett vackert befrielsekrig på många områden. Men den insåg icke att dess egen grundtanke — friheten — ej endast blef verkningslös, nej hindersam för jämlikheten och broderligheten i ett samhälle, där det socialt-ekonomiska tillståndet förblef en planlös, storindustriell massproduktion, hvarigenom behofvet af

afsättning sedan medförde kolonial- och krigspolitik. Under tiden kunde arbetarna, dem denna storindustri förbrukade, trots alla mödor ofta ej tillfredsställa de kroppsliga — så mycket mindre då de andliga — lifsbehofven.

Liberalismen, förblindad af sin frihetslära, ansåg — och anser — att den fria täflan innebär en nödvändighet, inför hvilken förnuftets och rättvisans, medkänslans och skönhetssinnets kraf måste tystna. Liberalismen vill, med andra ord, ej uppge sin grundsats, den ekonomiska friheten; vill ej inse att samfärdsel och maskinteknik ändrat problemen och att »friheten» just danat det nuvarande tillstånd, där arbetsfria räntetagare stå mot arbetslösa arbetare, bolagen mot de enskilda, trusten mot bolagen, förbruksföreningen mot småhandlarna, bostadsförening mot husägarna o. s. v. Den vill ej inse huru »friheten» fått till följd att massor af onödigheter frambringas, medan sunda behof ej tillfredsställas; att den vilda täflan gör den fullgoda varan för dyr att frambringa, ja, fördyrar äfven den dåliga, genom mellanhändernas mångfald. Liberalismen ville ej inse att arbetstillfällen, arbetsvillkor, bostäder, lifsmedel — allt detta kan flertalet nu erhålla endast så, som det öfverstämmer med fåtalets fördelar!

Medan vetenskapen arbetar på att förlänga lifvet, ligga alltjämt de eländiga fattigkvarterena kvar såsom farsotalstrande inom hela samhället. Medan vetenskapen bevisar huru folkens lifskraft sjunker och brotten tilltaga genom mödrarnas och barnens fabriksarbete, fortgår detta som förut. Medan vetenskapen visar huru arbetsenergien sjunker med arbetstidens

längd, behålles i många yrken en arbetsdag på 11—12, ja, ännu flera timmar.

Mot bättringskrafven ställer liberalismen »den personliga friheten» — medan det verkliga skälet är, att arbetsgifvarna alltjämt anse sig få större vinst af de hårdare arbetsvillkoren. I den »frihetens» namn ha arbetsgifvarna förbrukat människor och sedan aflastat de utnötta på samhället; ha ända till lifsfarlighet förfalskat de varor de sålde; ha sålt dessa lifsmedel — liksom odugliga kläder — till staten, som med dem utrustat de soldater, hvilka skulle strida för dessa företagares intressen; sålt krigsmaterial och lånat penningar till sitt lands fiender; utrustat fartyg, afsedda att gå i sank. Med ett ord, de ha kunnat bruka sina hjärnor för att bestjäla och mörda egna landsmän, medan de, som sålunda bruka sina händer, sättas i fängelse!

Inom hvarje område af nutidens affärslif gynnar friheten en brottslighet, som endast i fall af grof oskicklighet kommer inom räckhåll för lagen. Ingen annan personlig insats än spelarens djärfhet kräfves, för att genom bolagssvindeln och börsspelet rikta — eller utarma — sig själf och andra. När denna djärfhet förenas med organiserande förmåga uppstå ringarna, där de stora företagarna — sedan de strypt de små — göra sig till herrar öfver hela samhällets oumbärligaste förnödenheter.

Slutligen sonar en sålunda vorden mångmillionär samhället genom »donationer». Samtiden har, som ett stort ord, hälsat en sådan donators tal om »att den man, som dör rik, är samvetslös». Men den enkla slutsatsen att han, under något skede, måst vara

samvetslös för att bli i stånd till donationerna, den drar man inte!

Fordom var rikmannen oftare än nu en öfverlägsen personlighet, som eröfrat sin rikedom genom ett klokt bruk af sitt kapital och därför äfven som mecenat väl kunde bruka det. Numera blir man rik äfven genom att icke bruka kapitalet, genom att innehålla det i form af de värden, man således stegrar till en höjdpunkt. Och ju mindre själskraft, rikedomsförvärfvet satt i rörelse, dess mindre bildningshåg har det alstrat och således dess mindre kultur vid penningens bruk.

Dessutom äro dessa nutida mångmillionärers samvetspengar till välgörenhet och kultur en mycket osäker utdelning! Redan i omedelbar mening vore samhället således bättre tjänadt med att själf förtjäna milliarderna — för att ej tala om det medelbara gagnet ifall dessa blifvit brukade till att höja de lefvande värdena!

Men månne ej penningkungarna också själfva skulle vinna genom att förlora sina riken?

Mångmillionären-optimisten är en obetydligare man än mångmillionären-pessimisten, som bekänner att segern kostat honom alla lifvets verkliga fröjder; att han mist tron på oegennyttig tillgifvenhet, mist glädjen af gifvandet, då detta nu sker endast som en slags skattebetalning; mist förmågan att njuta, då allt står till buds utan möda; mist möjligheten att hvila, eftersom handen aldrig får släppa maskineriet, om detta skall verka nöjaktigt. Men kanske beror »stålkungens» lifsglädje därpå att han — lär vara fattiglappen bland kungarna?!

Det är en af samhällsbevararnas ytligheter att

de anse den sociala nydaningen vara en arbetsklassens lyckofråga allena. Vore det möjligt att tala om ett mer och ett mindre, där allt hänger samman, så kunde man säga att den i än högre grad är en ledighetsklassens lyckofråga! Man dör fortare af för litet än för mycket välstånd. Men man dör lika säkert af båda och kanske är det senare dödssättet pinsammare?

Rikedomen hämmar i samma grad, fast på motsatt sätt, den personliga kraftutveckling som är lyckans villkor. Den rike måste lika oaflåtligt som den fattige kämpa, om han vill hålla sin själ lefvande. Ja, de säregna själiska sjukdomar, dem rikedomen alstrar, äro mer försåtliga än dem, fattigdomen ger upphof åt.

När lefvandet själft blifvit lifvets mening, torde hända att den sista strejken blir — rikemansstrejken, uppresningen mot att bära rikedomens bördor! Såvida inte dessförinnan rikedomshopandet blifvit öfvergifvet, såsom nedsättande för samhällsanseendet, sedan milliardörerna — som mästertjufvarna — endast inbördes kunna beundra hvarandra för en skicklighet, hvilken det öfriga samhället icke längre uppskattar?!

Man torde kanske ej behöfva invänta att samkänslan blir finare, endast att egoismen blir det, för att en ny »lifsbelysning» skall falla öfver rikedomen och det system — som liberalismen förklarat oföränderligt som människonaturen — skall omdanas af de rika själfva? (10).

Visst är att den sunda egoismen — lifsstegringsviljan — redan håller på att afskaffa arbetsklassens långa, tåliga underkastelse under lifshämmande villkor.

Med rätta påpeka de samhällskunnige såsom ett godt tidens tecken att behofven stiga i riktning af sundare lifsvillkor: ändamålsenlig dräkt, närande föda, solig bostad, bad, hvila; ja, att denna de bildade klassernas växande insikt i lifsstegringens villkor, börjar sprida sig äfven till arbetarna, så att också dessa inse att renlighet och andra sunda lefnadsvanor tillhöra den mänskliga värdigheten. (Ferri). Men just dessa sundare och skönare lifsvillkor äro — på grund af den nuvarande samhällsordningen — icke endast jämförelsevis utan obetingadt dyrast för den kroppsarbetande klassen, framför allt i staden. De nya »kulturgåfvor», som tillfallit denna, ha dels bestått i värdelös grannlåt eller dåliga billighetsvaror, dels sammanhängt med utvecklingen i det hela. Men den fråga, som är afgörande — den om arbetsklassens lefnadshållning stigit i jämförlig grad med förmögenhetsstegringen hos arbetsgifvarna — denna kan nu nästan ett barn besvara!

Och härtill kommer att äfven om arbetaren har så goda villkor, att de lifsviktiga förnödenheterna äro inom räckhåll för en klok hushållning, så kan detta ej uppväga den ökade osäkerhet, hvari arbetsvillkoren försatt arbetaren likaväl som arbetsgifvaren. De jämförelser, som ofta uppdragas mellan de obemedlades lefnadsvillkor nu mot förr, ske dels under en återblick på en allt för kort tidrymd, dels med allt för få faktorer medtagna. Särskildt en af dessa kan ej nog beaktas, nämligen tidigare tiders frihet från oro för utkomsten. Kriget gaf denna tid samma otrygghet och spänning, som arbetsförhållandena ge

vår tid. Och om än arbetarna lida mest af osäkerheten, alla lida vi mer eller mindre! Under forna tider kom son efter far inom yrket, på torpet, på bondgården, på herregården. Naturalhushållningen tryggade lifsbehofvens tillfredsställelse, om än vissa nutidsnyttigheter saknades. Ingen vild täflan gjorde söndagar och festdagar till arbetsdagar. Inom hvarje arbetsfält fanns arbetstillgång för den, som ville arbeta.

Enhvar, som inom något område upplefvat omvandlingen — med all dess hjärteförtärande, glädjedödande oro — vet, att man gärna gåfve halfdelen af nutidens lättade lifsförhållanden för det forna lugnet! Inom min erfarenhet ligger särskildt jordbrukets nedgång, hvarunder de gamla härliga släktherregårdarna — med sina minnen, sin stämning, sina i sekler tryggt rotade sedvänjor — gått från sina ägare. Andra ha blödt ur andra sår. Alla veta vi att, för arbetsgifvare som arbetare, det nuvarande öfvergångsskedet är lika pinsamt, om än kroppsarbetarnas yttre läge är det mest ömmande, så länge dessa nödgas lefva ömsom i arbetsöfvermått eller arbetslöshet; ofta i osäkerhet för sjukdom och ålderdom; sällan med tillgång och tid till full kraftåterställelse, så mycket mindre då till kroppslig och andlig lifsstegring.

Men vare sig man ser på arbetarnas eller arbetsgifvarnas nutida otrygghet, inser man huru blind den liberalism är, som alltjämt ordar om socialismens »frihetsfientlighet». Ty hvarje lag — således äfven den, som tryggar frihet och frid — måste ju till en början medföra ett visst tvång på vissa enskilda, för att sålunda småningom öka friheten och friden för

alla — äfven för dessa enskilda själfva? På samma sätt visar sig en frihet för vissa enskilda, som ej af någon lag begränsas, slutligen medföra ofrihet och ofrid för alla — äfven för dessa enskilda!

*

Denna insikt bör ej hindra erkännandet att gamla tiders själfhärliga arbetsherrar, i deras stolta och rika kraftutveckling, själfva kunde vara vackra företeelser, liksom de stundom äfven danade patriarkaliskt vackra förhållanden omkring sig.

Men huru ha ej dessa förfulats, sedan arbetarna nu sällan ha med en självständig ägare att göra, en ägare på hvars hjärta eller rättskänsla eller klokhet de kunde göra intryck: en ägare med handlingsfrihet på eget ansvar och egen fara! Nu ha de med bolag att göra, bolag, där disponenten i »bolagets intresse», nödtvungen eller frivilligt, blir obeveklig; där ingens samvete lider af missförhållanden, där alla bli skuldlösa, ty ingen beslutar eller handlar ensam!

Liksom man utrönt den naturliga sömnkurvan, skall man kanske en dag utröna samvetets. Då torde visa sig att det ljud, som skall kunna väcka bolagssamvetet, måste vara det starkaste af alla! (11).

Samhälls-samvetet börjar emellertid vakna i fråga om de bolag och truster, som inköpa produktionsmedlen, stundom för att nedlägga arbetet eller undandraga marknaden de oumbärligaste förnödenheterna, för att senare mångfaldiga sin vinning.

Kanske blir det första stora steget mot samhällsförnuft, att den världsomspännande, kraft- och utgifts-

sparande organisation, hvarigenom trusterna förenklat och förbilligat frambringandet, förflyttningen och försäljningen af vissa varor, blir omhändertagen af samhället? Att detta icke längre vill tåla att några enskilda utnyttja — eller öda — fosterlandets rikedomskällor, dess naturskönhet och minnesmärken eller för flertalet omöjliggöra goda bostäder och andra villkor för en sund och skön lifshållning?

I den mån medborgarandan utvecklar sig till *sammedvetande* i allas lifsstegring eller lifshämning, liksom till *samverkan* för att främja den förra och förekomma den senare, utvecklas äfven omedvetet det samhälleliga skönhetssinne, som blir en säkrare vägledning vid de samhälleliga nydaningarna än broderlighet eller rättfärdighet. Ty skönhetssinnet fordrar *hela* det sammanhang, den ändamålsenlighet, den öfver- och underordning, som rättskänsla eller medkänsla endast delvis åsyfta.

Lika litet som bildhuggaren med visshet vet hvilka grepp, som skola ge skönhetens makt åt det verk, han ur leran drag för drag låter framträda, lika litet kan det målmedvetna verkandet för samhällsskönheten *fastställa* den form, denna slutligen skall erhålla. Denna beror äfven i detta fall på lifvets samspel af krafter. Samhällsdanarens uppgift kan därför endast vara att aflägsna de krafthämningar, det kraftslöseri, de kraftmissbruk som inom samhället hindra lifsstegringen hos de enskilda samhällsmedlemmarna eller enhetlighet vid ledningen af de olika samhällsuppgifterna eller sammanslutning mellan de skilda samhällena. Rättfärdighet och broderlighet ha varit predikade i årtusenden, men visat sig overksamma mot hvad man

kallat »verklighetens kraf». Men en af förnuft och skönhetssinne ledd samhällsanda, inser att t. ex. arbetsdugligheten står i förhållande till den hvila, det hemlif, den bildning, hvarje arbetare kan förskaffa sig och att, som detta åter beror af arbetstid och lön, så måste måttlig arbetstid och rimlig lön just bli ett af »verklighetens kraf»!

På samma sätt skall man inse att ej endast plikten men fördelen kräfver att på alla arbetsplatser utrymme, renlighet, belysning och luftväxling bli mönstergilla; att rök och hetta bli utnyttjade i stället för att bereda de arbetande plåga; att stötar utbytas mot tryck så att bullret minskas. Ty dessa och liknande åtgärder ha redan här och där visat, att arbetssättens fullkomning i ändamålsenlighet äfven medföra en högre tillvaro för de arbetande och en minskad fulhet — eller ökad skönhet — hos det hela.

Allt klarare inse äfven nydaningens talsmän, att de bättre arbetsvillkoren måste stå i samband med en högre fulländning vid frambringandet, med ändamålsenligare former för utbytet; att en rättvisare fördelning af arbetsvinsten icke vore nog för att *varaktigt* höja samhällstillståndet i det hela. Allt oftare betona de att — är än själfva spänningspunkten i striden nu arbetsgifvarnas *orimliga* del af vinsten — så måste en *förnuftig* delning af behållningen alltjämt afse *driftens* utveckling och *ledarnas* behof, likaväl som *arbetarnas*.

Och månne någon samhällsorganisation är tänkbar, där icke en viss skillnad kommer att finnas mellan de senares och de förres lifskraf?

Däremot är det tänkbart att *ledare* framdeles

icke kommer att betyda ägare, så mycket mer som vi redan nu se huru bolagen allt mer skilja dessa begrepp från hvarandra.

Men om ledarskickligheten ej hänger samman med äganderätten till företagen, hänger den dess mer samman med den begåfning och bildning, som skapa större lifsbehof och med rätten att, genom vårt arbete, kunna tillfredsställa dessa. Därför måste ledarskap betinga en högre lön än de ledda erhålla, liksom trygghet att inneha en ställning länge nog för att hinna visa verkningarna af vår maktutöfning. Slutligen måste ledaren bli självhärskare inom sitt område, ehuru en härskare med ansvar för sina handlingar. En stor makt, frivilligt lagd i en stark hand, detta är den dag i dag — som det var för våra i viking farande fäder — det yppersta villkoret för den högsta kraftspänningen.

Men det finnes ingen inre motsägelse däri, att dessa villkor uppfyllas, samtidigt med att lagen t. ex. fastställer den minimallön under hvilken och den maximaltid öfver hvilken ingen samhällsmedlem får arbeta; att den erkänner arbetarnas förbund, fastställer deras befogenhet att ingå aftal och stadgar ovillkorlig dom vid arbetsstrider; att den fullständigar tryggheten mot osunda arbetsvillkor och olycksfall i arbetet, liksom ersättningen för dessa; att den påbjuder sjuk- och ålderdomsförsäkring och förbjuder barns fabriksarbete; och slutligen att en statslig arbetsförmedling tryggar mot arbetslöshet. Ty allt detta skall på längden endast främja arbetsfullkomningen och således äfven ledareskapet.

Socialdemokratiens kraf äro, som alla nu borde veta, dels sådana, som afse att lätta arbetet och

att skydda arbetaren och dels sådana, som afse att göra den enskilda företagsamheten till samhällelig.

De båda första krafven måste fyllas, ifall vi vilja ett sundare och skönare samhälle.

Och de kunna fyllas, oberoende af det tredje.

Om, sedan de äro fyllda, jordräntan och åtskilliga andra räntor skola afskaffas; om arfvet skall upphöra; om produktionsmedlen skola förstatligas — alla dessa frågor föreligga icke nu. De äro morgondagens. Dagens omsorg är att göra arbetarnas villkor människovärdiga. Inser morgondagen att samhällets sundhet, styrka och skönhet fordra de sistnämnda åtgärderna, då blir det morgondagens uppgift att finna utvägarna för dem. Nu ligger samtidens väg full af uppgifter, som en för en måste lösas — hvilka följder än detta må medföra i fråga om samhällets fortsatta omdaning!

Om dessa närmaste uppgifter står den närmaste striden.

På ena sidan kämpa socialdemokrater och radikaler med kraften i sin lyckovilja, med makten i sin dröm om samhällsskönheten. På den andra stå de konservativa och reaktionära, med kraften af sin herrevilja, med makten af sin tro på samfundsordningen såsom ett uttryck af Guds vilja. Mellan båda befinna sig de ljumma, de halfva, de grå, dessa, som »hoppas att samtidigt kunna torrlägga det Röda och det Svarta hafvet» (Delbrück).

Under tiden stiga det ena som det andra hafvets vågor. Allestädes får liberalismen mindre mark att stå på och den måste slutligen komma att drunkna endera i det svarta eller i det röda hafvet!

IX.

Det mest löftesrika draget i det nya århundradet är den samhällskänsla, som i alla land gripit ungdomen. Denna känsla tar stundom oroande, stundom barnsliga former. Hemvärfvens stora medelbara samhällsbetydelse blir ofta förbisedd. Den personliga själsutvecklingen blir ej sällan åsidosatt. Skolgossar samla »sociala uppgifter» som de fordom samlade frimärken och skolflickor täfla om »sociala verk» såsom fordom om julklappar!

Men flärden i en sak är ju endast skummet på en stark ström! Och denna är det verkliga, nyvaknade samhällsnitet.

Den sorgfria ungdomsglädje, hvars betingelse var obekantskap med tillvarons osköna verkligheter, blir allt mer sällsynt. Den nya ungdomsglädjen är framför allt fröjden att lefva i detta århundrade emedan — som Ulrik v. Hutton sade om sitt — »andarna vakna och repet hotar barbariet».

Ungdomen glädes emedan en stor uppgift väntar villiga händer, vakna hjärnor, varma hjärtan. Och ungdomen har gifvit denna uppgift sin kärlek. Detta är det mest betydelsefulla. Ty kände ungdomen än alla samhällsbyggnadens hemligheter och hade allt historiskt förstånd och all tro på den lagbundna nödvändigheten, men hade icke kärleken till framtidens högre mänsklighet, då vore den endast en ljudande malm och en klingande bjällra!

Denna kärlek är något alldeles annat än människokärlek. Eller rättare sagdt: denna senare är endast en del samkänslans, allt omfattande och af allt sammansatta begrepp, detta, där det största antal känslo- och tankeförbindelser stärka och stegra hvarandra. Denna art af kärlek är nästan snille. Visst är åtminstone att utan den mäktar intet snille lösa den uppgift, tidsandan föresatt sina barn.

Och ungdomen har börjat återfå tron på sin makt att lösa uppgifter, den tro, Europas ungdom först lärde af Napoleon, han för hvilken »omöjligt var ett ord, som icke tillhörde språket». Ungdomen har grundligt förlora tålamodet under den erfarenheten: att »nya idéer ha endast utsikt att gå igenom om de framställas af gamla herrar, som suttit i tusen kommittéer och sjuhundra styrelser. Men sådana gamla herrar framställa inga nya idéer.» (Pekka Malm.)

Skall verkligen vårt nya århundrade börja ge svar på den sociala frågan, då måste det bereda ungdomen plats.

Ty släktled efter släktled visar det sig att, redan då människorna hunnit in i medelåldern, arbetet med de ensidigt manliga eller kvinnliga uppgifterna medför andlig fattigdom. Ungdomsglöden sammansmälter väsendet till ett mer af människa och af själ. Ungdomen slår upp alla dörrar i lifvets hus på vid gafvel; den brådskande medelåldern endast slår i dem, medan ålderdomen stänger dem för natten. Blott i sällsynta fall hållas de öppna mot stjärnorna!

Mycket få trotsa således den förvandlingens lag, som af den tjuguårige radikalen vid trettio år gör

en liberal, vid fyrtio en moderat, vid femtio en konservativ, vid sextio en reaktionär!

Inom litteraturen, konsten och vetenskapen finnas många bevis mot satsen att hjärnan efter femtio år endast är reproduktiv, ej produktiv. Men på handlingens område bevara — efter den åldern — mycket få en vågsam dådkraft. Än färre behålla möjligheten af ständigt nya upplefvelser. Och endast ett litet fåtal underhåller ett lefvande minne af huru de kände och tänkte under hvarje skede af sitt tidigare lif. Det är framför allt detta, som gör klyftan så djup mellan de olika släktleden.

Omkring fyrtioårsåldern börjar vanligen mannens hjässa lysa marmorblank. Samtidigt flyttar han upp i samhällspelarnas rangordning. Han söker snart vända sina aflagda åsikters afvigsida utåt; han finner samhällsmissbruken historiskt berättigade, »frihetsyrkets» yttringar tarfliga och revolutioner ovetenskapliga. Han manar ungdomen till förstånd och försynthet, studier och självkritik; ja, han möter den »omogna hänförelsen» med samma isiga hånleende, som tjugu år tidigare gick som ett svärd genom hans egen själ. Minnes han något af sin egen unga glöd, då är det endast för att kyla en son eller dotter med försäkran: att »så tänkte jag också vid din ålder men med tiden har jag, Gud ske lof, blifvit klokare».

Mannen glömmer oftast sina ungdomsminnen då han behöfver bröd eller åtrår befordran; kvinnan gör det i samband med något svek mot sitt erotiska ideal.

Men det finnes lyckligtvis minnesgoda, ja drömmare hela lifsdagen lång!

Om dem säga verklighetsträlarna som Josefs brö-

der om denne: »Se drömmaren kommer, låtom oss slå honom ihjäl» — med sakförhållanden!

Men kommer hungersnöd, då är det dock hos drömmaren de öfriga få bröd.

*

Inom hvarje nytt släktled är riktningen af ungdomens drömmar lika betydelsefull för den närmaste framtiden, som »vindträdets» ställning på himlen är det för morgondagens väderlek.

Det är ett godt tecken för framtiden att ungdomen nu börjar förena ett slag af ohistoriskt sinne med ett slag af historiskt. Ty båda behöfvas.

Intet är farligare för unga sinnen än när deras eld icke får användning på sakförhållandena. Ungdomen har så svårt att bevara den heliga harmens och hänförelsens glöd, då den förblir obrukad; så svårt att ej själf få vara med åtminstone i striden om än ej i segern; så svårt att räkna med stora tal. Först den åldrade, som lärt att aldrig taga sig själf med i räkningen, lär sig också tidräkningen med tusental!

Stora bli endast de skeden, då ungdomen ej behöfver stå bredvid tidshändelserna, utan med sina heta händer får gripa in i dem. Sverige hade ingen storhetstid ägt, ifall ej alla våra stora regenter varit unga ledare af s i n tids nydaningspolitik. Norges grundlag hade ej blifvit den då friaste, om icke de röda bänkarna i Eidsvoldsalen till två tredjedelar varit fyllda med unga män. Exemplen kunde mångfaldigas. Hänsynslöshetens mod — och utan detta blef aldrig en nydaning radikal, med andra ord till roten gående —

finnes endast hos de till åren eller sinnet unga. Dessa förhålla sig till det bestående i tiden, som den inom ett yrke nykomne förhåller sig till de inom detta fostrade. Det är de förra, som våga nyheterna. Ty den i vanemässighet fångne, af fackfördom tyngde, den ensidigt utbildade ser ej behofvet — eller åtminstone ej möjligheten — af nya vägar. Den utanför stående ser det förra och finner de senare.

Betydelsen — på ondt som godt — af förutsättningslöshet äfven inom det högsta af yrken, samhällsdanarens, visar Amerika och Australien. Likaså judarnas inflytande i Europa. Hade de europeiska judarna där ägt samma historiska bakgrund som de ariska folken, då hade de troligen ej utöfvat ett så mäktigt inflytande bland dessa. Nu har Europa mottagit djupa spår af de tre typer — Kristus, Heine och Rotschild — i endera af hvilka hvar jude präglas, ehuru hvardera typen sällan ter sig helt ren från tillsatser af de båda andra.

Men från hvilken ras och på hvilket område än nydaningen kommer, visst är att endast en, i någon riktning afbruten, sammanhangskänsla eggar nydanarens vilja att

the world's flowing fate into his own mould recast

eller, med andra ord, den vilja, som danar historia. Och just emedan sammanhangskänslan blir innerligare med åren, blir denna nydaningsvilja svagare. (12).

*

När de äldre prisa en ung människas hållning, då innebär detta i regeln att den unge nått den samling och självbehärskning, som medför anpassning till det sällskapligt och samhälleligt godkända. Äro de äldre i stånd till en ur högre synpunkt gjord värdesättning, då betyder lofordet att den unge i sin lifsförelse har den enhetlighet, som på konstens område kallas stil. Men huru sällan däremot dömer det äldre släktledet det yngre ur *den* synpunkt, som för samtid och framtid är den mest betydelsefulla: hans ställning till tidens stora tanke? Eller, om den äldre medtager den synpunkten, då är det för att loforda den unge, ifall han afvisar tidstanken men ogilla honom, ifall han närmat sig den.

Att en ungdom i ena eller andra fallet kanske förhastat sig, behöfver ej bli det slutligt afgörande. Omgifningen öfvar i detta fall ömsom ett återhållande, ömsom ett eggande inflytande, ofta så, att valet sker just i strid mot trycket af det omgifvande inflytandet — såsom en första självständighetsyttring! Visst är att *likgiltig* för det betydelsefulla i tiden står endast den ungdom, som själf är betydelselös för tiden. Och den största sannolikheten finnes, att den mest betydande ungdomen under tjuguårsåldern befinner sig på den sida, där det betydelsefullaste sker.

*

Ju starkare ungdomsviljan är, dess ofördragsammare är den. Framför allt ungdomen bekräftar Goethes sats att »liberala meningar icke finnas, ty

en mening måste alltid vara absolut; det kan endast finnas ett liberalt sinnelag»...

Och detta åter är sällan naturens gåfva utan frukt af en långvarig kulturodling. Men har en ung människa redan en hög kultur, då blir det för henne svårt att inom ett parti taga del i tidens strider. Ty då inser hon att inom hvarje parti — det radikala som det konservativa — de högre stående nedtryckas till flertalets ståndpunkt. De enskilda bära, samman med flertalet, lugnt ansvaret för handlingar, de som enskilda ej ville begå. Stundom medvetet, oftare omedvetet bli de begränsade inom en viss tankekrets. Och själens växt afstannar, emedan den ej näres af nya tankar och ej får rörelsefrihet för sina egnaste kraf.

Den unge främjar bäst sin egen utveckling, om han ej ställer sig under en fana — och de med fälttjänsten följande »krigslagarna» — innan han, såväl genom verkligheten som vetenskapen, hunnit bilda sig en egen åskådning, hunnit vinna den grad af fasthet, att han äfven inom ett parti kan hoppas bevara rättskänsla och frisinne okränkta och således ej blir en parti-egoist — under tron att vara en »altruist»!

Det finnes så många sätt att i det tysta ge uttryck åt sin sociala känsla, att en ungdom icke behöfver vara samhällsnyttig äfven om den offentliga verksamheten uppskjutes, tills den unga hunnit någon grad af enhetlighet och självständighet. Och detta vinnes endast genom samling och stillhet. Nutidens rastlöst samhällsarbetande ungdom liknar tyvärr den fruktblom, man lockar att slå ut i mars i stället för i maj!

Det vore bättre — för fruktrikedomen — om sjuttonåringarna ginge och drömde i skogen, än att

de tala på möten! Hvilket ej hindrar att det blir af stor betydelse för framtiden, hvad de i skogen drömma om!

Drömmarna få emellertid ej hindra den unga kvinnan eller mannen att dess emellan bereda sig för att framdeles kunna taga sitt parti — vare sig detta blir bredvid eller inom något politiskt råmärke.

De, som aldrig förmå sig taga något parti, som förbli dyrkare af »den heliga relativiteten», dessa äro de slags naturer, om hvilka en ung, brinnande själ en gång yttrade:

Den, som har tjugutre synpunkter på hvar fråga, får aldrig någon ståndpunkt.

Och dessa få heller aldrig någon karaktär. I fråga om denna gäller oföränderligt det ordet, att en begåfning kan utbildas i stillheten men en karaktär endast inom världsströmmen.

Först när dess vågor trycka tillbaka eller drifva framåt, vet den enskilde hvad kraft han äger för att klyfva dem.

Om således ungdomen för sin egen del gör väl i att bida sin styrkas tid, innan den ger sig i striden, så är detta af vikt äfven därför, att ungdomen sedan blir ett större värde i striden.

Från skilda håll har man nu börjat ropa på ungdomen. Men många af dessa ropande äro sådana, att man frestas tro dem förvissade att den nutida ungdomen saknar mod till radikalism: att det gamla gubbdömet hoppas få det unga till stöd!

Den radikala ungdomen kan vara viss att, då den kommer, alltjämt få heta »omogen och grön» eller »omstörtande och röd»!

Det betydelsefulla är således icke ropen på ungdomen, utan hvad ungdomen själf tänker och känner, dess framstegsvilja. Och dennas halt visar sig af den unga människans mod att taga sin plats i samhällsstriderna, utan att vänta något af någon annan än sig själf.

Den unge har endast dessa frågor att göra sig: Har min tid något att vänta af mig? Är jag värdig att vandra vägen till framtidens land? Är min dröm om detta så osjälfvisk, att jag kan ge mitt lif åt den drömmen, ehuru jag vet att den för mig själf blir endast dröm?

Kan han svara ärligt på dessa frågor — och så länge han kan det — då är han en af dem, tidsandan inviger med orden: d e n n e är min käre son!

X.

I många land har den närmaste tiden varit fylld af stora historiska händelser.

Också i Sverige ha ödesdigra tilldragelser gifvit ungdomen starka väckelser. Brännande som aldrig förr har denna helt visst inom sig känt fosterlandskärleken. Men tyvärr har äfven hos många af unga den känslan tagit den föråldrade fosterlandskänslans form.

Den nya fosterlandskänslan vill se det egna folket gå samman med de andra mot framtidens land; vill göra fosterlandets utveckling till en del af världsutvecklingen, liksom den enskildes till en del af fäderneslandets.

De unga, som under det förflutna året lofvat sig själfva att fäderneslandet genom dem skall förnyas, må de aldrig med ett ömkans leende se ned på den stunden; må de aldrig svika det tysta löfte, de då afgåfvo. Det ögonblicket var kanske det, då deras egen själ för första gången blef dem helt uppenbar i dess renaste styrka. Sådana ögonblick äro lifsafgörande. Ty att lefva betyder att låta vårt väsen växa ut omkring vårt lifs heliga stunder.

Nu har det varit vårt lands motgång, som kommit ungdomen att känna allvar och ansvar. För fyrtio år sedan var det glädjen öfver dess förnyelse, som eggade den tidens ungdom till löften, löften, som tyvärr endast i ringa mån blefvo verkligheter.

Visserligen äro fyrtio år i ett folks historia endast som fyra minuter i en människas. Men en människa hinner mycket på fyra minuter: hon hinner välja sitt öde, förneka sitt bättre jag, rädda sitt lif och förlora det!

Lika ödesdigra kunna fyrtio år bli i ett folks tillvaro. Och just emedan de fyrtio, på hvilka vi återblicka, i mycket synas förfelade, dess betydelsefullare bli de årtionden, som nu komma!

Hvad de varda beror till stor del af dem, som nu befinna sig i tjuguårsåldern.

Äga dessa det yppersta draget i det svenska lynnet, det, som fordom uppenbarade sig som vågsamhet och framtidsvilja, det, som gjorde folket vidsynt och storsint och slösande med sina krafter: ungdomslynnet med ett ord?

Framför allt: äger den studerande ungdomen detta lynne?

Sveriges framtid *kan* bero däraf. Visst är att *denna* ungdoms egen framtid beror däraf!

Ty snart blir det icke möjligt för någon, att icke afgöra sin ställning i den stora striden, den mellan öster- och västerland, den strid, som ej endast utkämpas folken emellan utan *inom* hvarje särskildt folk.

Det är icke nog att ungdomen t. ex. deltar i folkbildningsarbetet och andra, hvar för sig betydelsefulla, samhällsvärf. Nej, det afgörande är huru den studerande ungdomen står till tidens stora, alla andra frågor i sig upptagande lifsfråga: samhällsnydaningen. Sysslar ungdomen med det »sociala arbetet» utan att *för egen del* bestå sig någon högre framtidsvilja än den på en vacker examen, ett godt lefvebröd inriktade — ja, då betyder detta sociala arbete föga!

Men ägnar den unga mannen eller kvinnan sig åt dessa allmänna värf med den brinnande viljan att, på den plats de ställa sig, där skall *lifvet omkring dem bli annorlunda* — då är detta deras samhällsarbete af stor vikt. Framför allt emedan synpunkterna inom arbetarrörelsen behöfva fördjupas och stridsättet förädlas.

Den sociala striden behöfver det ungdomslynne, som vågar sätta in krafter på nya mål, som vill faror och helhet, icke dagtingan och halfhet. Men det är ej nog med modet: äfven rättsinnet och högsinnet behöfvas. Hvarje halfsanning — eller lögn — inför vårt eget samvete, hvarje dagtingan med de egna föresatserna, hvarje svek mot en varm känsla — allt kommer åter i den »natt, då vi nödgas sona de dagar, vi sofvo bort». Och den natten kommer ej endast inom vårt eget öde, nej, äfven inom vårt lands.

Detta är den enda fullkomligt vissa och orubbliga historiska lagen. Så stor eller så liten, enhvar enskild inom ett folk är, så stort eller litet blir det folkets samfälda handlande, som sedan kallas dess historia.

*

Vi svenskar ha nu börjat ett nytt skede af vår historia. Samma fana, som en gång fladdrade öfver våra fäders slagfält, skall åter vaja öfver våra nya stridsmarker. Och icke minst ur skönhetssynpunkt har jag städse önskat att få se Sveriges fana endast gul som solen och skörden, blå som himlen och hafvet.

Det röda är nu borta ur landets sinnebild. Men det lyser rundt om i landet från andra fanor, de, som nu bäras i spetsen för det stora arbetartåget, de fanor, som blifvit sinnebilden på den mellanfolkliga viljan till samhällsskönhet.

Ingen lefvande själ — minst en ung — borde undgå vissheten att dessa fanors färg väller ur samma källa, som färgar

> ...den röda tråden
> af purpur en hemlig flod:
> idéernas segelbara
> kungsådra i ungdomsblod.

Och vare sig den unge själf rör sig framåt under den blågula eller den röda fanan, så får detta, i vår tid, endast betyda en skillnad i fart, icke i riktning.

Ser ungdomen däremot dessa fanor såsom sinsemellan fientliga, då skall ingendera komma att vaja

öfver någon ny svensk storhetstid; då blir den röda fanan endast de »fosterlandslöses» tecken, den blågula endast de »samhällsbevarandes».

Under den första storhetstiden lyste Sveriges färger på de fält, där det dåtida Europas stora fråga — trosfriheten — afgjordes. Vilja vi ånyo sätta märke i Europas historia, då måste vi förbli svenskar men svenskar, som åter göra mänsklighetens stora mål till sina!

Och mänsklighetens stora mål äro att finna i den riktning, där socialismen nu går i spetsen såsom vägvisande mot ett ännu högre mål än sig själf.

Med tanken på våra fyra stånd riktade Thorild den vädjan till sin tids maktinnehafvare:

Förena våra söndrade nationer, gör oss till ett folk!

Detta värf är i viss mening fylldt. Nutidens lösen, inom vårt som alla andra land, är vorden:

Förena de söndrade klasserna, gör dem till ett folk!

Den ungdom, som genom en större bildning har ett större ansvar, är nu den naturliga medlaren mellan de söndrade klasserna. Men icke genom att utsläta motsatserna utan genom att fördjupa problemen.

I detta afseende är intet medel verksammare än att — inåt som utåt, uppåt som nedåt — låta ljuda den sanningen:

Det sociala problemet är först och sist en fråga om själstillstånden. När allt kommer till allt kan endast själsskönheten dana samhällsskönheten.

XI.

Samhällsbyggandet såsom konst kan ej utöfvas utan begåfning, insikt och öfverblick hos verkets ledare. Men ju mer hvar enskild arbetare får inblick i planen, dess bättre skall han medarbeta.

Intill vår tid har samhällsutvecklingen företett motsatsen till konst: ett kaos. »Utvecklingen» har bestått i att allt blifvit annorlunda genom strid mellan hvarandra motverkande krafter. Hvarken hos ledare eller ledda har någon samhällelig målmedvetenhet framträdt, utan endast den målmedvetenhet, som den enskilde eller klassen eller folket visat i fråga om sina egna syften; syften, som stundom främjat, oftare hämmat den samfällda utvecklingen.

Det nya begreppet socialpolitik innebär ett samhällsbyggande under målmedveten daning af högre samhällsformer, former, som uppstå genom eller syfta till en innerligare sambandskänsla, en högre samhällssedlighet, en djupare samhällsansvarighet, en — kulturens alla medel och mål afgörande — sann humanism.

Men vissheten att samhällsbyggandet är den högsta och svåraste af konster, får icke afskräcka någon från att, i sin mån, bli en konstnärlig samhällsbyggare. Ty om än arkitekternas snille och byggmästarnas duglighet betyder det mesta, så beror dock helhetsintrycket — verkets skönhet som dess varaktighet — på arten af hvar arbetare, hvilken danar detsamma.

I den mån hvarje samhällsmedlem — kvinna som man, ung som gammal — inser allvaret af sin med-

ansvarighet och vikten af sitt medarbetarskap vid samhällsbyggandet, då kommer detta ädla allvar att uppenbara sig i verket. I den mån de enskilda förbli likgiltiga för detta ansvar, detta medarbete, blir äfven lättsinnet uppenbart i verket.

Det finnes några ord, som inom människolifvet verka hvad möglet verkar i naturen. De orden äro:

Hvad tjänar min insats till?

Genom dessa fem ord hafva otaliga lifsvärden gått till spillo. Ej endast så, att enskilda låtit dem växa öfver sina egna lifsmöjligheter. Nej äfven så att de värden, genom hvilka den enskilde blir betydelsefull för samhället — rättrådighetskänsla och offervillighet, dådlust och nydaningsvilja — gått förlorade.

Släkte efter släkte födes med mod att våga. Men innan det nya släktet utträdt ur ungdomens ålder upprepar det redan de fem orden. Ty rundt om sig har det hört försäkras: att ingen kan ro mot strömmen; att ingen är skyldig att så för vinden; att ingen bör tömma sin källa genom att bära vatten i ett såll! Och så lönlösa te sig verkligen de samhälleliga rättfärdighetskrafven och nydaningsmödorna för enhvar, som endast ser på samtiden.

Den åter, hvars synkrets äfven innesluter förtid och framtid, vet hurusom intet är vissare än att:

Allt godt tjänar till något.

Det kräfves endast den måttligaste eftertanke för att inse huru otaliga nu förklungna ord, otaliga glömda mödor, otaliga nu omvandlade känslor och begrepp danat allt, vi äga af sedlig ordning och samhälle-

liga rättstillstånd. De ha väsentligen uppstått genom idel obetydliga tillskott, alldeles såsom de land uppstått, dem koralldjuren danat i världshafven. Men inse vi en gång detta, då måste vi äfven inse att det är på alldeles samma sätt, vi nu lefvande bygga framtidens land. Endast genom att aldrig låta vår egen motgång i nuet skymma framtidsmålet, bevara vi den fasta förtröstan att vi — genom att lägga möda till möda, känsla till känsla, tanke till tanke — äfvenledes dana något, som är vi själfva och dock oändligt mer än vi själfva!

Enhvar, som ser en orätt — enskild eller samhällelig — utan att i sin krets väcka harm mot densamma; enhvar, som slött försummar de möjligheter till verkan och samverkan, hvarigenom man kunde lätta arbetets villkor eller stegra lifvets värden för sig själf och andra; enhvar, som modlös viker undan för de mödor, sammanslutningsarbetet kräfver: hvarje sådan man eller kvinna syndar icke allenast genom sin egen underlåtenhet. Nej, de smitta äfven andra; de utbreda genom sin modlöshet lika lätt fruktan och tvifvel omkring sig, som ett enda utrop af skräck gör en folkmassa vettlös!

Och de bli sålunda förbrytare mot framtiden och nuet. Ty hvad som i detta håller arbetarna uppe, är hoppet att vara med i tidens stora tåg mot framtidens land, ett tåg, som ännu går likt ett af en belgisk målare skildradt: mellan höga murar men med utsikt mot soluppgångens håll.

Det är förklarligt att det är kvinnorna, som oftast sprida modlöshetens smitta bland männen och bland hvarandra, ja, att kvinnor äfven födas mod-

lösa. Ty årtusende efter årtusende hafva kvinnorna funnit sig, i omedelbar mening, betyda intet inom det samhälle, åt hvilket de dock gifvit sina lidanden och mödor. Årtusende efter årtusende ha samhällets ledare — kvinnorna oåtsporda — offrat deras barn i striderna för den ekonomiska och politiska maktutvidgning, där den enes seger hittills betydt den andres undergång. Årtusende efter årtusende hafva kvinnorna födt och fostrat de nya släkten, som gått fram öfver de hjärtan, under hvilka de burits. Först vår tid börjar inse att all denna kvinnliga hjärtekraft borde brukas, icke endast för att ersätta och bevara, utan äfven för att nydana. Vår tid har vågat drömma om ett samhällstillstånd, där politik skall betyda sökandet af de medel, hvarigenom alla ej endast skola kunna bestå bredvid hvarandra, nej, äfven kunna stegra sin egen och de andras tillvaro.

Och utan att den ene skall taga något ifrån den andra: de enskilde skola bestå bredvid hvarandra, könen bredvid hvarandra, folken bredvid hvarandra — emedan de skola bestå genom hvarandra, icke såsom nu mot hvarandra!

I vår tid har ingen kvinna — lika litet som någon man — rätt att modlös fråga hvad insatsen af hennes krafter i samhällets omdaning kan tjäna till? Framför allt icke, ifall hennes insats allt omedelbarare blir den säregna, i världshistorien hittills endast tyst verkande kraften, samhällsmoderlighetens: den allomfattande omtanken och ömsinnet.

Men det finnes icke en handling föranledd af rättrådig harm, af vaken ansvarskänsla, af samhällelig

offerlust, af frimodig ärlighet, af varm kamratanda, af äkta arbetsheder, som ej tjänar till något, vare sig handlingen kommer från en kvinna eller från en man, en åldring eller ett barn!

Ty intet förgår. Visserligen bli våra största offer, våra bästa handlingar i utvecklingens stora sammanhang lätta som löf, små som sandkorn. Men lika visst som vi veta att ur otaliga, snabbt förgängliga växtdelar, ur otaliga sandkorn, växer det bröd, som nu tillsvidare räcker så illa åt jordens barn, lika visst veta vi att af otaliga små mödor beredes den nya jord, som en gång skall bära bröd åt alla och där alla en gång skola kunna lefva icke af bröd allenast! (13).

*

Denna framtid mötte mig ej längesedan i en af konsten danad sinnebild. Det var i Gent, där jag — sida vid sida med arbetarnas eget stora bageri — fann en bildhuggares verkstad, på en af arbetarna fritt upplåten plats.

Bageriet, hvarur — efter en åtta timmars arbetsdag — det präktiga brödet redan utgått till många tusen arbetare, låg nu tyst och fejadt, ljust och högt som en kyrka. Men i bildhuggarens verkstad fortgick arbetet ifrigt. Min ledsagare, arbetaren, strålade af stolthet inför den unge, men redan berömde partikamratens väldiga verk, där tanken vittnade om ungdomlig hänförelse, utförandet om konstnärlig skaparkraft.

Verket visade en skön och mäktig kvinnogestalt stående på en öppen vagn af antik form, dragen af kraftfulla arbetare. Den framåtskridande rörelsen var

äfven en uppåtstigande. Ty själf sträckte kvinnan sina armar mot höjden och lyftes — på samma gång som stöddes — af henne omslutande arbetare från skilda arbetsfält, kvinnor som män, gamla som unga, medan härliga barn, bärande alla konsters sinnebilder, halft gömde sig i de svallande vecken af hennes klädnad.

Detta var Samverkan, ett af alla Belgiens kooperativa föreningar beställdt monument, som konstnären emellertid danat så, att sinnebildens betydelse ej är begränsad till någon plats eller tid. Dess sköna linjespråk kan allestädes och till alla tala om den kultur-makt — liksom om den världs-makt — arbetarnas samverkan och samansvar redan blifvit, ja, om den än större makt, alla arbetandes samverkan och samansvar en gång kan varda!

Verket var danadt af och för den nya kärlek, som nu går genom världen, det nya hopp, som nu lyfter människornas hjärtan, den nya tro, som nu griper deras själar.

En tro, ett hopp och en kärlek, som ej riktar den religiösa känslan mot en makt öfver jorden utan med all sin makt mot jorden.

Känslan må kallas lifstro eller utvecklingsvilja eller kulturidealism eller samhällskonst. Ty den är redan eller varder allt detta, när den hunnit växa sig stor inom de skaror, som nu, drifna af denna nya religiösa makt, vandra mot bättre tider!

Bland dessa skaror finnes lefvande längtan, handlingsförbindande vilja, offerglad hängifvenhet, så som hos inga andra i vår tid. De afkristnade äro i denna skara de flesta och de följdriktigt tänkande. Men äfven de kristna socialisterna äro frigjorda från

kyrkornas kristendom, i hvilken de städse mött — och därför bemött — fienden. Dessa kristna socialister veta ej själfva i hvilken grad deras nya solidaritetskänsla, deras mellanfolkliga broderlighet näras ur nya källor. Den andliga lifskraft, den hänryckning, det martyrmod, som kristendomen fordom skänkte, hämtas nu ur lifsstegringsviljan. Men äfven bland de afkristnade socialisterna torde endast fåtalet fullt medvetet lefva af den lifstro, som småningom skall dana det nya själstillstånd, där altruism och egoism äro öfvervunna begrepp, där själfhärlighetens samkänsla — genom urval af och fostran till denna känsla — slutligen omdanat hela släktets lifssyn.

När själfhärlighetens samkänsla blifvit frälsningen från såväl egoistisk själfhäfdelse som altruistisk offerlust, då först skall det samhälleliga oförnuftet kunna efterträdas af ett samhällsförnuft, som blir en djupseende försyn, den samhälleliga orättfärdigheten af en vidtfamnande rättfärdighet och den samhälleliga oskönheten af en allförvandlande skönhet!

Själfhärlighet och samhörighet, särart och samansvar, skaparvilja och samverkan, detta är den tonföljd, hvaröfver den stora symfonien — Mänskligheten — bygges.

En af de i hoppet om denna harmoni stridande har sålunda tolkat drömmen om samhällsskönheten:

»Det finns i våra dagar blott ett medel att göra stor konst: att göra stor politik. Andens lif kan ej längre skiljas från samhällets. Den ene dröjer i beskådan af de sköna linjerna på en stod. Den andre ser hela samhället såsom ett ler formadt af slumpen, lidandet, våldet. Och han drömmer om huru af detta

ler skall kunna skapas en bild, präglad af styrka, glädje och rättfärdighet.»

»Man flyr undan från dagens enahanda till de stora skaldernas verk. Men hvad är det, som klingar en till mötes ur deras dikter, om icke ett rop efter rättfärdighet, en hemlighetsfull längtan efter samklang mellan lif och dröm?

Och man känner då som vore hela mänskligheten en stor skald, kämpande för att ge sina ingifvelser luft, för att skänka verklighet åt de bilder, han ser, för att gifva fullbordan åt sin aning!»

Det mest betydelsefulla i dessa ord är att en praktisk politiker — och en »utan fruktan och utan fläck» — Jaurés, uttalat dem. Annars kunde många franska tänkare, framför allt Guyau, vittna om att den, från S:t Simon arftagna, drömmen starkast lefver inom det folk, där i själfva blodet forntidens formandakt likaledes fortlefver. Utan denna andakt anar ingen samhällsskönhetens tanke.

Framtidens musik ljuder för själens öra med den nionde Beethovensymfoniens toner; framtidens land får för själens öga helleniska linjer.

Man ser en samfundsordning, som skall skänka samma skönhetssyn, som templen på Akropolis' höjd; en arbetsid, glad och gyllene som biens på Hymettos; en själarnas samverkan, där de stora andarnas sköna höjdlinjer utgör slätternas fröjd, medan de från marmorbergen strömmande floderna nära de blomrika ängar och silfvergrå oliver, som göra äfven slätten ljuflig och rik; där hvar ranka har en alm för sina purpurdrufvor och hvar ensam bergsudde sitt vinfärgade haf!

V.

Samfolkligheten.

Om en lem lider, lida alla lemmarna med; och om en lem varder härlig hållen, så fröjda sig alla lemmarna med.
(1 Kor. 12.)

I. Trädet på godt och ondt.

I.

När Eva, höljd af aftonens skuggor, lämnade paradiset, bröt hon, osedd af Gud som af väktarängeln, en kvist från trädet på godt och ondt. Hon nedstack den i ödemarkens jord, där den snart växte till ett träd, under hvilket Kain och Abel lekte. När Kain flydde till nya ödeland, var hans vandringsstaf en gren af det trädet, en gren, som slog rot där han nedstötte den. Under det trädets skugga uppväxte sedan hans efterkommande. Genom dem fördes telningar till hvarje mark, där människor sedan uppslogo sina bopålar. Men människorna veta icke längre, att de vårdträd, under hvilka de bygga och bo, alla stamma från paradisträdet och att deras frukter således alltjämt måste vara på ondt som godt.

Ett af dessa vårdträd är fosterlandskänslan.

*

Fosterlandskänslan är ett begrepp, som sent utvecklats under den stora, alla lifsområden berörande, själsutvecklingen. Och liksom under hvarje tid olika människor ägt en olika grad af kulturutveckling, äga de äfven olika grader af fosterlandskärlek. Men åt denna känsla vill man häfda rätten att obetingadt anses ädel, oafsedt om den hyses af en högsinnad eller lågsinnad personlighet. Den, som med stora ord talar om fosterlandets rätt och ära, intalar sålunda lätt sig själf och andra att han har en stor själ, äfven om han i fosterlandets intresse anbefaller orättrådigheter, medan däremot den, som ur en högre synpunkt fördömer sitt lands orättrådigheter, lika ofelbart kallas ofosterländsk, som den kallas hädare hvilken har ett högre gudsbegrepp än sin samtid!

*

En fransman har påpekat att själfva ordet fädernesland visar ur hvilken grund patriotismen utvecklat sig. Ursprungligen betydde ordet bokstafligt fädernas land och den rent egoistiska önskan af sammanhållning för gemensamt skydd var då hela innebörden af känslan för fädernas — med andra ord ättens — boningsplatser. Under ordets utveckling ha de begrepp, som fordom täckte hvarandra — födelseland, fädernesland och fosterland — för allt flera människor erhållit en sins emellan afvikande betydelse.

Under tidernas lopp har den ena andliga tillsatsen efter den andra förädlat — och för hvar gång vidgat — fosterlandskärlekens begrepp. Redan för

juden, för hellenen, för romaren blef fosterlandskänslan ett med de odlingens företräden, de andliga värden, dem de med stolthet kände sig äga framför andra folk och dem de mot dessa med hvarje offer sökte värna.

Och när i England, i Frankrike, liksom i Sverige, ordet patriot började erhålla en hög klang, då innebar det att »patrioten» för sitt land ägde ett ideal af en högre utveckling genom ett allt större mått af upplysning, frihet och rättvisa, ett ideal vunnet genom växelverkan med andra folk.

Men småningom har detta, som så månget annat stort ord, sjunkit i värde. Ty genom erfarenheten att den till fosterlandskärlek vidgade familje- och stamkänslan varit grunden till så många individuella dygder och nationella företräden, ha människorna vant sig att betrakta denna känsla som det obetingadt goda, det öfver all kritik höjda. Och sålunda har man hämmat känslans högre utveckling.

*

Det är emellertid ett af tidens många, icke svårtydda tecken, att folken nu mera börjat granska arten af hvarandras patriotism, medan de alltjämt tro på den ädla arten hos sin egen. Inom mindre än ett år var jag sålunda i tillfälle att i Ryssland höra uttryck af ovilja öfver Englands kränkningar af boernas rätt, samtidigt med att Rysslands ledande män söka bevisa sig själfva och världen att de enligt lag och rätt — lika väl som enligt det ryska och det finska folkets »verkliga» behof och fördelar — våld-

förde sig på Finland; att i England höra oviljan mot Ryssland för dess dåd mot Finland, mot Frankrike för dess hållning i Dreyfusfrågan, samtidigt med att man där sökte bevisa sig själf och världen att man enligt lag och rätt — lika väl som enligt nationens »verkliga» behof och fördelar — våldförde sig på Transvaal; ändtligen att i Frankrike höra Rysslands politik i Finland beklagas, Englands i Transvaal fördömas, medan fransmän ännu bleknade af vrede vid namnet Dreyfus! Och slutligen ljöd samtidigt från alla Europas kanter hotet mot Kina, emedan detta rike — under försvaret af sin nationella egenart, sin religion, sina ideal, sin rätt — begick liknande våldsamheter mot européer, som dessa förut begått i Kina och öfverallt, där de haft »nationella» intressen att begå dem! Ty ett annat folks patriotism är »helig», endast så länge den främjar vårt eget folks intressen, men fördömlig då den motverkar dem! Tyskland, som i Sønderjylland bundit tungan på sina tvångsundersåtar, ropade hämnd emedan kineserna skar hufvudet af dess ambassadör! Och detta under försäkran att kristendomen — som förbjuder hämnden! — är den enda religion, på hvilken en varaktig kultur kan grundläggas! Ett talesätt hvarmed Europa berättigade sig att hemsöka Kina med plundringar, blodsdåd och ödeläggelser af en kultur, som är årtusenden äldre än den kristna! Kristendomen, hvars läras kärna icke torde misskännas, när man anser den vara broderlig kärlek, har af den nationalistiska militarismen allestädes kunnat omvandlas till förevändning för sin motsats. Och sålunda hafva klerikalism och militarism slutit det förbund med hvarandra och med kapitalis-

men, som gifvit den senare »idealismens» fraseologi. Bibel och helgonbilder ha varit de förevändningar, vapen och varor de verkligheter, för hvilka de europeiska folken ödelagt folk, skönare och bättre än de själfva, liksom uråldriga, höga kulturer. I den mannens namn, som lärde att de saktmodige skola besitta jorden, hafva Europas folk skaffat sig marknader, besittningar och utrymme genom utrotningskrig mot ypperliga människoslag och därunder — som Spanien under renässansen, som nutidens England — själf sjunkit i fråga om de egenskaper, som dana de allmänmänskliga kulturvärdena.

I Sverige har man varit fylld af ovilja öfver Dreyfusprocessen, öfver Finlands, öfver Sønderjyllands, öfver Transvaals öde. Men det oaktadt ha vissa människor och pressorgan, som högljudt uttryckt denna ovilja, tidigare anbefallt våldshandlingar mot Norge. Och gjort det med samma storordiga talesätt om nationens rätt, ära och trygghet, som brukas för att i Ryssland försvara politiken mot Finland, i England den mot Transvaal, i Frankrike den i Dreyfusfrågan!!!

Dessa med två mått vägande äro, inom alla land, ej sällan kallblodigt ohederliga. Men ändå mycket oftare äro de varmblodigt hederliga i sin öfvertygelse, att deras eget land står i ett fullkomligt annat förhållande, ett, som gör det egna beteendet alldeles olikt de andra folkens. Och detta anses ge ett moraliskt berättigande åt handlingar, dem man — med den skarpsynthet, som afståndet städse förlänar den politiska blicken och med den samvetsömhet, som andras orättrådighet alltid framkallar — klart genomskådar och fördömer på andra sidan gränsen!

Och öfverallt — i Ryssland, i Tyskland, i England, i Frankrike, i Sverige — finna vi dessa, endast på långt håll klarseende, inom samhällets härskande klasser. Det är den klerikala, byråkratiska, militaristiska och kapitalistiska nationalismen som allestädes, där patriotiska orättrådigheter begås, är den ledande, den massan till råhet förledande.

Öfverallt är det de fördomsbefriade och framtidsanande, som ha modet att inom sitt eget land bekämpa denna patriotism, emedan de själfva äga ett högre begrepp af fosterlandskärlek, det begrepp, som — tillsvidare — ådrar dem beskyllningen att vara fosterlandslösa, ja fosterlandsförrädiska!

Sådana anklagelser äro troligen oundvikliga, så länge det alltjämt finnes två, fullkomligt motsatta, begrepp om fosterlandskärleken.

För det ena begreppet är denna kärlek alltjämt förbunden med tron på det egna folkets ofelbarhet i fråga om de medel, hvarigenom det söker bevara eller vidga en viss maktställning. Detta innebär för de stora nationerna sträfvan att trygga och öka sitt välde öfver världsdelar och världshaf, samt att inom sitt eget land bevara den samfundsordning och de tänkesätt, hvilka åt klerikalism och byråkratism, åt kapitalism och militarism medföra möjligheten att på nämnda sätt trygga och vidga sin egen maktställning i och med nationens. Och så länge dessa makter behärska folken, skola Polens och Armeniens, Finlands och Sønderjyllands öde upprepas, Dreyfusprocesser och Transvaalkrig återkomma! Så länge skall man orda om »den gula fara», som hotar Europas heligaste ägodelar, emedan österns kulturfolk vilja behålla den

tro och de seder, hvari de uttrycka sin själsliga egenart och de områden, där de genom sitt arbete danat sin kultur; emedan de ej tåla att se sin tro skymfad af råa missionärer eller sina områden utsugna eller hotade af europeiska företagare och eröfrare. Så länge skall man höra européer skryta af att de utbreda kultur, emedan de vanställa vildarnas smidiga och skönbildade kroppar med europeiska klutar; uppblanda deras vidskepelser genom nya former af vidskepelse och hindra dem att begå de »laster», af hvilka de kanske befinna sig väl, för att bland dem släppa lös alla sina egna låga lidelser. Européen aflägger i kolonierna hela sin s. k. kultur; hans lagvördnad och frihetskärlek visa sig endast vara en breddgradsfråga. »Han blir,» säger en fransk general, »bland infödingar som ett barn bland husdjur: han behandlar dem som okänsliga väsen utan aktning för deras lif eller egendom, religion eller familjerätt.» Att med satanisk grymhet ödelägga de främmande folken, detta är hvad koloniserandet i regeln — så som det ännu bedrifves — bäst lyckas i. (1).

För det nya begreppet om fosterlandskärleken är denna däremot liktydig med bevarandet af det andliga goda, folket redan äger, och med ökandet af detta goda. Från denna synpunkt kan det stundom vara, icke i häfdandet, nej, just i uppgifvandet af en makt, som under tidernas lopp förlorat sitt etiska berättigande, ett folk visar sig värdigt sina bästa minnen.

Och det är just de »samhällsfarliga och ofosterländska», som bli ett folks samvete, när detta af den föråldrade nationalismen drifves till dåd, som det hos andra folk fördömer. Det har sålunda varit de

fritt tänkande inom den konstnärliga, litterära och vetenskapliga världen — jämte den socialistiska delen af arbetarna och ungdomen — som i Frankrike varit Dreyfusarder, i England pro-boers, i Tyskland lidit med Sønderjylland, i Ryssland med Finland, i Sverige erkänt Norges rätt att gå sina egna vägar! Det var i Frankrike de, som hafva kvar den stora glöden för människans rättigheter, de, som vilja fortsätta den franska revolutionens yppersta verk, som uppträdde till Dreyfus' försvar. Det var i England de, som voro mest genomträngda af de största tankar, deras nation gifvit världen, som kämpade för boernas rätt och som sökte visa att den politik, som föranledde kriget, just hindrade det fredliga sammansmältande som varsam engelsk statskonst och hederlig engelsk företagsamhet s m å n i n g o m kunde medföra. På samma sätt var det de, af omsorgen för Sveriges verkliga ära besjälade, som hos oss talade mot den hatets, hotets, öfvermodets och öfvergreppens väg, som den föråldrade patriotismens målsmän förordade.

Alla dessa, som insett att fosterlandskänslans frukter alltjämt äro på godt och ondt, sträfva att öfvervinna de onda med de goda. De hafva vidgat sin egen fosterlandskänsla till den världsborgarkänsla, som glädes öfver rättfärdigheten, hvar den än finnes, och sörjer öfver orättrådigheten, hvar den än segrar. De hafva höjt sin fosterlandskänsla genom att höja dess mål och förbundit minnet af sina fäders andliga storverk med drömmen om dem, deras land ännu skall komma att utföra. Allestädes häfda dessa fördomsbefriade och framtidsanande att en nation ej har rätt att främja ens sina verkliga intressen med sådana medel, som

de enskilda inom nationen afsagt sig att bruka. De framhålla, att en dubbel moral framför allt är en vanära för det folk, hvilket — likt det franska, det engelska, det svenska — som sin bästa arfvedel räknar hvad det åt sig själf och åt mänskligheten vunnit af samvetsfrihet och rättvisa. För att mot österlandets absolutism — i Rysslands gestalt — värna hvad vi sålunda vunnit, borde redan en stor statsman sammanslutit Europa så som Hellas sammanslöt sig mot perserna. Det vore pan-europeism, som kulturen i denna stund behöfde, en sammanslutning som på en gång kunde bevara freden och friheten åt västerns folk. Att bekämpa alla de fördomar, som nu hindra denna samverkan, detta vore hvarje framsynt fosterlandskärleks uppgift. Rundt om i världen är det just de människor, inom alla klasser, hvilka äro fyllda af den sociala nydaningens tanke, som nära sin fosterlandskänslas flamma af hoppet att ej blott bevara det andliga goda man redan äger, utan att äfven kunna nå en högre rättfärdighet, en djupare broderlighetskänsla inom sina egna gränser och i sina förhållanden utom dem. Förnyelsen af fosterlandskänslan hänger i det närmaste samman med tron på förnyelsen i alla andra afseenden. Och därför är det en omedveten självbevarelsedrift, som mot den nya fosterlandskänslan uppkallar alla det gamla samhällets smädelser. Under tider af upprörd folklidelse stannar det icke vid smädelsens slöa vapen. I Paris, där, enligt Anatole Frances sköna ord, »själfva gatstenarna så ofta höjt sig för frihetens och rättvisans sak», ha Dreyfus' försvarare löpt faran att bokstafligen sönderslitas af den rasande hopen; i England finnas ypperliga män

och kvinnor, mot hvilka hvassa knifvar kastades då de offentligt angrepo kriget i Sydafrika, ja, som endast genom ordningsmaktens kraftansträngningar räddades från döden under massans näfvar och fötter. Och enhvar, som, hvar det vara må, mot en uppjagad »nationell» lidelse sålunda för rättvisans talan, vedervågar åtminstone sitt samhälleliga anseende, sin politiska ställning. De fosterlandsfanatiske ana ej att den, som älskar mest fordrar mest, så väl när kärleken ägnas ett land som en människa, liksom denne lider mest, när de höga krafven svikas. För fanatismens grumliga blick bli krafven kärlekslöshet.

Sådana äro frukterna af trädet på godt och ondt, ömsom förfärliga, ömsom härliga. Öfverallt visa de förra sin art genom att förmörka förnuft och omdöme, förlama samvete och mänsklighetskänsla, döda rättsinnet. Men samtidigt kunna de hos samma människor stegra hjältemodet, offervilligheten och uthålligheten till det otroliga, kunna egga stora egenskaper som erhålla de följder, dem man sedan tillskrifver Guds beskydd i folkets »rättfärdiga» sak!

Just den norskfientliga pressen i vårt land framhöll, under tiden för boers framgångar, att dessa voro en följd af detta folks gudsfruktan och fosterlandskärlek. Men, då det sedan blef engelsmännens tur att — på lika naturliga skäl som förut boers — vinna sina segrar, hånade man endast de engelska tacksägelsegudstjänsterna, de engelska uttrycken af patriotisk stolthet! Den förnuftiga slutsatsen borde i stället blifvit: att den offervilliga fosterlandskänslan hade samma värde och verkan hos en engelsman som hos en boer; att föreställningen om en Gud, som styr

slaktningens kulor, var lika hädisk hos den ena som hos den andra; att skillnaden således alls icke bestod i ett mer eller mindre mått af fosterlandskärlek eller kristendom, utan endast däri att de ena brukade sin, af godt som ondt sammansatta, patriotism och religion till uthållighet i en rättfärdig, de andra i en orättfärdig sak. Men man aktade sig på nationalistiskt håll att draga sådana slutsatser! Ty, de skulle ju medföra den följdsatsen: att patriotism och kristlighet kunna leda ett folk vilse lika väl som rätt! Man nöjde sig i stället med det ytliga talet att det endast var för egoistiska och ekonomiska intressen, England stred. Man sökte göra sig blind för det sakförhållandet att, om än penningemännens intressen till stor del föranledt kriget, så kom detta sedan att beröra nationella lifsfrågor. Och det var således med alldeles samma glödande fosterländska öfvertygelse, engelsmannen trodde på nödvändigheten att krossa Transvaal, som man från vissa svenska håll talat om nödvändigheten att bekriga Norge!

I Europa gjorde man sig blind för att den engelska nationen, under sitt orättrådiga krig, utvecklade storartade nationella egenskaper. Ty, erkände man detta, då måste man ju också erkänna, att patriotismens sedliga halt icke afgöres genom de stora egenskaper och den maktkänsla den väcker, utan allenast genom de m å l, nationen sätter för utöfningen af sina egenskaper och sin maktkänsla? Att en nations lägsta dåd och högsta dygder båda bära fosterlandskänslans namn; att patriotismen själf kan lysa som en klar flamma, äfven när den närés af orena ämnen, detta sakförhållande kvarhåller hos de hederliga men kort-

tänkta det föråldrade begreppet om fosterlandskärleken. Detta begrepp är, helt naturligt, svårutrotadt. Det är ju otaliga sammansatta, under årtusenden organiskt framvuxna själstillstånd, dem man nu innefattar under begreppet fosterlandskärlek. Aldrig ligger självbedrägeriet närmare än när våra tarfliga fördelar beröra våra högsta plikter, våra enfaldiga fördomar våra finaste känslor, våra råa lidelser vår djupaste hängifvenhet! Och det själstillstånd, där allt detta framför något annat är fallet, är just tills vidare fosterlandskärlekens. Medan en svensk historiker förkunnat underkastelse inför »den historiska nödvändigheten» så snart en starkare nation begått öfvergrepp mot en svagare, insåg en historiker som Mommsen att denna »nödvändighet» danas af förvärfsfrågor och penningefrågor, som inom den in- och utländska politiken »infört en intressekamp af den mest personligt egoistiska art, som dödat samhällsmoralen och beslöjat de höga, ideella synpunkterna».

Hvarje tänkande borde kunna inse att ofvan nämnda »historiska nödvändighet» förblir segrande endast så länge, flertalet bestämmes af den personliga intressekampen. I samma mån denna upphör inom och mellan folken — emedan de ideella synpunkterna öfvervinna penningefrågorna — blir äfven nutidens »nationalism» öfvervunnen. Men just emedan penningeintressena nu utgöra drifkraften vid den nationella maktutvidgningen, så är det å andra sidan klart att endast på nya grundvalar för samhället och lifsåskådningen skall folkfreden slutligen kunna byggas.

Att inom fosterlandskänslans område, som inom hvarje annat, lära oss skilja pliktens ingifvelser från

fördelens, känslans från fördomens, vilddjursdriftens från den ädla lidelsens, ensamt detta kan påverka den »historiska nödvändigheten». Genom att både såsom enskilda och medborgare utveckla oss till ett högre slag af kännande och tänkande varelser, skola vi hvar i vår mån bidraga att dana en ny och ädlare följd af historiska orsaker och verkningar.

*

Ord finnas, sammanpressade som en droppe, outtömliga som ett haf. Ett sådant är Spinozas om det samstämmande med (eller samtycke till) sig själf, som enligt honom innebär den mänskliga själfutvecklingens högsta höjd. Och liksom individen icke kan nå ett högre själstillstånd än detta samstämmande med sig själf, denna höga ro, som väller ur den slutligt vunna samklangen mellan vår vilja och vår makt, vår natur och våra lifsförhållanden, vår sträfvan och våra mål, så är detta äfven fallet med ett folk. Här går för båda vägen mot höjderna.

Hvad som ger individen lyckokänslan af att tillhöra ett folk, af att äga ett fädernesland, det är att han bland detta folk, trots alla dess svagheter, inom detta land, trots all dess begränsning, mer än annorstädes känner denna innerliga öfverensstämmelse, detta djupa samstämmande med sig själf. Det är tonen i vårt tungomål, det är formen och färgen af vårt landskap, det är doften af vår jord, det är våra hemseder, våra minnen, vårt samfundsskick, våra framtidsförhoppningar, allt som blifvit blod af vårt blod, hvilket stiger fram som syn eller susar som sång hvarhelst

vi än färdas; som fyller oss med glädje, när vi i fjärran land återfinna ett drag från vårt eget eller möta ett erkännande af vår folkliga egenart!

Men nationalkänslan kan dock icke för den utvecklade människan blifva den lifsstegrande makt, som Brandes ypperligt uttryckt med de orden »att man inom sitt folk känner sig buren»; den kan icke förläna nyssnämnda stora, allomfattande samstämmande med sig själf, så länge folket som helhet icke söker nå den höga ståndpunkt, hvarifrån all dess sträfvan samstämmer med dess egna bästa möjligheter och minnen. Den fördomsbefriade och framtidsanande människan kan ej — i sin egenskap af medborgare — njuta den lyckliggörande känslan af öfverensstämmelse med sig själf, så länge hon rundt omkring sig hör sitt folk döma efter andra värden, mäta med andra mått än hon själf gör. Så länge man med fosterlandets namn smyckar de orättrådigheter, som gagna ens eget folk, måste de, hvilka nått en högre utveckling af sin fosterlandskänsla, lefva utan möjlighet att helt kunna samtycka till sitt folks sträfvanden och syften. Ja, de måste ofta utanför sitt eget folk hämta de dem bärande krafterna.

*

Man ser stundom på altaren från antiken olika sidor ägnade åt olika gudomligheters bilder. Och sålunda ter sig ännu det altare, där folken offra åt fäderneslandet. Hatet och orättrådigheten äga där sitt rum, lika väl som kärleken och offervilligheten. Först när endast dessa senare möta oss från foster-

landskänslans altare, först när där offras, ej vid skenet från krigets röda och rykande facklor men i arbetsdagens morgonljusa glädje, då skola de högst utvecklade, samman med de enklaste, där kunna böja knä utan att sålunda känna sig tillbedja afgudar.

II.

Det ofvanstående skrefs i Paris under världsutställningen 1900.

Lika viss som jag då var att världshändelserna småningom skulle bekräfta sanningen af de där uttalade tankarna, lika långt var jag från hoppet att detta skulle börja ske inom några år.

Nu är i Frankrike den klerikalism, som syndade samman med militarismen, besegrad. Nu firar man minnet af Zolas stora bedrift: den anklagelse mot det för åtta år sedan rådande systemet, hvarmed han väckte ett sådant folkraseri, att han endast genom flykten kunde frälsa sig från dess följder. Nu inser man det ej endast ovärdiga men värdelösa — och värdesugande — i den fransk-ryska allians, som var en annan af nationalismens yttringar. England har — i form af skattestegringar, skyddstullar, arbetslöshet, svindlerier — erfarit följderna af den krigs- och tullpolitik, som för fem år sedan kallades villkoret för Englands makt och ära, den »historiska nödvändighet», folket måste böja sig under. Det nyss timade »politiska jordskredet» har bortsopat det system och de män, som fäste landsförrädarens namn på dem, som bestredo att penningemännens makt öfver boerlandets gruf-

rikedomar var en lifssak för nationen. Ja, några af de män, som då vågade sina lif för att säga sanningen, sitta nu bland Englands styresmän! (1).

Det lilla öriket Japan har fyllt samma uppgift i östern som det lilla Grekland en gång fyllde i västern. Det blef Japan, som fick det nya Salamis, emedan Europa icke ägt någon ny Temistokles, som mäktade samla den västerländska frihetsviljan till strid mot den österländska despotismen, den strid, Mommsen med rätta kallat det innersta i hela världshistorien.

Och i samband därmed har Finland, som ju äfven från svenskt — och inhemskt — håll mottog maningar att finna sig i den »historiska nödvändigheten», stolt och starkt återtagit och vidgat sin rätt. I samband därmed har det ryska folket rest sig för att krossa det regeringssystem, som äger sitt stöd i de nationalister, som ville utrota de »västerländska idéernas gift» i Finland och mot Ostasien afleda det inhemska missnöjet, på samma gång som fullfölja Rysslands utvidgningspolitik och gynna den inhemska rikedomssvindeln.

I norden har unionen brustit och den svenska nationalismen — som ej ens tvekade att förorda kriget såsom medel att motverka Norges vilja till full folklig självbestämning — har fått sin dom. Äfven hos oss sitta nu »landsförrädare» i regeringen. Öfverallt — i Frankrike, i England, i Ryssland, i Sverige — har folkens nya maktmedel, arbetareorganisationen, häfdat sin betydelse. Ja, i England som i Ryssland visa arbetarna sin vilja att införa en ny följd af »historiska sakförhållanden», ur hvilka framtiden kanske utletar en ny »historisk lag»: den att arbetar-

rörelsen och fredsrörelsen höra samman och samman börjat omdana fosterlandskänslan. Japan, som — om Europa och Amerika enat sig för att medla — utan krig kunde uppnått, hvad det nu efter oerhörda offer nådde, Japan torde nu få ett skede af nationalism och militarism, såvida ej utmattning och hungersnöd motverka denna olycka. Kanske också Norge. I båda dessa land hade ju en stor framstegsrörelse, en folklig samling, ledd af en stark nydaningsvilja, föregått segern. I båda fallen gällde det ytterst att häfda folkets rätt mot hvad det kände som ett tryck. Men båda folken ha vunnit segern under sådana förhållanden, att omslaget från den äkta fosterlandskänslan till den oäkta tyvärr synes troligt.

Den främsta orsaken hvarför den högre fosterlandskänslan så lätt glider in i den lägre, torde vara den att hvar enskild — som annars ju har plikten att underordna sig det hela — i fosterlandets namn menar sig äga rätt att bruka de starkaste ord och åthäfvor, att ställa de orimligaste anspråk. Som medlem af sitt folk känner man sin egen maktlust tillfredsställd och den måtta och självbehärskning, man annars måste ålägga sig, anser man sig som medborgare ha full rätt att förlora. Har en gång detta nationalismens rus stigit någon åt hufvudet, handlar äfven den annars besinningsfulle på ett med sin personlighet, sin åskådning i öfrigt lika osammanhängande sätt, som den i vanlig mening druckne. Och om flertalet gripes af detta rus, kommer folket att på samma sätt svika sina egna bästa föregåenden, i hvilka det just visat den äkta, den framtidsdanande fosterlandskänslan.

*

Det finnes ingen annan värderingsgrund för fosterlandskänslans halt än den verkliga lifsstegring den medför. Men i våra dagar bli de allt fler, som mena att hvarje art af fosterlandskärlek är en lifshämning. De anse att denna kärlek kvarhåller vår tanke och känsla inom ett trängre område, med färre möjligheter till kraftutveckling än den fosterlandslöse äger. I synnerhet hör man detta från arbetarhåll. Allt oftare påstås där att det land är bäst, där man förtjänar mest; att det är likgiltigt af hvilket folk »slafvarna» förtryckas. Att med minsta möda förtjäna det mesta möjliga, detta, mena arbetarna, är villkoret för deras lifslust. Och det blir således för dem ingen lifsviktig sak att älska något land framför de öfriga, än mindre att offra lifvet för att värna det.

Men såge man noga efter, skulle man upptäcka att många af dessa »fosterlandslöse», som utvandrat till Amerika, lämna sin rot kvar i hemlandet!

De i djupare mening fosterlandslösa finner man snarast bland sådana fint odlade människor, som känna sin högsta lifsstegring där kulturen bjuder dem de yppersta värdena. Deras födelse-land var ofta ett annat än deras fädernes-land och detta åter ett annat än deras foster-land. Dylika eller andra omständigheter göra — i denna folkvandringens tid — allt fler människor rotlösa. Slutligen finnas ofta bland de fosterlandslösa sådana människor, som äro ur stånd till någon slags kärlek. Och dessa finnas i alla klasser.

Arbetarnas fosterlandslöshet beror mest på deras ovetenhet om tillståndet i andra land. Deras okänslighet för den frihet, fäderneslandet bereder dem, skulle lätt botas ifall de på nära håll iakttoge det godtycke,

som upphäfver all laglig trygghet för den enskildes rättssäkerhet och rörelsefrihet, liksom all möjlighet för folkorganismens fria utveckling; som i alla riktningar hämmar självstyrelsen, språket och samfärdseln med andra folk. Finnarna ha, under de senaste åren, rest till Stockholm endast för att kunna fritt andas! Och ingen frihetskär svensk torde ha återvändt från Finland — och än mer Ryssland — utan att ha gripits af lusten att störta ned och kyssa stenarna på Skeppsbron, i salighet öfver att lefva i ett land, där man andas frihetens luft lika tanklöst, som man andas den verkliga luften, tanklöst ända till den stund, man förnummit hur det käns att kväfvas!

En helt kort erfarenhet af detta slag skulle lära arbetarna: att det finnes andra lifsvärden än en lätt och riklig arbetsförtjänst; ja, att det kan finnas förhållanden så lifshämmande, att det hvitaste bröd smakar sand och den bästa bädd ingen sömn skänker, emedan allt, som ger lifvet dess yppersta värden, saknas. Framför allt rätten att fritt kunna bruka våra krafter till syften, som ligga högre än de medel, vi bruka till krafternas förnyelse.

Goda arbetslöner och goda arbetsvillkor äro visserligen viktiga villkor för ett lifsförlopp, som skall stegra den enskildes tillvaro. Och det är detta de glömma, som tala om arbetarnas fosterlandslöshet, men själfva ej vilja offra någon af sina fördelar. Ej ens när detta kunde bidraga att hejda utvandringens blodstörtning och att, hos de kvarstannande, höja fosterlandskänslan genom att bereda dem ett människovärdigt arbetslif och en människovärdig ålderdomsro!

Men arbetarna borde å sin sida inse, att äfven

de bestjäla dem på äkta lifsvärden, som i sina samhällsanklagelser låta det egna landets ljussidor helt försvinna i skuggorna. Det är t. ex. tack vare den lagtryggade församlings-, tal- och tryckfriheten, som socialismens organisationer kunnat nå sin nuvarande styrka. Nutidens ryska revolution visar bäst huru betydelsefullt det är att ha ägt någon grad af lagbunden frihet för att mäkta vinna mera! De länge kufvade misslyckas lätt i sin uppresning mot förtrycket, just emedan detta missgynnat utvecklingen af de egenskaper, som behöfvas för att verksamt och varaktigt befria sig från detsamma. För det finska folket lyckades däremot uppresningen. Ty det ägde sedan århundraden sin »vapenlösa trygghet» i den lag, som visserligen kan kränkas men dock inom folket fostrat den styrka, som från våldet återvinner rätten.

*

Det är samma skillnad mellan den fosterlandskalle och fosterlandskäre, som mellan den hemlöse och den hemsälle. Man kan ej öfvertyga de ena att de sakna glädjeämnen och kraftkällor, dem de andra äga. Ty det gäller om fosterlandskärleken, som om alla andra slag af kärlek: endast erfarenheten kan bevisa känslovärden, endast upplefvelsen kan mäta den lifsstegring, dessa värden bereda oss.

Den, som fullt upplefvat fosterlandet, vet att kärleken till detta land vidgat hans väsen såsom trädets stam vidgas med årsring efter årsring.

Han vet att hans själ fick, icke sin ränning men sitt inslag under barndomshemmets tak och på barn-

domsbygdens mark; att ur hemkänslan växte bygdekänslan, ur denna fosterlandskänslan och ur denna världsborgarkänslan lika naturligt, som ollonet blir telning och telningen ek.

Fosterlandet är först endast blåsipporna i den bladbruna backen, bergskrefvan med hjorden af grankottar, drycken ur daggkåpans källa; det första smultronet och det sista, frusna lingonet i hemhagen.

Fosterlandet är senare de fordomtima stordåd, som göra hjärteslagen stolta och starka; det är modersmålets dikter, som göra ögonen stora och tårblanka; det är de minnen, far förtäljer om sina fäder, det är det hopp, mor hviskar i kvällen öfver hufvudgärden.

Fosterlandet blir i ungdomen det land

där skogen sakta sjunger vår tunga sorg till ro.
Där för vår aning hvälfves den hvita stjärnebro.
Där stilla sjöar ge oss sin djupa drömmarblick
och aftonrodnans vinge vår heta längtan fick.

Fosterlandet är i mannaåldern medvetandet att

...vandra vi än vida, på trötta, såra fötter,
och bräcker stormen kronan: vårt lifsträd har dock rötter,
när vi ha rätt att lefva, där våra fäder sträfvat,
när vi få rum att hvila, där våra kära lefvat.

Fosterlandskärleken är slutligen viljan att verka de verk, att bringa de offer, som utgöra trådar i den nornornas väf, som varder vårt lands öde. Den är

sorgen öfver vårt lands olycka, den är blygseln öfver dess skam, den är stoltheten öfver dess ära, den är hoppet om dess storhet — känslor, dem intet annat lands öden på samma sätt kunna ingifva.

*

Så långt förstå och dela alla fosterlandsfäste hvarandras fosterlandskänsla.

Den djupa motsatsen inträder först då begreppen om hvad som är landets olycka och skam eller dess ära och dess storhet skola afgöras. Då visar sig klyftan mellan den gamla fosterlandskärlek, som stannat i växten och aldrig blifvit världsborgarkänsla, och den nya fosterlandskärlek, som nått denna större omfattning. Men det som ej växer, går tillbaka. Och därför finner man ofta en man — som i ungdomen afgaf de mest brinnande löften vid »fäderneslandets altare» — under mannaåldern visa sig ur stånd att på detta altare offra vare sig klassfördomar eller medborgerliga företräden eller ekonomisk vinning eller andra personliga fördelar. Offer ske endast på de basreliefer, som konstnärligt smycka fäderneslandets altare, ett flyttbart altare, som man finner än i börsen och än i kasernen, än i riksdagssalen och än i konseljen, än i tidningsbyrån och än på folkmötet!

Eller rättare sagdt, offer ske nog på detta altare, när det t. ex. gäller att åstadkomma stegring eller fall af värdepapper eller varor; när militärer längta att få utöfva sitt yrke; när en regering vill dölja sina missgrepp; när ett parti vill segra i en maktmätning eller en tidning stadga sin ställning. Men hvad som

då offras på »fäderneslandets altare» är ett annat lands fred och frihet!

De landsmän, som ej vilja deltaga i detta slags offer, kallas »landsförrädare».

Och som just dessa vanligen äro de af framstegsvilja besjälade, kallas de äfven »samhällsomstörtare». Ty det är genom tillbakablickandet, nationalismen eldar sin fosterlandskänsla.

De framåtviljande mena, med Anatole France, att nyssnämnda patriotism »är ett bekvämt program, ty det fritar från alla reformer». Själfva anse de, att fosterlandskänslan först och sist måste drifva framstegsarbetet inom det egna landet och därnäst rikta sig på att utbreda den mellanfolkliga rättfärdighet och samkänsla, som skall komma äfven det egna landet till godo. Hvarje våldsamt ingrepp i ett annat folks själfbestämning — äfven om ingreppet sker genom det egna landet — blir, enligt deras mening, också för våldsverkaren en lifsskada. De bekämpa därför den patriotism, hvars yttersta maktmedel är kriget, bekämpa den med hela kraften af sin fosterlandskärlek.

Den nya fosterlandskänslan brukar samma mått för sitt eget och andra folk och dömer således lika obetingadt hos det egna folket, hvad den hos andra folk fördömer. Den gamla fosterlandskänslan åter kan — som ofvan är visadt — klart inse nationalismens synder hos ett annat folk, och dock godkänna liknande synder, då det egna folket begår dem! (2).

*

Den gamla fosterlandskärleken — som ännu företer alla den forna religionsfanatismens drag — stöder sig ofta på religiösa grunder.

Sålunda anser dess bekännare krigen ingå i Guds syften.

De medge visserligen att en del jordiska missförhållandena böra omvandlas. Icke emedan människorna därigenom blefve lyckligare — detta är enligt deras mening ett lågt syfte — men emedan missförhållandena »stå i vägen för människans växande förnuftighet, med andra ord hennes gudsgemenskap».

Men kriget räkna de ej till dessa slags missförhållanden. »Härarnas Gud» behöfver alltjämt detta medel för sina mål!

Att en Gud, som ej kunde undvara sådana medel, vore en verkmästare med dålig yrkesutbildning, faller icke dessa tänkare in. De lidanden, den naturliga människan — det »i jordisk mening individuella väsendet» — måste undergå för tillväxten i förnuftighet, får hon ej undfly. De historiskt gifna rättsnormerna, de samhälleligt utstakade uppgifterna har hon endast att lyda, såsom en af Gud fastställd ordning. Till denna ordning hör nu en gång kriget.

Så talar en af dessa krigsidealister:

»Krigen hafva sin grund i människans natursida med hvilken hon ej kan afskära sambandet; hennes uppgift är att bringa natursidan i harmoni med den andliga sidan af sitt väsen. Krigen måste således betraktas som en del af Guds världsordning, alldeles som åskvädren. Ty krigen rensa luften från den osunda individualismen. Den, som ur sin egoistiska trefnads synpunkt bestrider åskans eller krigens nödvändighet,

låter sig bestämmas af en särskiljande självkänsla men icke af den sunda samkänsla med det hela, som bör besjäla den högre, nationella individen.»

Tankegången sammanfaller med pastorns i Ljusets fiender, han som beskärmar sig öfver att människan i sin gudlöshet vill hindra åskan slå ihjäl sig! Åska finnes, krig finnes — således inga åskledare och inga fredsrörelser!

Fredsviljan blir ur denna synpunkt ej endast ett utslag af »individualistisk lyckolust», nej, ett ingrepp i det eviga förnuftets världsordning!

Men hvad betyder då talet om att »bringa natursidan i harmoni med den andliga»? Ty att »natursidan» ej kan bringas i harmoni med förnuftet på annat sätt än att de låga lidelser, som bland annat vålla krigen, öfvervinnas, detta borde dock vara självklart?

Den gudstroende idealisten ser i fredsrörelsen ett uttryck för västerlandets materialism, trötthet och slapphet, medan unga och starka folk som det ryska äro krigiska. (3).

Men äfven om så vore — hvilket det icke är — hvarför blir den unga, starka lifslusten, som fördömes hos de enskilda, så snart den ter sig som självviska öfvergrepp, uttryck för en gudomlig idé så snart den — på samma råa sätt — framträder hos ett folk?! Den, som förkunnar individens rätt till hänsynslös självhäfdelse, har logisk rätt att förkunna äfven folkets. Den, som fördömer den förra men medger den senare, lider af total förnuftsförmörkelse.

Att kriget stegrar ett folks samkänsla och framkallar vissa stora egenskaper, detta har det gemen-

samt med andra olyckor, som kunna drabba ett samhälle, liksom med andra tidigare — nu af folkrätten utdömda — sätt för kraftutveckling. Alla veta att våra vikingar företedde en härlig fostbrödrakänsla och att en stadsbrand i hög grad stegrar medborgarandan. Och dock kalla vi nu vikingalifvet sjöröfveri och anlagda eldsvådor mordbrand!

Vi veta att den viljespänning och hänförelse vikingalifvet väckte, icke uppvägde dess dåliga verkningar och att den offervillighet, eldsvådor framkalla, kan nås på mer allmängagnande vägar!

Det fattas icke professorer, som förklara att »kriget är och förblir det kraftigast verkande uppfostringsmedlet». Slagfältens och lägrens verkligheter visa emellertid två anleten. Och krigets följder, sådana de framträda äfven efter freden, äro ett gifvande med ena, ett återtagande med andra handen.

Krigets verkligheter bevisa att de, »som i krigens upphörande se ett affall från patriotismen, äro kvarblifna på den ståndpunkt, där man fann upphörandet af blodshämnden vara ett affall från ättens idé» (Mirbeau). Liksom en ny form af medborgaranda afskaffade blodshämnden, måste en ny form af medborgaranda afskaffa krigen.

Den preussiske generallöjtnant, som ej längesedan i tyska riksdagen förklarade att »duellen strider mot Guds bud och människors lagar såväl för officern som för den civile, men så länge synden ej är skaffad ur världen, komma heller icke duellerna att upphöra,» — honom torde kanske t. o. m. den varmaste krigsvän finna löjlig, åtminstone ifall krigsvännen tillhör ett folk, där duellen redan hör till det

förgångna! Men man inser ej det orimliga att i samma andedrag uttala sig själf på samma sätt om folkduellen: kriget. Att samma inre omvandling, som för många enskilda nu gjort duellen otänkbar, kommer att äga rum hos alla de enskilda, som utgöra folket — så att kriget småningom blir otänkbart — denna slutsats borde dock höra till de oundvikliga!

Hvarje tänkande inser att krigen en gång varit nödvändiga följder af folkens växtkraft. Numera kan kulturen bereda nya utvägar för denna kraft — eller behärska den i vissa riktningar — så att krigen småningom inskränkas till försvar mot möjliga anlopp af ännu okultiverade raser, som sakna dessa utvägar och denna självbegränsning.

Allt fler inse redan att samfolkligheten är den stora uppgiften för statskonsten; inse att denna samfolklighet måste gå den motsatta vägen mot den forna statsbildningen — den då de större staterna med sig sammantvingade de mindre — nämligen den, att de mindre frivilligt sammansluta sig till större, för att sålunda erhålla verklig trygghet. De gamla satserna — genom krig till fred och vill du freden, så rusta dig för kriget — visa allt klarare sin ohållbarhet. Krig tänder krig, rustningar öka rustningar och alstra krigsstämning. Enhvar vet att det icke är rustningarna, som bevarat freden i Europa, utan den växande vissheten att kriget nu äger rum under sådana fasor och sådana förluster, att folken allt mer tveka inför detsamma.

Nutidens arbets- och omsättningsförhållanden bli äfven allt mer oförenliga med kriget. Och samtidigt blir nutidens själslif allt mindre lämpadt för krigs-

tillståndet. Själslifvet är af den nya kulturen så ombildadt, att freden nu i samma grad blifvit dess naturliga betingelse, som kriget under äldre tider var det naturliga tillstånd, som bestämde det yttre och det inre lifvet — från bostäderna till världsbilden, med dess eviga fejd mellan Gud och Satan!

Numera stärker hvarje nytt krig insikten om krigens orimlighet, sedda i hela nutidskulturens ljus. Intet är vissare än att inom »mänskligheten höjer sig en verklig jättebölja af förnuftsbehärskade människor, som, oberoende af boningsplatser, bilda ett nytt folk» (v. Melsted). Inom detta folk har fredsviljan släckt den nedärfda krigslidelsen och medborgaranda betyder där: att af sig själf göra det största möjliga värde. Så blir man en guldtråd i den världsväfnad, där hvarje folk utför sitt stycke, som blir kostbart eller fattigt allt efter trådarnas godlek.

Det för framtidsfreden betydelsefullaste är dock arbetarrörelsen. En Anatole France har ej tvekat att instämma i Anseeles ord:

Arbetarnas enighet skall varda världsfreden.

Ej emedan arbetarna nu äro fredsvänner. Ty detta kan förändra sig med makttillväxten.

Men emedan den sociala striden måste medföra en allt fullkomligare organisation af hvarje stat inom sig själf, liksom nya former af det mellanfolkliga utbytet och det mellanfolkliga skyddet för hvarje folkpersonlighet. På samma sätt har det skett inom hvar särskild stat, som — ju fullständigare den organiseras — allt bättre skyddar de enskilda, ehuru med villkor

af en viss frihetsafsägelse, hvarförutan detta skydd ej kunde vinnas för alla. (4).

Och vi veta ju att denna afsägelse af vår frihet till godtyckligheter mot andra medborgare, icke minskat utan ökat de enskildes möjligheter att utveckla äkta personlig egenart? Detsamma kommer att bli fallet med folkpersonligheterna, enligt den lag, som öfverallt bestämmer den stigande utvecklingen: lagen att en större integration uppnås under en större differentiering.

Samfolkligheten skall således lika litet utplåna folkegendomligheterna som fosterlandskänslan utplånat landskapsegendomligheterna. I den mån storstaterna upplösas och självstyrande smådelar sammansluta sig i förbundsenheter, dess mer torde delarna komma att förete en mångsidig och stark kraftutveckling, hvardera efter sin egenart. På samma gång skola delarna af det hela erhålla den kraftökning, som gemensamhet i alla stora lifsvillkor — mest allt det språkliga uttrycksmedlet — har till följd. Ju mer sammanslutningen möjliggör att krigsutbildning och krig ej behöfva förbruka de skapande hjärnor och de arbetande händer, som nu slukas af värneplikt och slagfält, dess mer skall lifvet stegras inom de smådelar, som bilda det större samfundet.

Och många tecken tyda på att de stora helstaternas upplösning i förbundsstater torde bli det för nästa statsbildningsskede betecknande draget. Ty allt klarare inser man huru centralisation nu hämmar utvecklingen. Kanske kommer äfven den stund då — enligt en svensk mans förutsägelse — nordens riken torde visa en helt ny sammanställning af sina lands-

delar: då de bli sammanslutna, ej på grund af historiska gränser men naturliga näringskällor och säregna förvaltningsbehof?

*

Men huru än framtiden må gestalta Europas — och världens — kartor, visst är att hvarje liten stat, som redan nu neutraliseras, kunde ligga mellan de öfriga som klostren med sina områden lågo i medeltiden: såsom fristäder för det andliga skapandet och såsom fredstiftande i den medelbara meningen, att sålunda »vedträd efter vedträd bortplockas från det bål, hvarur krigslågan en gång kan uppflamma».

Det nät af skiljedomsaftal, som redan är utspändt öfver världen, verkar i samma riktning.

Men mest kan man dock hoppas däraf att krigen arbeta på att göra sig själfva omöjliga. Redan nu går omedelbart två tredjedelar af Europas budget till militära utgifter och till detta kommer de medelbara kostnaderna. Folken stå snart på den punkt att de »för att försvara lifvet uppge orsakerna att lefva». Vaknar ej Europas folk snart till insikten att de ej ha råd att i rustningar mot hvarandra förslösa sin styrka, då kommer vår världsdel snart att stå som en liten färgrik aftonsky mellan tvenne väldiga, från öster och väster uppdragande åskmoln. Endast genom kulturintensitet kan Europa häfda sin ställning mellan östern och västern, under det organisationen rundt om i världen småningom skall dana lagbundna folksamfund, inom hvilka fredsbrott från ett folk mot ett annat komma att behandlas så, som den enskildes

brott mot andra samfundsmedlemmar redan nu behandlas inom hvarje enstaka samhälle. (5).

Det folk, som genom styrkan hos sin folkstam och sin kultur ägde den största utsikten att segra i ett krig, blefve då det sista att börja det. Ty ju mer lifskärleken kommit att yttra sig som vård om och stegring af den kroppsliga lifskraften och den andliga skaparmakten, dess mindre torde man, vare sig medelbart eller omedelbart, vilja offra frambringandets frukter — och människovärdena minst af alla — under krigsberedelse och krig.

*

Annorstädes är redan framhållet att lifstrons seger sålunda äfven blir fredens.

Vi se ett annat af tecknen härtill i de stridandes egen växande motvilja för kriget.

Själfva krigskonstens utveckling har mer och mer dämpat stridens lidelse och slaktningens lust. Ty det är krigsredskapen mer än människorna, som nu vinna segrarna.

Men framför allt har utvidgandet af värnplikten bidragit att släcka nämnda känslor.

Så länge kriget är hans yrke, bevarar krigaren sin lust för detta. Men ju mer krigen utkämpas af värnpliktige, som *mellan* krigen verka fredens värf; som rikta sina tankar på att höja alla lifsvärden, förlänga och stegra lifvet, förfina känslorna, förädla sederna — då blir kriget för dem allt mer »det röda skrattet»: hånskrattet mot allt hvad de, under hela sin öfriga tillvaro, ägnat sina krafter och lärt sig skatta såsom utvecklingens högsta värden.

Vår tids hjärnor och hjärtan äro i freden ägnade åt en fullkomligt motsatt fosterlandstjänst än den, kriget plötsligt fordrar. Ju mer detta blifvit förödande, ju mindre handgemänget man mot man väcker blodruset, ju mer striden innebär att på afstånd dödas eller döda, dess mer vanvettigt blir det för dessemellan fredliga kulturarbetare.

Slutligen ha såväl det ostasiatiska kriget som det sydafrikanska bevisat nödvändigheten af att den värnpliktiges tankeförmåga, pröfningsrätt, omdömeskraft — med ett ord hans möjlighet af snabbt, självständigt och ändamålsenligt handlande — få inflytande vid krigföringen. Därmed ökas antalet fria, självständiga, endast sin egen vilja lydande försvarare af gemensamma stora värden. Men samtidigt skall det visa sig allt mer omöjligt att sända *dessa* män till strid för kapitalistiska eller andra klassintressen, under förevändning att dessa äro fäderneslandets! De, som ej inse att fosterlandskänslan allt mer utfäller krigslidelsen — fordom en af dess väsentliga beståndsdelar — har icke ögon att se med. Värnplikten kommer småningom att göra krigen otänkbara, emedan värnpliktens stora tanke just är värnet af de högsta värden, ett folk äger. Men dessa värden bli — i de nya människornas medvetande — allt mer oupplösligt förbundna med själfva grundvärdet, *med lefvandet själft*. Fordom kostade ett folks storhet många lif. I framtiden torde ett folks storhet bli att, på ett ädelt sätt, bevara de lif, det fordom — ofta för skenvärden — offrade.

Äfven för folken kommer sålunda lifslinjen att utgå från lifstron.

När denna öfvervunnit världen, då först står

fosterlandskänslan icke längre som ett träd på godt och ondt. Då torde lyckligare släkten skönja möjligheten att Esaiasprofetian och änglahälsningen, som om julen ljuda öfver land och haf, slutligen varda anda och sanning.

II. Konsten och nationalismen.

Öppet bref till Richard Bergh.

Då jag här — icke i min barndomsbygd, men i en annan, mig kär vrå af Småland — besvarar ditt bref, är min stridsställning redan till din fördel försvagad!

Ty i Småland är jag ej endast »nationalist» utan äfven bygdepatriot, med alla mitt väsens rötter djupt sänkta i dess älskade jord!

Detta leder omedelbart fram till hvad som för mig är fosterlandskärlekens betydelsefullaste beståndsdel, nämligen den instinktiva, den öfver hvilken vår tanke har lika ringa makt som öfver andra fysiskt-psykiska yttringar af vår omedvetna naturgrund. Den instinktiva fosterlandskärleken framträder hos den ena starkast i känslan för bygden där han föddes, stället där han fostrades; hos en annan i blodsbandet med den ras han tillhör, i själsfrändskapen med det tungomål, som finast tolkar hans innersta; hos en tredje i stoltheten öfver den historia, som förtäljer huru hans folk blef till, öfver det samhällsskick, den odling, som äro frukter af denna historia. I hvarje fosterlandskänsla finnes mer eller mindre af alla dessa mo-

ment, icke blott i medvetenhetens utan i det omedvetnas långt mäktigare form. Det är därför fosterlandskänslan lyckligtvis är outrotlig — jag säger lyckligtvis, efter som den är oumbärlig ej blott för ett folks vara, utan äfven för hvarje människas fullblodiga tillvaro. Och liksom denna instinkt uppstått hos folket som helhet genom århundradens utveckling, kan den hos hvarje nytt släktled stärkas och stegras till målmedveten ansvarskänsla gent emot folkets nutid och framtid.

En sådan stegring är uteslutande ett godt, ifall denna folkliga självkänsla blir af samma förädlade art, som den utvecklade individens. Denne kan känna sin egen styrka utan att dock vara blind för dess gränser; intaga sin självvalda eller självföröfrade plats utan att därför intala sig att denna plats är tillvarons medelpunkt; han kan häfda rätten till och betydelsen af sin egenart utan att därför antaga att denna egenart är den högsta som finnes! Den äkta stoltheten innebär, med ett ord, en äkta anspråkslöshet såväl hos den enskilde och hos ett folk.

När jag yttrade att barnet bör uppfostras till patriotism men mannen uppfostra sig själf att öfvervinna den, då menade — och menar — jag att för barnet, och de på barnets psykologiska ståndpunkt stående, är *ensidig* patriotism den naturliga genomgången till en fosterlandskänsla af högre art. Och ju mer enhetliga de fosterländska intrycken ända upp till ungdomsåren äro, dess bättre. För barnet måste den egna hembygden, det egna landets historia och litteratur, det egna folkets lynne vara de bästa af alla — liksom far och mor de bästa af människor! Det vore

mycket ovist att i dessa afseenden påtvinga barnet kritiska synpunkter. Men när en människa stiger i utveckling, inser hon ej blott att det för henne käraste ej behöfver vara det i och för sig yppersta: nej, hon nödgas äfven medgifva att många — under tidigare skeden för henne höga — lifsvärden icke kunnat eller ens bort bevara samma betydelse lifvet igenom. Och till dessa värden höra äfven vissa af de fosterländska.

Utan att därigenom förlora vår självkänsla med afseende å vårt lands kulturella insatser i det hela, eller sympatien för vårt folks bästa egenart eller hågen att hjälpa våra inhemska krafter till den rikaste utveckling, så medför dock en högre ståndpunkt än den enbart patriotiska, en väsentlig omvandling af vår fosterlandskänsla, liksom af vår syn på hvad som utgör det säreget nationella! Vi bli klarögda gent emot det myckna föråldrade i sed och lag, i tanke och känsla, som flertalet ännu kallar oumbärlig »patriotism» eller oafvytterlig »egenart»; som omhuldas i »nationalärans» eller i »folklynnets» namn. Vi bli i stånd till en genomgripande omgradering af de inhemska värdena i förhållande till de mellanfolkliga. Det har då försiggått en liknande omhvälfning i våra fosterländska föreställningar som den, hvilken skedde i de kosmografiska, när jordinvånaren nödgades inse att hans klot icke var världsalltets medelpunkt utan en oändligt liten del af ett världssystem. Men efter en dylik upptäckt står universalisten lika mycket öfver den ensidige patrioten som denne står öfver den rene egoisten!

För universalisten blir fosterlandskänslan inordnad i den allkänsla, som bestämmer hvarje folks sär-

egna värden efter deras betydelse för det hela. Fröjder, förvärf eller förluster — de må vara kulturella eller politiska — bedömas af honom från mänskligheten synpunkt i första, från det egna folkets i andra och från det egna jagets i sista rummet. Vägen till denna samfolklighet är emellertid ej genom den storstatsbildning, som ju ägt sin historiska nödvändighet men nu drifver folken ut öfver deras naturliga styrkas mått. Från skilda håll har man förutsagt att det XX:de århundradets politiska ideal blir återgången till de små staterna, en återgång, som redan bebådas genom den omvandling i fosterlandssinnet, som i Tyskland kallas partikularism, i Italien regionalism, i Österrike federalism, i Frankrike provinsialism och i England yttrar sig som anti-imperalism. Dessa rörelser pläga anhängare till helstatstanken stämpla som fosterlandsfientlighet; ja, äfven anföra som bevis m o t tanken på en allt innerligare samfolklighet. Men denna uppfattning är lika felaktig som den, att individualism inom det enskilda lifvet motverkar samkänslan med det hela.

Den här antydda partikularismen inom politiken motsvaras äfven inom konsten af individualismen, medan nationalismen inom konsten motsvarar hvad man i Tyskland — med ett lyckligt språkfynd — nu kallar patri-idiotismen!

*

Ur denna din och min gemensamma åskådning följa de satser, du emellertid hos mig ogillat såsom alltför kosmopolitiska.

Då jag påstod att jag gärna offrade all svensk konst — både den vi själfva gjort och den utlänningar

gjort åt oss — ifall jag därigenom åt mänskligheten kunde rädda t. ex. Sixtinska kapellet, då afsåg detta ju endast hvad vi tillsvidare äga af svenska och utländska konstverk?

Och detta innebär att »en god europé» icke kan tveka, om han ställes i valet mellan något ur nationell synpunkt värdefullt och något ur mänsklighetens synpunkt ovärderligt!

Tänk dig att den konstnärliga och konstälskande världen erhöll det budskapet: att aldrig mera någon mänsklig ande skulle kunna böja — och höja — sig inför profeterna och sibyllorna och de bidande släktleden i det Sixtinska kapellet! Kan du ens tänka dig den sorg, som då skulle gripa ditt som alla konsten hängifna hjärtan? Men hörde du då en engelsman eller tysk fälla det yttrandet, att det dock varit mycket större skada om Tate gallery i London eller Nationalgalleriet i Berlin gått förlorade, skulle du ej bedöma honom som en trångsynt chauvinist?

Just emedan mänskligheten allt mer börjar, icke blott kalla men verkligen känna sig som en organism, blir hvarje tal om att offra hela samhällskroppen för att bevara hufvudet en orimlighet. Men däremot blir det, just ur den organiska synpunkten, lika naturligt som nödvändigt att offra fingret om det gäller att bevara handen eller handen om det gäller att bevara hufvudet! Du har rätt att, inom en hälsofull och harmonisk organism, hvarje minsta del bör nå en allsidig utveckling. Men vi få ej glömma att somliga delar bättre kunna umbäras för det hela än andra och att således, liksom individen ofta måste offra sina personliga värden för de större nationella,

så måste äfven nationen — om så kräfves — offra sina nationella värden för de allmänmänskliga.

Från min utgångspunkt blir en annan följdsats den, att det icke kan vara likgiltigt för det hela om somliga fortfara att nära sig af barkbröd, när hvetebröd finnes i riklig mängd. De nationella kulturvärdena äro för de ännu outvecklade den näring, de bäst kunna tillgodogöra sig, på det deras hjärta och hjärna må växa utöfver de egna intressenas trånga krets, må vidgas af fosterlandets större idé. Men om vi inse att ingen bildad europé suger sin andliga must ur t. ex. vår svenska historia, när han i stället kan tillägna sig någon af mänskligheten största andar — de, hvilkas mått jag angaf genom att nämna Leonardo — böra vi då ej medge att detta måste gälla äfven om den bildade européen af svensk börd? Och på det plan, dit vi från endast svenskar höjt oss till världsborgare, nödgas vi till och med inse att världen hittills kunnat umbära det mesta af den svenska kulturinsatsen, medan det ligger föga poetisk öfverdrift i det Tegnérska utropet:

»all bildning står på ofri grund till slutet:
blott barbarit var en gång fosterländskt!»

Långt ifrån att slappa vår nationella energi, måste ju denna insikt egga oss att allt fullständigare gälda vår skuld till folkens stora gemensamma kulturfond?

Men när det gäller att främja just denna energi, då är man i Sverige påfallande ofosterländsk. Att med vis ömhet vårda landets skapande andar, att värna

dem mot betryck, att värma dem genom sympati, att visa glädje öfver de segrar, de vinna hemma eller borta — detta vore den viktigaste kulturella fosterlandskänslan men är den i Sverige minst tillgodosedda. I detta fall borde den stora folkliga väckelse äga rum, som skulle medföra öppna hjärtan och öppna händer gent emot de på olika områden kulturbärande.

*

När jag förnekar att det icke finnes några patriotiska känslor att skapa eller njuta konst med, då brukar jag således ordet patriotisk i nationalistisk och programmässig mening. Att, som Taine betonat, den nationella självkänslans höjande efter en stor — helst segerrik — folklig kraftyttring, medför safvens stigande i alla grenar af den nationella kulturens träd; att således, utan all afsiktlighet, en rik nationell konstperiod inträder, detta hör till de naturliga sakförhållandena. Men medan detta kanske händer blott en gång i ett folks lif — såsom i Hellas, i Holland — så framträda tid efter annan upparbetade, afsiktliga nationella rörelser. Det är denna patentpatriotism och protektionism som bli farliga, alldeles som programmet »konst för folket» blir det. På konstens område finnes endast ett enda — för alla och allestädes — dugligt program: skaparlycka i ordets dubbla mening af skapandets lycka och af skapelser, som lyckas! Det afsiktligt nationella, i ord som bild, har gifvit upphof åt outsägligt ledsamma »historiska» och »folkliga» verk. Och hvarför äro de ledsamma eller, med andra ord, hvarför sätta de icke vår själ

i rörelse? Emedan dessa ämnen icke gripit de skapande själfva utan af dem blifvit gripna för att tillmötesgå beställningar, vare sig omedelbara genom en kommitté eller medelbara genom den upparbetade allmänmeningens riktning mot det patriotiska. Eller också hafva ämnena i sig själfva varit i hög grad betydelselösa och ofruktbara för konstnärlig gestaltning, men såsom »nationella» dock blifvit envist fasthållna af den patriotiske konstnären. Eller slutligen ha ämnena i sig själfva varit lyckligt funna, men konstnären har — i sin fosterländska ifver — försummat att tillgodogöra sig intrycken från de i formgifning mognare eller i skönhetskänsla vaknare konstskolorna i utlandet.

När man talar om konstens organiska utveckling ur roten af vår svenska egenart, blir det svårt att inse hvad som då egentligen menas med vår rot och vår organiska utveckling ur densamma? Alla våra bästa konstnärer ha vistats åratal, ja årtionden på utländsk mark; hela vårt folk är starkt blandadt med utländska inflyttingar, med hvilka ofta just de konstnärliga anlagen kommit; Sverige saknar i ovanlig grad en enhetlig landskapskaraktär och — af båda de sistnämnda skälen — äfven i hög grad en enhetlig folkkaraktär. Man kunde nästan påstå att vår egenart just är denna olik-art: våra rötter äro så många att den säregna rot, hvarur plantan en svensk konst organiskt skall växa, synes mig tillhöra de svåråtkomliga trolldomsörterna! Vi ha stockholmsmålare och ölandsmålare, dalamålare och skånemålare, västkustmålare och smålandsmålare, men månne ej skåningen står lika främmande inför Norrlands natur

som han står inför Tyrolens; månne ej en västkustbo med större lätthet skulle idka sin konst i Bretagne än i Mälardalen? Hur föga förstår man ej i det öfriga Sverige den ungskånska lyriken?!

När du betonar det nationellas betydelse för konsten, menar du således något annat och djupare: det för konstnären betydelsefulla i att hans omgifning står i samklang med grundtonen i hans själ; att han får tillfälle att lefva sig in i, älska sig in i ett visst slags natur. Har en svensk icke denna förmåga att älskande samla sig, då blir hans konst flack, om han så än aldrig lämnar Sveriges jord. Och har han denna förmåga, då kan han komma att bruka den äfven på främmande mark. Ett träd kan rotas och trifvas i annan jord än den, där det först vuxit, men det tål icke oaflåtlig omflyttning. Enhvar — som ej är fången i ensidiga rasteorier — inser hvad en tysk kallat »jordandens» inflytande. Denna är helt enkelt de geografiska och klimatiska verkningar, som småningom bestämt folkens egenart, språk och historia, ja, gjort detta i lika hög grad som den ursprungliga raskaraktären. Men vid alla meningsbyten om det nationella undanskjutes det geografiska fosterlandsbegreppet för det statsligt, språkligt och historiskt bestämda. Och detta hindrar en riktig värdering af det förras betydelse.

En i Sverige uppvuxen italienare, som är landskapsmålare, ser t. ex. på vår natur något annorlunda än en sörmlänning. Men andra italienare skulle helt visst kalla honom »nordisk». Walter Leistikow har t. ex. målat Särönejdens kopparglödande, vridna tallar och kala, purpurröda klippor med lika djup förståelse

som någon svensk konstnär, emedan Leistikows skaplynne redan i hans hemland ledt honom att fördjupa sig i liknande ämnen. Det sydsvenska slättlandskapet skall troligen tolkas bättre af en dansk eller nordtysk målare, som uppvuxit i samma slags natur, än af en Stockholmsbo. När jag nyss under en vandring i månskenet såg vida ängar utbreda sig, mattskinande hvitgrå som nött tenn, medan löfträden i dem speglade sina mörka massor; såg en blåhvit, glest stjärnströdd himmel öfver lindarnas kronor och, mellan ljusfläckiga trädstammar och mörka buskar, framför gräsmattans silfverstrimmor en liten sjuttonhundratals byggnad, med det höga pyramidformiga tegeltaket öfver den låga hvita fyrkanten — då var det ingen svensk konstnär utan dansken Julius Paulsen, som bäst kunnat återge den bilden.

Och gå vi från landskapet till folklifvet, gäller detsamma. Inom alla land, med jämförliga villkor, erhåller jordarbetartypen eller sjömanstypen så väsentligt gemensamma drag, att en Millet t. ex. lättare skulle känt sig »hemma» i Skåne än på Montmartre, och att en Israëls ägde långt mer att hämta på t. ex. Jyllands kuster än i sitt Hollands parker!

Med ett ord: man drar konstens gränser allt för vida när man talar om det nationella i stället för det individuella behofvet att fördjupa sig i en viss bygd eller folkklass eller idésfär. Emedan ett sådant fördjupande lättare sker inom det egna landet och emedan ett litet land — som t. ex. Holland eller Danmark eller Skottland eller Finland — erbjuder en större enhetlighet och öfverskådlighet, och därför af konstnärerna innerligare kan genomträngas, erhåller

konsten i ett sådant land en enhetligare »nationell» prägel än i ett större. Men det mest betydelsefulla blir icke att det är *fäderneslandet*, man fördjupat sig i, utan att man öfverhufvud *fördjupat* sig och i sådana ämnen, som för ens konstnärskynne varit de mest fruktbara. Fruktbar blir nämligen endast den äkta kärleksföreningen mellan »jordanden» och konstnärens eget väsen. Och alldeles lika väl som det ena landets konst kan befrukta det andra landets, kan äfven det ena landets natur och folklif omedelbart göra detta. Det gifves konstnärer, hvilkas storhet är att hafva hållit sig inom en liten del af det egna landet, t. ex. Millet. Det gifves andra, som aldrig kunnat bli stora inom hemlandet. Böcklin, schweizaren, blef Böcklin genom att försjunka i Italien, genom att låta sitt tunga, nordiska blod klaras af det italienska solruset. Icke Danmark utan Rom danade Thorvaldsen, och det var Sergels hemkallande till Sverige, som beröfvade världen ett större snille än Thorvaldsens! Man behöfver endast nämna Van Dyck, Holbein eller några af italienska renässansens mästare, för att minnas huru många storverk, som blifvit skapade på en för konstnärerna främmande jord. Eller minnas alla de svenska målare, som under senare delen af 1700-talet voro naturaliserade i Paris, eller alla de svenskar, som under senare delen af 1800-talet i Frankrike eller Spanien skapat ypperliga ting: för att icke tala om landskapskonstens största under, Turner, för hvilken Frankrikes, Schweiz', Italiens natur, lika väl som hans hemlands, icke ägde några ljusets eller luftens hemligheter, dem han ej bemäktigat sig, sedan han först från London Bridge hämtat sina

uppenbarelser om ljusets verkningar. Visserligen är det så, att det landet för oss är det bästa, där vi kunna skapa bäst — men detta land är för mången icke fäderneslandet! Detta utesluter ej ett erkännande af den sanningen, att hvarje stor konstperiod otvifvelaktigt varit nationell, men ej medan det nationella då varit en medveten riktning utan emedan konstnärerna då varit seende, ägt den stilla, stora, tillvaron insugande blick, för hvilken lifvet uppenbarar sina hemligheter. Dessa seende finna sina ämnen i sin närmaste närhet, hemma som borta. Det betydelsefulla i talet om nationell konst är att göra vissa blindvordna seende, just i fråga om rikedomarna i deras närmaste närhet, i fråga om deras makt att fullt och fritt uttrycka sin egenart — och därmed äfven folkpersonlighetens. Detta tal gagnar, ifall det väcker den stolta själfkänsla, som icke mäter det egna efter främmande mått — ej heller skattar det först efter främmande uppskattning — utan endast af egen inneboende nödvändighet uttrycker sitt eget yppersta väsen i sin skapande verksamhet.

Det är obestridligt att äfven hos de störste, de universellaste möter man i denna mening det nationella draget: äfven i Italien var t. ex. en van Dyck, en Böcklin ej italienare i sin konst! Och hvem vill bestrida att ej äfven de störstes konst till dels bestämmes af de under uppväxten grundläggande intrycken, af deras ras och af den dem omgifvande verkligheten?

Men huru blef sedan deras konst universell? Genom att de höjde sig öfver den nationella begränsningen till allmänmänskliga eller öfvermänskliga områden.

Syner, som mötte Michel Angelo i det honom omgifvande italienska lifvet, skymta visserligen i hans verk. Men huru oändligt mycket större är icke hvad han i dem ger, än hvad han såg i sin samtids själ, i sin omgifning? Detsamma är fallet med Rembrandt. Medan otaliga holländska målare liffullt speglat det nationella lifvet, i dess råa eller fina former och med stor konst förevigat en oändlighet af rökande, spelande, supande, dansande, festmåltidsätande, alltid glada holländare, har Rembrandt flyttat de typer, han samtidigt såg omkring sig, upp ur den enbart nationella verkligheten till en förklaringens höjd, där de lefva i det ovandelbaras sfär! Hans, som Michel Angelos, verk äro eviga, icke emedan de äro nationella utan emedan de äro det så föga; emedan denna — som alla andra tillfälligheter — faller bort vid deras åskådande. Man ser in i en ny värld, som konstnärerna själfva skapat. Skapat genom sin makt att förstora och fördjupa den verklighet, som fängslade deras, liksom andra samtida konstnärers, blickar, men endast gaf de utvalda uppenbarelser om hittills oanade möjligheter i människosjälen och människoformen. Att Michel Angelos ögon mötte italienska gestalter och rörelser; att Rembrandt af sitt hemlands luft lockades att söka ljusets hemligheter och röja dem i skuggors och dagrars flöden på sina bilder af borgare och judar i Amsterdam — detta hindrar ej att hvardera var ensam inom sitt folk. Ty — som Obstfelder säger i sin själfyllda prosadikt om Rembrandt — »sökandet efter det största utestänger en människa från jorden, från tiden, från medmänniskor»; ja, ställer henne »i strid med själfva människolifvet och samfundet». Det är endast

för detta pris hennes verk komma att innesluta det, som för hvar tid »blir nödvändigt att veta»; detta, som ej har med tid och rum att göra — således ej heller med nationella gränser — detta, som kommer alla stora andar att mötas högt öfver dessa gränser!

Den kanske nationellaste af alla samtidens målare, Thoma, har yttrat sig på liknande sätt. »Det finnes,» säger han, »endast två slag af konst. En, som utvecklar sig i stillhet, ofta under strid med den ytliga, »modern» blifna konsten. Den förra är internationell, emedan den för hvarje konstsinnad i hvarje nation är lika förståelig, som om den tillhörde hans egen nation. Allt främmande upphör där, ty denna konst är uttryck för något gemensamt mänskligt och är så djupt grundad, att dess ursprung måste sökas där, hvarest nationaliteten ännu alls icke kommer till ordet. Det finnes visserligen en konstutöfning, i hvilken det nationella starkare kommer till uttryck... en som grundar sig på teorier... Men äkta konst, som utspringer ur lifvet, är, som detta själft, fattigt på teori... Tysk är jag af födsel; jag behöfde sålunda, för att vara tysk *som konstnär*, *endast vara ärlig*.» Hur fullständigt samstämmer ej detta med ett uttalande af Goethe: att diktaren som människa och medborgare älskar sitt fädernesland, men att *fäderneslandet för hans skapande krafter* är det goda, ädla och sköna, som icke är bundet vid något särskildt land. Diktaren sväfvar som en fritt blickande örn öfver alla land och om bytet, han slår ned på, springer i det ena eller andra, detta är honom likgiltigt... Att verka patriotiskt, fortsätter Goethe, det är att bekämpa fördomar, vidga

trångbröstade åsikter, upplysa sitt folks själ, rena dess smak, förädla dess sinnelag och tänkesätt...»

Med ett ord: i all stor konst är det universella draget af oändligt mycket större betydelse än det nationella. Och hvad man kallar det nationella borde mycket hellre kallas det individuella, konstnärssjälens instinkt att finna det med sig befryndade stoffet, hans makt att omvandla den honom omgifvande världen genom den kärleksfullt fördjupade, innerliga konst, som de flesta — men ej alla — bäst utöfva i det egna hemlandet.

Ordet borde utbytas bland annat därför, att den nationella ensidigheten förr eller senare utmynnar i svaghet. Ty den hämmar tillförseln från mänskligheten gemensamma kulturflöden, medan vi däremot kunna vara alldeles vissa att, söker man den individuella konstens rike och dess rättfärdighet, då faller en allt detta andra till! Det vill säga att konsten då helt naturligt blir *både* universell och nationell — äfven om den kommer att utöfvas af en och annan konstnär, som målmedvetet bytt sina fäders land mot sin valfrändskaps eller genom lefnadsomständigheterna blifvit flyttad ur hembygdens jord i en annan. Det finnes redan nu folk, t. ex. det österrikiska, hvars egenart just är danad genom den mångfaldigaste rasblandning; det finnes redan författare, t. ex. Lafcadio Hearn, hvilkas egenart likaledes beror på de nya andliga kombinationer, dem en rik rasblandning medfört. Under denna i vår tid allt vanligare blodblandning skall man finna att det geografiska *hem*-landet är af mycket större betydelse än det politiskt-nationella *fäderne*slandet. Irland, Grekland, England, Frankrike hade

alla del i Lafcadio Hearn, men det blef Japan han uppenbarade för Europa! Ty ej ras, ej historia, ej lagar äro det afgörande: i det land, där man lefvat starkast, lidit mest, älskat bäst, där skapar man också sitt yppersta. Ett annat talande exempel är att Italiens konst blomstrade, under det dess små samhällen bekämpade hvarandra. Men det var ju ofta *samma* konstnärer hvilka — inom olika stater med hvarandra motsatta intressen och styrelseformer — skapade denna konst? Det var visst icke endast i och för sitt fädernesland — eller rättare sin fädernestad — dessa konstnärer arbetade. Och än mindre kan man påstå att någon *italiensk* nationalanda besjälade dem, ty detta begrepp fanns ännu icke. Men de skapade omgifna af samma natur, samma ras, samma idékrets. Och det är detta, som ger hvad vi nu kalla det nationella draget åt deras konst, där jordbundenhet, raskänsla och tidsanda — men sällan politiskt-nationella känslor — uttryckas. (6).

Nutidens myckna tal om den nationella växten från den nationella roten torde komma att stanna vid talesättet! Visserligen har vetenskapliga undersökningar visat att det »heliga» ariska blodet, den germanska rasen, renast bevarats hos oss svenskar. Men huru mycket blandblod finnes ej äfven hos oss! Hvem kan t. ex. åtaga sig att afgöra det nationella hos en i Sverige född gosse, som har en tysk mormor, en finsk morfar, en polsk farmor och dessutom från närmaste släktled engelskt, franskt och italienskt blod?! Liknande fall bli allt flera inom nästan hvarje öfverklassfamilj, medan utvandringen långsamt uppblandar allmogens blod. Genom allt tätare resor, genom böcker,

genom hvarje tidningsblad tillsättas dessutom våra andliga näringsämnen med utländska beståndsdelar. På hvad sätt blir allt detta »nationell näring för vår svenska rot»?

G. Brandes har påpekat det ödets ironi, som ligger i att nationalismens starkaste försvarare — engelsmän som ryssar, fransmän som preussare — fått själfva sitt namn efter främmande folk eller land, liksom att ej endast folkens regentätter, nej äfven många af deras nationalhjältar eller politiska ledare varit af främmande ursprung! Och i dessa antisemitismens tider har han med skäl påmint om i hvad grad folken, först i och med kristendomen men sedan äfven i många andra afseenden, tillägnat sig judiska kulturinsatser. Och Mommsen menade ju att litet »judain» i det germanska blodet endast kunde friska upp detta och motarbeta urartningen! Man må med honom stå lugn, med Spencer eller med Gobineau och hans skola orolig inför rasblandnigen, visst är att den ej kan undvikas. Men därmed blir äfven all tvång nationalism slutligen omöjlig.

Hvad vi däremot allt mer kunna gynna, det är individens kraf att utveckla sig så fullt och fritt som möjligt, på hvad grund och med hvad medel han än må välja. Ena gången skall då detta individuella te sig som slutet bygdelynne, den andra som öppen världsborgarkänsla, den tredje som ensidig nationalism, den fjärde som vild individualism, men hvardera kan för det hela bli en värdefull insats. Ett lands konst behöfver vinkelpatrioter, som hvar i sin mån uppenbara något nytt drag af landets och folkets lynne.

Och när alla dessa framträda i sluten trupp, då skall man nog kunna spåra det enande, nationella draget. Men lägges från början tonvikten på det nationella, då kan detta verka som dogmatiskt tryck på den individuella friheten.

Individer måste ju uppgifva en del mindre väsentliga moment i sin självhäfdelse, för att kunna lefva det större lifvet i ett folksamfund. På samma sätt måste medlemmarna af en nation uppgifva en del mindre väsentliga moment för att kunna lefva det större lifvet samman med mänskligheten.

Och alldeles som vi redan i politiska rättsfrågor ofta ej kunna förena — utan nödgas välja emellan — universella *eller* nationella synpunkter, så blir det allt mer fallet äfven i kulturella. Sålunda måste fosterlandskänslan i konsten förlora sin betydelse, jämförd med stora uttryck af den världskänsla och enhetskänsla mot hvilken all stor konst och dikt, alla stora religioner, alla stora vetenskapliga sanningar medvetet eller omedvetet fört och föra släktet.

Tillsvidare behöfva vi bättre odla världsborgarkänslan än nationalkänslan, ty den senare är outrotlig men den förra är ännu mycket svag. Och det är dock på världsborgarkänslans tillväxt, inom alla folk, som det till sist kommer att bero om de små nationerna, i förhållandet till de stora, skola vinna tryggad rätt till den differentiering i skilda nationaliteter, som är och förblir en rikedom för det hela. Däremot se vi huru öfverallt den dogmatiskt nationella riktningen medför partistrider, språkstrider, rasstrider, som mer eller mindre undergräfva de små folkens

styrka gent emot de stora. Den nationalistiska fanatismen liknar det sagans svärd, som till sist dräpte den, hvilken förde det.

*

Du har djupt rätt i de orden: »Det är icke stundens lycka, som är det viktigaste för människan, utan hennes lust att skapa, hennes längtan» — ifall du menar att detta just är hennes stora lycka!

Det är denna skaparlust, som förr eller senare drager oss underliga nordbor — på hvilka vår vän, Ackes, definition af människan som »det längtande djuret» passar bäst af alla — hem till den karga jorden, under den kalla himlen för att arbeta bland det långsamma folket, vårt folk, från hvilket hårda ord äro oss mer än smekande tal af främmande tungor!

I detta afseende som i hvarje annat, blir den högsta hängifvenhet ett med den starkaste självhäfdelse. Ty endast där vi, i ordets fulla mening, äro hemma, blir vårt verk älskadt — eller hatadt — efter vårt hjärtas önskan! Arbetet för de våra är vår plikt, emedan det är vår lycka. Men det är lika litet plikt som lycka att ovillkorligen göra detta arbete bland de våra. Och det är alls icke gifvet, att vi ge vårt folk mest genom att ensidigt försjunka i dess egen förtid eller nutid.

Heidenstam har t. ex. slösat sitt snille på den ofruktbaraste af världshistoriens stora hjältar, emedan Karl XII nu en gång blifvit vår nationalhjälte! Men han förmådde ej behålla honom som hufvudfigur: tragediens verklige hjälte, vårt härliga svenska folk,

trängde sig oemotståndligt fram i förgrunden, alldeles mot diktarens egen ursprungliga plan! Detta det svenska folkets epos kunde endast en svensk hafva gifvit oss, lika väl som endast en finne kunde diktat Fänrik Stål. Men en utlänning kunde lyckats — eller misslyckats — lika mycket i att afvinna Karl XII ett djupare intresse, medan Heidenstam i Peter den Store kunnat finna ett mycket rikare tragiskt motiv till en mycket allmänmänskligare dikt! Medan Strindbergs Hemsöbor och Svenska öden förbli klassiska, komma hans senare patriotiska dramer icke att hålla sig på våra svenska skådebanor och än mindre på någon utländsk. Ty det är icke nog att ett ämne »spökat i våra hjärnor som barn»; icke ens nog att det där fått makt som af lefvande symboler: spökgestalten måste fyllas med lefvande blod genom vår mognare ålders hjärtslag och symbolerna kunna varda allmänmänskliga på samma gång som nationella! Det afgörande är att hvarje skapande bäst brukar det, vid hvilket han är fäst med sina flesta, finaste, djupaste och hemligaste rötter. Men liksom ett träds rötter icke fråga efter gärdesgårdarna, utan under jorden söka sin näring äfven från grannens område, så göra äfven konstverkens. Framför allt gäller detta de stora världsträden, de hvilkas rötter nå ned till afgrundsdjupen och ursprungskällorna.

Aldrig blef väl ledsnaden öfver ett dåligt verk minskad, därför att dess ämne var svenskt; aldrig lyckan mindre inför ett ypperligt, därför att den svenske konstnären valt ett utländskt motiv? Och att ypperliga svenska verk med svenska ämnen gläda oss mest, detta beror ytterst icke på skillnaden i

konstvärde utan i ömhetsvärde. Att vi ha största möjligheten att erhålla ypperliga verk med svenska ämnen, beror af att dessa i regeln äro de af skapande svenskar innerligast älskade! Denna kärlek tänder andras och sålunda bli de många till sist seende inför den naturs egenart, som konstnären först upptäckte.

För mig som dig är den svenska furan en kär och stolt sinnebild af vårt karga hemlands mödofyllda, sega styrka och med dig — som Almqvist — älskar jag det rakvuxna hos vårt svenska folk. Men när pinjens krona hvilar i den ljusdarrande italienska luften eller när cypressens svarta dolkspets genomborrar den; när den stora hjältekraften hos Michel Angelos David eller den stilla hjälteandan hos Donatellos S:t Georg gripa mig — då känner jag att styrkan också kan synas lätt, kan varda full af jämvikt och skönhet. För att nå detta högsta mål måste konstnären upptaga de rikare värden, en rikare kultur än enbart det egna landets kan skänka.

Lyckligtvis är nationalismen städse en öfvergående fara för den äkta konsten. Särskildt gäller detta om de bildande konsterna och musiken. Deras skapelser bli nu samfolkliga lika snabbt som vetenskapens vinningar. Deras språk är redan världsspråket och deras öden hela mänsklighetens.

Ingenstädes är ensidig nationalism orimligare än inom konstens område, där hvarje stor skapande kraft sedan årtusenden omedvetet tjänat samfolklighetens tanke!

II. I Syracusa.

Det var i början af mars och således full vår på Sicilien. Åkerfälten lyste gröna och i backarna syntes marken, mellan olivernas rämnade och vridna stammar, mångfärgad af vårblommor, särskildt de gula ringblommorna och de silkesfina, violblå anemonerna, hvilka förhålla sig till våra blåsippor som penséer till styfmorsblommor. Från olivernas grå, vajande grenar strömmade ännu midt på dagen silfverskurar af sångfågeltoner, och öfver fälten, med de nu till det mesta utblommade mandelträden, drillade några lärkor. Lavendeln stod som buske med sina grå-gredelina blommor; stora stånd af vild reseda, men framför allt asphodelens styfva, rödskimrande stänglar med de hvita stjärnblommorna, reste sig öfverallt mellan kalkstenshällarna. En och annan cypress drog ett mörkt streck bland de ljusa färgerna. Endast det indiska fikonets och agavens taggiga, blågröna stelhet visade inga vårtecken och ej heller orange- och citronträden. Ty den orange- och citrondoft, som flöt omkring i luften, härrörde icke från deras blommor utan från deras frukter, som lågo i högar för inpackning eller tillverkning af vällukter.

Men ville man se våren i dess fulla prakt och den sicilianska naturen i dess hela yppighet, då skulle man stiga nedför trapporna till någon af »latomierna» i Syracusa, d. v. s. de forna stenbrotten, där de höga, nästan lodräta kalkstensväggarna verka likt drifhusrutor på den växtlighet, som tränges där nere. Bland de tyngre löfmassorna vajade pepparträdet sina fina

kvistar; skogslagrarna stodo i hvit blom och mimosans gulddropp föll ned i cypressernas mörker, cypresserna, som i denna vårliga värld verkade som munkar i ett brokigt människomyller. Murgrön, med blad stora som lönnlöf, omslingrade trädens stammar; marken mellan dem var grön af vild sparris och vilda callor, af acanthus med ofantliga blad och luktviolsstånd i oändlighet. Bland allt detta olikskiftande gröna skymtade stenbrottets väggar eller väldiga, fristående klippelare i hvitt eller rödt, i gult eller grått. Nu höjer detta färgspel skönheten hos det hela. Men fordom, då dessa stenbrott bearbetades, beredde de solbelysta klippornas bländande glans endast plåga åt de där trälande.

Från Villa Politis trädgård, där man fann både högsommar- och vårblommor — rosor, penséer och löfkojor lika väl som hyacinter, tazetter och iris — hade jag kommit ned i »kapucinernas latomia», det djupaste stenbrottet, där, enligt sägnen, sjutusen grekiska fångar blefvo inspärrade efter athenarnas nederlag. Under sjuttio dygn måste de här pinas af dagens sol och nattens kyla, af hunger och törst, till dess de flesta omkommit.

Äfven om jag icke nyss hade omläst Thukydides' skildring af dessa händelser, skulle jag dock haft i lifligt minne Nikias' tal, detta sköna uttryck af den då som nu misskända fosterlandskärlek, som ser sitt lands yppersta ära i rättrådighet och självbegränsning. Så, som hvarje lands bästa män i våra dagar tala, talade Nikias, när han besvor sitt athenska folk att ej låta sig bländas af sin lycka och sin makt, att afstå från ett ovist och orättrådigt krig. Han blef ej blott öfver-

röstad — så som den stora fosterlandskärleken ännu i dag öfverröstas af det lilla nationalhögmodet — nej, han blef själf gjord till befälhafvare i det företag, mot hvilket han varnade!

Under min barndom var Nikias' och de öfriga athenarnas olycksöde en af mina sorger. Och när jag nu i verkligheten befann mig i dessa stenbrott, dit min inbillning längesedan fört mig, undrade jag åter, om något grymmare öde kan drabba en fosterlandsvän än Nikias': att nödgas medverka till och själf bli offer för de orättrådigheter, af hvilka man förutsett olycka för fosterlandet?

Under dessa tankar kom jag allt längre in i en cypressgång, vid hvars slut står en af Arkimedessällskapet åt Mazzini rest minnesvård. Dessa båda namn förde tanken till tvenne andra former af det tragiska öde, som kan drabba storheten. Först Arkimedes', som — sedan han »med sitt snilles styrka utan att nyttja sitt svärd tillbakadrifvit två romarhärar» — genom försjunkenheten i sina cirklar blef offer för råheten, ett öde, ännu i dag symboliskt för snillets egenart som för dess egenartade olycka. Vidare Mazzinis, han, åt hvilken nu öfverallt resas minnesmärken af det fädernesland, dit han måste komma förklädd för att dö; det fädernesland, som stötte honom bort, sedan det ur hans brända händer mottagit den tändande flamman till frihetsverket — en lön i alla tider densamma för idéernas förste bärare. Försjunken i tankar öfver hvilket af dessa tre öden, som var det hårdaste — att som Nikias dö till följd af den orättrådighet man bekämpat; som Arkimedes genom den råhet, man ej räknar med, när man med sin andes

kraft hoppas lyfta jorden; som Mazzini förskjuten af det land, man offrat allt, ända till sitt fläckfria namn — störde jag af röster i närheten.

De talande voro en vacker, tolfårig italiensk flicka och hennes mor. De plockade violer och med den frimodiga vänlighet, som gör äfven den andliga luften i Italien solig, bjödo de mig en del af sina blommor. Sålunda började ett samtal, som snart ledde till den för alla dylika oundvikliga frågan, hvarifrån jag var? Denna fråga gaf en god öfning i nationell anspråkslöshet. Ty bad man dem gissa på »ett litet land högt uppe i norden, ej långt från Ryssland», då sade de stundom Norge men vanligen ingenting, och sade man Svezia, blef detta liktydigt med Svizzera. Desto angenämare öfverraskades jag, när flickan vid mitt svar genast utbrast: »Sverige — det är ju Andrées land? Hvilken hjälte! Kände ni honom? Vet ni något om hans öde?»

Med den åskådningens klarhet, som en ytterlig motsats framkallar, såg jag med ens här i Siciliens vår hvar enskildhet af den snömulna marskväll, då jag sista gången talade med André. Jag berättade nu detta samtal samt hvad jag i öfrigt visste om honom. Flickans ögon — de sicilianska ögonen, som äga en lika rik blandning af färger som folket af raser — strålade, och hon utbrast då och då i ord af beundran eller beklagande. På en gång slog mig det egendomliga i denna tillfällighet, att jag nu stod här i den Syracusas latomia, dit jag i mina barnaår drömt mig samman med de där till undergång dömda athenarna; stod här på Siciliens jord, dit jag vid tio år med brinnande hänförelse i tankarna

följde Garibaldi och hans »tusende» — stod här och berättade en landets dotter om den dröm och det dåd, hvarigenom en man från min nord satt hennes inbillning i rörelse!

Aldrig förr har jag så omedelbart erfarit, huru folkens själar förbindas genom drömmen eller dådet eller dikten; huru öfver årtusendena, som öfver länder och haf, skimrande broar byggas hvarje gång strålen af ett dåd, en dröm bryter sig i hänförelsens tårar. Detta medvetande kom mig äfven att djupare än någonsin känna, att ett folk andligt betyder något endast i den mån, det åt andra folk kan gifva en dröm, ett dåd, en dikt och att de små folken sålunda kunna varda lika mycket för hvarandra och för det hela, som de stora. Allt beror på om de enskilde inom folket eller hela folket genom drömmar eller dåd eller dikter — i ord, i ton, i färg, i form — lyckas uttrycka sitt väsen så starkt och stort, att det, trots hvarje afstånd i rum och tid, kan verka dådlust och väcka drömmar hos ett annat folk eller en annan tid.

Så danas småningom ett enda folk inom folken, ett folk, där själarna äga samma fosterjord, den jord, där hela mänskligheten plöjt, sått och skördat.

Äger ej redan nu mången åtminstone två fädernesland: ett där man föddes och ett där själen undfått sitt dop i någon stor religion? För mången har detta andra fädernesland varit ett af de båda land, som här på Sicilien synes sammansmälta. Regulus' blinda ögon gjorde sålunda min barnablick klarseende för hvad medborgarheder är. Ja, själfva orden Italien, Hellas kommo redan tidigt lifvet att stiga i värde,

genom hvad där varit, hvad där ännu bidade min längtan på deras skönhetsbenådade jord!

När jag med den italienska flickans violer i händerna kom upp ur stenbrottet, lyste solnedgången öfver den vida, gröna slätten och de stora, ned mot hafvet sig bredande vidderna af kala stenhällar, som i oafbruten sträcka ligga mellan det nuvarande Syracusa och de en timmes väg därifrån belägna ruinerna af det forna fästet Evryalus, vidder som anses ha varit grunden, på hvilken folket i det forna Syracusa bodde och byggde. Aftonljus darrade öfver Etnas rosigt hvita pyramid, öfver Hyblas purpurblåa höjder — Hybla, där femtusen slag af vildblommor nära bien, som bereda den berömda honungen — och öfver hela den nu som ametist genomskinliga och skimrande bergåsen i väster. Starkare än bergens färger flammade himlens. I stillheten hördes endast bräkandet af de hemvändande getterna och pinglet af deras klockor; i luften tumlade hvita dufvor och hvita fjärilar och på hafvets ljusblå yta flögo hvita segel.

Inga lämningar af människors verk förmå göra forna tiders stora människor så närvarande som naturen på den plats, där de lefvat. Och just nu rann mig i hågen, att samma solnedgångens prakt och samma vårblommor, samma fågeltoner och samma klockklang, samma bergkammar och samma haf mötte Aeschylus' ögon och öron, då han, enligt sägnen, samman med andra stora helleniska diktare var kallad till Hierons hof och Syracusas folk, måhända från sin i klippan uthuggna amfiteater, åsåg hans skådespel. Helt visst ha hans blickar på detta haf följt de österut ilande seglen, då han senare som lands-

flyktig lefde och dog här på »Gelas fruktbara slätt», där Prometheus' diktare i sin grafskrift glömde sina sjuttio skådespel och endast förordnade: att där skulle inristas, huru han kämpat med vid Marathon!

I denna underbara solnedgångs flammor förtärdes årtusenden som flarn. De stora tider, som här varit, de stora själar, som här lidit, blefvo verkligare än det varande och lefvande. När sedan månskenets blåhvita floder tvådde latomiernas branta väggar bländande rena och stigarna där nere, mellan trädens och buskarnas massor, slingrade sig som silfverband — då skulle det endast förefallit naturligt, om hvitmantlade hellener skridit fram under de silfvergrå oliverna och de svarta cypresserna på vägen mellan de hvita murarna!

Aftonens starkaste intryck var dock icke det från forntiden utan från nuet: intrycket af den lilla syracusanskan, som sörjde den modige mannen från min svenska hembygd, liksom en liten smålandsflicka en gång sörjde de hjältar, hvilkas namn oupplösligt äro förbundna med Syracusas. Från det sicilianska barnets land till mitt, från mitt till hennes hade jag denna kväll sett hvälfva sig den regnbågsbro, som alltjämt är den enda vägen från Olympen och Valhall till människornas värld.

En gång skall den sköna bågbron stå fast på jorden. De lefvande skola då möta hvarandra i den samfolklighetens anda, som redan nu af deras stora minnen väckes hos barn af skilda folk.

IV. Requiem.

Vid stranden af det haf, där släktenas vågor följa hvarandra i ett evigt växlande enahanda, ligger den skuggomflutna borg, ur hvilken seklerna utgå och där de — efter slutadt jordelif — dväljas.

Under det nittonde århundradets sista stunder sutto de här i tyst bidan på den syster, som snart fullbordat sin vandring. I salens mörkaste hörn skymtade genom gråa slöjor de äldsta seklernas gestalter, medan de yngsta, samlade i salens midt, riktade sina blickar mot en hvalfdörr, som, vid tornurets dofva tolfslag, ljudlöst vände sig på sina gångjärn.

Det nittonde århundradet stod på tröskeln.

Det adertonde seklet gick henne med snabba steg till mötes och utbrast:

— Så återser jag dig då, ändtligen, du af hvilken jag hoppades fullbordan för allt, jag nödgades lämna oafslutadt! I din ena hand satte jag upplysningens fackla; i den andra lade jag de pärlor, jag räddade ur de blodiga böljor, som öfversvämmade min afton. Med facklan har du visserligen vägledt människan in i naturens hemligheter, men därigenom har du ej gjort henne lyckligare, endast mäktigare. Och pärlorna — af dem har du infattat frihetens i fästet på den fria täflans vapen. Jämlikhetens pärla har du upplöst i den lifsfröjdernas bägare, som bräddas för de rika men har få droppar för de fattiga. Broderskapets pärla, slutligen, krossades under den nutida samhällsordningens häl. Kultursegrar betyda på ditt språk

nya maktmedel för fåtalets herravälde öfver jorden. Detta är de förhållanden, du skapat åt det släkte, jag genom gränslösa lidanden befriade från gränslösa orättvisor! Du har öfvat välgörenhet i stället för rättvisa och nödgats mångfaldiga dina barmhärtighetsverk, emedan du mångfaldigat dina orättrådigheter. Medan du pekat på en handel och en idustri, blomstrande som aldrig förr, har du låtit otaliga dö hungerns död eller lefva fattighjonets lif. Du har förkortat otaligas lifstid — och kommit hela släktet att urarta — genom ovärdiga arbetsvillkor. Du har stegrat brotten, självmorden, vansinnet. Du har ej insett att dina lofprisade uppfinningar, din samfärdsel, ditt arbetssätt ha danat hela denna förfelade samfundsordning, där ej arbetet ensamt alstrar rikedom, där tvärtom penningen utan arbete kan mångfaldiga rikedomen; där arbetet ej idkas för allas verkliga behof, men till öfvermättnad för ett fåtals begär. Äfven då du förverkligat mina tankar, har du förgiftat deras lifsblod. Penningen gör det fria ordet ofritt; penningen afgör flerstädes medborgarrätten och rättvisan. Man bestämmer inom folkförsamlingar och regeringar folkens öden genom jämkningar mellan olika egennyttor. Sålunda omintetgöras de medborgerliga rättigheter, af hvilka jag hoppades rätt för alla. Hvad har du att svara mig, du, de svikna löftenas sekel?

— Jag har arbetat mer än ni alla, började det nittonde århundradet med trötta tonfall.

Det adertonde århundradets själfulla ögon blixtrade vid svaret:

— Arbetat, ja. Men för hvad? Genom dina uppfinningar har du visserligen beredt billigare och lättare

medel att tillfredsställa människornas behof. Men detta har ej lindrat deras svåraste bördor. Du har tvärtom gjort otaliga män, kvinnor och barn till slöa maskindelar och hvar ny maskin till ett maktmedel för arbetsköparen, som strax kunnat frambringa mer och vinna mer med ett mindre mått lefvande arbetskraft! Den frihet till arbete, som du gifvit, har ej varit den att välja sitt arbete, endast den, att öfverallt kunna slafva under hvilka arbetsvillkor som helst; endast den, att öfverallt kunna söka arbete utan att finna det!

En realism utan idealitet har kännetecknat din tid. Ja, dess sista, liksom dess första, årtionden hafva varit fyllda af råa våld mot alla mina upplysnings- och frihetstankar. Det var under kejsarörnarnas tecken, du tog dina första steg: en egoism utan like blef den lifsprincip, du då antog och sedan genomförde. Enhvar för sig och makten för den starkaste — detta har varit din lösen och den har ledt till allas själfviska afskildhet. Hos individer, kön, klasser, partier och nationer, öfverallt har du främjat krafternas täflingskamp för det oskönaste af alla begär: penningförvärfvets. Det är ytterst detta, som gjort Europa till ett läger, från hvilket militarismen städse hotar samhällsordning och samhällsmoral; där de unga krafterna tagas från det värdeskapande arbetet och där vetenskapen mångfaldigar förstörelsemedlen. Det är under den täflingskampen, europeiska stater börja orättrådiga och grymma krig mot andra världsdelars folk, rikta sig med deras områden, deras alster, deras arbetskraft under förevändning att ge dem seder och religion, upplysning och uppfinningar. Du lämnar nu människorna stående emot

hvarandra, med ögonen blodsprängda af vinstbegär och krigslust, medan jag genom känslofulla tårar gjorde deras ögon klarseende för hvarandras lidanden och för en skönare framtid genom allas förbrödring! —

Det adertonde seklets stämma slocknade i en snyftning. Nu reste sig det sjuttonde århundradet i sin styfva hofdräkt och skred med förnäma later mot den sist talande.

— Det förvånar mig, yttrade det sjuttonde århundradet afmätt, att du förvånas öfver din efterträderska! Redan under din herdinnespira blef jämlikheten allas rätt att nedtrampa all gudomlig myndighet på religionens, statens och familjens område. Hvad du själf började, har den där äfventyrerskan — hon kastade en föraktfull blick på det nittonde århundradet — fullföljt. Hon har endast gifvit andra namn åt sina illdåd. För den enskildes självsvåld har hon uppfunnit benämningen individualism; för kvinnornas infall emancipation, för undersåtarnas olydnad nationalitetstanken, för det fjärde ståndets självviskhet klassmedvetandet! Jag kallar alltsammans med dess rätta namn: upprorsanda...

Under detta tal hade det nittonde århundradet lyft sitt hufvud. Hennes anlete var blekt, hennes blickar kvalfylldt mörka, hennes tinningar fuktiga af arbetets dagg. Men hennes panna var klar och hennes stämma långtonande då hon, vänd till den senast talande, svarade:

— Jag har varit ärligare än ni alla, ända sedan den stund, då korsets tecken sattes att lysa på himmelen, medan självviskheten alltjämt behärskade jorden! I våldsamma brytningar mellan gamla och nya

ideal har min dag förflutit och därunder har jag lidit mer än någon af er andra...

— Lidit dina gärningars lön, svarade det sjuttonde århundradet hårdt. Du har sått täflan och skördat strid; du har upphäft alla gränser och pöbeln har inkräktat höjder som dalar! Allt fast har du anfrätt, allt finformadt har du sönderbrutit. Och dock hade du panna att klaga, när du sedan fann grusade boningar och fallna tempel, där du ville hvila eller tillbedja! Äfven jag forskade och banade tanken vägar, men mitt mål var att uppbygga, ditt att nedbryta!

Nu framträdde det sextonde århundradet, en härlig gestalt, med det väldigt sköna majestätet hos Michel Angelos delfiska sibylla. Hennes stämma sände ett klangfullt välljud genom salen när hon sade:

— Jag däremot erkänner villigt att du, o syster, med under tecknat din lysande bana. Du har öppnat hittills oanade områden för människans arbete och hennes ande. Du har funnit lagar för jordklotet som blodkroppen, för solen som cellen. Luft och vatten, ljus och värme, de elektriska strömmarna och de våldsamma sprängämnena — alla har du tämt till människans lydiga tjänare. De starkaste som de finaste maskiner har du satt i rörelse för att fylla hennes behof. Tidens och rummets begrepp har du omvandlat genom förflyttningen på de nya vägar, där den nutida samfärdseln förbinder folken. Du har vidgat synens och hörselns sfärer; du har funnit nya medel att bevara och mångdubbla sinnesintrycken; du har satt gränser för smärtan, för sjukdomen, för döden; du har mångfaldigat människans njutnings-

och bildningsmedel. Men... ack, min syster, äfven jag skapade och jag skapade med glans och jubel. Äfven jag arbetade, men jag glömde ej därför att skämta och att sjunga! Hvar ny sanning, jag upptäckte, blef äfven en ny skönhet, när min hand vidrörde den. Mina stora söner voro gudalika i styrka, i snille och omkring dem blef hela släktet starkare och skönare. Men genom dig hafva människorna själfva, deras verk och deras tankar blifvit förfulade eller fördystrade. Du har sammanpackat dem i storstäderna, du har öfverallt hoppressat dem under en samverkan, som förflackat och förytligat dem. Under ditt välde ljöd ropet: ve den ensamme! Ty den ensamme blef den öfvervunne. Din vandringslust har stört hemmets, din arbetsdelning flitens skönhet; din förvärfsfeber har hindrat hvilan, din utjämningsifver kränkt skönheten. Du har låtit penningväldet förbruka och förslösa snillena, liksom du förbrukat och förslösat den öfriga naturens skönheter och rikedomar. Intet sekel har ägt din makt. Men du har försmått — eller ej förmått — bruka denna makt för att skapa lycka. Du har tvärtom, genom att mångfaldiga människans beröring med andra människor, ofta stegrat hennes kval, sällan hennes fröjder. Ett tryckt blad för nu till de aflägsnaste bygder alla världens olyckor; det nödgar hvar människa att gråta öfver lidanden, som ej äro hennes egna, att skälfva öfver orättrådigheter, hon ej kan afhjälpa. Sålunda har du beröfvat henne den sorglösa lifsnjutningen, utan att gifva henne något bättre i stället. Du har rätt att påstå att du arbetat och lidit oändligt — men när gick någonsin ett glädjens leende öfver ditt anlete?...

Då rätade det nittonde århundradet ut sig till sin fulla höjd och svarade:

— Nyss — då jag på trappan mötte vår yngsta fagra syster, som nedsteg till jorden på ännu hvita, stoftfria fötter! Länge har jag vetat att jag intet skulle fullborda. Därför har jag under min sista tid hastat att utströ otaliga tankefrön, dem det tjugonde århundradet skall bringa till mognad. Det är sant att jag med hårda fötter sammanältat nationer och samhällsklasser, lifsåskådningar och lifsvillkor. Men sålunda har jag beredt en formbar massa, ämnet till den nya mänsklighet, som nästa århundrade med konstnärliga händer skall utforma till en hittills oanad skönhet: samfolklighetens. Det är sant att jag nedbrutit gränser, men för att åt ett större släkte gifva en vidare värld! Du sporde mig nyss — fortsatte hon, vänd till det adertonde århundradet — hvad jag gjort af dina stora tankar, frihetens, jämlikhetens, broderlighetens. I kraft af dem har jag danat fria nationer, där jag fann ofria; medborgare, där jag fann endast undersåtar eller slafvar. Med deras hjälp har jag skapat tvenne nya folk: arbetarnas och kvinnornas.

— Kvinnorna, inföll otåligt det adertonde århundradet, kvinnorna dem du drifvit in i en arbetstäflan, där de själfva — och med dem det kommande släktet — ödeläggas? Jag gaf kvinnan en verklig makt, då jag lät henne styra politiken och idéerna genom sitt behag och sitt snille. Din emancipation har endast framfört en stridande kvinnlig här med hård disciplin, fula uniformer och tomma parader...

— Ser du då icke, afbröt det nittonde århundradet, att denna här dock är på väg att eröfra det

rike, där kvinnorna själfva skola varda lyckliga och skapa lyckan genom en medveten, ansvarig och full kraftutveckling? Redan i min tid har kvinnans snille och egenart satt djupare märken än i någon annan. Och när eröfrarens stridbarhet ej längre är af nöden, när kvinnans frigörelse blifvit en verklighet i ett nytt samhälle, då skall hon ej längre behöfva spilla sina krafter i en oskön täflan, under hårda arbetsbördor. Då skall hon kunna bruka dem att förenkla, förstora och försköna tillvaron. Men då skall mänskligheten gifva min tid äran för genombrottet af denna nya kvinnlighet! Modern, med sin kärleks barn, blir då samhällslifvets blomma. Alla kulturplaner, alla samfundsordningar skola främja alstrandet af ett högre släkte, de fullt utvecklade personligheternas släkte. Jag har väckt aningen om en själens maktutvidgning, sådan ingen annan tid drömt den. Och det är denna makt, som allt mitt rastlösa arbete, alla mina uppfinningar ytterst tjänat. Vetenskapen söker redan nya medel för en lättare tillfredsställelse af lifsbehofven; samfärdseln gör snart storstaden obehöflig. Det är genom dylika och otaliga andra medelbara inflytanden, jag börjat omdana de materiella villkoren för lifvet. Och när detta skett, då öppnas utsikter att fylla de djupaste, mänskliga krafven, då kommer de stora känslornas tid...

— Du har åtminstone ej hastat med dina förberedelser, genmälde det adertonde århundradet hånfullt. I mitt blod brände på ett annat sätt nydaningsfebern och rättfärdighetskänslan!

— Du glömmer, återtog det nittonde århundradet, att den naturliga utvecklingen är min yppersta tanke!

Äfven jag har försökt revolutioner, men funnit dem gagnlösa. Du ville det snabba afgörandet, du ägde den ensidiga förkärleken eller motviljan, den ytterliga hoppfullheten, den andliga rörligheten. Det århundrade, som gick före dig, ägde det skaplynne, som danar stora tanke- och statsbyggnader, där sträng följdriktighet härskar. Jag har, mot er båda, lärt människorna att intet vänta vare sig af stillaståendet eller af omstörtningen, men däremot allt af den utveckling, hvarigenom tingen och de själfva omdanas, så att återfall i lägre tillstånd småningom bli omöjliga. Den inre frigörelsen, ej blott den yttre befrielsen, skall skapa ett lyckligare släkte...

— Frigör det då först från egoismen, sade det sjuttonde århundradet högdraget. Jag förstod att lifvet är ett allas krig mot alla och böjde därför de stridande under tros- och statsmaktens myndighet. När denna upplöstes af »frihetens» begrepp, blef i själfva verket intet annat fritt än egennyttan.

— Din syn är skum, genmälde det nittonde århundradet. Det är min ära att egoismen slutligen blifvit erkänd som ett oumbärligt lifsvärde, medan du och dina likar fördömde — men följde — dess ingifvelser. Jag hycklade ej som du, jag hädade ej som det adertonde århundradet. Jag har forskat och jag har lärt förstå. Men därunder har jag äfven drömt. Maktstriden mellan de många olika slagen af själfhäfdelse — nationernas, klassernas, könens — den strid, som under min tid pågått, har varit nödvändig för att undergräfva hela den samhällsbyggnad, seklerna utifrån uppfört. Jag har skapat medvetandet att man nu måste bygga inifrån utåt, låta själens kraf blifva

afgörande för det nya samhällets daning! Jag har fört kapitalismen, militarismen och parlamentarismen till deras höjdpunkt — såsom föregående sekler förde kungadömets och kyrkans välde — och från höjdpunkten är det ju nedstigandet börjar? Under nittonhundra år hafven I, systrar, förgäfves lofvat omskapa tillvaron genom offervilligheten. Jag har öppet vågat bruka självviskheten såsom nydanande kraft: självviskheten, som börjar med att ställa makt mot makt, men slutar med att häfda rätt bredvid rätt! Icke af tillfälliga kärlekshandlingar, nej, af en följdriktig rättsutjämning har jag lärt mänskligheten att vänta förnyelsen. Sedan medkänslan blifvit förmäld med självkänslan, föddes min stora tanke, samkänslan, den fullkomliga enheten mellan hvar särskild individs och alla andra individers lifskraf. Visserligen är det sant, att den känslan skapat nya lidanden, men äfven nya, för er alla okända, fröjder. Samkänslan har börjat väcka insikten att alla medelbart bli lidande, ifall ej hvarje barn befrias från arbetsoket för att nå en full utveckling af sina bästa anlag; att alla medelbart bli skadade, ifall ej enhvar har full trygghet under arbetet, sjukdomen och ålderdomen; ifall ej enhvar har möjligheter till hvila, till hemglädje, till själsodling, till bildningsfröjder! Det är denna samkänsla, som skall framkalla den stora nydaning, hvarefter samhället endast skall bestå af arbetare, handens eller hjärnans; hvarefter ej penningarna men själarna slutligen skola besitta jorden! Samkänslan skall under nästa århundrade förena nationerna till ordnande af världshushållningen, till tryggande af världsrättfärdigheten och af världslugnet,

så som jag redan enat folken i utställningar af världsarbetet och i beredelser för världsfreden. Genom samkänslan — här allas behof af skönhet öfverallt — har jag börjat återföra konsten till lifvet. Genom samkänslan — här allas behof af samvetsfrid — har jag börjat omdana begreppen om brott och straff, så att samhället allt mer känner sig som medansvarig i det förra och därför ej längre som hämnare genom det senare! Solidaritetskänslan har trängt igenom de skilda landens gränser, så att de maktägande innanför dessa icke längre i ostörd ro kunna öfva våldsdåd inom sina egna områden. Jag har börjat utveckla den mellanfolkliga samhörighetskänslan till världs-samvete, ett samvete, som fört folkens yppersta till personligt deltagande i en oskyldigt lidande människas, i några små folks kamp för sin rätt. Och i hvarje vrå af världen, dit ett budskap tränger, har ej blott medkänslans sträng, nej, samkänslans hela strängaspel därunder dallrat! Samkänslan arbetar allestädes för min tanke att genom mellanfolkliga domare afgöra mellanfolkliga strider. Och den alltjämt växande känslan af ett allmänneligt broderskap — samman med den alltjämt växande känslan af lifvets värde för hvar enskild och hvar enskilds värde för lifvet — skall slutligen hos alla väcka det hat mot hvarje slag af meningslös lifsförödelse, hvarigenom äfven krigen en gång skola bli omöjliga. Medvetet hos de få, omedvetet hos de många, består det mänskliga framsteget i utvecklingen af denna enhetskänsla. Först bli vissa rättsbegrepp, sedan vissa känslor, slutligen vissa handlingar mellanfolkliga,

gemensamma och lika innerligt förenande, som rasinstinkterna inom hvarje särskildt folk hittills varit.

Och till sist, hvad är det annat än egoismen — som nationalkänsla och som individualism — hvarigenom jag medfört de största vinningarna, trots mitt skenbara utjämningsarbete? Mäktiga andar ha uppenbarat personlighetens oumbärlighet. Personlighetens odling har blifvit humanismens högsta mål. Stora skaparkrafter hafva inom musiken, litteraturen och den bildande konsten bevisat den personliga egenartens värde. I personlighetens namn har arbetaren och kvinnan kräft sin plats. Min opersonliga massverkan har jämnat vägen, där det egenartade slutligen segrande skall draga fram. De medel att behärska den yttre tillvaron, dem rikedomsväldet tagit ur min hand, dem skall personligheten eröfra. Bland de bildningsmöjligheter, jag mångfaldigat, skall enhvar slutligen kunna göra sitt fria val — när alla äga möjligheter till hvila och njutning, till full kulturodling och fritt skapande....

Nu framträdde det femtonde århundradet. Hennes blick gömde en underbar dröm och hennes klädnads vida, vajande våder omslöto en späd jungfrumoders gestalt. Hon lade sin smala hand på det nittonde århundradets arm, och med en stämma af ung, skälfvande klang kommo hennes ord:

— Ditt öde var äfven mitt. De stordåd, som gåfvo vår sköna syster, det sextonde århundradet, segertecknen kring hennes stolta panna, dem förberedde jag. Men det blef hon, som gaf människorna den nya tiden och mottog deras kärlek. Så mottar den nyss uppgångna solen allas lof, medan flertalet

försofver morgongryningens rikare färgspel och aningsfullare fägring!

— Ja, svarade det nittonde århundradet, vårt öde blef det samma. Du tänkte redan de tankar, som gåfvo jordklotet dess nya plats i världsrymden; du vidgade redan för människan jordens yta, liksom jag gifvit människan hennes plats i naturen och lärt henne ämnenas och krafternas oförgänglighet. Våra tankar, redan aningar hos våra systrar, som stå där långt borta i sina veckskona, helleniska skrudar, behöfde — liksom vissa stjärnors ljus behöfva åratal att nå jorden — årtusenden, innan de nådde mänskligheten fulla medvetande! Först i nästa århundrade skall utvecklingens begrepp bli allmänsanning. Och då skall den verka nydanande på människornas djupaste som på deras enklaste tankar! Det underbara skall då ersätta undret, lagbundenheten godtycket, enheten splittringen i deras lifsåskådning. Denna enhetens och utvecklingens lifsåskådning skall dana den nya sedelära, där självkänsla och medkänsla varda allkänsla; där den ene blir oumbärlig för alla och alla för den ene; där människans lif samstämmes med den öfriga naturens och naturens med den äkta mänskliga kulturen! Dessa mina tankars fruktbarhet skall omvandla jorden. Kanske tör jag med svårighet igenkänna dem i den form, det tjugonde århundradet kommer att gifva dem. Men den tanke, samman med hvilken mitt namn städse skall nämnas — utvecklingens — innebär den vissheten: att lifvet måste förbruka många former för att höja sig enligt sin inneboende fulländningsdrift, men att det lifsdugliga i den tidigare formen upplefver i de följande. Jag vet väl att det

tjugonde århundradet en dag skall stå här som nu jag, blek af kval öfver misslyckanden och orättrådigheter, öfver våldsdåd och återfall i gamla föreställningar; med af vägens mödor blodiga fötter, med arbetsmödornas dagg i sitt hår — men hon skall dock hafva gått många steg närmare målet för mina drömmar!

— Ja — drömmar, upprepade det adertonde århundradet men nu med ett vekt, vemodigt tonfall. Som du nu står, stod en gång jag, full af visshet att du helt skulle förverkliga mina drömmar. Vid din födelse sjöngo diktarna att du skulle bygga upp där jag förstört; att ett enda tempel sålunda skulle förena jordens folk. Men som jag nu mött dig, skall du en gång möta det tjugonde århundradet: med bitter besvikenhet! Du har nu förtroendefullt lagt dina stora tankar — personlighetens, utvecklingens, samhörighetens — i vår yngsta systers hand. Men huru kan du vänta, att hon bättre skall bevara dem, än du bevarade frihetens, jämlikhetens och broderlighetens tankar, dem jag anförtrodde i din vård men du lät gå förlorade?

Med en stor blick öfver den långa linjen af lyssnande sekler svarade det nittonde århundradet stilla:

— Du misstar dig, syster. Dina pärlor hade fallit ur sin första infattning. Jag förnyade den och fäste dem nyss som smycke öfver vår unga systers, öfver det tjugonde århundradets panna!

III. Sällskapslifvets skönhetsbud.

1) Se A. Stifters Nachsommer, en af de fem tyska böcker, som Nietzsche — utom Goethes verk — ansåg värda att läsas!

2) Till den som, i sammanträngd form, önskar en öfverblick af umgängeslifvets utveckling från renässansen till nutiden, må anbefallas en liten bok (i Serien Die Kultur) af professor Oskar Bie: Der Gesellschaftliche Verkehr.

3) Vår kulturodling i fråga om sällskapslifvet må belysas genom detta inlägg af en »Förmögen fru» i en tidningsdiskussion (Svenska Dagbladet) om lyxen:

»— — — Allt detta prat om att göra våra bjudningar 'enklare och billigare' är nog ytterst endast ett utslag af det bedröfliga nivelleringsarbete, som i våra dagar gör sig så fruktansvärdt starkt gällande (!!!) Skall då penningen inte längre ha det minsta att betyda? Bevars, de stackars fruar, som nödgas bringa ner sina hushållsafgifter till exempelvis hundra kronor i månaden, må gärna för mig dra in på staten...

Men låt det också stanna härvid! Vi, som både äga förmåga att styra om större eller mindre utsökta middagar och supéer, med goda rätter och fina viner och ej behöfva stanna i förlägenhet för penningmedlen därtill, vi måtte väl i all rimlighets namn ej behöfva frångå våra vanor för några löjliga enkelhetsifrande (och kanske också en gnista afundsjuka) fantasters skull.» — — —

När »bildade kvinnor» kunna tänka, tala och handla så, hvad kan man då vänta af de s. k. »obildade? Så länge kvinnor tänka så, skall ungdomen förgäfves anropa deras bistånd för att afskaffa de sällskapliga dryckessederna inom öfver- som underklassen.

I Sverige, där ännu professorer mena att »kulturodling» betyder »lustarnas serverande på konstrikt arbetade silfverfat», är ofvan uttalade synpunkt — att skönhetssinnets fröjder kunna ersätta spritens — för de flesta nonsens! Men i Tyskland har dr W. Bode redan börjat en »Gasthausreform» delvis i detta syfte. Och den berömde dekorative konstnären, direktören för Düsseldorfs konstslöjdskola, Peter Behrens, har — vid olika utställningar — ordnat »nykterhetsträdgårdar», så hänförande

vackra, att äfven en alkoholist borde ha kastat längtande blickar öfver inhägnaden!

Och som det är sanning hvad Behrens yttrat — att »stil är sinnlig målmedvetenhet, är symbolen för en tids hela lifsuppfattning, dess samfällda känsla» — så är det helt naturligt att, i den mån nyktehetsbegreppet genomtränger tiden, skall det äfven prägla stilen. Schulze-Naumburg med sina ypperliga arbeten Häusliche Kunstpflege och Kultur des weiblichen Körpers har bidragit mycket att väcka kvinnornas känsla just för en i hemmet och i den kvinnliga dräkten, under hvardag som festdag uttryckt »sinnlig målmedvetenhet» och personlig egenart. Det är genom en sådan allt förfinande estetisk kultur, som slutligen skönhetsintrycken kunna erhålla den lifsstegrande betydelse, alkoholen nu tillmätes. Japan bevisar, hvilken betydelse en sådan kultur äger.

4) En lifsstegrande verkan af ett samkväm uppnås endast genom det sällskap, som ett värdfolk samlat — eller som fritt samlat sig — på grund af inre samhörighet.

Under det skede, när sällskapslifvet genom kvinnornas — och kungarnas — inflytande blef skön konst, en konst, som utbildade en teknik, om hvars fulländning vi nu blott ha en aning, då var detta en hufvudsynpunkt vid urvalet. Från renässansen till franska revolutionen ägde man otaliga fina skiftningar för att utmärka olika grader af vänskap eller kärlek, af afstånd eller förtrolighet. Och ehuru den senare då till stor del var en bördsfråga, ägde dock jämbördigheten äfven en djupare mening, en mening, som vår tids umgängeslif — hvilket, enligt Bie, »gått från den monarkiska till den parlamentariska styrelseformen» — kunde ha godt af att minnas. Ingen sats är i våra dagar mindre sann än den: »säg mig med hvem du umgås och jag skall säga dig hvem du är»! Skulle man döma nutidsmänniskan — äfven när hon fullt oberoende kan välja sitt umgänge — efter denna regel, då vore hon ett klädstånd, där man finner det mest dyrbara bredvid det mest värdelösa! Ty numera kan hvarje dristig person indraga andra i sitt umgänge — och sålunda inträngа i deras — utan att någon andlig jämbördighet finnes mellan honom och de sålunda inkräktade! Detta har beröfvat umgänget dess förnämhet, i ordets bästa betydelse. I det offentliga bör enhvar kunna umgås med enhvar — äfven sin fiende — under höfviska former. Men inom hvarje hem borde utdelandet af vårt »bröd och salt» alltjämt höra till de förpliktande handlingarna, och platsen vid vår härd förbehållas dem, med hvilka vi äro förenade genom personlig tillgifvenhet eller andlig frändskap.

Denna not borde stått i texten — och bör ej förbises äfven af dem, som annars förbise noterna!

5) Icke endast inom rättsskipning och upp-

fostran utan äfven inom det sällskapliga ryktesbildandet borde de nu pågående undersökningarna om tillförlitligheten af våra ögons och örons vittnesbörd, komma att inverka i riktning af större samvetsgrannhet. Här må ett enda betecknande exempel anföras:

Professor W. Stern vid universitetet i Breslau har gjort några intressanta psykologiska experiment på detta område. De ägde rum i en af högskolans hörsalar.

Först riktades till studenterna tio frågor, som alla rörde en af dem samtliga välkänd föreläsningssal, i följande stil: hur många dörrar har salen? hur se de ut? hur många bänkar? o. s. v. Det befanns, att minst hvart femte svar var fullkomligt felaktigt, och de juris studerandena gjorde sig skyldiga till ej mindre än 27 procent af misstagen, hvilket icke hindrade att just juristerna voro mindre tveksamma att beediga sina oriktiga uppgifter än de öfriga studenterna!

Objektet för det andra försöket var en liten »händelse». Då studenterna voro samlade, inträdde en främmande herre i föreläsningssalen och bad att få låna en uppgifven bok ur ett bokskåp i rummet.

Åtta dagar senare uppmanades de unge männen att redogöra för hvad som händt. Pålitligheten af själfva utsagorna befanns genast vara mycket obetydlig. Till och med framställningarna af själfva hufvudomständigheterna voro till 25 procent felaktiga, och beträffande hvad hufvudpersonen yttrat vid det ifrågavarande tillfället, voro 50 procent oriktiga. Öfver hufvud härskade en sådan förvirring i uppfattningen och så många motsägelser framkommo, att en domare af dessa »vittnesmål» omöjligen skulle kunnat sluta sig till något om sakens verkliga sammanhang och innebörd. Endast fem af vittnena kunde med säkerhet påstå, att den besökande tagit boken med sig. Allra mest motsägande voro beskrifningarna på hans utseende: färgen på hans hår, snittet och färgen på hans kläder o. s. v. angafs olika af nästan alla vittnena!

I de försok, som här omnämnas, har man blott haft med bildade unge män att göra. Resultatet skulle otvifvelaktigt hafva utfallit långt ogynnsammare, om »vittnena» utgjorts af personer på lägre bildningsgrad, hvilka till på köpet låtit förvirra sig af »domarens» korsförhör.

IV. Samhällsskönheten.

1) Ruskin offrade, som bekant, sin förmögenhet på det s. k. S:t Georgs-Gillet, där hans tankar skulle förverkligas. Och den framgång han vann såsom estetiker, kunde icke upp-

väga den missräkningen, att han alldeles strandade med sina praktiskt-sociala försök.

I vissa fall — t. ex. hans ovilja mot kvinnoemancipationen, hans försvar af krigen, hans betonande af de styrandes herrerätt, hans uppehållande af klasskillnader — likna hans åsikter Nietzsches. Men framför allt äro de jämförliga i sitt brinnande nit som kulturreformatorer.

Vill man ha ett enda exempel på Ruskins medelbara delaktighet i våra samhällsreformatoriska arbeten, må man se på det företag, som till motto valt hans ord:

»Det är omöjligt att åstadkomma verkligt sunda och lyckliga förhållanden eller en verkligt upphöjd konst i ett land, där städerna, sammanträngda till kompakta stenkolosser, utgöra de pesthärdar, från hvilka allt ondt och osundt sprides landet rundt. Vi måste ha ljusa och öppna städer, kristalliserade och icke koagulerade i formen, begränsade till sin storlek och omgifna af fruktträdgårdar och parker med högstammiga, blomstrande träd och rinnande vatten.»

Detta företag är det af Howard i England grundade Garden City-Association, som redan vid Hitchin grundat sin första trädgårdsstad, Letchworth. Och mångfaldiga andra företag kunna sammaledes höja Ruskins namn som sin fana.

Att William Morris och Walter Crane m. fl. i olikhet mot Ruskin omfattat socialistiska meningar, hindrar ej att de arbetat i hans anda, när de genom konsten sökt förfina själslifvet och höja samfundslifvet. Det är nästan aldrig i sitt framtidshopp — endast i sina nutidsförslag — en kulturreformator tar miste. Både Nietzsche och Ruskin skola i sitt s t o r a m å l få rätt, ehuru ej genom de medel de trodde.

Ja, utopister kunna till och med i sina vildaste fantasier få rätt! För att anföra ett enda exempel, så beskref T. Herzl i en framtidsroman huru stenkolen nere i själfva grufvan omvandlades till kraft- och värmekälla. Man log åt Herzl — men nu lär man i England vara inne på ett liknande förfaringssätt!

2) Under denna strid måste, i fråga om t. ex. strejkbrytaren, arbetarnas synpunkt vara den, en amerikansk tidning sålunda betecknat:

»En strejkbrytare är för sitt yrke hvad en landsförrädare är för sitt land, och äfven om han i krigstid är till stor nytta för den ena parten, så blir han efter fredsslutet föraktad af båda parterna. Är hjälp af nöden, så är han den siste som bispringer, men kan han bli delaktig af något godt, som han icke själf varit med om att åstadkomma, då är han den förste, som griper till. Hvad hans egna angelägenheter beträffar, är han den störste egoist och kan för ett par »silfverpenningar» förråda familj, vänner och fosterland. Han är en landsförrädare i smått, som först säljer sina arbetskamrater, för att sedan själf, när freden blifvit sluten, bli såld af sina arbetsgifvare.

Han föraktas af båda parterna och af hela mänskligheten. Han är fiende till sig själf, till nutiden och framtiden»...

I vissheten att arbeta för denna, att tillhöra denna hämtar arbetaren sitt mod och sin styrka i striderna liksom ur denna visshet äfven hatet väller till de, den gemensamma saken svikande. Och dock förvånas man öfver en och annan våldsbragd från de, under stora personliga offer kämpande, deltagarna i en strejk eller look-out! Hela den borgerliga pressen ropar då om »socialismens tvång» och »arbetets frihet». Men att de strejkande gång efter annan utan våldsamheter åse strejkbrotten, detta talar man ej om. T. ex. senast 1905 i Motala, där själfva ordningsmakten vitsordat arbetarnas beundransvärda behärskning!

3) Vissa socialismens förkunnare tänka sig att de unga, som ägna sig åt litteratur och konst, vetenskap och uppfinningar eller andra yrken för hvilka den fulla personliga friheten är lifsvillkor, af samhället böra tillförsäkras ett existensminimum, som sedan — i mån af efterfrågan på deras verk — kom att stegras, alldeles så som det nu sker, med den skillnad att detta existensminimum i regeln fattas, under de svåra kampåren innan erkännandet kommer! Förblifva de unga däremot improduktiva — eller frambringa de värdelösheter — komme de, efter en viss tid, att förlora detta existensminimum. De nödgas då skaffa sig sitt uppehälle på annat sätt, tills de slutligen genom arbete på sina fritider — om detta lyckas — åter kunna bevisa sin rätt till skapandets frihet på det ursprungliga området. Den utgallring, som kritik och publik, mecenater och akademier nu besörjer på ett tillfälligt och ojämnt sätt, blefve således mer målmedveten. Och den kamp mot orättvisa och oförstånd, afund och härsklystnad, som äfven då förblefve oundviklig, vore så till vida mildrad, att den rena nöden icke försvårade kampen. Snillet är genom sin egenart städse försäkradt om tillräckligt motstånd för att ej undgå nödvändigheten att till det yttersta spänna sina krafter. Men det skulle ej, under sina första kampår, behöfva splittra sig för att ej svälta ihjäl. Och detta är den enda af lifvets hårda erfarenheter, samhället bör bespara snillet! Obegåfningen åter skulle ej i det oändliga kunna utdraga sina misslyckanden, såsom föreningsbeskyddade och akademiomhuldade frambringare nu kunna det.

Dessa halfbegåfningar skulle nödgas till en snabbare uppgörelse med sig själfva. Och detta lifvets hårda tvång kan samhället hvarken spara oförmågan eller förmågan. Att äfven en sådan ordning kunde ge rum åt fördomen — i och med flertalsbesluten — är självklart. Men de afgörande »yrkesföreningarna» — författarnas, konstnärernas, vetenskapsmännens, uppfinnarnas — komme med nödvändighet att inom sig hysa alla synpunkter, då de ju komme att innesluta alla yrkets

utöfvare. Och sålunda vore den största möjliga trygghet gifven att begåfningen förr eller senare slog sig igenom.

Ty det blefve dock i regeln genom sakkunnige, domen fälldes, medan nu hvarje okunnig pojke, som på en tidningsredaktion fått en penna i hand, kan dräpa verk, han saknar de första förutsättningarna att bedöma. Och äfven den väl skolade granskaren är oftare till skada än gagn för de frambringande. Lika olycklig som Platos tanke var att ur sin stat förvisa diktarna, lika lycklig vore den om man ur framtidens stat förvisade tidnings-granskarna och på kritiken ställde samma kraf af självständig, konstnärligt skapande, som på de — i omedelbar mening — skapande själfva. Liksom konstnären då endast behöfde skapa hvad han älskade, blefve äfven kritikern berättigad att tiga om det, han icke, genom sin kärlek till verket, lärt sig förstå — det enda verk han, i sin ordning, kan lära andra älska och förstå!

Sålunda blefve kritikern lyckligare, allmänheten upplystare, konstens utöfvare lugnare och konsten själf allvarligare!

4) Detta skolideal förutsätter att ungdomen sedan skall äga god tid till individuell kultur, enligt sina säregna anlag. Bland de hufvudlinjer, som jag tänker mig utgå från den grundläggande skolan, är alltjämt en klassisk. Ty lika mycket som man måste önska att latinherraväldet försvinner öfverallt, där det ej behöfves, lika mycket måste man önska att den klassiska kulturen alltjämt skall äga äfven vetenskapliga dyrkare.

5) Bevis skulle kunna mångfaldigas dels på socialismens anpassning till det för handen varande tillståndet, dels på dess fördjupande af sin synpunkt på »klasskampen». Några få vara nog. Så har t. ex. Vandervelde uttalat som sin mening att »där bondeegendomen, handtverket och den oberoende småhandeln ännu bibehålla sig såsom en verklig enhet mellan egendom och arbete, där ämnar socialismen icke våldsamt socialisera dem». Andra socialister betona att socialismens grundtanke är att produktionen skall drifvas för samhället — emedan endast så en verklig rättvisa kan danas — men att detta ej behöfver innebära genom samhället. Så t. ex. innehöll Arbetets söndagsnummer (Framtiden) nyligen dessa ord: Det måste sålunda för fullföljande af socialismens tankegång anses alldeles tillräckligt att produktionen drifves för samhället och beträffande jordbruket att jorden äges, icke nödvändigtvis äfven brukas af samhället. Om sålunda småbruk är den ekonomiskt riktiga produktionsformen vid intensivt jordbruk (extensivt jordbruk torde, där detta öfverhufvud taget lönar sig, lämpligen kunna drifvas af staten själf), så finnes intet teoretiskt hinder att således anordna det socialistiska jordbruket, blott äganderätten till jorden bibehålles koncentrerad i statens hand. Man är då framme vid det nu antagna svenska

partiprogrammet, hvars mera principiella uttalande i jordbruksfrågan lyder: »Staten utvidgar sina jordbruksdomäner — — — samt utarrenderar sin egen jord, under garantier för rationellt jordbruk, med trygghet för arrendatorernas självständighet och brukningsrätt.»

Och medan å ena sidan socialismen anpassar sig till det bestående, anpassar samhället sig omedvetet till socialismen. Ty fack- och arbetsgifvarförbund, kooperations- och försäkringsföretag, statens skolväsen och kommunens fattigvård, arbetarskyddslagar, statens och kommunens öfvertagande af skogar och vattenfall, samfärdsmedel, belysnings- och vattenledningsverk, sjukvård och arbetarbostäder, folkbibliotek och dylikt — allt är ju steg mot den »samhällsupplösande» socialismen!

Samma liberaler, som för tjugu år sedan talade om det olidliga tyranni, hvilket innebars t. ex. i normalarbetsdagen, deltaga nu i den lagstiftning, som fastställer en kortare arbetstid — såsom samhällsnyttig! Efter 10 års erfarenhet ha t. ex. Englands regeringsverkstäder funnit 8-timmarsdagen u t e s l u t a n d e nyttig för frambringandet som för arbetarna. Och i Förenta staterna vill man, på grund af undersökningar om 8-timmarsdagens verkningar, lagstadga den för alla i förbundsregeringens tjänst anställda arbetare eller handtverkare! Samtidigt kunna laboratorierna genom sina »trötthetskurvor» rent v e t e n s k a p l i g t bevisa huru lång en f y s i o l o g i s k arbetstid bör vara, liksom en fysiologisk s o f t i d, och läkare påyrka redan: att lagen skall förbjuda allt regelbundet nattarbete, framför allt för ungdom och kvinnor. I Berlin finnes redan ett sällskap för social medicin, social hygien och medicinalstatistik; betydelsen af denna samverkan mellan nationalekonomi och läkarvetenskap kan ej skattas nog högt. Och följden blir allt mer »socialism» emedan de enskildes självbevarelseinstinkt kommer att gå i denna riktning. Framför allt är det att hoppas att lagstiftningen kommer att tillgodogöra sig vissheten: att »barnarbetet fyller fängelser och förbättringsanstalter, sjuk- och fattighus».

De samhällsbevarare, som — se en artikel af professor V. Norström om »Barnets Århundrade» — förklara att svält och stryk i barndomen »icke äro så farliga», sakna all insikt i kriminalpsykologiens och rättsvetenskapens öfverflödande bevisning för den hufvudandel, som svält och misshandel i barnåren äga vid danandet af brottslingar!

6) Alla samhällssmittor, all massdumhet, alla folklidelser, all krigsyra, all modegalenskap, alla religiösa farsoter bero, säger den redan förut anförde W. Bechterew, däraf att en och annan, som vunnit en personlig öfvertygelse, inger de öfriga denna. De enskilda inom massan laddas till den högsta spänning och vilja sedan urladda sig. Genom ett slagord — ett ord

af fruktan eller hopp eller hån eller smicker — kan en enda leda en massa till hjältedåd, flykt, brott, revolution, krig!

Att leda massan i lifsstegrande riktning är samhällsomdanarens uppgift. Men detta är endast den första uppgiften. Den andra är, emedan den enskilde är svag, i den mån han är opersonlig, betyder lifsstegring att han blir personlig och därigenom stark nog att motstå omgifningens smitta. Denna visar sig i upprörda tider passivt, såsom tålsamhet mot missbruk och elände, ja, vanans suggestion utplånar omärkligt den rättskänsla, som våldsamt skulle uppresa sig mot hvarje ovanlig rättskränkning.

Släktets verkliga befrielse uppnås därigenom att allt fler frigöras från möjlighet att suggereras; att allt fler bli starka och ensamma, i stället för att de nu först bli starka såsom del i en massa; att allt fler erhålla personliga öfvertygelser och handla därefter, i stället för att nu af sina olika slags ledare drifvas fram som en hjord. Ty endast hvad många vilja, det sker, icke hvad många säga, eftersom enbart min egen vilja är en organisk naturkraft till allt högre växt. Och en högre växt är, att ett högre tillvarelsesätt för mig blir naturligt på den ofvan angifna utvecklingens väg...

Och hvem har ej nästan dagliga anledningar att besanna nedanstående iakttagelser af en Wiener-advokat i en studie öfver »massans psykologi»:

»Hvarje människa har i alla händelser åtminstone två karaktärer, en som privatperson och en annan som en del i en folkhop. Genom det blotta faktum att man inträder i en stor massa, upphäfves ens egen personlighet, man förlorar sina individuella egenskaper och tager upp i sig massans. Och massans personlighet är alltid en lägre, en person, som på detta sätt blir en del af en folkhop, glider samtidigt flera grader ned på kulturskalan. Han får primitiva naturers våldsamhet, spontana mottaglighet och äfven entusiasm. En jury fäller en dom, som hvarje jurymedlem för sig skulle ha ogillat; parlamentariska församlingar stifta lagar, som hvarje enskild medlem skulle förkasta — se där massans verkningar. I en folkmassa blir skeptikern troende, den ärliga människan en förbrytare, den fege en hjälte. På det intellektuella området blir den nivå, som behärskar en folkmassa, alltid en lägre; en mängd lärde äro i klump icke klyftigare än en enskild person. Men massan kan vara mera snar till en modig eller uppoffrande handling. Detta beror dock på i hvilken riktning den suggereras. Ty en folkmassa ledes icke genom förnuft, den är döf för skäl, den tänker med sin fantasi. Den lag, som regerar massan, kommer den församlade mängden att förvandla sig till en psykologisk

enhet. Därför påverkas alla af samma handling, samma känsla. Det behöfs blott ett 'hurra' för att alla skola skrika med.»

Och hvem har ej inom hvarje frihetsrörelse — kvinnosaken, socialismen o. s. v. — kunnat besanna den norske socialistprästen O. Kringens yttrande om den frireligiösa rörelsen:

»Det är kännetecknet på den privata frikyrkan, att den blir intolerant, tyrannisk och odemokratisk. Den blir intolerant, emedan hvarje medlem bevakar sin broder, den blir tyrannisk, alldenstund hvarje medlem känner sig under spionögon. Hvarje mening, som afviker från den vedertagna, måste utträda ur menigheten och bilda en ny eller tvingas till tystnad.»

7) I Sverige har t. ex. Viktor Rydberg — 1860-talets Antikrist — redan hunnit kanoniseras som ett helgon; Ibsen har blifvit en skolmästare, som lär »kultur och disciplin» — såsom redan de damer menade, hvilka protesterade mot mitt Ibsental 1898; Björnson — hvars alla verk från 1870-talet ansågos så farliga, att en norsk teologiprofessor kallade t. o. m. En Handske upplösande för all sedlig ordning — har blifvit Nobelprisbelönad just för sin sedlighet!

En af de, i detta afseende mest tragiskt-parodiska händelser, är dock att ett ord af Thorild — sin tids store orättänkande — nu i Uppsala universitets aula blifvit använd till stöd för »rättänkandet». Dådet mot Thorild är dock öfverträffadt af den nya tyska teologien, som förklarat att — Nietzsche till sitt väsen är ett med den moderna kristendomen!

Och det finnes ett sätt att bruka Goethe, som föranledt utropet: »en del godt folk säger Goethe men mena — Gartenlaube!»

Att stympa de stora andarna eller stora tidstankarna, tills de passa filisterns mått, detta är dennes yttersta medel att hämnas på det stora!

Ett enda bevis på tankars inborgerligande må här anföras: Göta hofrätt utlät sig 1826 om den ogifta kvinnans myndighet på följande sätt: »Under budet om kvinnans omyndighetstillstånd har hon, närmare sluten till familjekretsen, hittills undgått frestelsen att med det bekomna fäderne- eller möderne-arfvet försöka att på egen hand skapa sin lycka.... Hon har sluppit begråta följderna af illa beräknade företag och obetänksamt ingångna förbindelser; korteligen, hon har hittills icke känt vidden af sin egen svaghet. Ledd af vänskapens förtroliga hand, åt hvilken lagen jämväl anförtror vården af hennes egendom, har hon undgått falla ett dubbelt offer för förledarnas illistiga beräkningar... och hon har, då hon förr eller senare inträdt i äkta ståndet, ditfört med sig icke inbillningen att den myndiga kvinnan vore lika god som den myndige mannen, utan, då hon i sin make endast sett en självfald förmyndare, hvilken af sin kärlek och välvilja åtagit sig hennes angelägen-

heter, har hon varit lifvad af den sanna undergifvenhetskänsla, som alltid skall utgöra ett oeftergifligt villkor för den äktenskapliga föreningens sällhet och lycka.»

Ett nutidens justitieråd torde tillåta sig att finna Göta Hofrätt löjlig — 1826! Framtiden torde tillåta sig detsamma i fråga om nutidens fasa för den »individualism, som vill göra sig gällande på statens, familjens, kyrkans bekostnad».

Efter representationsändringen 1865 skulle en lärjunge af Boström försvara dennes sats att fyrståndsrepresentationen var ett personligt väsen. Han gjorde det sålunda att han medgaf »att Boström hade glömt — att de väljande kommunerna äfven voro personliga väsen. Mindes man detta, så kunde den nya ordningen dock visas öfverensstämma med Boströms personlighetsbegrepp!»

Det torde vara en liknande glömska — af att individerna äro personliga väsen — som nu möjliggör t. ex. konservatismens motstånd mot den allmänna rösträtten.

Detta leder osökt öfver till en annan parallell: mellan våra, den »historiska kontinuiteten» hängifna professorer, en V. Norström, en R. Kjellén, en H. Hjärne, och de skäl på hvilka en Plehwe stödde sin statsmannaverksamhet. Äfven för honom var det bestående den förnuftiga verkligheten. Hör honom tala (till Stead):

»Februari-manifestet innehåller intet, som kan rubba Rysslands vänners tro på enväldets förenlighet med ett vidsträckt mått af lokal självstyrelse och medborgerlig frihet. Rysslands ledande män vilja alltid tillämpa den sunda, konservativa principen att gradvis medgifva folket delaktighet i statens medvetna offentliga lif och därmed utveckla dess materiella och andliga resurser. Detta sker i enlighet med rikets historiska grundförutsättningar och befolkningens nationella egendomligheter.»

Vi finna här den svenska »unghögerns» uttryck nästan ordagrant på förhand angifna!

8) Vid prästmöten hör man betonas: att kyrkans män ha »sin egen kyrka och sitt eget land att kämpa för»; man hör prästerna mana hvarandra att i en bibelkritikfri och fosterländsk förkunnelse söka vapen mot den »gudlösa och internationella socialismen». Socialismen å sin sida belyser genom profeterna, Jesus och kyrkofäderna den Jesuparodiska kyrkligheten med dess statslönade ämbetsmän, dess statsskyddade bekännelse och — till gengäld — dess klassamhällsbevarande, fosterlandsbegränsade, krigständande förkunnelse! Socialismens program gör religionen till hvar människas ensak. Men den anser sig utan kristendomens hjälp kunna dana den mellanfolkliga friden och mellanmänskliga broderligheten på jorden. Samman med

radikalismen strider socialismen därför allestädes mot klerikalismen såsom bundsförvant till militarism, nationalism och rasfanatism.

9) Det torde böra påpekas att så väl de arbetarvänliga arbetsgifvarnas som de prästerliga talesätten alla äro återgifna efter af mig samlade originaluttalanden. Ordandet om det »enda varma ordet kärlek, som kan fylla klasshatets klyfta», har Gorki nyligen besvarat på detta träffande sätt:

»När ni talar om kärlek, så är det endast för att lugna er nästa, som svälter och lider. Ni tror, att ni kan undgå hans rättfärdiga hämnd genom att röra hans hjärta...

Ni är utan tvifvel uppriktig, när ni tillråder er nästa att älska er. Men ni ljuger fräckt, när ni säger till edra slafvar, att ni älskar dem. Det är omöjligt att älska slafvar. Man kan frukta dem. Visar ni edra slafvar kärlek, så är det endast för att ni är rädd för dem...»

10) Och det är detta socialisterna mena när de — som nu 1906 efter den stora valsegern i England — i Labour Leader skrifva: Då vi fört socialismen utanför drömmarnas, utopiernas område; då vi skapat nog mycket socialism för att öfvertyga de rike, att de skola vinna i stället för förlora genom socialismen, först då kunna vi hoppas, att fler än idealisterna bland dem gå öfver till vår sida.

Ty allt hvad de rike förslösa på sig själfva utöfver ett visst mått, förslösas utan att bringa dem någon ökning af trefnad och lycka.»

Och hvem inser ej att de förhållanden skola omöjliggöra sig själfva, som nu möjliggöra att t. ex. i Förenta staterna icke mindre än sjuttio män finnas, som hvardera äger i genomsnitt 35 millioner dollars; att där finnas nio privatförmögenheter, som uppgå till minst 2 milliarder, nämligen John D. Rockefeller, Andrew Carnegie, Marshall Field, W. K. Vanderbilt, John Jakob Astor, J. P. Morgan, Russel Sage, J. J. Hill, senator W. A. Clark och William Rockefeller; att fyrahundra personer tillsammans äro värda 3 milliarder och 4,500 tillsammans 10 milliarder!

Under tryckningen af denna bok har meddelandet kommit att Rockefeller, mot samhällets honom slutligen hemsökande rättvisa, på sin landtegendom befäst sig med alla de hjälpmedel nutiden erbjuder — såsom en gång Ludvig XI på Plessis befäste sig mot sina samtidas hämnd! Den senare hade med alla medel främjat den territoriala sammanslutningen, Rockefeller den ekonomiska. Båda äro typiska för ett visst nödvändigt organisationsförlopp och hvardera ett tragiskt offer för denna sin, med all makt åtrådda och alla slags medel vunna, ställning.

11) Under korrekturläsningen af detta har grufolyckan i Courrières — ett rikt bolag med en årsvinst af 6 millioner

eller mer än 100 procent af det ursprungliga aktiebeloppet — timat. Det var bolagets direktörer och tjänstemän, som förmådde arbetarna att fortsätta arbetet, trots den började eldsvådan! Och så inträffade den olycka, som kostade mer än 1,000 arbetare lifvet och gjorde omkring 6,000 barn faderlösa! Sällan erhöll bolagens samvetslöshet en så skarp belysning. Men äfven ett akut fall som detta blir en småsak, i jämförelse med det sakförhållandet, att den förut självfägande befolkningen i stora landsdelar bortdrifves eller blir »lifegen» under bolagen.

12) Intet bevisar mer Goethes profetiska framtidsblick än att han — som med lidelsefullt intresse följde de nya samfärdselmedel och uppfinningar, som ägde rum under hans sista lefnadsår — förlade sin idealstat till Amerika! Ty endast i en ny värld, fri från den gamla världens slentrian, den slentrian, som »städse behandlar det nya på det gamla sättet, det växande som det förstelnade», ansåg han att äkta demokratisk gemensamhet skulle kunna enas med personlig frihet, ypperlig arbetsledning med självstyrelse och enskild egendom med allmän besittning, den gamla världens kultur med den nya världens lycka.

Enhvar, som talar om Amerika efter en längre vistelse där, vittnar att där ligger vårrus i luften. Och det är kanske ingen slump att de båda kvinnor, som i Europa åter gjort dansen till ädel konst — Lois Fuller och Isidora Duncan — båda äro amerikanskor? För den, som räknar med stora tal, är det ingen orimlighet i tron att det tjugonde århundradets stora andliga kulturskede skall få den nya världen till skådeplats, sedan Amerika genomgått sin barnsjukdom, guldfebern.

Visserligen har Amerika just nu ingen krets sådan som den kring Emerson samlade, Emerson, Goethes lärjunge, Carlyles vän, Nietzsches ungdomslärare! Men denna krets var då mer europeisk än amerikansk. Västerns nya ande möter oss med sina vidder, sin fria fromhet, sin allmänmänsklighet, sin världsfamnande känsla, sin formlöshet och fördomsfrihet hos Whitman. Och huru många beröringspunkter har han ej med Gorki! Man anar genom dessa både huru österns och västerns ande en gång skola närma sig hvarandra — då Europas saga kanske är ute?

Alla, som grundligt känna Amerikas förhållanden, betona att grundskillnaden mellan Europa och Amerika är arbetets organisation. Bolaget ger direktören full handlingsfrihet och kringskär ej denna; direktören utser underdirektörer, dessa sina afdelningschefer och så allt igenom, hvardera med full myndighet och fullt ansvar inom sitt område, medan i Europa de öfverordnade blanda sig in i de minsta enskildheter, splittra sin egen kraft för de större uppgifterna och beröfva de underordnade verksamhetslust och självständighet. I Amerika

uppmuntras hvarje man, från den högsta till den lägsta, att göra sitt yttersta, icke blott i fråga om det mekaniska arbetet, utan ännu mer då det gäller att uppfinna förbättringar i arbetsordning och arbetssätt för att uppnå de bästa resultat. Ty blott på de uppnådda resultaten bero hans lön och hans framtid. På detta sätt blir arbetet på alla stadier befruktadt af all den intelligens, all den företagsamhet och energi, som hvar och en besitter och resultaten måste blifva goda.

När därtill kommer att de amerikanska arbetsledarna äro öfverlägsna i att organisera arbetet, väl beräkna dess medel och tid, rättvist afväga beting och således egga till ackordarbete — den såväl intensivaste som nöjsammaste formen af arbete — så inser man att det är personlighetsprincipens tillämpning, som utgör det amerikanska arbetets andliga drifkraft, där eget initiativ enas med disciplin, höga löner med hög kultur hos arbetarna. Det är ej endast de bättre maskinerna utan den bättre tekniska och ekonomiska insikten och ledningen, som där höjt produktionskraften; denna har höjt arbetarnas lefnadsstandard, som i sin ordning åter stegrar produktionskraften! Det sociala missnöjet är mindre i Amerika än i Europa, just genom att man där redan närmar sig socialismens mål i fråga om produktivitetens ökande och en bättre fördelning genom en fullkomligare arbets- och omsättningsorganisation. Detta gör att — enligt alla intyg — den amerikanska arbetaren står lika mycket öfver den europeiske i välstånd som den amerikanske milliardören öfver den europeiske millionären i rikedom. Men allt detta är idel sakförhållanden, som bevisa socialismens sats: att det icke är genom att motarbeta utan fullkomna det kapitalistiska systemet, som detta skall öfvervinnas.

13) Det är i denna visshet jag — trots alla försök från mitt eget land att tysta min röst — fortsatt mitt arbete. Utan öfverdrift kan jag säga att redan från barndomen det samhälleliga skönhetssinnet bestämt mina drömmar och, med allt mer målmedvetenhet, framdrifvit allt, jag satt in mina krafter på.

Samhällsskönhetens — hvilken är en med människovardandets — tanke har legat till grund för Missbrukad Kvinnokraft, liksom för Barnets århundrade. Och i den — af det »liberala» Aftonbladets som välment dumhet behandlade — småskriften Individualism och Socialism, i Tankebilder, i hela Lifslinjer I, i kapitlen Plikten till lycka och Själens evolution (Lifslinjer II) äro äfven samhällsskönhetens kraf betonade.

V. Samfolkligheten.

1) Pitt betecknade redan den engelska politikens moral med orden: »Ville vi en enda dag vara rättrådiga, då vore vi förlorade.» Anatole France har kunnat yttra: »Europas verkliga — d. v. s. verksamma — sedlighet är uttryck af den tarfligaste bekvämlighet och gröfsta empirism; är resultat af en allmän öfverenskommelse att européerna i allmänhet och hvar européé i synnerhet skall få behålla, hvad han själf har af lif och kvinnor, jord och ägodelar, men fritt plundra den öfriga naturen och de öfriga världsdelarna.»

Och han har nyligen riktat sig mot det föråldrade diplomatiska ränkspel, där hemlighetsmakeriet gång efter annan kan inveckla folket i krig, ett hemlighetsmakeri, som han liknar vid »tjufvarnas, medan de enskilde och de folk, som vilja handla ärligt, intet hemlighetsmakeri behöfva».

Alla torde minnas tyske kejsarens »hunnertal», då han 1900 sände flottan till Kina: uppmaningen att utan pardon nedhugga kineser som Attila nedhögg européer, tills ingen kines ens skulle våga se snedt på en tysk; att sålunda öppna väg för kristendomen (!) Ty Kinas kultur var värdelös emedan den ej är byggd på kristendomen. Slutligen nedkallade han Guds välsignelse öfver de vapen och fanor, som nu skulle skaffa Tyskland ny ära (!)

Arten af denna ära uppenbaras genom en redogörelse för en rättslig undersökning (se Friedenswarthe VII, årgång n:o 7). Den visar hvilka djuriska dåd och djäfvulska brott, som begingos af tyskar, medan en fransman Grandin (se Social Tidskrift 1903: Soldatmoral i 20:de århundradet), visar att fransmän betedde sig lika afskyvärdt. Sakkunniga ha vittnat att, sedan förstörandet af Alexandrias bibliotek, kulturen ej lidit en så stor förlust genom något biblioteks ödeläggelse, som genom den då timade förstörelsen af det kinesiska statsbiblioteket. Ironiskt har Friedenswarthe, öfver ofvannämnda redogörelse för den tyska processen, satt ett motto, som talar om alla de höga dygder kriget framkallar, ja, hur »det ställer den enskilde i det rätta perspektivet till världsalltet» (!!)

Slutligen må påminnas om ett uttalande, som Kinas sändebud i Berlin nyligen gjort till Berliner Tageblatt (febr. 1906):

»Hvad kinesernas fientlighet mot européerna angår, så ligger skulden för denna stämning ej på kinesernas sida. Det kinesiska folkets heligaste känslor ha århundraden igenom missaktats och sårats af främlingarna och det är alldeles naturligt att kineserna slutligen skola reagera häremot. I första hand äro missionärerna skulden för kinesernas fientliga sinnelag mot européerna. Det måste ju djupt såra kineserna att dessa missio-

närer komma för att med lock eller pock omvända dem till sin religion. Ingen hänsyn tas till kinesernas känslor. Deras an-dyrkan och Konfucii läror äro dem sedan årtusenden tillbaka heliga. Finns det något bättre och högre, så vilja de gärna lära och anta det. Men de personer, som bringa dem detta nya, måste då också vara i stil därmed. Då få ej protestantiska och katolska missionärer anordna inbördes slagsmål om själar och konkurrera i omvändelseaffärer. Hvad är det för folk, som missionärerna omvända? Allehanda afskum, som gå till missionärerna på grund af de materiella fördelar, de vinna däraf. Hur löjligt är ej för öfrigt hela missionsväsendet! Det finns verkligen så mycket att förbättra i Europa, att européerna icke borde öda sin heliga ifver på de 'föraktliga kineserna'.

Missionärerna komma in i landet och oroa de kinesiska bönderna, som hänga fast vid sin gamla tro. De visas tillbaka, men komma enträget igen, hetsa familjernas olika medlemmar mot hvarandra och stifta ofrid bland folket. Slutligen förlorar någon hetlefrad kines tålamodet och missionären anfalles. Då är saken färdig. Missionären anropar sin regering om hjälp och denna måste ofta mot sin vilja ta sig honom an och tvinga kinesiska regeringen att straffa sina af missionären utmanade och retade undersåtar. Detta upprepas i hundratals och tusentals fall och förbittringen växer i hela riket för att slutligen ta sig uttryck i ett anfall mot alla främlingar...»

Hvilka fasor det europeiska »civilisationsarbetet» i Kongo innebär, har Europa nu fått veta. Och dessa stympade kvinnor och krossade barn — sedan delvis kokta och ätna af »kristna» soldater — äro hvarken de första ej heller de sista offren för Europas — på grund af dess »kristligt-kulturella» öfverlägsenhet — självtagna rätt gent emot de andra världsdelarna!

*

Göteborgstidningen har väl sammanfattat ställningen i England genom dessa ord: »Det är nu icke mer än fem år sedan de nuvarande ministrarna, sir Henry Campbell-Bannerman, Llyod-George och John Burns af hela det unionistiska partiet i England, med Chamberlain och Balfour i spetsen, och af dess tidningar ursinnigt smädades såsom de värsta fosterlandsförrädare, för det de ogillade boerkriget och den engelska krigföringen samt hade mod att öppet förkunna detta kätteri mot guldgrufvekungarnas politik och religion. Det är blott fem år sedan Balfour i parlamentet öppet försvarade de våldsmän, som brukade knölpåkarnas argument mot dessa opponenters anhängare; det är blott fem år sedan John Burns en hel natt måste stå på vakt utanför sin bostad, för att med handkraft afstyra de af Chamberlain upphetsade »fosterländska» hoparnas försök att rasera den och öfverfalla hans hustru och barn. Och det är icke längre

sedan endast några behjärtade vänners kroppskrafter räddade Lloyd-George från att blifva ihjälslagen på valmöten i Carnarvon och annorstädes af lika »fosterländska» skaror af finare och sämre klädd pöbel. Och då Campbell-Bannerman för fem år sedan i parlamentet omtalade, att han måst rädda sig ut genom en bakdörr undan Chamberlains och Balfours vilda anhängare, möttes han af Chamberlain med ett hånskratt och af Balfour med ett nonchalant yttrande, att 'det knappast var underligt om de fosterländskt sinnade medborgarnas tålamod till sist tog slut'.»

Från vissa håll i Sverige kallades det »historisk okunnighet» när någon framhöll, hvad hela England nu öppet talar om: att »familj-klass-privatmonopols»- och »expansionspolitiken» var ursprunget till det afrikanska kriget. Och Englands premiärminister talar nu om fördrag, vänskapliga förbindelser och skiljedom som medel att minska rustningskostnaderna!

2) Här må endast erinras om huru man i Sverige allt sedan 1870-talet med fosterlandsförrädarmärket stämplat enhvar, som talat för en genomtänkt, väl utarbetad samfäld plan för rikets försvar innan millionerna och människorna beviljades! Det sammanhangslösa, planlösa oförnuftet i detta f i c k ej påpekas: endast blind »offervillighet» var patriotism! Nu ändtligen — på nyåret 1906 — har arméns och flottans stabschefer fått i uppdrag att uppgöra en plan! Men när S. A. Hedlund, A. Hedin och andra betonade, hvad sedan i fjol t. o. m. första kammaren medgifvit: det ohållbara system, man följt vid försvarets behandling — då kallades dessa »fosterlandslöse». En tanklös, hysterisk, nationalistisk, af professorliga tal och militära svartmålningar uppjagad försvarsvänlighet, har i c k e skaffat oss det fullgoda försvar, vi skulle ägt om vi följt dessa »fosterlandslöses» maningar! Exemplen kunde mångfaldigas!

3) Den anförde krigsidealisten är professor R. Kjellén. Han anser sig och sina meningsfränder, t. ex. professor V. Norström, häfda den höga, »öfverindividuella» synpunkten, medan fredsvännerna se historien »från grodperspektiv», se folken »som en krälande hop af samspråkliga individer utan organiskt samband».

En mer blodig kritik än professor Kjellén fått af det japanskt-ryska kriget är ej tänkbar. Vid dess utbrott förklarade han att »hemliga stora makter» ledde folken mot fredsvännernas fromma önskningar; att folksjälen drefs af sin genius och att »härarnas Gud» hade utgången i sin hand.

De ryska nationalisterna visste t. o. m. att Gud var slavofil! Men den ryska »folksjälen» visste att det var en m a k t ä g a r g r u p p, som dref härskarorna att dö borta i Ostasien, samma grupp, som folket sedan reste sig för att krossa!

Den ryska folksjälen visste att Rysslands nederlag var vägen till laglig frihet.

Och den, som tror att den tyska folksjälen talar ur den tyske kejsaren, bedrar sig lika mycket som de, hvilka trodde att Rysslands folksjäl talade ur tsaren! Hör dessa kejsarord:

»Min första och min sista tanke är mina stridskrafter till lands och sjöss. Gifve Gud(!), att krig icke må utbryta! Men skulle det ske, så är jag fast öfvertygad om, att hären skall visa samma hållning som för 35 år sedan.»

Kommentarien uteblef icke. En med sakläget förtrogen skref t. ex. snart därefter: Om kejsaren blefve öfvertygad att fredens upprätthållande vore oförenligt med det tyska rikets världsmission, skulle han icke tveka att riskera ett kolossalt krig i en rättfärdig saks intresse(!)

Ja, man hör kejsar Wilhelm förklara att »Herren Gud aldrig skulle gjort sig så mycken möda med det tyska fädernesland ifall han ej med detta afsåg något stort». Och tsar Nikolaus hämtade i japanska kriget tröst i det fasta förtroendet till den mildhet, Gud städse visat det ryska riket, där bevarandet af »ortodox tro, självhärskardöme och bevarande af den ryska nationaliteten» är den allryska lösen och där under judeslaktandet myndigheterna telegrafera: »undertryck ej uttrycken för de nationella strömningarna»(!)

Allestädes, där ett krig håller på att framkallas, finnas fullt af präster, som förkunna dess oundviklighet emedan »det finnes en rättfärdig Gud» och emedan »synden måste straffas»!

Mot särskildt de tyska kejsarorden må här ställas några uttalanden af tvenne bland Tysklands främste yngre historici, hvilkas synpunkter mer och mer bli bestämmande för ungdomen. Den ene är min personlige vän, professor Kurt Breyssig i Berlin; den andre den mig obekante professor Lamprecht i Leipzig.

I dec. 1905 höll den senare till Leipzigs studenter ett tal hvarur må anföras följande:

Die tiefe Wandlung des Weltgefühls aber, wie wir sie erleben, übt schon jetzt entscheidende Wirkungen aus auf unser Nationalgefühl. Jenes Nationalgefühl, das nur die eigene Nation als trefflich kennt, das ruhmredig ist und unduldsam: ein Gefühl, das sich geschichtlich bis auf die allen edlen Völkern einmal eigene Urform zurückverfolgen lässt, dass sie nur sich als wirkliche Menschen anerkennen, die anderen aber höchstens als Barbaren: es ist heute im Verschwinden; nur, wie es Verfallserscheinungen zu gehen pflegt, flackert es wohl noch einmal in besonders verzerrter Gestalt auf, in der Gestalt des Chauvinismus. An die Stelle aber tritt ein anderes Gefühl, das wir kaum noch Affekt nennen möchten, sondern felsenfeste innere Sicherheit: das Gefühl, dass wir notwendig sind in dem arbeitsteiligen Kosmos der Nationen; und dass die Welt schon zu arm ist an Originalität, als dass sie des besonderen deutschen Genius entbehren könnte. In dieses Gefühl, wie es dem veränderten Kosmopolitismus entspricht, leben wir uns heute hinein:

in unsere besondere nationale und zugleich universale Rolle in dieser Welt: und in ihm wollen wir leben und sterben.

— —

Wer sich heute gegen die emporflammende Einheit der menschlichen Beziehungen hin über die ganze Erde vergeht, indem er unberechtigten Affekten der Eifersucht und der Monomanie nachgibt, von dem darf man im Vollgefühl höchster Unparteilichkeit aussagen, dass er sich vergeht an dem Genius der Menschheit selber. Und wie er von den immer deutlicher auftauchenden Zielen einer höchsten sittlichen Gemeinschaft der Menschen ablenkt auf den trügerischen Boden einer früheren, minder hochstehenden öffentlichen Sittlichkeit — auf dem Boden der Kabinettskriege des 17. und 18. Jahrhunderts und der Kriege aus Handelsneid: so wird er in dem Angegriffenen Urgefühle wecken, und in Deutschland speziell das Urgefühl des Furor Teutonicus. Denn der Krieg löst die Bande der Kultur; anheim gibt er die Menschheit wiederum nicht bloss der äusseren, sondern auch der inneren Unsicherheit von Urzeiten, und Leidenschaften, durch lange Jahrhunderte scheinbar vom Frieden zugedeckt, werden entfesselt, denen wiederum nur der Volksgenosse als Vollmensch erscheinen kann.

Och redan för några år sedan betonade professor Breyssig att folkdöme och fredsrörelse lika nödvändigt hänga samman som krig och imperialism och att — då, i vår tid, den demokratiskt-sociala makten är så mycket starkare än i antiken — en möjlighet finnes att vid den slutliga sammanstötningen folkdöme och fredsrörelse afgå med segern.

Han betonade att det fjärde ståndets stigande vilja till makt är Europas hälsotecken, och att gemensamheten, samverkan, sammanslutningen torde kunna hindra att imperialismen afgår med segern.

Professor Breyssig, som söker de hittills obeaktade själiska drifkrafterna i alla historiska förlopp och ser själens utveckling, som det betydelsefulla i historien, får, liksom professor Lamprecht, allt mer inflytande på det unga Tysklands historiska syn.

Medan tankar som deras förkunnas från katedrarna, har litteraturen kraftigt bidragit att omvandla folkandan, som visserligen drömmer om en kulturell »världsmission» men i fredens tecken, som t. ex. broschyren Der Anfang einer Kultur visar.

Genom Hartleben, Beyerlein, Bilse m. fl. författare af militärromaner och dramer, vet man att den gamla plikttrogna »häradeln» i Tyskland är i nedgående; att slentrian och formalism, paradexercis och disciplinär råhet, olidliga krigslagar och svår godtycklighet göra militärtjänsten förhatlig eller föraktlig. Man konstaterar — med beklagande från somliga håll — ungdomens

växande afsky för militärtjänsten och tröstar sig med att samma drag framträder i Frankrike! Man påpekar äfven att, hur »patriotisk» den höga penningvärlden än blir, så fort dess intressen hotas, vill den lika litet krig som socialdemokratien. Ty i de flesta fall bli äfven de medelbara förlusterna nu så oerhörda, att storindustrien på en dags krig skulle förlora mer än förr på ett års! Och denna — oberoende af fredsrörelsen — ur de andliga intressena eller de ekonomiska intressena växande krigsolust betyder mer än alla de afslutade skiljedomsfördragen, den ständiga domstolen, de af 26 makter undertecknade konventionerna »till fredligt biläggande af internationella stridigheter»; mer än alla uttalanden af socialistiska och frimurarkongresser, trades-unions och handelskamrar; mer än utbyte af besök mellan parlament och statsöfverhufvud; mer än alla fördrag, essays, berättelser och romaner i fredsfrågan!

4) Här må först och främst erinras om att den borgerliga, internationella fredsrörelsen — den organisation af personer ur skilda samhällsklasser, hvilka gjort till sin lefnadsuppgift att i tal och skrift, i ord och handling systematiskt verka för krigens afskaffande — är af rent demokratiskt ursprung. Dess stiftare var den »lärde grofsmeden» Elihu Burrit, som tillsammans med den store frihandelsmannen Richard Colden år 1847 stiftade den första engelska fredsföreningen, hvars nuvarande ledare i London är den fattige timmermannen, den med Nobelska fredspriset belönade fredsvännen Randal Cremer, som tillika är en ifrig socialist och medlem af »Fabian Society».

Fredsrörelsen förnekade ej sitt demokratiska ursprung. Det bör ihågkommas att å den andra internationella fredskongressen, som hölls i Génève år 1867, valdes till kongressens sekreterare ingen mindre än Karl Marx.

Fredskongresserna i Paris 1889 och London 1890 uttalade som sin åsikt, att de kooperativa organisationernas arbete är ett af de bästa medlen för ernåendet af världsfred. Och kongressen i Anvers år 1894 tillsatte på förslag af mr Gilliver, ombud för Birmingham Workmen's Peace and Arbitration Leage, en särskild kommité för samarbete till fredens förverkligande mellan arbetareorganisationerna och fredsrörelsen. Denna kommité, som tillsattes i maj 1895, arbetar fortfarande.

Ännu närmare blef förhållandet mellan arbetarrörelsen och fredsrörelsen genom fredskongressen i Glasgow 1901. Här hölls ett längre föredrag om »de ekonomiska orsakerna till kriget och kooperationen såsom ett medel för ernående af allmän fred». I anslutning till detta föredrag föreslog professor J. Novikow tillsättandet af en kommité, som skulle ägna sin uppmärksamhet åt de ekonomiska orsakerna till krigen. Denna kommité valdes af byrån i Bern.

Slutligen kom det till ett fullständigt närmande mellan

arbetarrörelsen och fredsrörelsen. Detta skedde 1902 på fredskongressen i Monaco. Här uppträdde Hodgson Pratt och betonade »nödvändigheten af ett samarbete mellan fredsrörelsen och arbetarrörelsen», och med 95 röster mot 5 segrade här hans förslag i detta hänseende. Sedan denna tid äro fredsrörelsen och arbetarrörelsen på kontinenten kraftigt förbundna med hvarandra till ömsesidig hjälp vid alla anfall på den gemensamma fienden militarismen. Och vid de senaste internationella fredskongresserna i Rouen och Boston hafva ock socialdemokratiska grupper varit officiellt representerade. Särskildt må påpekas, att Bertha von Suttner i sina skrifter har många förstående och sympatiska uttalanden om socialdemokratien.

Men äfven några exempel i handling böra äfven framhållas:

Då England under slafkriget på 1860-talet höll på att förklara Förenta Staterna krig, var de engelska arbetarnas förbittrade protest en af de viktiga orsakerna till att krigsförklaringen uteblef.

Då England kastade sig in i boerkriget, var det mest arbetare, som, under lifsfara, protesterade. Då Frankrike ingick den ryska alliansen kommo socialister och arbetare med sina gensagor. Då Frankrike, Tyskland och Italien vedervågat freden för sin »kolonialpolitik», ha arbetarna inlagt sina protester. I Dreyfussaken uttalade de liberala sin tro på det rättvisa i domen; vädjade till landets behof af lugn för att hindra en revision o. s. v. Alla de nationalistiska — till kyrkan återvändande — diktarna, blefvo mer eller mindre reaktionärer. Och intet bevisar bättre huru samma ande öfverallt talar samma tungomål, än att Brunetière förklarade att den respekt för sanningen, som man talade om, endast var ett kryphål för tidens sjukdom: individualismen! Det var socialistiska — eller socialismen närstående — författare och tidningsmän, som framtvungo revisionen, medan regeringen, kyrkan, hären, »nationalisterna» kämpade mot sanning och rättvisa!

Urbain Gohier — som vid antimilitaristprocessen i Paris dec. 1905 — dömdes till ett års fängelse medan andra af de anklagade dömdes till tre och f. d. professor Hervé till fyra år — har i en artikel belyst saken. Brottet bestod i uppmaningen till soldaterna att om de, vid strejk eller demonstrationer för 8-timmarsdagen, sändes mot arbetarna, då skulle de ej skjuta och, ifall de likväl befalldes att bruka vapen, borde de vända dem mot officerarna ej mot arbetarna. Vidare i uppmaningen att, om de sändes öfver gränsen, neka döda sina kamrater i lidandet. Men, säger Gohier, sedan femton år förkunnas i Frankrike samma satser på alla socialistiska, alla kooperativa kongresser, nationella som internationella. Och vid processen fram-

gick det också att flera hundra tusen organiserade arbetare beslutat att ej låta befalla sig ut i krig.

Senast har nu en tilldragelse ställt krigens vanvett i blixtljusbelysning. Vid den stora grufolyckan i nordvästra Frankrike skyndade en afdelning tyskt räddningsmanskap till platsen, lät fira sig ned i de brinnande grufvorna för att rädda sina — arffiender, af egen drift, endast af det mänskliga behofvet att bispringa nödställda likar, under glömska af alla nationalitetsmotsatsens små hänsyn och fördomar. Tyske kejsaren har lofordat dem. Men en fransk tidning gör denna reflexion: »Om... krig utbröte mellan Frankrike och Tyskland skulle de tyska räddningssoldaterna genast återkallas, förses med vapen och uppfordras att döda de grufarbetare, som de nyss med egen lifsfara kunnat rädda undan döden!»

Att de stora socialistledarna vid flera tillfällen riktat sig mot militarismen och krigslidelsen under nationalismens namn, veta alla. Nu senast har den internationella socialistiska byrån i Folkets hus i Bryssel, under ordförandeskap af Vandervelde, hållit ett möte, hvari deltogo Jaurès, Bebel och Hyndman samt representanter från Ryssland, Nederländerna och Österrike-Ungern.

Efter förhandlingarna antogs följande resolution:

»Så snart hemliga eller offentliga händelser låta befara en konflikt mellan regeringarna, hvarigenom ett krig kan framkallas, skola de ifrågavarande landens socialister, efter inbjudan från den internationella byrån, träda i förbindelse med hvarandra för att öfverlägga om åtgärder, lämpliga att hindra utbrottet af ett krig. Den internationella byrån skall dessutom gifva alla öfriga lands socialister nödiga underrättelser för att organisera en världsaktion mot krigets utbrott.»

Och vid ett samtidigt möte — då 4,000 människor voro samlade i Folkets Hus — påpekade Jaurès att proletariatet allestädes måste afslöja och motarbeta de krigiska planer, det diplomatiska ränkspel, som framkallar krigen. Hela församlingen instämde i hans maning att sätta in alla krafter på fredens bevarande, att förklara krig mot kriget, död åt dödandet!

Och slutligen har, vid den engelska Labour Representation Committe, antagits en resolution i fredssyftet, fördömande försöken att genom Frankrikes och Englands samförstånd öfva hot mot Tyskland och uttalande hoppet att nämnda samförstånd skall vara första steget till ett allmänt internationellt samförstånd med en slutlig afrustning.

De revolutionära pacifisterna mena sig hvarken i stånd att nu hejda krig och rustningar ej heller fästa de mycken vikt vid skiljedomstraktaterna, som »endast äro en gradmätare — alldeles som barometern — på den rådande väderleken». Nej, det är genom organisation, genom tillväxt af solidaritetskänslan,

af rättskänslan, af humanismen, som de vänta segern. Så talar t. ex. A. Fried i Des Friedens Warthe:

Hvarje internationell kongress, hvarje internationell förening — det må vara bomullsspinnarnas eller meteorologernas, kolarbetarnas eller automobilisternas — hvarje förbilligande eller förbättrande af samfärdsmedlen; hvarje nytt sådant medel — vare sig trådlös telegraf eller ökenbanor — hvarje teknisk uppfinning, som i någon riktning fysiskt eller psykiskt befriar mänskligheten; hvarje handelsfördrag, hvarje annan internationell öfverenskommelse, som stegrar folkens intressegemenskap och slutligen hvarje tanke, som sporrar massans lyckohunger och skingrar obildningens mörker, är en bättre gradmätare för det internationella rättsbegreppens »barometerstånd» än de ömkliga fall, då det nu behagat diplomatien att enas i en stridsfråga utan att folken därförut krossat hvarandra!

En värld, i hvilken man i hvarje gathörn kan nedlägga ett handstort pappersstycke, som sedan genom en kedja af oss obekanta människohänder föres till den bebodda världens yttersta gränser, och — om mottagaren ej finnes — återvänder i afsändarens hand, denna värld är redan organiserad. Vi ha endast att arbeta vidare på denna organisation och att bringa dess fördelar till mänskligheten medvetande; att öppna folkens ögon för denna nya öfvernation i vardande. Och när folken klart se huru den fredliga organisationen kan regulera de väldigaste samhälleliga förlopp, skola de småningom inse dårskapen att i något enda afseende tillgripa dynamitmordtekniken!

5) Medan detta anger den omedelbara kostnaden, har man sedan den medelbara i förlorad arbetskraft eller hämmad lifskraft. En sakkunnig öfverhetsperson har (i Der Tag 1906) framlagt bevis för att värnplikten innebär sådana faror för lif och hälsa att, under de sista fem åren, i tyska hären i medeltal 9,000 om året måst afskedas som hel- och halfinvalider, på grund af skador ådragna i tjänsten!

Sedan 1895 ha alla stormakternas armébudgeter tillväxt, med undantag af Italiens. Fördelas armébudgeten på befolkningen, finner man att den kostar — per invånare och år — i Frankrike 12 kr. 67 öre, i England 12 kr. 46 öre, i Tyskland 11 kr. 30 öre, i Österrike-Ungern 6 kr. 62 öre, i Italien 6 kr. 19 öre och i Ryssland 5 kr. 48 öre.

Men ej ens någon af stormakterna kommer upp till så stor armébudget i förhållande till invånareantalet som Sverige. Ty, enligt senaste uppgifter, kostade vårt underhåll af här och flotta 14 kr. 42 öre per invånare och per år.

Och därtill kommer ännu släktsynpunkten. Under medeltiden uppsög kyrkan — genom celibat för präster, munkar och nunnor — många begåfningar, som aldrig fortplantade sig. Men den räddade många andra från att gå under i de oaflåtliga

krigen. Nu har värneplikten tagit bort all möjlighet att hindra begåfningarna att räddas, ifall deras bärare är frisk! Det är de kraftigaste och som fäder värdefullaste, hvilka dödas innan de hunnit erhålla afkomma. Äfven under fredstid måste ju de unga militärerna förbli ogifta och hemfalla ofta åt prostitutionens följdsjukdomar. Samtidigt medför militärståndets rangställning penninggiftermålen, som ju i Tyskland blifvit snart sagdt obligatoriska.

6) I Neue Rundschau mars 1906 har nu professor O. Bie sagt ungefär detsamma: en nationell konst är numera en omöjlighet. De gamla florentinarna, Sienamålarna, Nürnbergarna, Nederländarna voro nationella... men från och med att Rom blef samlingsplats för renässansens konstnärer började den konströrelse, som blef europeisk. Och nu är konsten allestädes internationell och individuell. Besläktade andar befinna sig i hemligt samspråk från Paris till Berlin, från Japan till Spanien: de bilda ett nytt frimureri. Nationaliteten var en stil, nu är den endast en öfvertygelse... Nu är allt personligt och personligheter förstå och skatta hvarandra i alla land. Och ju mer nationellt obunden personligheten blir, dess vidare blir dess »hemland»...

I detta sammanhang kan äfven påminnas om en utsago af en svensk vetenskapsman att, ehuru svenskarna ha den renast germanska typen — de långa, långskalliga, blonda och blåögda äro talrikare i Sverige än i något annat land — så kan man dock ej anta att någon svensk nu har en fullt ren germansk härkomst!